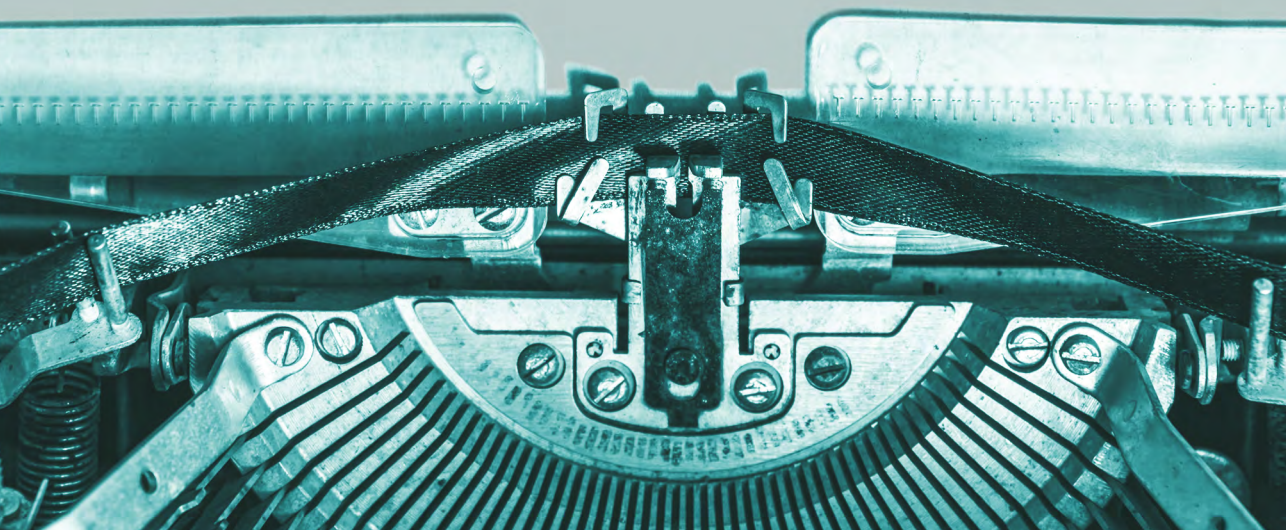

Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi

8/2022

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
**LATVIJAS VĒSTURES
INSTITŪTS**

VALMIERAS NOVADA PAŠVALDĪBAS IESTĀDE VALMIERAS MUZEJS
LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS

Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi VIII

Starpdisciplināri pētījumi Latvijas vēsturē

The Scholarly Readings
of Young Historians VIII

LU Akadēmiskais apgāds
2023

Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi VIII = The Scholarly Readings of Young Historians VIII. Zinātniskā redaktore Ginta Ieva Bikše. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2023. 250 lpp.

Izdevumā “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi VIII” publicēti 19 raksti, kuru pamatā ir 2022. gada 24. un 25. novembrī Latvijas Universitātes (LU) Latvijas vēstures institūta un Valmieras muzeja sadarbībā ar Vītauta Dižā Universitāti Kauņā, Lietuvas Vēstures institūtu un Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūtu klātienē un interneta vidē rīkotajā konferencē “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi VIII” nolasītie referāti. Krājumu izdod LU Latvijas vēstures institūts sadarbībā ar Valmieras muzeju. Tā sastādīšanu finansē LU Latvijas vēstures institūta bāzes finansējuma projekts Nr. ZD2015/AZ85 “Latvijas teritorija kā dažādu kultūrtelpu, reliģiju, politisko, sociālo un ekonomisko interešu saskarsmes zona no aizvēstures līdz mūsdienām”, bet izdošanu – LU projekts Nr. ZDA 2023/6 “Rakstu krājuma “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi VIII” izdošana” un Valmieras muzejs.

Visi raksti ir anonīmi recenzēti. Recenzenti: nozares speciālisti no LU Latvijas vēstures institūta, Vēstures un filozofijas fakultātes, Filozofijas un socioloģijas institūta, Humanitāro zinātņu fakultātes, Literatūras, folkloras un mākslas institūta, Latvijas Nacionālā arhīva, Latvijas Okupācijas muzeja, Latvijas Nacionālās bibliotēkas, Latvijas Mākslas akadēmijas, Latvijas Nacionālās aizsardzības akadēmijas un citi neatkarīgie eksperti.

Krājuma sastādītāji: **Ginta Ieva Bikše, Alberts Rokpelnis**

Zinātniskā redkolēģija: *PhD Kristīne Beķere*, LU Latvijas vēstures institūts; *Mg. hist., PhD cand. Ginta Ieva Bikše*, LU Latvijas vēstures institūts; *Dr. hist. Ilze Boldāne-Zeļenkova*, LU Latvijas vēstures institūts; *Dr. hist. Anita Čerpinska*, Latvijas Nacionālais arhīvs; *Dr. hist. Eva Eihmane*, LU Latvijas vēstures institūts; *PhD Mati Laur*, University of Tartu; *PhD Laurynas Kurila*, Lithuanian Institute of History; *Dr. hist. Uldis Neiburgs*, LU Latvijas vēstures institūts; *PhD Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė*, Vytautas Magnus University; *Mg. hist. Alberts Rokpelnis*, Valmieras muzejs; *Dr. hist. Guido Straube*, LU Latvijas vēstures institūts; *Dr. hist. Guntis Zemītis*, LU Latvijas vēstures institūts.

Literārās redaktore: Andra Damberga (angļu valoda),

Agita Kazakeviča (latviešu valoda)

Maketētāja Andra Liepiņa

Vāka dizainu veidojusi Baiba Lazdiņa

© Latvijas Universitāte, 2023

© Rakstu autori, 2023

© Valmieras muzejs, 2023

© LU Latvijas vēstures institūts, 2023

<https://doi.org/10.22364/jvzl.08>

ISBN 978-9934-36-077-0

ISBN 978-9934-36-078-7 (PDF)

SATURS / CONTENTS

Priekšvārds	9
Preface	13

Kaspars Markus Molls

Arheoloģiskās liecības par skandināvu vikingiem Ventas lejtecē 9.–11. gs.	17
Archaeological Evidence of Scandinavian Vikings on the Lower Reaches of the River Venta from the 9 th to 11 th Century	29

Ildze Mīlgrāve

Tērvetes reģiona kultūrainavas attīstība vēlajā dzelzs laikmetā (9.–13. gs.)	31
Development of Cultural Landscape in the Vicinity of Tērvete during the Late Iron Age (the 9 th –13 th centuries)	43

Agnese Čakare

Eksperimentālā pieeja neolīta dzintara apstrādes procesu izzināšanā: Siliņupes apmetnes piemērs	45
An Experimental Approach to the Study of Amber Processing in the Neolithic: Case Study of the Siliņupe Settlement	55

Germans Ļebezovs

Krievijas impērijas pārvalde Vidzemes provincē Katrīnas II valdīšanas laikā (1762–1767)	57
Administration of the Russian Empire in Vidzeme Province during the Reign of Catherine II (1762–1767)	65

Liene Rokpelne

Ieskats Valmieras viduslaiku vēstures tēmu problemātikā 18.–

19. gadsimta vācbaltiešu historiogrāfijā 66

An Insight into the Problems of Medieval History of Valmiera in

the German-Baltic Historiography of the 18th–19th Centuries ..... 77***Demurs Harebovs***

Latvijas armijas komandiera štāba Operatīvā daļa: latviešu

militārpersonu darbības piemēri ārzemēs (1924–1929) 79

Headquarters of the Commander of the Latvian Army, Operations

Unit: Examples of Activities of Latvian Military Staff Abroad

(1924–1929) 88

Helēna Emerberga

Dzelzceļa un pasta-telegrāfa un telefona resoru arodbiedrību

līdzdalība likumdošanas procesā darbinieku darba apstākļu

uzlabošanā (1922–1934) 90

Participation of Railway and Postal-Telegraph and Telephone

Trade Unions in the Legislative Process to Improve the Working

Conditions of Employees (1922–1934) 99

Onutė Gaidamavičiūtė

The Symbolism of Birds on Polychromatic Wooden Dowry Chests

in the National Museum of Lithuania 101

Putnu simboli uz polihromētu koka mēbeļu eksponātiem:

Lietuvas Nacionālais muzejs 112

Beāte Orlova

Strange Animals as Portents of Political Turmoil: The Cases of

the Livonian Chronicles of Balthasar Russow and Dionysius Fabricius 113

Neparasti dzīvnieki kā brīdinājuma zīmes par politiskiem

satricinājumiem: Baltazara Rusova un Dionīsijs Fabrīcija

Livonijas hroniku piemēri 122

Rūta Bruževica

A Digital Analysis of Artisans' Statutes – An Introduction of

Digital Methods in Medieval Livonian History Research. 124

Amatnieku statūtu digitāla analīze – ieskats digitālajās pieejās

viduslaiku Livonijas vēstures pētniecībā 133

Gailē Vanagienē

Baltic Mythological Parks of Lithuania	135
Baltu mitoloģiskie parki Lietuvā	146

Akvilē Stankutē

Sense of Community Among Film Production Workers in Lithuania	148
Lietuvas filmu ražošanas nozares darbinieku kopības izjūta	158

Karolē Miuller

From Collective Memory and Cultural Trauma to Contemporary School History Textbook Narration of Colonial Period in Lithuania	160
No kolektīvās atmiņas un kultūras traumām līdz mūsdienu skolu vēstures mācību grāmatu naratīvam par koloniālajiem aspektiem Lietuvā	172

Beāte Lielmane

Rīgas modernizācijas aizsākumu meklējumi	173
The Search for the Beginnings of Modernization of Riga	182

Marika Selga

Latvijas un ASV 1926. gada Pagaidu tirdzniecības nolīgums	184
The 1926 Provisional Commercial Agreement between Latvia and the United States	194

Kristiāna Beļska

Situācija uz Latvijas un Padomju Savienības robežas 20. gadsimta 20. gadu pirmajā pusē	196
Situation on the Latvian–Soviet Border in the First Half of the 1920s	205

Dāna Hristenko

LPSR sabiedrības sovetizācija 1944–1953: reliģiskās dzīves piemērs	206
Sovietisation of Latvian SSR Society in 1944–1953: An Example of Religious Life	216

Laura Švītiņa

Trīs komponistu biedrības Latvijā starpkaru periodā:

raksturojums un salīdzinājums 218

Three Composers' Societies in the Interwar Period in Latvia:

Characteristics and Comparison 230

Kaspars Strods

Latgalieši Latvijas PSR tirdzniecības un zvejniecības flotē

(1944–1991): ieskats sociālajā portretā 232

Latgilians in the Merchant and Fishing Fleet of the Latvian SSR

(1944–1991): Insight into the Social Portrait 242

Pielikums / Appendix

Starptautiskās konferences “Jauno vēsturnieku zinātniskie

lasījumi VIII” programma 244

Programme of the Conference “The Scholarly Readings

of Young Historians VIII” 244

PRIEKŠVārds

Astotie “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi” norisinājās 2022. gada 24. un 25. novembrī gan klātienēs, gan attālinātā formātā. Ikvienam interesentam bija iespēja ielūkoties desmit sesijās, no kurām trīs norisinājās angliiski. Jau trešo reizi konference bija starptautiska un notika Baltijas mērogā, ļaujot klausītājiem dzirdēt 35 referātus, kas aplūkoja dažādus vēstures aspektus no aizvēstures līdz mūsdienām. Rekordlielā dažādu Igaunijas, Latvijas un Lietuvas augstāko izglītības un zinātniskās pētniecības iestāžu jauno pētnieku interese un vēlme piedalīties “Jauno vēsturnieku zinātniskajos lasījumos” apliecināja, ka gadu gaitā konference ir ievērojami augusi un kļuvusi par stabilu, pazīstamu un nozīmīgu pasākumu daudzu vēsturnieku karjeras sākumposmā.

Pēc konferences sagatavoto, iesniegto rakstu skaits sasniedza tādu pašu apjomu kā iepriekšējā rakstu krājumā, ļaujot lasītājiem piedāvāt 19 jauno vēsturnieku pētījumus. Katra autora ceļš līdz publikācijai bija individuāls – kādam tā bija kā pastaiga pa iemītu taku, bet citam tā bija pati pirmā pieredze savu domu formulēšanā un izpētē gūto atziņu pasniegšanā plašākai auditorijai. Atsaucīgi un nesavtīgi atbalstu šajā procesā sniedza nedaudz vairāk nekā 30 dažādu nozaru un pārstāvēto iestāžu speciālisti, palīdzot gan rakstu sagatavošanas prasmju attīstīšanā, gan kvalitātes slīpēšanā. Visas publikācijas recenzētas anonīmi. Krājuma sastādītāji recenzentiem velta dziļu pateicību. Savukārt ikvienam interesentam pēc krājuma publicēšanas ir iespēja iepazīties un novērtēt jauno autoru aizrautību un centienus pētīt dažādus starpdisciplinārus, ar Baltijas vēsturi saistītus jautājumus.

LU maģistrants Kaspars Markus Molls pievērsies skandināvu vikingu 9.–11. gs. atstāto liecību izpētei reģionā no Ventas grīvas līdz Kuldīgai. Arheoloģiskie atradumi ļāvuši konstatēt gan ar tirdzniecību saistītas skandināvu vikingu aktivitātes, gan – potenciālas apdzīvotās vietas. Autors norāda uz nepieciešamību turpināt pētījumus vikingu tirdzniecisko interešu definēšanā.

Mg. hist. Ildzes Milgrāves interešu centrā ir Tērvetes reģiona apdzīvotība 9.–13. gs. Raksta izstrādē izvēlētās metodes ļāvušas konstatēt, ka vēlajā dzelzs laikmetā pāris kilometru attālumā no Tērvetes pilskalna atradās

vairākas apmetnes. Pēc autore domām, tās kopā ar reģiona centru – pilskalnu – veidoja vienotu kompleksu.

Mg. hist. Agnese Čakare iepazīstina ar eksperimentālu pieeju un tās rezultātiem dzintara apstrādes procesu izzināšanā. Pētījumiem kā piemērs izmantota arheoloģiskā kolekcija no Siliņupes neolīta apmetnes. Ņemot vērā, ka trūkst detalizētu analīžu par dzintara izstrādājumu izgatavošanas procesiem Latvijas teritorijā, autore kā ļoti perspektīvu tehnoloģisku analīzi piedāvā arheoloģiskos eksperimentus un trasoloģiju.

Mg. hist. Germans Ļebezovs aplūko Krievijas imperatores Katrīnas II privāto saraksti no 1762. līdz 1767. gadam, konkrēti pievēršoties Vidzemes provinces pārvaldes jautājumiem. Autors secina, ka imperatorei bija informācija par Krievijas impērijas likumu neievērošanu un Katrīna II vēlējas stiprināt provinces pārvaldes lojalitāti.

LU doktorante *Mg. hist.* Liene Rokpelne pēta Valmieras viduslaiku vēstures atspoguļojumu 18. un 19. gadsimta vācbaltiešu darbos. Autori šī tēma piesaistījusi, jo pilsētas vēstures aprakstos līdz pat mūsdienām citēti publikācijā aplūkoti teksti. Secināts, ka nereti nekritiski pārņemtas vācbaltiešu ideju interpretācijas, turpinot tiražēt kļūdas.

LU maģistranta Demura Harebova uzmanības lokā ir Latvijas armijas pārstāvju komandējumi no 1924. gada līdz 1929. gadam. Rakstā konstatē, ka aplūkotajā laika posmā militārpersonas gan uz kaimiņvalstīm, gan lielvalstīm komandētas samērā bieži. Autors Latvijas armijas komandiera štāba Operatīvās daļas darbu jaunu zināšanu apguves organizēšanā ārvalstīs novērtējis kā veiksmīgu.

LU maģistrante Helēna Emerberga izvērtē vairāku arodbiedrību iesaisti likumprojektu izstrādē no 1922. līdz 1934. gadam. Raksta fokusā ir darba laika samazināšanas un atalgojuma palielināšanas jautājumi, kurus Saeima nevarēja pilnībā atbalstīt. Pozitīvi novērtēta dzelzceļa un pasta-telegrāfa un telefona resoru arodbiedrību iesaiste nozaru zemāko atalgojumu paaugstināšanā.

Klaipēdas Universitātes doktorantes Onutes Gaidamavičūtes (*Onutė Gaidamavičiūtė*) interešu centrā ir putnu simboli uz polihromētām koka pūra lādēm, kas glabājas Lietuvas Nacionālajā muzejā. Autore konstatē, ka visbiežāk uz aplūkotajiem priekšmetiem atainoti mājas putni un baltie stārķi. Tie simbolizē auglību un turību.

LU doktorante *Mg. hist., Mg. theol.* Beāte Orlova analizē Baltazara Rusova un Dionīsija Fabrīcija Livonijas hronikās atainotos neparastos dzīvniekus. Tie aplūkoti laikmeta politisko norišu un reliģisko priekšstatu kontekstā. Publikācija atspoguļo, ka sabiedrības ticība pārdabiskām zīmēm norāda uz kara apstākļu satraucošo ietekmi uz Livonijas sabiedrību.

Tallinas Universitātes doktorante *Mg. hist.* Rūta Bruževica sniedz ieskatu digitālo humanitāro zinātņu piedāvātajās iespējās viduslaiku vēstures pētniecībā. Publikācijā kā piemēri izmantoti viduslaiku Livonijas amatnieku

statūti. Autore secina, ka ar vairāku rīku palīdzību iespējams veicināt datu pieejamību un samazināt to apstrādei nepieciešamo laiku.

Klaipēdas Universitātes doktorante Gaile Vanagiene (*Gailē Vanagienē*) piedāvā lasītājiem salīdzinoši jaunas parādības – Baltijas mitoloģisko parku Lietuvā – dievu un mitoloģisko būtnu attēlojuma analīzi. Lauka pētījumos autore novērojusi šādu parku izklaidējošo un arī izglītojošo raksturu. Tomēr aplūkotās figūras visbiežāk veidotas kā brīva interpretācija.

Vitauts Dižā Universitātes doktorante Akvile Stankute (*Akvilē Stankutē*) izvērtē un salīdzina kopības izjūtu Lietuvas filmu ražošanas darbinieku vidū padomju laikā un mūsdienās. Intervējot 120 pārstāvjus, pētniece konstatē, ka mūsdienās kopības izjūta nozarē ir kļuvusi vājāka. Šādu vērtējumu veicinājuši vairāki faktori, to skaitā Lietuvas kinostudijas slēgšana.

Vitauts Dižā Universitātes doktorante Karole Millere (*Karolē Miuller*) aplūko vēstures izglītības naratīvu Lietuvā, pievērsoties kultūras traumām un kolektīvajai atmiņai. Padziļināti aplūkojot padomju perioda un sovetizācijas atainojumu mūsdienu vidusskolas vēstures grāmatās, autore novēro, ka vārdu izvēle un vēstījums atspoguļo Lietuvu kā upuri, bet PSRS kā vainīgo valsti. Vienlaikus publikācijā uzsvērts, ka dažādi apkārtnes faktori var ietekmēt šāda vienota naratīva uztveršanu no mācību līdzekļiem.

LU doktorante *Mg. hist.* Beāte Lielmane meklē Rīgas modernizācijas pirmsākumus, piedāvājot vairākus potenciālos atskaites punktus 19. gadsimta sākumā. Saskaņā ar autores vērtējumu pirmās modernizācijas pazīmes bija vērojamas priekšpilsētās. Publikācija aicina ņemt vērā tādus faktorus kā industrializāciju, urbanizāciju, strukturālas pārvērtības sabiedrībā, pilsēt-būvniecības izmaiņas.

LU doktorante *Mg. soc. sc.* Marika Selga analizē ASV un Latvijas pārstāvju sarunas par tirdzniecības līgumu, meklējot iemeslus lēmumam 1926. gadā noslēgt Pagaidu tirdzniecības nolīgumu. Publikācijā secināts, ka šādu attīstību veicināja ASV iekšpolitiskā situācija un Latvijas pārstāvju nostāja par ratificēšanas procesu. Vienlaikus pētniece velta kritiku brīžiem neprofesionālajai Latvijas puses rīcībai sarunu laikā.

LU maģistrantes Kristiānas Beļskas uzmanības centrā ir robežincidenti uz Latvijas un Padomju Savienības robežas, sākot no 1922. gada beigām līdz 1925. gadam. Starpgadījumu biežums pierobežā un PSRS reakcija pret norisēm liecināja par kaimiņvalsts apzinātu rīcību haotiskas situācijas veicināšanā. Rakstā konstatēts, ka daudzie pārkāpumi bija kļuvuši pārāk ikdienišķi, lai uz tiem pienācīgi reaģētu.

LU doktorante *Mg. theol.* Diāna Hristenko aplūko reliģiskās dzīves sovetizāciju LPSR laika posmā no 1944. līdz 1953. gadam. Detalizētāk skatītas norises evaņģēliski luteriskajā, Romas katoļu un Latvijas pareizticīgajā baznīcā. Autore novērojusi dažādas sovetizācijas attīstības fāzes, lai gan kopumā padomju vara iejaucās un īstenoja pārmaiņas reliģiskajā dzīvē visā periodā.

Mg. art. Laura Švītiņa raksturo un salīdzina trīs komponistu biedrību – Latvju komponistu biedrības, Latvijas Skaņražu kopas un Neatkarīgo komponistu biedrības – darbību starpkaru posmā. Tās aktīvi nedarbojās vienlaikus, tāpat bija savstarpēji konkurējošas un nesadarbojās. Tomēr autore atzinīgi novērtē biedrību darbību komponistu atbalstīšanā un mūzikas dzīves attīstīšanā.

Mg. arhiv. Kaspars Strods sniedz ieskatu latgaliešu – Latvijas PSR tirdzniecības un zvejniecības flotes jūrnieku laika posmā no 1944. līdz 1991. gadam – sociālajā portretā. Autors secina, ka nozarē no Latgales visbiežāk iesaistījās vīrieši no apdzīvotākajām teritorijām. Turklāt studijas jūrskolā radija karjeras izaugsmes iespējas.

Krājuma tapšanā lielu ieguldījumu snieguši gan autori, gan recenzenti, gan citas autortiesību lapā minētās personas. Pateicību par nozīmīgu atbalstu pelnījusi arī LU Latvijas vēstures institūta informācijas speciāliste Elita Egle. Jauno vēsturnieku pētījumus konferences organizētāji un krājuma sastādītāji ar prieku nodod plašākam lasītāju lokam gan drukātā, gan elektroniskā formā brīvpieejā LU Repozitorijā.

Ginta Ieva Bikše

LU Latvijas vēstures institūts

PREFACE

The eight Scholarly Readings of Young Historians were presented on 24 and 25 November 2022, in onsite and online format. Anyone interested had the opportunity to view ten sessions, three of which were held in English. For the third time, international conference took place on the Baltic scale, encompassing 35 presentations that considered various aspects of history from prehistory to the present day. The record-breaking interest and willingness of young researchers from various Estonian, Latvian and Lithuanian higher education and scientific research institutions to participate in the “Scholarly Readings of Young Historians” confirmed that over the years the conference has grown significantly and become a stable, recognizable and important event in the early stages of the careers of many historians.

After the conference, the number of articles prepared and submitted reached the same amount as in the previous collection of articles, offering the readers the research of 19 young historians. Each author's path to publication was individual – for some, it was like a walk in park, while for others it was the very first experience in formulating their thoughts and presenting the results gained in their research to a wider audience. Responsive and selfless support in this process was provided by more than 30 specialists from different fields and represented institutions, helping both in developing the skills of preparing articles and improving the quality of submitted report. All the papers have been reviewed anonymously. The compilers of the collection express their deep gratitude to the reviewers. After the publication of the collection, everyone interested has the opportunity to get to know and appreciate the enthusiasm and efforts of the young authors in their studies of various interdisciplinary issues related to the history of the Baltics.

Kaspars Markus Molls, a master's student at the University of Latvia (UL), focused on the study of the evidence left by the Scandinavian Vikings from the 9th to the 11th century in the region spanning the territory from the mouth of Venta to Kuldīga. Archaeological findings have enabled identification of the trade-related activities of the Scandinavian Vikings, as well

as their potential settlements. The author points out the need for further research in defining the commercial interests of the Vikings.

Mg. hist. Ildze Milgrāve looks at the population of Tērvete region from the 9th to 13th century. The methods chosen in the development of the article made it possible to establish that in the late Iron Age there were several settlements a few kilometres from Tērvete hillfort. According to the author, these settlements together with the centre of the region – the hillfort – formed a single complex.

Mg. hist. Agnese Čakare presents an experimental approach and its results in learning amber production processes. Artefacts from the Siliņupe Neolithic settlement were used as an example for research. Since there is a lack of detailed analyses of the production processes of amber items in the territory of Latvia, the author offers archaeological experiments and traceology as a very promising technological analysis.

Mg. hist. Germans Ļebzevovs examines the private correspondence of the Russian Empress Catherine II from 1762 to 1767, focusing specifically on the administration of Vidzeme province. The author concludes that the empress had information about non-compliance with the laws of the Russian Empire and that Catherine II wanted to strengthen the loyalty of the provincial administration.

UL doctoral student, *Mg. hist.* Liene Rokpēne studies the description of the medieval history of Valmiera in the works of Baltic Germans during the 18th and 19th centuries. The author was attracted by this topic, because the texts discussed in the publication are quoted in the descriptions of the city's history until today. It was concluded that interpretations of Baltic-German ideas are often uncritically adopted, continuing to reproduce errors.

UL master's student Demurs Harebovs focuses on missions of Latvian Army representatives abroad from 1924 to 1929. The article states that during the considered period, military personnel were sent to both neighbouring countries and great powers quite often. The author has evaluated the work of the Operations Unit of the Headquarters of the Commander of the Latvian Army in organizing the learning of new knowledge in foreign countries as successful.

Helēna Emerberga, a master's student at UL, evaluates the involvement of several trade unions in the drafting of bills from 1922 to 1934. The article focuses on the issues of reducing working hours and increasing wages, which the Latvian parliament could not fully support. The involvement of the trade unions of the railway, post-telegraph and telephone sectors in raising the minimum wages was positively evaluated.

Doctoral student at Klaipėda University Onutė Gaidamavičiūtė is interested in symbolics of birds on polychrome wooden dowry chests stored in the National Museum of Lithuania. The author finds that domestic birds

and white storks are depicted most often on the examined objects. They symbolize fertility and wealth.

UL doctoral student, *Mg. hist., Mg. theol.* Beāte Orlova analyses strange animals described in the Livonian Chronicles of Balthasar Russow and Dionysius Fabricius. The mention of animals are considered in the context of the political developments and religious beliefs of the era. The publication reflects that the public's belief in supernatural signs points to the troubling effect of wartime conditions on Livonian society.

Doctoral student at Tallinn University *Mg. hist.* Rūta Bruževica provides an insight into the possibilities offered by digital humanities in the research of medieval history. The publication uses medieval Livonian Artisans' Statutes as examples. The author concludes that with the help of several tools it is possible to promote the availability of data and reduce the time required for its processing.

Doctoral student at Klaipėda University Gailė Vanagienė offers an analysis of the representation of gods and mythological beings in a relatively new phenomenon – the Baltic mythological parks in Lithuania. While conducting field research, the author observed the entertaining and also educational nature of such parks. However, the viewed representations are most often created as free interpretations.

Doctoral student at Vytautas Magnus University Akvilė Stankutė evaluates and compares the sense of community among Lithuanian film production workers during the Soviet era and nowadays. Interviewing 120 representatives, the researcher finds that nowadays the sense of community in the industry has become weaker. Several factors contributed to this assessment, including the closing of the Lithuanian film studio.

Karolė Miuller, a doctoral student at Vytautas Magnus University, examines the narrative of history education in Lithuania, focusing on cultural traumas and collective memory. Taking a deeper look at the depiction of the Soviet period and sovietisation in modern secondary school history books, the author observes that the choice of words and the message reflect Lithuania as the victim, and the USSR as the perpetrator. At the same time, the publication emphasizes that various environmental factors can influence the perception of such a unified narrative from educational resources.

UL doctoral student, *Mg. hist.* Beāte Lielmane searches for the beginnings of Riga's modernization, offering several potential reference points at the beginning of the 19th century. According to the author's assessment, the first signs of modernization can be found in the suburbs. The publication calls for taking into account such factors as industrialization, urbanization, structural transformations in society, changes in urban planning.

UL doctoral student, *Mg. soc. sc.* Marika Selga analyses the negotiations between representatives of the USA and Latvia on the trade agreement,

looking for the reasons for the decision to conclude the Provisional Commercial Agreement in 1926. The publication concluded that such development occurred due to the internal political situation of the USA, and the position of Latvian representatives on the ratification process. At the same time, the researcher criticizes the sometimes unprofessional conduct of Latvians during the negotiations.

UL master's student Kristiāna Beļska focuses on the incidents on the border of Latvia and the Soviet Union from the end of 1922 to 1925. The frequency of such incidents and the reaction of the USSR to the developments indicated the deliberate action of the neighbouring country in promoting a chaotic situation. The article found that many violations had become too frequent to elicit a proper response.

UL doctoral student, *Mg. theol.* Diāna Hristenko examines the sovietisation of religious life in the Latvian SSR in the period from 1944 to 1953. Developments in the Evangelical Lutheran, Roman Catholic and Latvian Orthodox Churches are looked into. The author has observed different phases of sovietisation, although in general the Soviet system intervened and implemented changes in religious life throughout the period.

Mg. art. Laura Švītiņa describes and compares the activities of three composers' societies – the Latvian Composers' Society, Composers' Society of Latvia, and Independent Composers' Society – during the interwar period. They were not actively operating simultaneously; they were mutually competitive and non-cooperative. However, the author appreciates the activities of societies in supporting composers and developing musical life.

Mg. arhiv. Kaspars Strods provides an insight into the social portrait of Latgallians – sailors of the trade and fishing fleet of the Latvian SSR in the period from 1944 to 1991. The author concludes that men from the most populated areas were predominantly involved in the industry from Latgale. In addition, studies at maritime schools created opportunities for career growth.

Authors, reviewers, and members of different institutions indicated on the copyright page have made a great contribution to the creation of the current volume. The contribution and support of Elita Egle, an information specialist at UL Institute of Latvian History, merits special appreciation. The organizers of the conference and the compilers of the collection of articles are pleased to share with readers the publications of young historians in both printed and electronic form in the UL Repository.

Ginta Ieva Bikše

UL Institute of Latvian History

ARHEOLOĢISKĀS LIECĪBAS PAR SKANDINĀVU VIKINGIEM VENTAS LEJTECĒ 9.–11. GS.

KASPARS MARKUS MOLLS

Bc. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta laborants

E-pasts: kaspars.molls@lu.lv

ANOTĀCIJA

Pēdējo trīsdesmit gadu laikā Ventas krastos atklāta virkne arheoloģisko liecību, kas attiecināmas uz vikingu laikmetu. Atradumi norāda uz kultūru un tirdzniecības sakariem reģionā un ļauj definēt Ventu kā ūdensceļu. Raksta mērķis ir konstatēt Ventas lejtecē skandināvu vikingu laikmetam piederīgās arheoloģiskās liecības un to funkcijas ūdensceļa kontekstā. Secināts, ka vikingu klātbūtne Ventas lejtecē pamatā saistāma ar tirdzniecības sakariem, amatniecību, kā arī veidoti nocietinājumi, lai uz laiku apmestos, par ko liecina trīs uz skandināvu vikingiem attiecināmi pilskalni, divi kapulauki un četras lokācijas, kurās konstatējams ar skandināvu vikingu tirdzniecību un amatniecību saistīts inventārs.

Atslēgvārdi: skandināvu vikingi, vikingu laikmets, Venta, tirdzniecība, ūdensceļš.

IEVADS

Ziemeļeiropas historiogrāfijā un dzelzs laikmeta pētījumos 9.–11. gs. tiek izdalīts kā vikingu laikmets. Šajā laikā tika izvērsti skandināvu tirdzniecības kontakti un sirojumī, kas skāra arī Austrumbaltijas reģionu, kas tomēr publikācijās ļoti virspusēji tiek atspoguļota kā vikingu ietekmes reģionam piederošs. Pēdējo gadu pētījumos kaimiņzemēs (Māgi 2018) secināts, ka vikingi mūsdienu Baltijas valstu teritorijās bija klātesoši daudz plašāk par līdz šim historiogrāfijā pausto. Par daudzsološāko reģionu tā ģeogrāfiskā novietojuma dēļ uzskatāma Kurzeme, taču Kurzemes reģiona nepieejamības pētniecībai padomju okupācijas laikā dēļ radušies nepatiesi priekšstati par Austrumbaltijas lomu vikingu laikmeta ūdensceļu kontekstā.

1. tabula. Vikingu laikmeta arheoloģisko liecību Ventas lejtecē uzskaitījums

Table 1. List of Viking age archaeological evidence on the lower reaches of the River Venta

Nr.	Objekts/senlieta	Vieta	Apraksts
1.	Lāčgalvas sakta	Ventspils Skolēnu jaunrades nams	VVM 30141 – Gotlandē veidota lāčgalvas sakta
2.	T tipa zobens	Ventspils (Nerman 1929, 76)	T tipa vikingu zobens ar sudraba un zelta inkrustāciju
3.	Dokupes atradumi	Pie Dokupes	VVM 30741 – Gotlandē veidota kārbīnsakta, VVM 30173 – atsvariņš
4.	Pasiekstes atradumu vieta	Pasiekstes ciems, Vārves Striķu senkapi, Bēķu viduslaiku kapsēta	Senlietu atradumi no 1. g. t. p. m. ē. –16./17. gs. m. ē., tai skaitā arī virkne vikingu senlietu (sk. pie nepublicētajiem avotiem)
5.	Zūru atraduma vieta	Zūras	Tirdzniecības inventārs, t. s. imitēts vikingu četrpadsmitskaldņu atsvariņš
6.	Ventavas atradumu vieta	Ventava	Vikingu četrpadsmitskaldņu atsvariņš, sudraba dirhēms, sudraba stienītis u. c. senlietas
7.	Lagzdīnes pilskalns	Lagzdīnes pilskalns	Pilskalns ar vikingu laikmeta pilskalniem tipisku formu, viens vikingu jostas sprādzes atradums
8.	Pabērzkalna pilskalns, Priednieku apmetne un senkapi	Pie Jaunbērzkalnu un Priednieku mājām	Apbedījumos vikingu senlietu materiāls – bruņurupuču saktas, aproces ar likloču ornamentu, atsvariņi u. c.
9.	Lapsu senkapi	Pie Lapsu mājām	Seši vikingu ugunsapbedījumi ar senlietu materiālu no Gotlandes
10.	Bruņurupuču saktas atradums	Pie Vēversātu mājām	Uz vietas darināta Gotlandes senlietu materiālam tipiska bruņurupuču sakta
11.	Veckuldīgas pilskalns	Veckuldīgas pilskalns	Pilskalns tiešā tuvumā pie Lapsu senkapiem, netālu atrastas arī vairākas vikingu arheoloģiskajam materiālam tipiskas senlietas
12.	Savrupatradumi preti Veckuldīgas pilskalnā	Preti Veckuldīgas pilskalnā, Ventas otrā pusē	Vikingiem tipiska jostas sprādze un apģērba āķītis
13.	Kuldīgas apmetnes vieta	Kalnamiests, Kuldīga	Potenciāla, vikingu ietekmē tapusi amatnieku tirgotāju apmetne jeb vīks

Kopš Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas 20. gs. 90. gados Kurzemes reģions ir kļuvis plašāk pieejams pētniecībai, kur Ventas kras-tos atrastas samērā daudz liecības saistībā ar vikingu darbību. Līdz šim vienīgais sistemātiskus pētījumus par Ventas ūdensceļu ir veicis Ēvalds Mugurēvičs (Mugurēvičs 2000), taču tagad, 20 gadus vēlāk, ir ievāktas vairāk arheoloģiskās liecības un veikta virkne pētījumu, kas paplašina zināmo liecību spektru, piemēram, savrupatradumi Pasiiekstes ciema vietā un Lapsu senkapu vikingu apbedījumi. Pētījums ir aktuāls arī kontekstā ar pēdējā laika populārajā kultūrā aktualizēto vikingu tēlu un arī Grobiņas skandināvu kolonijas tematiku.

Raksta ģeogrāfija aptver Ventas lejteci – reģionu no Ventas grīvas līdz Kuldigai. Kuldīga ir vieta, kur ģeogrāfisko apstākļu dēļ mainās upes raksturs, tās gultne nomainās no dolomīta uz smilšakmeni, veidojot pārejas sliekšni, kas rezultējas ūdenskritumā. Kā arī vikingu darbības liecības visintensīvāk koncentrējas tieši šajā upes reģionā. Ventas baseinā uz dienvidiem no Kuldigas liecības ir mazākā apjomā un vairāk ģeogrāfiski sadrumstalotas.

Vispārpieņemtajā Latvijas vēstures hronoloģijā nav izdalīts vikingu laikmets, tāpēc par pamatojumu izvēlēts Zviedrijas vikingu laikmeta hronoloģiskais dalījums (Price 2015, 321–322). Raksta tematika tiek pakārtota kā uz 9. gs.–11. gs. sākumu attiecināmais skandināvu vikingu senlietu materiāls un senvietas, kas pašreizējos priekšstatos nav raksturīgas lokālajai apdzīvotībai šajā laikā.

Raksta mērķis ir apkopot vikingu laikmeta arheoloģiskās liecības Ven-tas lejteces reģionā (sk. 1. tabulu un 4. att.) un konstatēt to potenciālo nozīmi Ventas ūdensceļa kontekstā. Lai apkopotu arheoloģiskās liecības, pētījumā izmantoti Ventspils muzeja un Kuldigas novada muzeja krājumu arheoloģisko senlietu kolekcijās esošie materiāli, kā arī Nacionālā Kultūras mantojuma pārvaldes Pieminekļu dokumentācijas centra dokumenti. Liecību identificēšanai kā atbilstošām vikingu laikmeta liecību klāstam izmantotas Lēnas Tunmarkas-Nilenas (*Lena Thunmark-Nylén*) un Marikas Megi (*Marika Mägi*) publikācijas.

VENTAS GRĪVA, PASIEKSTES CIEMA VIETA UN DOKUPE

Pirmā vieta, kur reģionā zināmas vikingu laikmeta liecības, ir Ventspils, kur Skolēnu jaunrades nama celtniecības laikā atrasta lāčgalvas sakta (Čukovs, Štrumfa, Vijups 2009) (sk. 1.1. att.), kā arī pēc Birgera Nermana ziņām, pilsētā atrasts skandināviem raksturīgs T tipa zobens ar ornamentētu zelta un sudraba inkrustāciju (Nermann 1929, 76). Tās ir liecības par cilvēku darbību Ventspilī pirms pilsētas izveidošanās. Abas senlietas atrastas kā savrupatradumi un neliecina par apmetnes vietas esamību Ventspils pilsētas

1. attēls. Vikingu senlietas Ventspilī un pie Dokupes (foto: Armands Vijups): 1 – bronzas lāčgalvas sakta (VVM 30141); 2 – bronzas kārbīņsakta (VVM 30741)

Figure 1. Viking artefacts in Ventspils and Dokupe (photo: Armands Vijups): 1 – Bronze bear head brooch (VVM 30141); 2 – Bronze box brooch (VVM 30741)

vietā. To specifiskāk definēt apgrūtinā mūsdienu pilsētas apbūve. Vairāk secināt par šiem atradumiem nav iespējams, kamēr nav izvēsta plašāka pētniecība.

Nākamā vieta, kur zināmas vikingu darbības liecības, ir Pasiiekste. Pasiiekstes ciems atrodas Ventas upes ielokā 6 km no upes grīvas. Šeit atrodas Vārves Strīķu senkapi, kas, spriežot pēc tur veiktajiem arheoloģiskās izpētes darbiem, ir Baltijas somu kapulauks, kas izmantots no senākā dzelzs laikmeta līdz viduslaikiem (NKMP PDC 9159, 43). Netālu no Vārves Strīķu senkapiem atrodas Bēķu viduslaiku kapsēta, taču nevienā no kapulaukiem nav zināmi skandināvu vikingu apbedījumi. Mūsdienās šajā apvidū ir dažas saimniecības un aparti lauki, ko regulāri pārmeklē mantrači. Šajā upes daļā savrupi atrastas vairākas senlietas. Daļa atradumu nonākusi Ventspils muzejā, to starpā gredzenu un citu senlietu pusfabrikāti (VVM 30894), tirdzniecības inventārs, piem., sudraba stieniši (VVM 30682/3; VVM 30139/1), sviriņi un atsvariņi (VVM 30253/9; VVM 3146/18; VVM 30224/1), kā arī virkne citu senlietu, kas raksturīgas skandināvu vikingiem – bronzas apkalumi ar palmetveida ornamentiem (VVM 3119/34), jostu sadalitājgredzeni (VVM 30255/44), apģērba āķiši (VVM 30887/15) u. c. Par kontaktiem ar skandināviem Pasiiekstē ir liecības vismaz no 5. gadsimta, piemēram, bronzas stopsaktas loks ar apzeltījumu (VVM 30894).

Kā norāda gan igauņu pētniece Marika Megi, gan dāņu pētnieks Sērens Sindbeks (*Søren Sindbæk*) – liecības par bronzas liešanu un 9.–10. gs.

tirdzniecības inventāra atradumi diezgan droši liecina par tirdzniecības punkta esamību, jo lokālās agrāra rakstura apmetnēs ar bronzas amatniecību un tirdzniecību nenodarbojās (Mägi 2018, 96; Sindbæk 2008, 73). Tas liecina, ka Pasiestē eventuāli bija izveidojies tirgotāju amatnieku ciems, un atradumu plašais ģeogrāfiskais izvietojums upes ielokā liek domāt, ka tas bijis samērā liels. Arī otrā Ventas krastā pie Dokupes ir atrasta skandināvu kārbīņsakta un atsvariņš (Drabkovs, Štrumfa, Vijups 2011) (sk. 1.2. att.), kas potenciāli norāda uz cilvēku darbību abos upes krastos.

Pasiestes un Dokupes senvietu raksturi, pētniecībā balstoties uz savrupatradumiem, ir spekulatīvi, un konkrētus secinājumus par to apmēru, funkcijām un potenciālo apbūvi nav iespējams konstatēt, toties atrastais materiāls liecina par eventuālu Ziemeļeiropas reģiona tirgotāju amatnieku darbības vietu 9.–10. gs.

SAVRUPATRADUMI ZŪRU UN VENTAVAS APKĀRTNĒ

11 km no Pasiestes, pie Zūrām, kā savrupatradums atrasts pakavsak-tas skaldņotais gals, kas domāts, lai imitētu četrpadsmitskaldņu atsvariņu (NKMP PDC 110654-19 I, 3). Savukārt 10 km tālāk pie Ventavas atrasts oriģināls četrpadsmitskaldņu jeb kuboktaedra (*cubo-octahedra*) atsvariņš (VVM 30786) (sk. 2. att.). Šādi atsvariņi bija tipisks vikingu laikmeta tirdzniecības inventārs, kas kalibrēts svara sistēmai, ko izmantoja vairākās vikingu tirdzniecības vietās, piemēram, Birkā un Hedebijā (Pedersen 2008, 148–152). Vēlāk Ventas ūdensceļā parādījās atšķirīgu tipu atsvariņi, kas bija kalibrēti citām Rietumeiropas mēra sistēmām. Tas nozīmē, ka vikingu

2. attēls. Vikingu četrpadsmitskaldņu atsvariņš no Ventavas (VVM 30786) (foto: Armands Vijups)

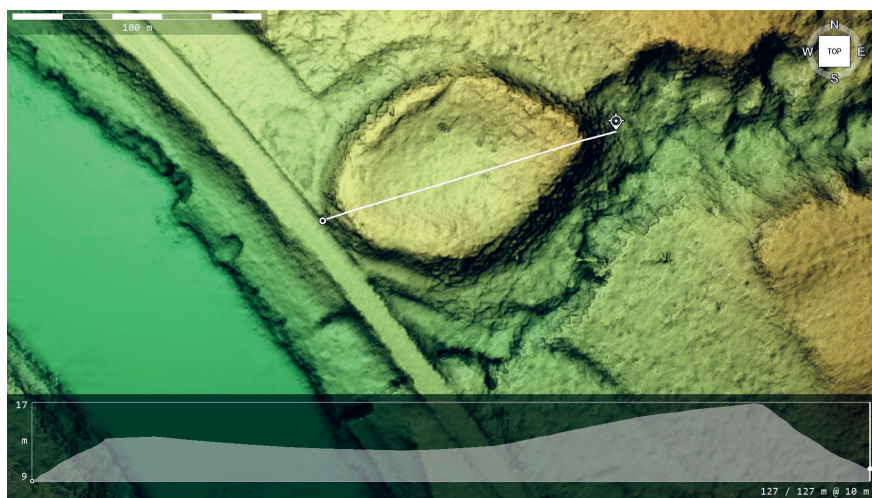
Figure 2. Viking cubo-octahedra weight from Ventava (VVM 30786), (photo: Armands Vijups)

ietekmē aizsākās svara mēru sistēmas izmantošana Ventas ūdensceļā. Atsvaņņu atradumi varētu liecināt par nelielu tirdzniecības punktu esamību pie Zūrām un Ventavas.

Abi atsvaņņi atrasti kopā ar citu tirdzniecības inventāru. Netālu no Ventavas atsvaņņa atrasta arī lībiešu 12. gs. bruņurupuču sakta un citi šī perioda atradumi (NKMP PDC 110654-19 I, 3), kas liecina, ka konkrētā vieta turpināja pastāvēt arī pēc vikingu darbības beigām, vismaz līdz 14. gs. Visticamāk, šie tirdzniecības punkti nebija apjomīgi, taču to atrašanās vietas varētu būt saistītas ar citu potenciālu Kurzemes ūdensceļu – Užavu, kas no abām vietām atradās 7 un 9 km attālumā un varētu iezīmēt satiksmes ceļu saskarsmes punktus. Kamēr nav veikta sistemātiska arheoloģiskā materiāla analīze, Užavas kā ūdensceļa definēšana pašlaik ir tikai spekulatīva.

LAGZDĪNES PILSKALNS

Netālu no Piltenes atrodas Lagzdīnes pilskalns, kas virzienā no upes grīvas uz dienvidiem ir pirmā zināmā nocietinājuma vieta Ventas lejtecē. 1967. g. Ēvalds Mugurēvičs veicis pārbaudes izrakumus, kur konstatējis 1,8 m biezu

3. attēls. Lagzdīnes pilskalna 3D modelis ar profila informāciju (izstrādājis: Gatis Kalniņš. Pieejams: <https://www.latvijas-pilskalni.lv/lagzdines-pilskalns/> (skatīts: 14.07.2023.))

Figure 3. Lagzdīne hillfort 3D model and profile information (developed by: Gatis Kalniņš. Available: <https://www.latvijas-pilskalni.lv/lagzdines-pilskalns/> (last viewed: 14.07.2023.))

kultūrlāni, kas attiecināms uz senāko un agro, kā arī vēlo dzelzs laikmetu (Mugurēvičs 1968, 68). Lagzdīnes pilskalnā savrupi atrasti skandināvu vikingiem raksturīgi bronzas jostas sprādzes un dzelzs makšķerāķa savrupatradumi (NKMP PDC 9146, 11). Arī pilskalna vaļņa bļodveida forma ir raksturīga skandināvu nocietinājumiem (sk. 3. att.), kas ir samērā izplatīti Igaunijā, īpaši Sāremā. Kurzemē vēl viens līdzīgas formas pilskalns ir Kundos, kuram piegulošajā kapulaukā konstatēti 9.–10. gs. skandināvu vikingu apbedījumi (Lūsēns 2018, 68–72). Pilskalna ģeogrāfiskais novietojums attiecībā pret upi un liecības par tam piegulošu apmetni liecina par analogijām ar citām Baltijas jūras reģiona vikingu laikmeta apmetnes vietām. Pēc pētījumiem Sāremā un Zviedrijā var secināt, ka arī Lagzdīnes pilskalns ir vieta ar potenciālu ostas vietu. Šai ostas vietai drīzāk piedēvējama militāra rakstura, nevis tirdzniecības funkcija (Māgi 2010, 180).

Ņemot vērā, ka Lagzdīnes pilskalnā nav veikti plaši arheoloģiskie izrakumi, ir grūti spriest par pilskalnu apdzīvotāju etnisko piederību, tuvākajā apkārtne nav arī zināms neviens skandināvu vikingu apbedījums. Netālu no pilskalna atrodas Dzikļu senkapi, taču pēc arheoloģiskā materiāla kapulauks saistāms ar Baltijas somiem (NKMP PDC 9176, 15). Iespējams, pilskalns ticis ierīkots kā vietējais pārvaldes centrs, taču pašlaik pieejamās arheoloģiskās liecības nesniedz pietiekami skaidru atbildi. Pēc vikingu aiziešanas no Lagzdīnes pilskalnu pārņēmuši kurši.

PABĒRZKALNA PILSKALNS UN PRIEDNIEKU APMETNE UN SENKAPI

4,5 km uz dienvidiem no Lagzdīnes pilskalna atrodas Pabērzkalna pilskalns ar tam piegulošo Priednieku apmetni un senkapiem. Pilskalns izveidots divos paralēlos smilšu kāpu sanesumos. Dabas reljefa izmantošana liecina par mērķi ātri nocietināties. Priednieku apmetnē Ventas krasta noskalojumos Eduards Šturms 20. gs. 30. gados atklājis vairākas skandināvu senlietas. Blakus apmetnei atrodas ar 9.–10. gs. datētie Priednieku senkapi. Ēvalds Mugurēvičs Pabērzkalna pilskalnu saista ar Snore Sturlsona pierakstītajā Olava Svētā sāgā atspoguļoto motīvu, kurā Upsālas valdnieks Ēriks Emundsons cēlis nocietinājumus kuršu zemēs 9. gs. 60. gados. Tas varētu liecināt par skandināvu mēģinājumu ātri nocietināties, lai varētu uzspiest savu kundzību un ievākt meslus (Mugurēvičs 2000, 80). Taču šajā kontekstā neskaidra ir tuvumā esoša vēl viena pilskalna – Lagzdīnes – esamība, kas neattaisno Pabērzkalna pilskalnam šādas funkcijas nepieciešamību.

Priedniekos atrastas divas bruņurupuču saktas, kas datētas ar 9. gs. beigām – 10. gs., kurām analogas atrastas arī Birkā un citur kontinentālajā

Zviedrijā. Daudzas šī tipa saktas atrastas arī Daugavas lejtecē, taču tās ir piederīgas citam variantam, kas norāda uz atšķirīgu izcelsmi (Spirģis 2006, 62–63). Priedniekos arī atrastas masīvās aproces ar sašaurinātiem galiem un horizontālu cilpu ornamentu. Šādas aproces zināmas arī Kundu un Lapsu senkapos un Tārgales pagastā. Tās raksturīgas Ventas ūdensceļam, Daugavas ūdensceļā tādas nav atrastas. Baiba Vaska norāda, ka konkrētās aproces varētu būt vietējās izcelsmes (Vaska 2019, 246). Tas liecina, ka vikinci Ventas lejtecē ne tikai tirgojās, bet arī nodarbojās ar amatniecību. Šāda varbūtība līdzinās Pasiekstē atrastajiem senlietu pusfabrikātiem.

Arheoloģiskās liecības Lagzdīnes un Pabērzkalna pilskalnā liecina par dažāda rakstura objektiem, kas saistāmi ar vikingu darbību Ventas ūdensceļā. Arī citur novērojama šāda objektu funkciju daudzveidība, piemēram, Marika Megi Sāremā izšķir trīs veidu vikingu perioda ostas vietas: administratīvi centrālās un tirdzniecības, militārās un rituālās jeb sakrālās (Māgi 2010, 180). No šāda izejas punkta var spekulatīvi arī pieņemt, ka Lagzdīnes pilskalns būtu pieskaitāms militārām, bet Pabērzkalna pilskalns administratīvi centrālām un tirdzniecības ostas vietām.

LAPSU SENKAPI, VECKULDĪGAS PILSKALNS UN KULDĪGAS APMETNE

30 km no Pabērzkalna pilskalna atrodas Lapsu senkapi, kur izpētīti seši Gotlandes vikingu apbedījumi. Nav izdevies identificēt, vai konkrētajai kopienai tuvākajā apkārtnē bijusi kāda dzīvesvieta (Lūsēns 2016, 58–62). Tuvākā senvieta senkapiem ir Veckuldīgas pilskalns. Pārbaudes izrakumi veikti pilskalna rietumu stūrī, kur zondāžās atklāts mazāk intensīvs kultūrslānis. Paņemtie paraugi datēti ar 11.–14. gs. Tāpēc, ja pilskalna apdzīvotība ir bijusi senāka, liecības par to ir meklējamas citā šī nocietinājuma daļā (Kalējs 2011, 36).

Lapsu senkapu izpēte ļauj secināt, ka šeit apbedītajiem skandināviem piederīgā kopiena nav bijusi sevišķi liela, visticamāk, vienas kuģa apkalpes apjomā, kas variēja starp 15–30 cilvēkiem. Pastāv arī varbūtība, ka skandināvi dzīvojuši citur, bet tādā gadījumā šī dzīvesvieta nav atklāta. Par skandināvu klātbūtni liecina arī daži upes pretējā krastā savrupi atrastie priekšmeti, piemēram, vikingiem raksturīgs apģērba āķis (KNM 43542). Netālu no Lapsu senkapiem, pie Vēversātu mājām, atrasta 10. gs. bruņurupuču sakta. To analizējis Roberts Spirģis, izsakot pieņēmumu, ka sakta varētu būt uz vietas gatavota (Asaris, Lūsēns 2013, 140). Tas ļauj izvirzīt versiju par to, ka skandināvi šajā vietā potenciāli nodarbojušies ar amatniecību, tāpēc arī apmetušies tur dzīvot.

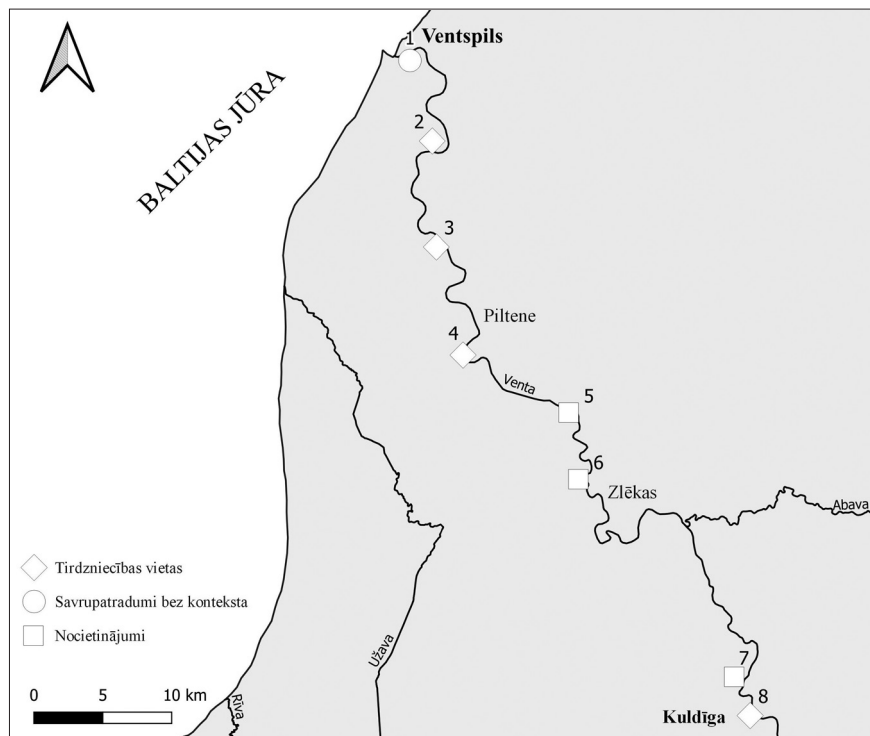
Jānis Asaris un Mārtiņš Lūsēns izsaka vēl vienu versiju par potenciālu vikingu senvietu Ventas lejtece – Kuldīgas Kalnamiestā pie Ventas rumbas. Tur izrakumos atrastas ripas keramikas trauku lauskas, dažiem traukiem ārējā virsma rotāta ar likloča vai nagu iespaidumu ornamentiem, kas attiecināms uz 10.–14. gs. J. Asaris šīs liecības saista ar vikingiem tipisko amatnieku un tirgotāju apmetni jeb vīku. Šādas apmetnes vikingi veidoja, sākot ar 8. gs., arī samērā dziļi iekšzemē, ko apliecina Daugavas ūdensceļā esošie vīki (Daugmale, Aizkraukle u.c.). Atradumu datējums pieļauj iespējamību, ka Lapsu senkapos apglabātie skandināvi piedzīvojuši Kuldīgas Kalnamiesta apmetnes apdzīvotības periodu. Tātad hipotētiski arī Lapsu senkapos apbedītie skandināvi varēja būt saistīti ar Kalnamiesta vīka tapšanu un izveidošanos par tirdzniecības punktu. Tiesa, atradumu fragmentārā rakstura dēļ par vīka esamību Kuldīgā pilnībā droši runāt nevar.

SECINĀJUMI

Kontakti ar skandināviem Ventas ūdensceļā pastāvējuši jau pirms mūsu ēras, taču, Ziemeļeiropā aizsākoties vikingu laikmetam, skandināvu iecelotāju klātbūtne Ventas ūdensceļā palielinājās. Plašākais vikingu darbības areāls Ventā bijis no upes grīvas līdz rumbai Kuldīgā, kas bija dabīgs šķērslis ūdens satiksmei. Skandināvu vikingu arheoloģiskās liecības Ventas lejtece datējamas ar laiku no 9. gs. sākuma līdz 10. gs. beigām, kas liecina par vikingu aiziešanu pirms kuršu ekspansijas Ziemeļkurzemē. Kuršiem ienākot, tika pārņemti skandināvu izveidotie pilskalni, tiem tālāk attīstoties par svarīgākā kuršu ūdensceļa – Ventas – nozīmīgu sastāvdaļu.

Upes lejteces arheoloģijā nolasāmi divi skandināvu darbības aspekti ar atšķirīgu raksturu (sk. 4. att.). Pirmais saistīts ar tirdzniecību, par ko liecina skandināviem raksturīgu tirdzniecības un amatniecības liecību koncentrācijas punkti. Plašāks tirdzniecības punkts potenciāli pastāvēja Pasiestē, kas bija samērā netālu no jūras un ģeogrāfisko apsvērumu dēļ varēja piesaistīt arī tirgotājus, kas neceļoja dziļi iekšzemē. Nelielas tirdzniecības liecību koncentrācijas pastāv pie Zūrām un Ventavas. Abu vietu raksturs ir pārāk neskaidrs, lai to varētu definēt par tirdzniecības vietu, taču abās vietās iezīmējas tirdzniecības kontinuitāte līdz pat viduslaikiem. Arī Kuldīgas Kalnamiestā potenciāli bijis tirdzniecības punkts, taču par tā raksturu ir grūti spriest mūsdienu pilsētas apbūves dēļ.

Otrais skandināvu darbības aspekts attiecināms uz Ventas lejteces posmu no Lagzdīnes pilskalna līdz Kuldīgai, kā sasniegšanai bija nepieciešams vairāk resursu, līdz ar to iespējams runāt par to, ka tika ierīkotas pastāvīgas dzīvesvietas. Šajā posmā skandināvu apdzīvotība iespējama trīs

4. attēls. Ar vikingu laikmetu saistāmās vietas Ventas lejtecē apgabalā (ArcGis Online pamatkarte. Izstrādājis: Kaspars Markus Molls, 2022): 1 – savrupatradumi Ventspils pilsētā; 2 – Pasiēkstes tirdzniecības apmetnes vieta; 3 – Zūru tirdzniecības apmetnes vieta; 4 – Ventavas tirdzniecības apmetnes vieta; 5 – Lagzdīnes pilskalns ar ostas vietu; 6 – Pabērzkalna pilskalns, Priednieku apmetne un senkapi; 7 – Veckuldīgas pilskalns un Lapsu senkapi; 8 – Kuldīgas tirdzniecības apmetnes vieta

Figure 4. Concentration points of Viking age evidence on the lower reaches of the River Venta (ArcGis Online basic map. Developed by Kaspars Markus Molls, 2022): 1 – Singular finds in Ventspils; 2 – Pasiēkste trade settlement; 3 – Zūras trade settlement; 4 – Ventava trade settlement; 5 – Lagzdīne hillfort; 6 – Pabērzkalna hillfort, Priednieki settlement and ancient burial site; 7 – Veckuldīga hillfort and Lapsas ancient burial site; 8 – Kuldīga trade settlement

pilskalnus – Lagzdīnes, Pabērzkalna un Veckuldīgas. Pilskalnu apdzīvotība varētu būt saistīta ar vietējo iedzīvotāju pakļaušanu un meslu ievākšanu, taču šai teorijai trūkst plašāka apstiprinoša arheoloģisko liecību materiāla, un pašlaik ticamāka ir versija par lokāla administratīvā centra esamību.

Joprojām neskaidras ir vikingu tirdznieciskās intereses Ventas ūdensceļā, lai arī atsevišķas liecības arheoloģiskajā materiālā liecina par uz vietas saražotās produkcijas lokālu izplatību. Lai gūtu atbildes uz šiem jautājumiem, nepieciešama plašāka arheoloģiskā izpēte, ne tikai lejtecē reģionā, bet

visā Ventas ūdensceļā, kā arī sistemātiska Latvijas upju un to piekrastu arheoloģiskā apzināšana. Šāds pētījums potenciāli ļautu ieviest izmaiņas uztverē par vikingu laikmeta vietu Latvijas aizvēstures hronoloģijā.

PATEICĪBAS

Pētījums veikts LZP finansētā projekta “Vikingu laikmets Latvijā: starpdisciplināra izpēte Nr. lzp-2022/1-0059” ietvaros.

Izsaku pateicību Ventspils muzejam, Kuldīgas novada muzejam un Nacionālā kultūras mantojuma pārvaldes Pieminekļu dokumentācijas centram par atļauju izmantot vikingu laikmeta arheoloģisko izrakumu dokumentāciju un apbedījumu senlietu materiālu.

SAĪSINĀJUMI

KNM – Kuldīgas novada muzejs

NKMP PDC – Nacionālā kultūras mantojuma pārvaldes Pieminekļu dokumentācijas centrs

VVM – Ventspils muzejs

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

NEPUBLICĒTIE AVOTI

Apsēkošanas akts Nr. 3 par kultūras pieminekļa aizsardzības stāvokli. NKMP PDC, Ventspils raj., Piltenes pag., Lagzdīnes pilskalna pieminekļa lieta, inv. Nr. 9146, 11.

Dzīkļu senkapi. Pieminekļa pase. NKMP PDC, Ventspils raj., Zlēku pag., Dzīkļu senkapu pieminekļa lieta, inv. Nr. 9176, 15.

Kalējs, U., 2012. Pārskats par 2011. gada arheoloģiskās izpētes darbu rezultātiem Veckuldīgas pilskalnā ar senpilsētu. Rīga.

Kuldīgas novada savrupatradumu kolekcija. KNM Arheoloģijas kolekcija, inv. Nr. KNM 43542.

Štrumfa, I., Upmalis, Ģ., Vijups, A., 2011. Akts par bronzas 14 skaldņu atsvariņa nodošanu Ventspils muzejam. Ventspils.

Ventspils novada savrupatradumu kolekcija. VVM Arheoloģijas kolekcija, inv. Nr. VVM 30139/1, VVM 30224/1, VVM 30253/9, VVM 30255/44, VVM 30682/3, VVM 30786, VVM 30887/15, VVM 30894, VVM 3119/34, VVM 3146/18.

Ventspils rajona, Vārves pagasta vispārējā materiālā lieta, inv. Nr. 110654-19I.

Vēsturiskās ziņas. NKMP PDC, Ventspils raj. Vārves pag., Pasiectes senkapu pieminekļa lieta, inv. Nr. 9159, 43.

REFERĀTU TĒZES UN SENLIETU TABULU PUBLIKĀCIJAS

Lūsēns, M., 2010. Arheoloģiskie pētījumi Kalna ielā Kuldīgā. Urtāns, J., Virse, I. L., red. *Arheologu pētījumi Latvijā 2008.–2009. gadā*. Rīga: NT Klasika, 147–152.

Lūsēns, M., 2016. Jauns skandināvu kapulauks Kurzemē. Urtāns, J., Virse, I. L., red. *Arheologu pētījumi Latvijā 2014. un 2015. gadā*. Rīga: NT Klasika, 58–62.

- Lūsēns, M., 2018. Arheoloģiskie pētījumi Kundu senkapos 2017. gadā. Urtāns, J., Virse, I. L., red. *Arheologu pētījumi Latvijā 2016.–2017. gadā*. Rīga: NT Klasika, 68–72.
- Mugurēvičs, Ē., 1968. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Kurzemē 1967. g. Apala, Z., red. *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1967. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 68–72.
- Thunmark-Nylén, L., 1998. *Die Wikingerzeit Gotlands II. Typentafeln*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

LITERATŪRA

- Asaris, J., Lūsēns, M., 2013. Kuldīga zem Kuldīgas. Krastiņš, J., red. *Kuldīga: arhitektūra un pilsētbūvniecība*. Kuldīga: Kuldīgas novada pašvaldība, 133–172.
- Mugurēvičs, Ē., 2000. Arheoloģiskie pētījumi Ventas lejteces apgabala dzelzs laikmeta un viduslaiku pieminekļos. Izrakumi Zlēkās. Mugurēvičs, Ē., red. *Arheoloģija un etnogrāfija*. 20. sēj.: *Pētījumi par Kurzemi un Zemgali*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 74–87.
- Mägi, M., 2018. In *Austrvegr. The Role of the Eastern Baltic in Viking Age Communication across the Baltic Sea*. Leiden: Brill, 330–347.
- Mägi, M., 2010. Trade, War and the Diversity of Rituals at Late Prehistoric Harbour Sites on Saaremaa. Žulkus, V., Girininkas, A., eds. *Archaeologica Baltica*, 14. Klaipėda: Klaipėda University Press, 168–182.
- Nerman, B., 1929. *Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit*. Stockholm: Pá Akademiens Förlag, 64–79.
- Pedersen, U., 2008. Weights and Balances. Skre, D., eds. *Means of Exchange, Kaupang Excavation Project Publication Series*. Vol. 2. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 119–195.
- Price, T. D., 2015. *Ancient Scandinavia. An Archaeological History from the First Humans to the Vikings*. Oxford: Oxford University Press, 321–326.
- Sindbæk, S., 2008. Routes and long-distance traffic: the nodal points of Wulfstan's voyage. Englert, A., Trakadas, A., eds. *Wulfstan's Voyage. Maritime Culture of the North*. Roskilde: The Viking Ship Museum, 72–78.
- Vaska, B., 2019. *Rotas un ornaments Latvijā no bronzas laikmeta līdz 13. gadsimtam*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 242–249.

ARCHAEOLOGICAL EVIDENCE OF SCANDINAVIAN VIKINGS ON THE LOWER REACHES OF THE RIVER VENTA FROM THE 9TH TO 11TH CENTURY

KASPARS MARKUS MOLLS

BA in History, University of Latvia Institute of Latvian History laboratory assistant

E-mail: *kaspars.molls@lu.lv*

ABSTRACT

In the past 30 years, an extensive Scandinavian Viking archaeological evidence have been found along the River Venta. The finds indicate cultural and trade connections with the Vikings and define the river as a waterway. The aim of the research is to identify archaeological evidence of Scandinavian Vikings along the lower reaches of the River Venta and to define the potential role of the Vikings on the waterway. The author concluded that Scandinavian Vikings were trading, crafting and building fortifications to settle for a small period of time. These Vikings had three hillforts, two burial sites and four sites with Scandinavian Viking artefacts, implying trade and craftsmanship.

Keywords: Scandinavian Vikings, Viking Age, River Venta, trade, waterway.

SUMMARY

The River Venta is not only the biggest river in Courland, but it has also been the most important inland water traffic way in the region. Excavations along the river began at the second half of the 19th century, but during the Soviet times Courland was highly militarized and that prevented systematic archaeological research. Research resumed after Latvia regained its independence. Since then, it has turned out that there are many archaeological finds that are connected with Scandinavian Viking activity in the region, which implies existence of a network of cultural and trade connections on the River Venta.

The aim of the research is to identify archaeological evidence pertaining to the Scandinavian Vikings along the lower reaches of the River Venta and to define the potential role of the Vikings on the waterway. There are three hillforts associated with the Vikings – Lagzdīne, Veckuldīga and Pabērzkalns, and two known burial sites – Lapsas and Priednieki. There are four places with evidence of trade and craftsmanship, two of them, Pasieste and Kuldīga, are probably bigger in scope, while two others, Ventava and

Zūras, have much less evidence, which does not confirm trade settlements. The material for the project is gathered from the regional museums of Ventspils and Kuldīga, and the archive of the National Cultural Heritage Board. The data is analysed and summarized in tables and maps. The sites were either visited or/and researched online, using data gathered with LIDAR.

The conclusion is that in the lower reaches of the River Venta Scandinavian Vikings participated in trade and built fortifications to settle down in the region. The trade evidence proves the typical trade centres at the river mouth and waterfall (a natural obstacle), and less concentrated findings along the other parts of the river. Viking fortifications were built rather small. The gathered archaeological material is much too scarce to expand upon in the future, which means that further excavations and research is needed along the river and its archaeological sites.

TĒRVETES REĢIONA KULTŪRAINAVAS ATTĪSTĪBA VĒLAJĀ DZELZS LAIKMETĀ (9.–13. GS.)

ILDZE MĪLGRĀVE

LU Latvijas vēstures institūts

E-pasts: ildze.milgrave@lu.lv

ANOTĀCIJA

Raksta aktualitāte izriet no tā, ka detalizēti vēsturisko novadu kultūras ainavas pētījumi Latvijā veikti ļoti reti, un arī par Tērveti nav pieejams neviens šāda rakstura padziļināts darbs. Raksta mērķis ir, balstoties uz vēlā dzelzs laikmeta apdzīvotības liecībām, rekonstruēt Tērvetes reģiona apdzīvotību vēlajā dzelzs laikmetā. Darbā veikta Tērvetes reģionā esošo kultūrainavas vietu identificēšana un lokalizēšana, balstoties uz lietiskajiem un rakstītajiem avotiem. Autore īpašu uzsvāru liek uz tādām iezīmēm kā vietu centralitāte. Tā ir viena no pieejām ainavu pētniecībā, kas nozīmē, ka funkcionālas sistēmas veido kāds objekts ar tam piesaistīto apkārtni, un kādā noteiktā telpā šis objekts ir cilvēku darbības smagumcentrs, šajā gadījumā – Tērvetes pilskalns.

Atslēgvārdi: Tērvetes reģions, vēlā dzelzs laikmets, ainavu arheoloģija, centrālās vietas teorija, sociālo tīklu analīze.

IEVADS

Zinātniskajās publikācijās atrodamas daudzas un dažādas ainavas jēdziena definīcijas, un diskusijas nereti ir par to, kura no tām ir labāka un pareizāka. Lai gan ir skaidrs, ka definīcijas ir atšķirīgas, tās visas vieno šādas pazīmes: teritorija jeb telpa, cilvēku uztvere un cilvēka un dabas mijiedarbība vietā un laikā (Melluma 2017, 16).

Latvijas apstākļos, kur cilvēka darbība laika gaitā noteikusi ainavu veidošanos, terminus “ainava” un “kultūrainava” ir pamats lietot kā sinonīmus. Atbilstoši tam “kultūrainavu” iespējams lietot vispārējā nozīmē,

pielāgojot to dažādiem gadījumiem – gan attiecībā uz Latviju kopumā, gan konkrētu vietu ainavām (Melluma 2012). Cilvēku darbības rezultātā, izveidojot, paplašinot un attīstot savu dzīves telpu, veidojas kultūrvēsturiskā ainava, kuras robežas savukārt rāda sociālās vides un dabas vides robežas (Šnē 2002, 98).

Reģionālā un vietas mēroga izpratnē ainavas izpētē ir viens no galvenajiem metodoloģiskajiem soļiem, lai liela mēroga vēsturiskos notikumus varētu izvērtēt kopā ar atsevišķo, vietu mēroga notikumiem. Latvijas teritorijā ir minamas vairākas vietas, kuras sakopo īpašas dabas un kultūrvēsturiskās ainavas vērtības un kurām cilvēki laika gaitā ir piešķiruš īpašu nozīmi. Kā pētniecības objekts izvēlēta viena no tām – Tērvetes arheoloģiskais komplekss. Tērvetes kultūrainava, izmantojot ainavu arheoloģijas metodes, pētīta kā konkrētu iedzīvotāju dzīves telpa, kas veidojusies noteiktā ģeogrāfiskā novietojumā un vēsturiskā kontekstā.

2022. gadā izstrādāts maģistra darbs “Tērvetes reģiona kultūrainavas attīstība dzelzs laikmetā un viduslaikos” (Milgrāve 2022). Raksts veidots, balstoties uz maģistra darba atziņām. Raksta mērķis ir, balstoties uz vēlā dzelzs laikmeta apdzīvotības liecībām, rekonstruēt Tērvetes reģiona apdzīvotību šajā periodā. Darba uzdevumi: 1) Veikt Tērvetes reģionā esošo vēlā dzelzs laikmeta kultūrainavas vietu (dzīvesvietas, kapulauki, svētvietas u. c.) identificēšanu un lokalizēšanu, balstoties uz lietiskajiem un rakstītajiem avotiem. 2) Izmantojot ainavu arheoloģijas metodes, veikt Tērvetes reģiona apdzīvotības ainavu rekonstrukciju un raksturot tās dinamiku, intensitāti, funkcijas.

Vēlā dzelzs laikmeta arheoloģiskais materiāls un informācija interpretēta, izmantojot ainavu arheoloģijas metodes, un vizualizēta ģeogrāfiskās informācijas sistēmas (GIS) vidē, izmantojot tādas metodes kā vietu lokācijas analīze – izmantojot atrašanas un attāluma noteikšanas ar gaismu (LIDAR) datus, izveidota karte, kurā lokalizētas vēlā dzelzs laikmeta senvietas. Tāpat arī, lai izveidotu apdzīvotības karti, izmantota telpas pārredzamības analīze un sociālo tīklu analīze. Sociālo tīklu analīze ir nepieciešama, pētot, kā sabiedrības ir saistītas ar ģeogrāfisko telpu un to, kā tā tiek ietekmēta (Parcero-Oubiña et al. 2014). Tīkla analīzes galvenais mērķis ir noteikt un interpretēt attiecības un sakarības pētāmo ainavas faktoru starpā. Tā kā dati tiek iegūti telpā, tie tiek saukti par telpiskajiem tīkliem (Barthelemy 2014, 51–61). Šāda pieeja ir mēģinājums saprast ainavu no citas perspektīvas, proti, analizējot saikni starp vietām un vietu ģeogrāfisko tuvumu. Savukārt telpas pārredzamības analīze GIS lietotājiem paver iespēju atainot, kādas vietas un kādus arheoloģijas objektus iespējams redzēt no dažādiem skatu punktiem, un var droši apgalvot, ka tas ir viens no tuvākajiem mēģinājumiem rekonstruēt cilvēku pieredzi / redzējumu dažādos vēstures periodos (Verhagen 2017, 18).

TĒRVETES REĢIONA RAKSTUROJUMS

Pētījumā izmantota telpiski funkcionālā pieeja ainavu pētniecībā – ainavu robežās izveidojas un pastāv specializētas funkcionālas sistēmas, ko veido kāds objekts ar tam pakļauto apkārtni. Tā ir viena no pieejām ainavu pētniecībā, kas nozīmē, ka kādā noteiktā telpā šis objekts ir cilvēku darbības smagumcentrs. Vēsturiski par šādiem smagumcentriem var uzskatīt pilskalnus, tātad pilskalni tiek izvirzīti kā centrālie punkti reģiona ainavā. Jāatzīmē, ka ar Tērvetes reģionu saprotama teritorija, kas aptver Tērvetes pilskalnu 5 km rādiusā. Šī pieeja balstās 20. gs. 70. gados Kolina Renfrjū (*Colin Renfrew*) izstrādātajā modelī, kurā viņš izmanto Tīsenas poligonus (Renfrew 1979, 145–146), lai noteiktu teritoriju ap kādu centru un līdz ar to arī attiecīgā centra funkcijas. Tāpat arī 70. gados tika izstrādāta vietas teritoriālā analīze, pieņemot, ka zemkopju sabiedrībā aptvertās telpas lielumu noteica iespēja sasniegt noteiktus punktus tajā, nepatērējot vairāk kā vienu stundu – tas atbilst aptuveni 5 km (Roper 1979, 123).

Latvijas ainavu dažādību un reģionālās atšķirības nosaka ne tikai vēsturiskie laikposmi, bet arī dabas apstākļi un ģeogrāfiskais novietojums. Tērvetes reģions atrodas Zemgales līdzenumā. Šī līdzenuma virsa kopumā ir ļoti lēzens nolaidenums, kas atgādina amfiteātri. Atbilstoši šādam virsas reljefam Zemgales līdzenumā izveidojies radiāls upju tīkls (Lielupes ūdens baseins). Upes un upītes, kas Rietumzemgalē veido biezu tīklu, kā ūdens avots un sakaru orientieris, neapšaubāmi, ietekmēja dzīvesvietu veidošanās specifiku (Mugurēvičs, Vasks 2001, 39). Dziļāki upju ieleju posmi ir Zemgales līdzenuma nomalēs, kur upju ieleju dziļums sasniedz 15–30 m (Strautnieks 2007, 9). Viena no šādām upēm ar dziļām ielejām ir arī Tērvetes upe, tās veidotās ielejas ir dažādu ainavas elementu galvenās sasaistes vietas.

Lielupes baseinā liela nozīme ir zemes reljefa formas īpatnībām. Visā pētāmajā reģionā sastopami plakani un viļņoti līdzenumi, kā arī pauguraini areāli. Līdz ar to nevar teikt, ka Zemgalē ir tikai līdzenumi, īpaši tās rietumu daļā. Ir reljefs – pauguri, kur izvietoties arheoloģiskajiem pieminekļiem – pilskalniem.

Tērvetes reģiona apdzīvotību lielākoties noteicis ne tikai reljefs, bet arī augsne. Augsnes veidošanās apstākļu ziņā Zemgales līdzenumā sevišķa nozīme ir tam, ka augsnes cilmiežos ir daudz karbonātu (Pūriņš 1975, 96). Līdzās klimatiskajiem un ģeogrāfiskajiem apstākļiem, kas Zemgalē ir nedaudz citādi kā pārējā Latvijas teritorijā (siltāks un sausāks klimats, plašāki līdzenumi, lielākais upju tīkls), šeit iespējas nodarboties ar lauksaimniecību ir daudz labvēlīgākas nekā citās Latvijas daļās. Arheoloģiskais materiāls liecina, ka Zemgales līdzenumā lauksaimniecībā vispirms tika apgūtas zemes, kur ir labākie noteces apstākļi, – viļņotie līdzenumi rajona rietumos un dienvidrietumos, to skaitā Tērvetes reģions (Pūriņš 1975, 166). Kopumā

šīs klimata un reljefa iezīmes veicinājušas to, ka šajā reģionā iedzīvotājiem ir bijis izdevīgi apmesties, par ko liecina pakāpeniski pieaugošais senvietu skaits jau kopš bronzas laikmeta.

Latvijas historiogrāfijā ir pieņemts lokalizēt viduslaiku rakstītajos avotos minētās vietas pilskalnos, saskatot tajos atšķirīga mēroga teritoriālā iedalījuma vienību centrus (Mugurēvičs 1999, 54–91). Zemju centrus kā arheoloģiskās vietas iezīmē labi nocietināts pilskalns vai pilskalns, plašas apmetnes vai senpilsētas kultūrslānis pie pilskalna, viens vai vairāki kapulauki un vietas ar sakrālu nozīmi. Tiklus ap šādām vietām veidoja apkārtējo teritoriju zemes īpašnieki (Māgi 2020, 58). Attiecīgi dzīvesvietas, līdz ar to apdzīvotība veidojas ap pilskalnu. Turpmāk rakstā tiek izdalītas divas apdzīvotības struktūras: 1) Tērvetes pilskalna semiperifērija; 2) Tērvetes pilskalna perifērija.

TĒRVETES PILSKALNA SEMIPERIFĒRIJAS RAKSTUROJUMS

Lai gan dzelzs laikmetā ainava attīstās vienmērīgi bez lūzumpunktiem ainavā¹ un savā ziņā veido vienotu veselumu, katrā periodā izdalāmas atšķirīgas tendences apdzīvotības izplatībā un blīvumā, kā arī saimnieciskajā raksturā.

Vēlajā dzelzs laikmetā vērojams, ka visā Latvijas teritorijā būtiski pieaug pilskalnu nozīme. Laikā ap 1000. gadu Tērvetes pilskalnā norisinājušies sevišķi ievērojami pilskalna plakuma paplašināšanas un nostiprināšanas darbi. Uz laiku no 10. līdz 13. gs. Tērvetes pilskalnā attiecas augšējie trīs slāņi. Trešā slāņa laikā notikuši sevišķi ievērojami zemes darbi, lai paplašinātu pilskalnu un izbūvētu divas aizsardzības līnijas (Brīvkalne, Zagorskis 1960). Šī slāņa otrajā celtniecības kārtā (pirmā celtniecības kārtā, visticamāk, gājusi bojā ugunsgrēkā) vienā no celtnēm, spriežot pēc lielā skaitā atrasto lejamu formu jeb veidņu daļām, pusfabrikātiem un izejmateriāliem, atradusies darbnīca, kurā izgatavotas lejamveidnes (Bīrons, Mugurēvičs et al. 1974, 207).

Pastāvot naturālajai saimniecībai, amatnieki darbojās galvenokārt sociāli diferencētā sabiedrībā, strādājot pēc pasūtījuma, ražošanā valdīja roku darbs (Mugurēvičs, Vasks 2001, 328). Veidojoties lielākiem zemju centriem, ap tiem sāka koncentrēties arī amatnieciskā ražošana, daudzus priekšmetus sāka ražot masveida tirgum (Mugurēvičs, Vasks 2001, 328). Par to, ka Tērvetes pilskalns kalpoja kā tirdzniecības vieta, liecina atrastās piecas svāriņu detaļas svēršanai (Banyte-Rowell, Buža, Ciglis et al. 2003, 75).

Vēlā dzelzs laikmeta otrajai pusei raksturīga priekšpiļu būvniecība. Tērvetē priekšpili pilskalna A pusē izbūvē 11. gs. (Jarockis 2001, 82).

Spriežot gan pēc ēku rakstura, gan senlietu atradumiem (Tērvetē par to, ka priekšpili izbūvētas darbnīcas amatniekiem, liecina senlietu atradumi, piemēram, tiģeļu fragmenti (Brīvkalne 1964, 93)), galvenokārt priekšpilis apdzīvoja nelauksaimniecisku nodarbošanos pārstāvji (amatnieki, tirgotāji utt.), jo viens no iemesliem priekšpiļu izbūvei, neskaitot aizsardzības funkciju pastiprināšanu, ir gadījumi, kad pašā pilskalnā saimniecības ēkām nepietika platības (Bīrons, Mugurēvičs et al. 1974, 209).

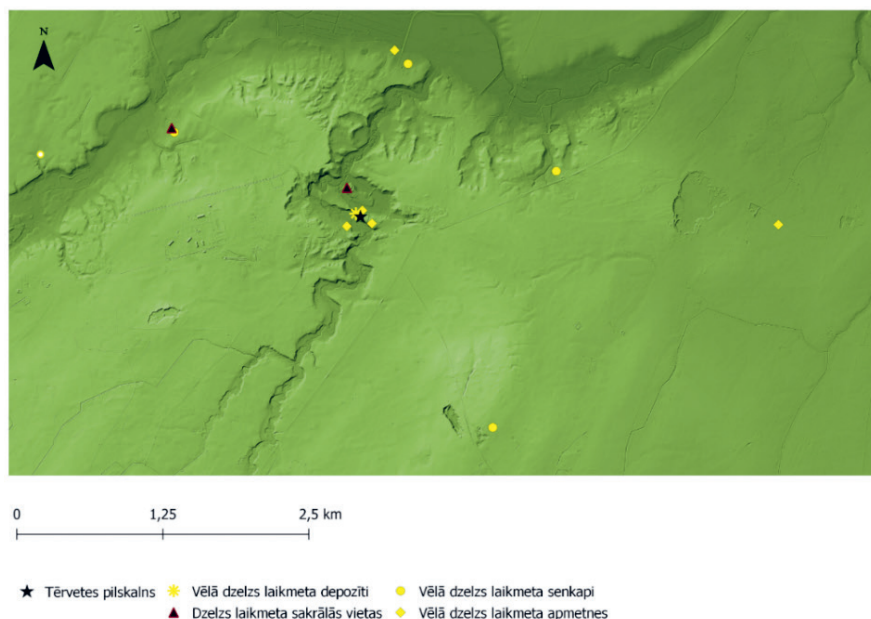
Par amatniecības centra paplašināšanos vēlajā dzelzs laikmetā var liecināt arī apmetņu izbūve. Pilskalna Z pakājē apmetne pastāvējusi 12.–13. gs. (Brīvkalne 1953). Arī šajā apmetnē atrasti priekšmeti, kas liecina par amatnieku darbību, piemēram, ar 13. gs. datējamās lejamās māla karotes (Brīvkalne 1964, 93). Šajās apmetnēs darbojās rotkaļu, amatnieku darbnīcas, tāpat arī atrodami koka, ādas, kaula izstrādājumi (Brīvkalne 1964, 97).

Vēlajā dzelzs laikmetā, ar 10. gs., izveidojas apmetne otrpus Tērvetes upītei – Īkšķišu apmetne. Apmetnē pie Īkšķišiem noskaidrots, ka te apdzīvotība pastāvējusi no 10./11. gs. līdz 13. gs. otrajai pusei (*RT zinātniskajai sesijai par 1960. g. arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām* 1961, 4). Šī ir vienīgā apmetne tiešā pilskalna tuvumā, kas varētu nebūt saistīta ar amatniecību. Senlietu atradumu skaitā nav daudz, tāpēc arī nav skaidrs, vai tā tikusi apdzīvota visu gadu. Iespējams, ka šī apmetne bijusi daļēji sezonāla apdzīvota vieta, jo tikai daži no iedzīvotājiem, piemēram, amatnieki un kara draudzes biedri ar ģimenēm, pastāvīgi uzturējās apmetnēs, kas ir tuvāk pilskalnam – ziemeļu pakājē un priekšpili.

Jāatzīmē arī tas, ka Tērvetes pilskalna tiešā tuvumā (ap 200 m no tā) atrodas Zviedru kalns jeb Svētkalns (sk. 1. att.²⁾), 19. gs. arī saukts par Baznīkalnu, Veco kalnu. Nosaukums liecina, ka, iespējams, folklorā te ir saglabājusī liecības par sakrālo vietu, kas bija izveidota līdzās centrālajam pilskalnam. Emīlija Brīvkalne atzinusi, ka atsevišķas pilskalnā atsegtās bedres varbūt ir lietotas kulta vajadzībām (Brīvkalne 1959, 258). Var pieņemt, ka pilskalns kā centrālā vieta pildījusi arī kādu sakrālu funkciju apkārtnējiem iedzīvotājiem (senvieta kalpojusi kā sanāksmju vieta u. c.).

Tērvetes pilskalna kā tirdzniecības un amatniecības centra darbība nekādā ziņā neizslēdza citas funkcijas, piemēram, būt par militāru posteni, politisko un sakrālo centru. Par militāro funkciju liecina mākslīgi veidotie nocietinājumi un ģeogrāfiskais novietojums. Tomēr izdevīgs ģeogrāfiskais novietojums un varenas nocietinājumu konstrukcijas vēl nenožīmē, ka galvenā funkcija pilskalnam konkrētā laika periodā ir militārā (Collis 1981, 55). Noraidāma vai reizēm pat vispār tiek noliegta (Collis 1981, 75) pilskalnu un konfliktu savstarpējās saistības absolutizēšana, kas vērojama, skaidrojot pilskalnu izcelšanās iemeslus (Šnē 2000, 41).

Centrālās vietas izvēle noteikti ir saistīta ne vien ar aizsardzības faktoru, bet arī ar pilskalna kā amatniecības un tirdzniecības centra izveidi.

1. attēls. Vēlā dzelzs laikmeta senvietu izvietojums (karte sagatavota, par pamatu ņemot Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras (LĢIA) LIDAR reljefa modeli. Izstrādājusī: Ildze Milgrāve, 2022)

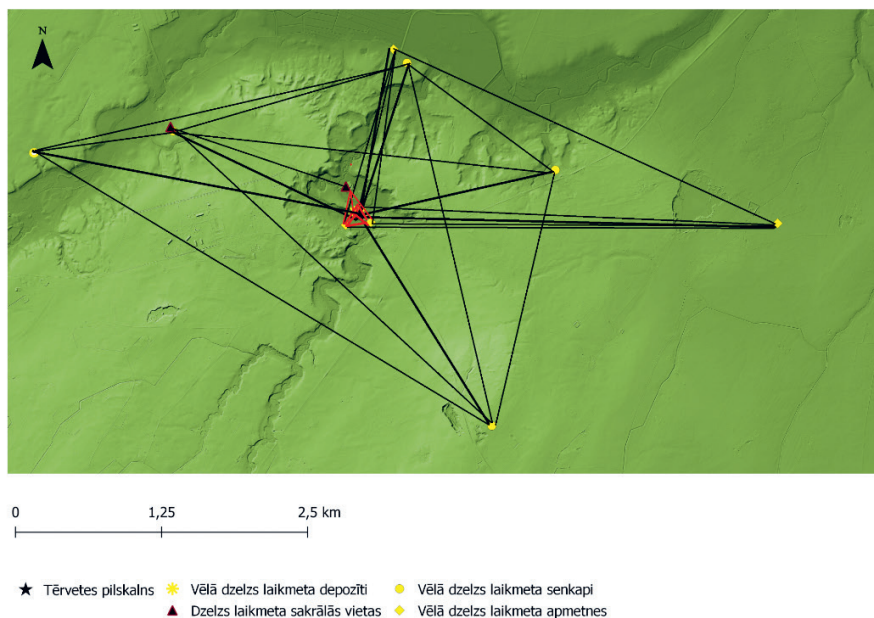
Figure 1. Location of cultural sites of the Late Iron Age (The map was prepared on the basis of the LIDAR terrain model of LĢIA. Developed by: Ildze Milgrāve, 2022)

Ņemot vērā to, ka Tērvetes pilskalns izvēlēts ģeogrāfiski izdevīgā vietā – augstākajās kalnu virsotnēs ir vislabākā notece –, tas padara šo vietu vissausāko visā reģionā, tādējādi tā kļūst par izdevīgu vietu, kur vest un uzglabāt gan preces un labību, gan arī tirgoties. Šādu ģeogrāfiski izdevīgu vietu apdzīvošanai šis faktors, ja nav noteicošais, tad noteikti arī ir svarīgs.

TĒRVETES PILSKALNA PERIFĒRIJAS RAKSTUROJUMS

Vēlajā dzelzs laikmetā straujāka apmetņu attīstība pilskalna reģionā kļuva raksturīgāka, jo pilskalni ieguva aizvien lielāku nozīmi apdzīvotības organizatoriskajā struktūrā (Mugurēvičs, Vasks 2001, 191). Nepilnus 2 km attālumā no pilskalna lokalizējas Pļaviņu apmetne. Apmetnes kultūrslānī starp akmeņiem daudz māla lausku, kādas sastopamas Tērvetes pilskalna 10.–13. gs. slāņos. Spriežot pēc apkārtnes reljefa un atradumu rakstura, apmetne varētu būt vēlā dzelzs laikmeta neliela ciema vieta (Atgāzis 1977).

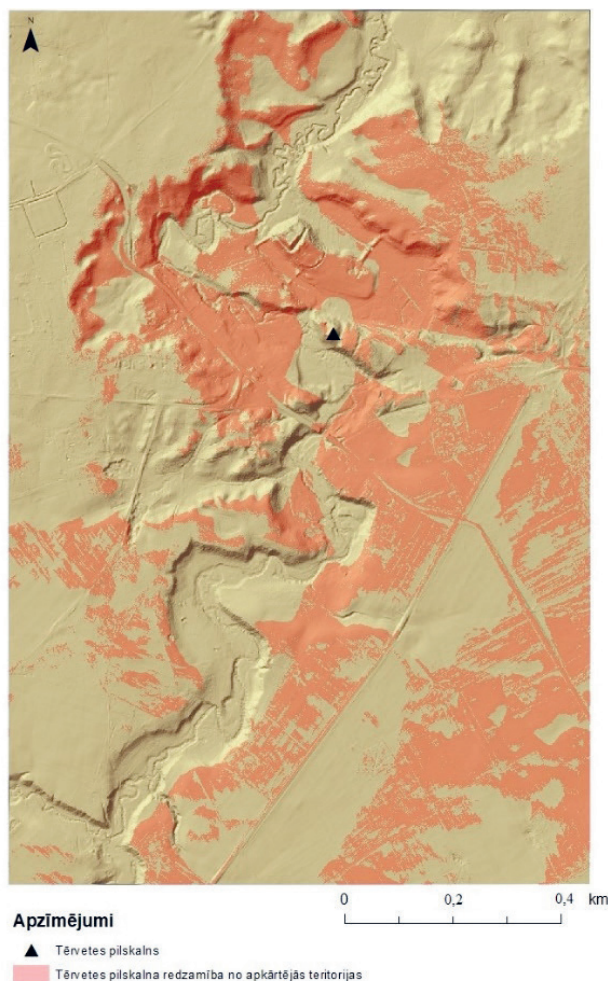
2. attēls. Vēlā dzelzs laikmeta tīkli (karte sagatavota, par pamatu ņemot LĢIA LIDAR reljefa modeli. Izstrādājusi: Ildze Milgrāve, 2022)

Figure 2. Social networks of the Late Iron Age (The map was prepared on the basis of the LĢIA LIDAR terrain model. Developed by: Ildze Milgrāve, 2022)

Tai blakus izvietojas Pļaviņu senkapi, kas pierāda to, ka apmetņu iedzīvotāji savus mirušos apglabāja vien pāris simtu metru attālumā no savas dzīves vietas³. Pļaviņu senkapi ir šobrīd vienīgā atklātā vistuvāk Tērvetes pilskalam esošā apbedījumu vieta, taču šie senkapi pilskalna iemītniekiem, jādomā, bijuši par tālu un ir saistāmi galvenokārt ar Pļaviņu apmetnes iedzīvotājiem.

Nedaudz tālāk, apmēram 4 km no pilskalna, atrodas ar vēlo dzelzs laikmetu datējama Gauriņu apmetne (Atgāzis 1977, 1978). Vērojams, ka vēljā dzelzs laikmetā apdzīvotība aizvien vairāk sāk izvietoties arī uz austrumiem no pilskalna, nevis tikai uz rietumiem no tā – kā tas galvenokārt ir vidējā dzelzs laikmetā. Iespējams, tas saistāms ar zemju apgūšanu, pieaugot iedzīvotāju skaitam.

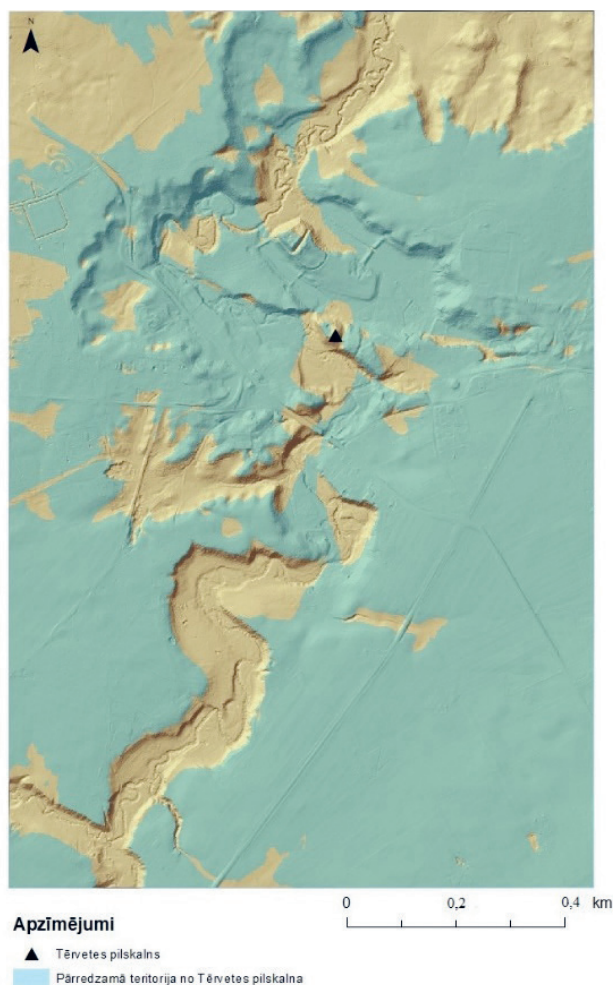
Lai gan vērojams, ka vēljā dzelzs laikmetā parādās vairākas jaunas senvietas, joprojām var runāt par ainavas pēctecīgumu, jo tiek izmantoti tie paši senkapi, kas vidējā (5.–9. gs.) vai pat agrajā dzelzs laikmetā (2.–5. gs.). Vēlā dzelzs laikmeta sākumā apbedīšana turpinās Stūru senkapos (agrā dzelzs laikmeta uzkalniņos kopš 6. gs. apbedījumi tiek ierakti, līdz ar to, parādot sava veida saikni ar iepriekš apbedītajiem). Tāpat arī Līgu senkapos – lai gan grūti datējami, savrupatradumi liecina par apbedīšanu no agrā līdz vēlajam dzelzs laikmetam (Atgāzis 1977).

3. attēls. Tērvetes pilskalna redzamība no apkārtējās teritorijas (reljefa modeļa karte veidota, izmantojot LĢIA LIDAR pieejamos LAS datus. Izstrādājusi: Ildze Milgrāve, 2022)

Figure 3. Visibility of Tērvete hillfort from the surrounding area (the map of the relief model was created using the LAS data available from the LIDAR of LGIA. Developed by: Ildze Milgrāve, 2022)

Minētās apmetnes un senkapi saistīti ar pilskalnu vienā tīklā (sk. 2. att.), jo apmetnēs dzīvojošie tuvumā esošajos senkapos apglabātie iedzīvotāji no tuvākās apkārtnes uz pilskalnu devušies kā maiņas jeb tirgus vietu, kas bija arī ģeogrāfiski izdevīga, ņemot vērā, ka pilskalns bijis pamanāms no tālas apkārtnes (sk. 3. att.). Tāpat arī apkārtnes iedzīvotāji, iespējams, piedalījušies iespaidīgajos pilskalna nostiprināšanas un pārbūves darbos, kas noritējuši vēlajā dzelzs laikmetā, tādā veidā iegūstot ne tikai pulcēšanās

4. attēls. Pārredzamā teritorija no Tērvetes pilskalna (reljefa modeļa karte veidota, izmantojot LĢIA LIDAR pieejamos LAS datus. Izstrādājusi: Ildze Milgrāve, 2022)

Figure 4. The visible area from Tērvete hillfort (The map of the relief model was created using the LAS data available from the LIDAR of LGIA. Developed by: Ildze Milgrāve, 2022)

vietu, bet arī patvērumu briesmu brīdī viensētu un ciemu iedzīvotājiem. Savā ziņā šeit ir vērojama identitātes rašanās, kas saistāma ne tikai ar ģimeni, bet arī zemi. Pulcēšanās vieta briesmu brīdī bija nepieciešama – joprojām pieaugošās vietējo tautu savstarpējās nesaskaņas izraisīja lielākus un mazākus karus (Mugurēvičs, Vasks 2001, 310). Indriķa hronikā autors pilskalna novadu pielīdzina kilegundai. Ziemeļkurzemē par kilegundām dēvēja apdzīvotas vietas, ka bija pielīdzināmas ciemiem vai kara draudzes

teritorijai (Mugurēvičs, Vasks 2001, 367). Vēlajā dzelzs laikmetā var runāt par zemju, kuras tiek minētas 13. gs. rakstītajos avotos, teritoriju. Par šādu novadu robežu varēja būt to māju un apmetņu iedzīvotāji, kuri piedalījās kopīgos kara gājienos un kā pulcēšanās vietu izmantoja pilskalnu. Pilskalni, kā zināms, bija ģeogrāfiski izdevīgi, jo no tiem pavērās tāli un plaši skati uz apkārtējo teritoriju (sk. 4. att.) un briesmu gadījumā, šādā lielākā, stipri nocietinātā vietā varēja pulcēties daudz aizstāvju. Precīzi gan novadu robežas, kādas atrodamas rakstītajos avotos, nav iespējams atlikt. Tās bija mūžīgi mainīgas un atkarīgas no iedzīvotāju skaita apkārtējā teritorijā.

SECINĀJUMI

Tērvetes reģiona kultūrvēsturiskā ainava ir viena no vairākām vietām Latvijas teritorijā, kura sakopo īpašas dabas un kultūrvēsturiskās vērtības. Senkapu un dzīvesvietu koncentrēšanās Tērvetes apkārtnē rāda, ka Tērvetes pilskalna izvirzīšanās Tērvetes reģionā kā saimnieciskam centram ir likumsakarīga. Reģionā vērojama ilga apdzīvotības nepārtrauktība – Tērvetes reģions apdzīvots kopš bronzas laikmeta un pieredzēja nepārtrauktu ainavas attīstību līdz pat 13. gs.

Vēlajā dzelzs laikmetā pilskalnus vērojama funkcionālās nozīmes dažādība un mainīgums. Tērvetes pilskalns kalpoja kā centrālā vieta tiklu struktūrā un saistāma ar visas sabiedrības darbībām, tajā koncentrējās vairākas sociālās funkcijas – pilskalns bija gan saimnieciskās dzīves centrs, maiņas un tirgus vieta, gan arī amatniecības centrs, sasaistot apmetnēs dzīvojošos apkārtējos iedzīvotājus vienā tīklā. Pilskalna kā amatniecības un tirdzniecības centra nozīmi, kā arī tā militārās aizsardzības funkciju pastiprina tā ģeogrāfiski izdevīgā atrašanās vieta. Nenoliedzami, aizvien pieaugošo konfliktu dēļ pilskalns aktīvi pildīja aizsardzības funkciju – kara draudzes un 13. gs. rakstītajos avotos minētie karavadoņi sezonāli apmetās pilskalnā vai tā tiešā tuvumā – semiperifērijā. Tērvetes pilskalns sezonas laikā varētu dot patvērumu lielam skaitam apkārtnes iedzīvotāju, taču grūti noticēt, ka ap tiem esošās ierobežotās aramzemes varētu nodrošināt visus šos cilvēkus ar nepieciešamajiem krājumiem visu gadu. Tik daudz cilvēku šajos pilskalnus pulcējās, iespējams, tikai dažos mēnešos, savukārt pārējā gada laikā iedzīvotāju skaits varētu samazināties vairākas reizes.

Tērvetes pilskalns dzelzs laikmetā bija svarīgs elements apkārtnes iedzīvotāju veidotajā ainavā. Tas bija punkts ainavā, kas bija redzams no daudzām lokācijām apkārtnē un kalpoja kā vizuāls orientieris. Mazā distance starp apmetnēm ap pilskalnu vēlajā dzelzs laikmetā liek domāt, ka tās veido vienotu kompleksu – pilskalna tuvumā atradās vairākas apmetnes, kas izvietotas t. s. teritorijas semiperifērijā. Reģiona iedzīvotāju mājvietas

visbiežāk izvietojās apmēram 2–3 km attālumā no pilskalna. Tas norāda uz to, cik ļoti pieauga pilskalna kā centrālās vietas funkcijas, cilvēkiem dodoties uz pilskalnu gan ikdienā, gan krīzes brīžos. Visas struktūras – gan centrs, gan semiperifērija un perifērija – atradās savstarpējā mijiedarbībā, vienlaikus saglabājot autonomiju.

PATEICĪBAS

Raksts izstrādāts LZZ FLPP projektā Nr. lzp-2021/1-0163 “Apbedīšanas tradīcijas ainavā: Latvijas teritorija dzelzs laikmetā (1.–1200. g.)”. Raksta pamatā ir autore maģistra darbs “Tērvetes reģiona kultūrainavas attīstība dzelzs laikmetā un viduslaikos” (Latvijas Universitāte, 2022), darba zinātniskais vadītājs – profesors Andris Šnē.

IZMANTOTO AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

AVOTI

- Arheoloģiskie izrakumi Mūkukalna, Oliņkalna un Tērvetes pilskalnās, kā arī Pungu, Jaunpiebalgas un Liepenes kapulaukos 1960. gadā, 1961. *Referātu tēzes (RT) zinātniskai sesijai par 1960. g. arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām*. Rīga: LPSR ZA Vēstures institūts, 3–7.
- Atgāzis, M. *Pārskats par arheoloģisko pieminekļu apzināšanu Dobeles rajonā un aizsardzības izrakumiem Anšķinu senkapos 1977. gadā*. LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve, VIAA: 374.
- Brīvkalne, E. *Arheoloģiskie izrakumi Tērvetes pilskalna ziemeļu piekāvē 1952. g. un 1953. g.* LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve, VIAA: 14.
- Brīvkalne, E., Zagorskis, F. *Arheoloģiskie izrakumi Tērvetes pilskalnā un senpilsētā pie Īšķiķiem 1960. gadā*. LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve, VIAA: 122.
- Collis, J., 1981. A theoretical study of hill-forts. Guilbert, G., ed. *Hill-fort studies: essays for A. H. A. Hogg*. Leicester: Leicester University Press, 66–76.

LITERATŪRA

- Banyte-Rowell, R., Buža, Z., Ciglis, J. et al., 2003. *Zemgaļi senatnē*. Rīga: N.I.M.S.
- Barthelemy, M., 2014. Discussion: Social and spatial networks. *Les Nouvelles de l'Archéologie*, 135, 51–61.
- Bīrons, A., Mugerēvičs, Ē., Stubavs, A., Šnore, E., red., 1974. *Latvijas PSR arheoloģija*. Rīga: Zinātne.
- Brīvkalne, E., 1959. *Gorodishhe Tervete i ego istoricheskoe znachenie. Voprosy jetnicheskoj istorii narodov Pribaltiki*. Moskva: Po dannym arheologii, jetnografii i antropologii.
- Brīvkalne, E., 1964. Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 6. Rīga, 85–104.
- Jarokis, R., 2001. Geographical Situation, Chronological Development and Early Economy. A comparative analysis of two hillfort-settlement complexes in Semigallia 900–1400 AD. *Lübeck Style? Novgorod Style? Baltic Rim Central Places as Arenas for Cultural Encounters and Urbanisation, 1100–1400 AD*. Rīga: Nordik.

- Mägi, M., 2020. Political Centres or Nodal Points in Trade Networks? Estonian Hillforts Before and After the Thirteenth-Century Conquest. Mänd, A., Tamm, M., eds. *Making Livonia. Actors and Networks in the Medieval and Early Modern Baltic Sea Region*, 48–69.
- Melluma, A., 2012. Latvijas ainavās ieejot. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/243203> (skatīts 20.04.2022.).
- Melluma, A., 2017. *Kuldīga: laiki, ainava, cilvēki*. Rīga: Zinātne.
- Milgrāve, I., 2022. *Tērvetes reģiona kultūrainavas attīstība dzelzs laikmetā un viduslaikos*. Rīga: LU.
- Mugurēvičs, Ē., 1999. Novadu veidošanās un to robežas Latvijas teritorijā (12.–16. gs. vidus). Caune, A., red. *Latvijas zemju robežas 1000 gados*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 54–91.
- Mugurēvičs, Ē., Vasks, A., red., 2001. *Latvijas senākā vēsture. 9. g. t. pr. Kr.–1200. g.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Parcero-Oubiña, C., Criado-Boado, F., Barreriro, D. *Landscape Archaeology*. Pieejams: https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007%2F978-1-4419-0465-2_264 (skatīts 15.01.2022.).
- Pūriņš, V., red. 1975. *Latvijas PSR ģeogrāfija*. Rīga: Zinātne.
- Renfrew, C., 1979. Exploring dominance: predicting polities from centres. Renfrew, C., Cooke, K., eds. *Transformations: mathematical approaches to culture changes*. New York: Academic Press, 145–160.
- Roper, D. C., 1979. The Method and Theory of Site Catchment Analysis: A Review. *Advances in Archaeological Method and Theory*, 2, 119–140.
- Strautnieks, I., 2007. Reljefs Lielupes baseina rietumdaļā. Ģ. Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzejs. Raksti III. Starptautiskās zinātniskās konferences “Lielupes upes baseins: kultūrvēsturiskā nozīme un ģeogrāfiskais faktors, kopīgais un atšķirīgais” referāti. Jelgava, 3.–12. lpp.
- Šnē, A., 2000. Agrās pilsētas, rezidences, nocietinājumi... Dienvidaustrumlatvijas dzelzs laikmeta pilskalni sociālpolitiskā kontekstā. *Arheoloģiskie pieminekļi, arheoloģiskās vietas*. Rīga: Valsts Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija, 40–61.
- Šnē, A., 2002. *Sabiedrība un vara: sociālās attiecības Austrumlatvijā aizvēstures beigās*. Rīga: Intelekts.
- Verhagen, P., 2017. Spatial Analysis in Archaeology: Moving into New Territories. *Digital Geoarchaeology. New Techniques for Interdisciplinary Human-Environmental Research*. New York: Springer, 11–25.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Jaunas ainavas sāk veidoties vēstures gaitas pārmaiņu brīdī, un to veidošanās iekšējā nepieciešamība saistīta ar sociālo un ekonomisko apstākļu maiņām u.c. Ainavas veidojušās un attīstījušās gadsimtu gaitā, taču process nav bijis vienmērīgs. Dažādu apstākļu ietekmē ainavu attīstības gaitā notikuši lūzumi (kari, politiskās un ekonomiskās situācijas maiņas u.c.), kas ietekmējuši ainavu attīstības turpmāko gaitu.
- ² Līgu kultakmens un Svētkalns ir vienīgās sakrālās vietas, kas atzīmētas senvietu kartē, jo, lai gan precīzi tās nav iespējams datēt, tās ir iespējams piesaistīt kādai konkrētai senvietai, kas šajā gadījumā ir Līgu senkapi un Tērvetes pilskalns.
- ³ Attālums starp apmetni un kapulauku dzelzs laikmetā zemgaļu teritorijās tipiski svārstās no vairākiem desmitiem metru līdz 1–2 km (Banyte-Rowell, Buža, Ciglis et al. 2003, 39).

DEVELOPMENT OF CULTURAL LANDSCAPE IN THE VICINITY OF TĒRVETE DURING THE LATE IRON AGE (THE 9TH–13TH CENTURIES)

ILDZE MĪLGRĀVE

Mg. hist., expert at Institute of Latvian History, University of Latvia

E-mail: ildze.milgrave@lu.lv

ABSTRACT

The relevance of this work stems from the fact that detailed studies of the cultural landscape of historical regions in Latvia are very rare, and no in-depth work is available on Tērvete. The aim of the article is to reconstruct the settlement of the Tērvete region in the Late Iron Age based on the evidence of the Late Iron Age. The work is based on the identification and localisation of cultural sites in the Tērvete region, based on material and written sources. The author places particular emphasis on features such as the centrality of sites. This is one of the approaches in landscape research, which means that functional systems are formed by an object with its surroundings, and in a certain space this object is the centre of gravity of human activity, in this case – the Tērvete hillfort.

Keywords: Tērvete region, the late Iron Age, landscape archaeology, central-place theory, analysis of social networks.

SUMMARY

Understanding the regional and local scale in landscape research is one of the key methodological steps in order to assess large-scale historical events and their impact together with individual, local-scale events. The aim of this paper is to reconstruct the settlement of the Tērvete region in the Late Iron Age based on the archaeological evidence of Late Iron Age. The paper identifies and locates the cultural landscape of the Tērvete region based on material and written sources. The author places particular emphasis on features such as the centrality of sites. This is one of the approaches in landscape research, which means that functional systems are formed by an object with its subordinate or attached surroundings, and in a certain space this object is the centre of gravity of human activity, in this case – the Tērvete hillfort. The theme of the paper is a topical issue for cultural heritage management. Diverse cultural landscapes form an important part of Latvia's heritage and serve as a testimony to the past and present

relationship between man, the natural environment and his own creation. Secondly, the interest of the topic is determined by the fact that there are relatively few scientific studies on Latvian regional landscapes and no in-depth reconstruction of the cultural landscape of Tērvete has been carried out so far. Archaeological sources suggest that the Tērvete hillfort served as a place of exchange, market and craft centre in the Late Iron Age, linking the surrounding population into a single network. The short distance between the settlements around the hill in the Late Iron Age implies that they form a single complex: the settlements are located in the semiperiphery of the site, while the dwellings of the inhabitants of the region are located approximately 2–3 km from the mound, i.e. on the periphery of Tērvete hillfort.

EKSPERIMENTĀLĀ PIEEJA NEOLĪTA DZINTARA APSTRĀDES PROCESU IZZINĀŠANĀ: SILIŅUPES APMETNES PIEMĒRS

AGNESE ČAKARE

Mg. hist., vecākais eksperts, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts

E-pasts: agnese.cakare@lu.lv

ANOTĀCIJA

Rakstā iepazīstināts ar maģistra darba “Eksperimentālā pieeja neolīta dzintara apstrādes procesu izzināšanā” rezultātiem, fokusējoties uz dzintara apstrādi Siliņupes neolīta apmetnē. Izmantojot trasoloģijas metodi, identificētas un raksturotas konkrētas literatūrā aprakstītas un darbā veiktajos eksperimentos atdarinātas tehniku pazīmes uz dzintara virsmas, kas novērojamas Siliņupes arheoloģiskajā kolekcijā. Konstatēts, ka virsmas slīpēšanā izmantots smalkgraudains smilšakmens un formas izveidē plaši izmantoti krama rīki, izšķirot četras apstrādes tehnikas: atskaldīšana, atspiešana, drāšana un skrāpēšana.

Atslēgvārdi: neolīts; dzintara apstrāde; Siliņupes apmetne; eksperimentālā arheoloģija; trasoloģija.

IEVADS

Baltijas jūras līmeņa izmaiņām ir tieša ietekme uz dzintara izejmateriāla un apstrādes darbnīcu parādīšanos Austrumbaltijas krastos. Kad Litorīnas jūras transgresijas periodā jūras līmenis cēlās,¹ tas izraisīja Baltijas dzintaru (sukcinītu) bagātīgi saturošo slāņu eroziju Sambijas pussalā (Kharin, Erosenko 2017, 399), uzsākot dzintaru saturošo nogulumu plūsmu mūsdienu Lietuvas un Latvijas krastu virzienā. Attiecīgi atšķirībā no Skandināvijas un Ziemeļrietumeiropas, kur Baltijas dzintara figūriņas pazīstamas jau mezolītā (9000.–5400. g. pr. Kr.),² dzintars arheoloģisko atradumu vidū Baltijas jūras austrumu krastos parādās salīdzinoši vēlu, tomēr strauji ieņem nozīmīgu

lomu akmens laikmeta beigu perioda sabiedrībā. To ataino Latvijas arheoloģiskais materiāls – dzintara izstrādājumi iegūti gandrīz visās vidējā un vēlā neolīta (4100.–1800. g. pr. Kr.) apmetnēs un apbedījuma vietās.

Dzintara izstrādājumu analīze joprojām ir sākumstadijā. Tradicionāli kolekcijām veiktas tikai tipoloģiskās analīzes, pēc morfoloģiskajām pazīmēm klasificējot rotu formas un pētot to izplatību. Padziļinātas tehnoloģiskās analīzes, kas saistās ar dzintara rotu izgatavošanas procesiem, apstrādes pārpalikumiem, apstrādē izmantotajām metodēm un materiāliem, nav veiktas gandrīz nemaz. Pētījumi par dzintara apstrādi veicinātu metodoloģijas ietvara izstrādi, bet tālāki pētījumi ļautu izveidot starpmateriālu platformu akmens laikmeta tehnoloģiju izpētei Austrumbaltijā, skaidrot galvenās sasaistes starp dažādu materiālu tehnoloģijām, kā arī novietot tās ainavu un resursu izmantošanas kontekstā, veidojot izpratni par tehnoloģijām sociālā vidē.

Ņemot vērā dzintara priekšmetu tehnoloģisko analīžu trūkumu gan Latvijas teritorijā, gan arī plašākā Baltijas jūras reģionā un to zīmīgo lomu citu akmens laikmeta tehnoloģiju pētniecībā, izstrādāts maģistra darbs “Eksperimentālā pieeja neolīta dzintara apstrādes procesu izzināšanā” (Čakare 2022) ar mērķi veikt dzintaru apstrādē izmantoto tehniku un materiālu izpēti, izmantojot eksperimentālo arheoloģiju un mikroskopisko analīzi, lai eksperimentos uz virsmas atstātās apstrādes pēdas salīdzinātu ar dzintara arheoloģisko kolekciju no Siliņupes apmetnes.

Siliņupes dzintara kolekcija izvēlēta par avotu bāzi, jo tā ir viena no trim lielajām dzintara apstrādes vietām Latvijas teritorijā akmens laikmetā. Tā piemērota šāda veida pētījumam, jo izstrādājumi atrasti visās apstrādes stadijās, sniedzot informāciju par dažādiem apstrādes posmiem un tajos iesaistītajiem materiāliem. Zīmīgi arī tas, ka autore ar konkrēto kolekciju iepazinusies jau iepriekš (Čakare 2020). Šajā rakstā sniegts īss kopsavilkums līdzšinējā Latvijas dzintaru kolekciju izpētē, kā arī iepazīstināts ar izstrādātajā darbā gūtajiem rezultātiem par Siliņupes apmetnē dzintara apstrādē izmantotajiem materiāliem un tehnikām.

IESKATS LATVIJAS DZINTARU KOLEKCIJU IZPĒTĒ

Baltijas jūras piekrastē Latvijas teritorijā zināmi divi lieli dzintara apstrādes centri Sārnates un Siliņupes apmetnēs. Arheoloģiskajos izrakumos iegūts liels skaits dzintara rotu, pusfabrikātu dažādās apstrādes pakāpēs, neapstrādātu dzintaru un apstrādes pārpalikumu. Liecības par dzintara apstrādi konstatētas arī Priedaines neolīta apmetnē, kur iegūta pavisam neliela kolekcija (divi neregulāras formas piekariņi, četri dzintara gabali ar apstrādi, desmit neapstrādāti dzintari un apstrādes pārpalikumi) (Bērziņš *et al.* 2016). Ziemeļkurzemes Ģipkas B un A apmetņu kolekcijas sastāv no

23 un 48 dzintariem ar apstrādes pēdām. Iegūti fragmentāri, bet retāk – gatavi priekšmeti. Tie klasificēti pēc formas, tipoloģiski izdalot taisnstūra un trapecveida piekariņus vai sagataves, kuri sastāda lielāko daļu atradumu (Loze 2006).

Dzintara apstrāde konstatēta arī iekšzemes teritorijās, kurām nebija tieša pieeja dzintara izejmateriālam, liecinot, ka tas šeit nonāca maiņas rezultātā no piekrastes. Lielākais šāds apstrādes centrs konstatēts Lubāna ezera baseinā. Ar tā dzintara kolekciju izpēti ilgstoši darbojušies Ilze Loze, izdodot nozīmīgas publikācijas par Lubāna baseina dzintara rotām (Loze 1975, u. c. tekstā). Attiecīgās vidējā un vēlā neolīta dzintara kolekcijas uzrāda lielu formu dažādību, ko atspoguļo tipoloģiskā analīze un detalizēti apraksti ar priekšmetu izmēriem. Balstoties uz morfoloģiskajām pazīmēm, I. Loze skaidro arī apstrādes procesa iespējamo secību atsevišķām rotu formām (Loze 2003).

Svarīgu rotu izplatības kontekstu sniedz pētītās apbedījumu vietas. Izdots apkopojošs pētījums (Loze 2008), kurā atspoguļota Lubāna ezera baseina nozīme neolītā, ieņemot starpnieka lomu maiņas sakaros starp piejūras apmetnēm un tālākiem iekšzemes reģioniem. Apbedījumos mirušajiem līdzī dotās dzintara rotas lielākajā akmens laikmeta kapulaukā Zvejniekos analizējusi Ilga Zagorska (Zagorska 1997, 2001), pievēršoties arī dzintara simboliskās lomas izvērtējumam. Ieskatu statistiskajos datos sniedzis Andrejs Vasks, aprēķinot, ka vidējā un vēlā neolīta apmetnēs un kapulaukos Latvijas teritorijā kopā atrasti ap 4,2 tūkstoši dzintara izstrādājumu, to fragmentu vai sagatavju un ap 12,8 tūkstoši atšķīlu vai neapstrādātu dzintara gabalu (Vasks 2015).

Plašāk pētītā piejūras dzintara kolekcija nāk no Kurzemes piekrastes Sārnates apmetnes, kura iegūta Eduarda Šturma un Lūcijas Vankinas vadīto izrakumu laikā 20. gs. 40. un 50. gados. Tās sastāvā ir 638 pusfabrikāti un veseli priekšmeti, neapstrādāti dzintari un apstrādes pārpalikumi. Dzintara rotas analizētas no tipoloģiskā viedokļa (Vankina 1970), sniegts vispārīgs ieskats dzintara maiņā un rotu izgatavošanā, ar ko saistās pirmie mēģinājumi skaidrot apstrādē izmantotos materiālus un tehnikas Latvijas teritorijā. L. Vankina, balstoties uz dzintara izstrādājumiem līdzās atrastajiem priekšmetiem un analogām apmetnēm Baltijas jūras reģionā (piemēram, Jodkrante), kur iegūta pirmā neolīta dzintara kolekcija Austrumbaltijā (Klebs 1882), konstatē, ka apstrādē varētu būt izmantoti krama rīki. Kā arī secina, ka dzintars varētu būt apstrādāts līdzīgi kā krams, ar atspiešanas un retušēšanas (apstrādes veids, kur no apstrādājamās virsmas malas tiek atspiestas sīkas atšķīlas, lai veidotu priekšmeta formu) palīdzību. Līdzīgus novērojumus par retušu vēlāk veic arī I. Loze, runājot par dzintara apstrādi Lubānā. Sārnates dzintara rotu izstrādājumus no tehnoloģiskā viedokļa analizējis arī Valdis Bērziņš, pievēršoties rotu izgatavošanas procesa posmiem

un atradumu telpiskajai analīzei, izvērtējot pierādījumus amatniecības specializācijai (Bērziņš 2003).

Siliņupes apmetne sniedz otru lielāko dzintara kolekciju piejūras reģionā. Arheoloģiskajos izrakumos (Vankina 1954; Zagorska 1989, 1991) iegūti 316 dzintara gabali ar apstrādes pēdām, no kuriem 104 identificējami kā piekariņi, pogveida un garenās krelles; 288 neapstrādāti dzintara gabali un 299 atšķīlas jeb apstrādes pārpalikumi. Vispārēju dzintara kolekcijas pārskatu reģionālā un maiņas sakaru kontekstā sniegusi I. Zagorska, to analizējot ar tipoloģisko pieeju (Zagorska 2003). Darba autore dzintara kolekciju atkārtoti analizējusi, nosakot formas, izmērus, virsmas apstrādes pakāpi un urbšanas stāvokli, lai klasificētu rotas konkrētos apstrādes posmos, ievērojot pieeju, kas iepriekš piemērota Sārņates kolekcijai. Šāda klasifikācija noder kā sākumpunkts, lai izstrādātu *chaîne opératoire*³ (Roux 2020).

Siliņupes un attiecīgā apdzīvotības perioda Sārņates dzintara kolekcijas daļa (lielākoties no otrās mītnes, kas raksturīga agrās Sārņates tipam), izmantojot *chaîne opératoire* pieeju, salīdzināta no tehnoloģiskā viedokļa (Bērziņš, Čakare 2022), lai skaidrotu priekšmetu apstrādes procesu ķēdi un sakarības.

EKSPERIMENTI UN MIKROSKOPISKĀ ANALĪZE

Pamatojoties uz minēto pieeju, var apgalvot, ka materiālā kultūra ir paaudzēs nodotas zināšanas, kas tiek apgūtas un koplietotas noteiktā sabiedrībā. Katrs priekšmets tiek uzskatīts par galaproduktu ar raksturīgu darbību secību, kur katrā apstrādes posmā veikta specifiska izvēle. Šīs izvēles var definēt kā kultūras atvasinātas iezīmes vai elementus, kas priekšmetā atklājas kā konkrētas fiziskas īpašības. Veselas izgatavošanas koncepcijas, visticamāk, tika apgūtas un paaudzēs nodotas nemainīgas, bet atsevišķi tehnoloģiskie elementi ir vienkāršāk pārnesami paaudzēs vai sociālās grupās un var būt vairāk pakļauti variācijām un pārmaiņām. Dzintara rotu tehnoloģisko analīzi sarežģītu padara tas, ka pat vienā kolekcijā (salīdzinot ar citiem materiāliem) mēdz pastāvēt variācija gan priekšmeta apstrādes posmu secībā, gan arī alternatīvu tehniku un materiālu izmantošanā konkrētajos apstrādes posmos. Tas, iespējams, norāda uz dažādu līdzās pastāvošu tehnoloģisko elementu klātbūtni. Eksperimentiem tādējādi ir būtiska nozīme, lai sniegtu labāku izpratni par materiālu, darbībām un prasmi, kas izmantota priekšmetu izgatavošanā un lietošanā, pētot atsevišķus tehnoloģiskos elementus.

Lai rekonstruētu dzintara apstrādes tehnoloģijas, izmantoti eksperimentālo pētījumu rezultāti, kas veikti saistībā ar akmens laikmeta atradumiem Polijā (Mazurowski 1985), Dānijā (Verschoof 2010) un Nīderlandē (Van Gijn 2006). Ņemot vērā Siliņupes dzintara kolekcijas specifiku

un resursu kontekstu (Čakare 2020), tika veikti seši eksperimenti, kur (1) izmantota netiešā uzsitiena tehnika, lai dzintaru sadalītu ar raga rīku; (2) izmantojot dažādas tehnikas, veikta apstrāde ar krama atšķilu; (3) viena no šīm tehnikām (atspiešanas) veikta, izmantojot dažādu materiālu rīkus; (4) dzintars slīpēts ar dažādiem iežiem; (5) zāģēts ar krama rīku un (6) veikta termiskā apstrāde. Uzsvars likts uz tehnikām, kas novērotas saistībā ar dzintara formas izveidi un virsmas apstrādi, darbam izmantojot krama, raga un akmens rīkus, atbilstoši akmens laikmetā vai nu vietēji, vai maiņas ceļā iegūstamajam materiālam. Eksperimentiem izmantoti Liepājas pludmalē izskaloti dzintara gabaliņi dzeltenā līdz sarkanā krāsā, bez ārēji novērojamām lielām struktūras nepilnībām; gan ar biezu garozu, gan bez izteiktas garozas, izmērā 1,5–4,5 cm.

Vienīgais izmantotais lokāli nepieejamais materiāls bija augstas kvalitātes (izturīgs) krita slāņu krams, kura iegulas atrodas mūsdienu Lietuvā un Baltkrievijā. Tas dominē krama priekšmetu atradumu vidū šajā reģionā, savukārt liecības par vietējā jeb silūra slāņa krama izmantošanu Siliņupē sastāda tikai četras atšķilas. Neliels skaits krita krama apstrādes pārpalikumu liecina par materiāla apstrādi uz vietas, tomēr, domājams, ka tas no iekšzemes reģioniem šurp atgādāts galvenokārt jau iepriekš apstrādātā veidā kā lauskas vai sagataves (Bērziņš *et al.* 2022).

Eksperimentu sākumā specifiskā jautājuma kontekstam apkopots ieskats arheoloģisko datu interpretācijā un pētījumu kopsavilkumā; izvirzīta hipotēze, noteikti mainīgie lielumi un atrunāts, kā tie eksperimenta gaitā tiks kontrolēti. Radās arī vairāki jautājumi un neskaidrības, tāpēc atsevišķos eksperimentos veikti papildinājumi vai atkārtojumi, lai pēc iespējas izslēgtu varbūtības un piemērotu izmantotos lielumus. Eksperimentu otrajā daļā jeb t. s. laboratorijas darbos apstrādātie dzintari skatīti zem stereomikroskopa (LOMO MBS10, palielinājums 1–7 reizes) ar 14 reižu palielinājuma okulāriem un salīdzināti ar arheoloģisko kolekciju no Siliņupes, mēģinot attiecīgās apstrādes pēdas konstatēt arheoloģiskajā materiālā.

DZINTARA APSTRĀDĒ IZMANTOTĀS TEHNIKAS UN MATERIĀLI SILIŅUPES APMETNĒ

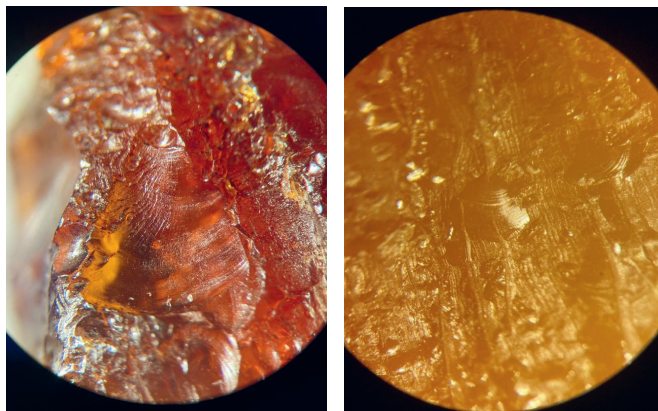
Konkrētus rezultātus, identificējot apstrādes pēdas arheoloģiskajā materiālā, izdevās iegūt galvenokārt saistībā ar krama rīku un slīpēšanas eksperimentiem. Apkopojot informāciju no iepriekšminētajiem pētījumiem, zināms, ka formas izveide attiecas uz lielāka dzintara sadalīšanu rotai vēlamā un apstrādei piemērotā izmērā, kā arī konkrētas formas veidošanu ar dažādām tehnikām un materiāliem. Virsmas apstrāde savukārt ietver neprecizitāšu un dažādu izvirzījumu likvidēšanu.

Visatpazīstamākās ir slīpējuma švīkas. Mūsdienās slīpēšana ir galvenā un pamatā vienīgā sākotnējās apstrādes tehnika, iegūstot vēlamo izmēru un formu, pirms tālākām darbībām, piemēram, urbumu veidošanas vai pulēšanas. Akmens laikmetā slīpēšana būtu prasījusi daudz vairāk laika un darba, tādēļ tā visbiežāk lietota konkrētam mērķim – lai likvidētu lielākās nepilnības pēc iepriekšējām manipulācijām un veidotu detalizētākas formas. Eksperimentāli slīpējot dzintaru, izmantoti dažādi piekrastē salasāmi ieži. Līdzīgākās apstrādes pēdas tām, kas novērotas Siliņupes arheoloģiskajā kolekcijā, iegūtas, dzintaru slīpējot ar smalkgraudainu smilšakmeni. Tas bija arī efektīvākais materiāls konkrētajai teknikai.

Formas izveidē iegūtas konkrētas liecības saistībā ar krama rīku izmantošanu. Līdz šim nav skaidri raksturoti dažādie procesi, kas veikti, lai iegūtu un pārveidotu formas, kā arī nav vienotas terminoloģijas. Analizējot apstrādes pēdas zem mikroskopa, izšķirtas četras dažādas tehnikas: atskaldīšana, atspiešana, drāšana un skrāpēšana, kur katra no šīm teknikām dzintara virsmā atstāj raksturīgas pazīmes.

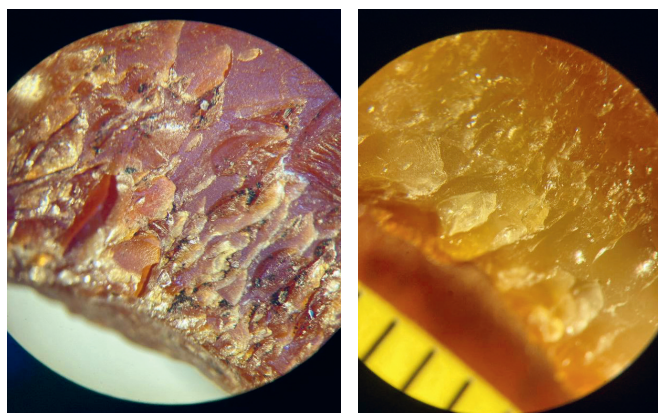
Atspiešanas tehnika salīdzināta ar krama retušu, ko izmanto, lai ar raga rīku no materiāla virsmas atspiestu smalkas plāksnītes, tādējādi veidojot izturīgu priekšmeta malu (piemēram, krama bultu galiem). Šādas apstrādes pēdas Siliņupes dzintara kolekcijā konstatētas tikai saistībā ar konkrētu priekšmetu grupu – pogveida krellēm –, kurām veidotas plānākas ārējās malas. Eksperimentu gaitā noskaidrots, ka, lai veiksmīgi izmantotu tehniku, nepieciešamas iepriekšējas iemaņas. Novērotas atšķirības abu materiālu apstrādē – dzintars kā samērā mīksts materiāls atšķēļas vieglāk, tāpēc to šajā technikā iespējams apstrādāt arī no taisnas malas (pretēji kramam, kura malai jābūt šauram leņķim). Dzintaru ērti atspiest gan ar ragu, ja izvēlēts salīdzinoši smalkāks rīks, gan ar krama atšķilu.

Drāšanas un skrāpēšanas tehnikas atšķirīgas krama rīka novietojuma ziņā pret dzintara virsmu, attiecīgi, turot to šaurā leņķī vai perpendikulāri virsmai. Šo tehniku izšķiršana ir svarīga, jo tās aprakstītas ļoti reti (Drenth 2013), bet citur nav nošķirtas. Drāšanas teknikai raksturīgas nelielas regulāras un sekas švīkas uz visas apstrādātās dzintara virsmas, kas radušās no mikroskopiskiem izvīzījumiem krama rīka asmenī. Tās identificējot arheoloģiskajā materiālā, var skaidri noteikt, ka apstrādei izmantots krama rīks ar raksturīgu garu, asu malu. Labāk pamanāmi ir lielāki un mazāki izsitumi uz dzintara virsmas atšķilu negatīvu vai gliemežvāciņu formā. Tiem bieži raksturīgs neliels punkts, no kura atšķila izsitusies laukā (sk. 1. attēlu; atšķirībā no krama retušas, kur šie gliemežvāciņi veidojas viens aiz otra, atdaloties no materiāla malas). Skrāpēšanas teknikai atbilst biežas, slīpu dzintara virsmas pacēlumu vietas, kur, krama rīku velkot tai pāri, virsma iešķēlusies un izveidojies neliels pacēlums gaišākā krāsā, vizuāli atgādinot zivs zvīņu (sk. 2. attēlu).

1. attēls. “Gliemežvāciņi” dzintara virsmā. Pa kreisi: dzintara gabaliņš ar apstrādi, Siliņupes apmetnes senlietu kolekcija, LNVM, VI292: 89; pa labi: eksperimentāli apstrādāts dzintara gabaliņš drāšanas tehnikā (foto: A. Čakare)

Figure 1. “Shells” on amber surface. On the left: amber with treatment from Siliņupe archaeological settlement, Siliņupes apmetnes senlietu kolekcija, LNVM, VI292: 89; on the right: experimentally treated amber in shaving technique (photo: A. Čakare)

2. attēls. “Zviņa” dzintara virsmā. Pa kreisi: dzintara piekariņš, Siliņupes apmetnes senlietu kolekcija, LNVM, A11399: 94; pa labi: eksperimentāli apstrādāts dzintara gabaliņš skrāpēšanas tehnikā (foto: A. Čakare). Mēroga iedaļa: 1 mm

Figure 2. “Scales” on amber surface. On the left: amber pendant from Siliņupe archaeological settlement, Siliņupes apmetnes senlietu kolekcija, LNVM, A11399: 94; on the right: experimentally treated amber in scraping technique (photo: A. Čakare). Scale: 1 mm

Novērojama abu tehniku līdzāspastāvēšana, kas, iespējams, saistīta ar vienkāršu faktu: krama rīks rotas izgatavošanas procesā atkarībā no apstrādājamās virsmas izmantots konkrētā tehnikā. Skrāpēšana vairāk izmantota,

lai nolīdzinātu virsmu un noņemt garozu, bet drāšanas tehnika, lai nogludinātu lielākos izvirzījumus un atšķeltu pēc iespējas lielākus gabalus, veidojot formu. Izteiktas tehniku pēdas nosakāmas tad, ja izmantots krama rīks ar asu un taisnu malu, tātad krama atšķila bez speciālas retušas. Visticamāk, no augstas kvalitātes materiāla, jo neapstrādātas krama malas ātrāk nodilst. Tas atbilst krama atradumiem no Siliņupes, kuri pamatā izgatavoti no krīta slāņu krama, acīmredzot trūkstot lokāli pieejamam, labam krama izejmateriālam.

SECINĀJUMI

Latvijas dzintara kolekcijām tehnoloģiskās analīzes līdz šim veiktas nelielā skaitā, tomēr tas ir būtisks solis, lai pilnvērtīgi skaidrotu visus procesus, kas saistīti ar dzintara rotu izgatavošanu, izmantošanu un pamešanu. Šādu nepieciešamību pamato arī dzintara būtiskā nozīme akmens laikmeta beigu periodā, ko ataino arheoloģisko kolekciju tipoloģiskā analīze. Darba izstrādē secināms, ka arheoloģiskie eksperimenti savienojumā ar trasoloģiju ir dzintara apstrādes izpētē vēl plaši neizmantota, bet ļoti perspektīva tehnoloģiskā analīze. Šis ir pirmais šāda veida pētījums Latvijā un ir nozīmīgs arī plašākā dzintara priekšmetu izgatavošanas izpētes kontekstā, jo darbā novērotās sakarības nav ierobežotas tikai šauram reģionam vai laika periodam un izmantojamas kā salīdzināmais materiāls citos pētījumos.

Konstatēts, ka Siliņupē dzintara sākotnējā apstrādē plaši izmantoti krama rīki. Eksperimenti un arheoloģiskais materiāls liecina, ka raksturīgākais ir augstas kvalitātes vietēji nepieejams krīta slāņu krams, norādot uz šī materiāla un tā ieguves (attiecīgi arī maiņas sakaru) būtisko lomu dzintara apstrādē. Pirmoreiz vienā dzintara kolekcijā izšķirtas un raksturotas četras dažādas apstrādes tehnikas ar krama rīku: atskaldīšana, atspiešana, drāšana un skrāpēšana. Katra no tām dzintara virsmā atstāj raksturīgas pēdas un, domājams, lietota specifiskam nolūkam dzintara priekšmeta formas izveidē un virsmas apstrādē atkarībā no pieejamajiem materiālajiem resursiem (tai skaitā dzintara īpašībām), iecerētā darba iznākuma un apstrādātāja prasmes. Izšķiramas arī skaidri nosakāmas slīpēšanas pēdas, kas iegūtas, kā darbarīku izmantojot smalkgraudainu smilšakmeni.

Lai novērotu un skaidrotu sasaistes tehnoloģisko elementu izplatībā un veiktu plašāku kopīgu iezīmju identificēšanu akmens laikmeta materiālu apstrādē, nākotnē nepieciešama arheoloģisko kolekciju salīdzināšana no dažādiem reģioniem, kā arī pilnīga apstrādes posmu aplūkošana: eksperimentāli arī urbjot un pulējot dzintaru. Kā arī veidojot jau konkrētus dzintara priekšmetus. Tas ir liels darbs, kas ļautu veidot ne tikai skaidrāku kopainu

par seno tehnoloģiju izgatavošanā izmantotajiem materiāliem un tehnikām, bet arī labāk skaidrot ar materiālo kultūru saistītos sociālos aspektus.

PATEICĪBAS

Raksts izstrādāts LZP FLPP projektā Nr. Izp-2021/1-0119 “Prasmju sinerģija un amatniecības konteksti: integrēts pētījums par akmens laikmeta tehnoloģijām Austrumbaltijā”. Raksta autore izsaka pateicību Latvijas Nacionālajam vēstures muzejam par iespēju kā ilustratīvo materiālu izmantot muzeja arheoloģiskās kolekcijās esošo priekšmetu fotogrāfijas no Lapmežciema Siliņupes apmetnes. Pateicība arī Ilzei Vainovskai Liepājā par sagādāto dzintara izejmateriālu, kas izmantots eksperimentālajiem pētījumiem.

SAĪSINĀJUMI

LNVM – Latvijas Nacionālais vēstures muzejs

LU LVI AMK – Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

AVOTI

Siliņupes apmetnes senlietu kolekcija. LNVM, VI292: 89, dzintara gabaliņš.

Siliņupes apmetnes senlietu kolekcija. LNVM, A11399:94, dzintara piekariņš.

Vankina, L., 1954. Pārskats par arheoloģiskiem izrakumiem apmetnē Siliņupes krastā, Lapmežciemā, Tukuma rajonā, 1954. g. no 17.05.–1.06. LNVM, VIAA: 19.

Zagorska, I., 1991. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Siliņupes neolīta apmetnē 1989. g. LU LVI AMK, VIAA: 815.

Zagorska, I., 1989. Pārskats par 1988. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Siliņupes apmetnē. LU LVI AMK, VIAA: 655.

LITERATŪRA

Bērziņš, V., 2003. Amberworking as a specialist occupation at Sārņate Neolithic site, Latvia. *Amber in Archaeology. Proceedings of the Fourth International Conference on Amber in Archaeology*. Rīga, 34–46.

Bērziņš, V., Ceriņa, A., Kalniņš, K., Lōugas, L., Lübke, H., Meadows, J., 2016. Priedaine: A Neolithic Site at the Head of the Gulf of Riga. *Archaeologia Baltica*, 23, The Sea and the Coastlands, 12–37.

Bērziņš, V., Čakare, A., 2022. Pattern and variation in jewellery production sequences: analysis of 4th millennium BC amber assemblages from the Latvian coast. *Documenta Prehistorica*, 49, 2–17.

Bērziņš, V., Čakare, A., Kalniņš, M., Lōugas, L., Milgrāve, I., Zagorska, I., 2022. Amber wind and porpoise jaw: Resource use at Siliņupe (fourth mill. BC), on the Baltic's

- Gulf of Riga coast. *The Journal of Island and Coastal Archaeology*. Routledge, 22. Pieejams: <https://doi.org/10.1080/15564894.2022.2125127>
- Čakare, A., 2020. *Dzintara apstrāde Silīņupes neolīta apmetnē*. Npublicēts bakalaura darbs, Rīga: Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte.
- Čakare, A., 2022. *Eksperimentālā pieeja neolīta dzintara apstrādes procesu izziņāšanā*. Npublicēts maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte.
- Drenth, E., 2013. Stone Age amber from the Netherlands an outline. Both, F. ed. *Die Kunde: Zeitschrift für niedersächsische Archäologie*, 65, 205–242.
- Kharin, G. S., Eroshenko, D. V., 2017. Amber in sediments of the Baltic Sea and the Curonian and Kaliningrad bays. *Lithology and Mineral Resources*, 52 (5), 392–400.
- Klebs, R., 1882. Der Bernsteinschmuck der Steinzeit von der Baggerei bei Schwarzort und anderen Lokalitäten Preussens. *Beiträge zur Naturkunde Preussens*, 5. Königsberg.
- Loze, I., 1975. Neolithic amber ornaments in the Eastern part of Latvia. *Przegląd archeologiczny*, 23, 49–82.
- Loze, I., 2003. Middle Neolithic amber workshops in the Lake Lubāns Depression. *Amber in Archaeology: Proceedings of the Fourth International Conference on Amber in Archaeology*. Rīga, 72–89.
- Loze, I., 2006. *Neolīta apmetnes Ziemeļkurzemes kāpās*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 223.
- Loze, I., 2008. *Lubāna ezera mitrāja neolīta dzintars un tā apstrādes darbnīcas*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 187.
- Roux, V., 2020. Chaîne opératoire, Technological Networks and Sociological Interpretations. *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología de la Universidad de Granada*. Universidad de Granada, 15–34.
- Van Gijn, A., 2006. Ornaments of jet, amber and bone. Louwe, Kooijmans L. P., Jongste, P. F. B., eds. *Analecta Praehistorica Leidensia*. Leiden: Faculty of Archaeology, Leiden University, 195–205.
- Vankina, L., 1970. *Torņanikovaja stojanka Sarnate*. Rīga, 267 s.
- Vasks, A., 2015. Dzintars bronzas un senākajā dzelzs laikmetā Latvijas teritorijā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1 (94), 28–47.
- Verschoof, B. W., 2010. *Amber clubs and axes; How are they made*. Leiden, 18.
- Zagorska, I., 1997. Par kādu retu akmens laikmeta apbedīšanas tradīciju. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 19. Rīga, 42–50.
- Zagorska, I., 2001. Amber graves of Zvejnieki burial ground. Butrimas, A., ed. *Baltic Amber: Proceedings of the International Interdisciplinary Conference: Baltic Amber in Natural Sciences, Archaeology and Applied Arts*. Vilnius, 109–124.
- Zagorska, I., 2003. The 'Gold Coast' of the Gulf of Riga. *Amber in Archaeology: Proceedings of the Fourth International Conference on Amber in Archaeology*. Rīga, 106–115.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Nav konkrēti zināms, kad sākās Litorīnas jūras transgresija, un viedokļi dalās par to, vai tas bijis viens notikums vai notikumu kopums; šeit atsauc uz transgresijas maksimumu, kas saistīts ar laiku ap 6.–5. g. t. pr. Kr.
- ² Šeit un turpmāk izmantoti kalibrētie C-14 datējumi.
- ³ Burtiski 'darbību ķēde' vai 'secība', kas aptver visu materiāla izmantošanas procesu, sākot no dabiskā izejmateriāla iegūšanas līdz tā pamešanai.

AN EXPERIMENTAL APPROACH TO THE STUDY OF AMBER PROCESSING IN THE NEOLITHIC: CASE STUDY OF THE SILIŅUPE SETTLEMENT

AGNESE ČAKARE

Mg. hist., senior expert, Institute of Latvian History, University of Latvia

E-mail: agnese.cakare@lu.lv

ABSTRACT

The article presents the results of the master's thesis "An Experimental Approach to the Study of Amber Processing in the Neolithic", focusing on amber processing in the Neolithic settlement of Siliņupe. Using the traceology method, specific features of the techniques imitated in experiments were identified on the processed amber surface, which could also be observed on Siliņupe amber artefacts. It was concluded that fine-grained sandstone was used for surface grinding and flint tools were widely employed in surface treatment, distinguishing four processing techniques: flaking, pressure flaking, shaving, and scraping.

Keywords: Neolithic, amber processing, Siliņupe settlement, experimental archaeology, traceology.

SUMMARY

Amber has been washed up on the East Baltic Sea coast since the Late Stone Age. Here, it was collected and worked into jewellery, zoomorphic and anthropomorphic figurines. Traditionally, only typological analyses of amber artefacts have been carried out, fewer studies have focused on technological analyses related to amber production processes, processing residues, as well as methods and materials used in processing.

This article presents the first results obtained in the study of amber processing using a not yet widely applied, but very promising technological analysis: experimental archaeology combined with microscopic trace analysis. The results described here are part of the master's thesis "An Experimental Approach to the Study of Amber Processing in the Neolithic" with a focus on the Neolithic site of Siliņupe on the south-west coast of Gulf of Riga, Latvia. Using the method of traceology or microscopic trace analysis, specific features of the techniques described in literature and replicated in experiments were identified on the processed amber surface. Comparing them with the artefacts from Siliņupe, it was found that flint tools were

most widely used for shaping and surface treatment, distinguishing four treatment techniques: flaking, pressure flaking, shaving, and scraping, each with its characteristic features. Evidence of the use of fine-grained sandstone was found for surface grinding after initial processing.

KRIEVIJAS IMPĒRIJAS PĀRVALDE VIDZEMES PROVINCĒ KATRĪNAS II VALDĪŠANAS LAIKĀ (1762–1767)

GERMANS ĻEBEZOVŠ

Mg. hist., Valmieras muzeja pētnieks

E-pasts: germans.lebezovs@valmierasnovads.lv

ANOTĀCIJA

Vidzemes province Krievijas impērijai tika pievienota 1721. gadā, un pēc Nīstades miera līguma nosacījumiem tā saglabāja vietējās pārvaldes tiesības. 1762. gadā Krievijas impērijā pie varas nāca imperatore Katrīna II, kura centās nostiprināt Krievijas impērijas valsts centralizētu pārvaldi Vidzemes provincē. Iegūstot informāciju no Vidzemes ģenerālgubernatora ziņojumiem par situāciju Vidzemes provincē, kā arī citām amatpersonām, Katrīna II secināja, ka Krievijas impērijas likumi Vidzemes provincē tika pārkāpti.

Atslēgvārdi: Krievijas impērija, Katrīna II, Vidzemes province, pārvalde, ģenerālgubernators.

IEVADS

Krievijas valsts politika Baltijas provincēs Katrīnas II (*Ekaterina Alekseevna*, 1729–1796) laika valdīšanas sākumposmā izcēlās ar savu daudzveidību, kas ir piesaistījusi vēsturnieku uzmanību jau vairākās paaudzēs. Vēsturnieki šo laiku arvien ir uztvēruši kā konfliktu starp apgaismotā absolūtisma idejas unificējošo politiku un Baltijas vācu bruņniecības, un pilsētu augstāko kārtu centieniem saglabāt *status quo* (Lauris 2020, 78).

Problēmas radīja tas, ka atšķirīgu Krievijas impērijas reģionu iedzīvotāji bija pakļauti vienotai likumdošanai, it īpaši attāļajos un pierobežu reģionos. Tikmēr Baltijas vācu bruņniecība galvenokārt izmantoja vietējos, nevis impērijas likumus, lai risinātu problēmsituācijas. Šo institūciju tiesiskumu garantēja 1721. gada Nīstades miera līgumā atrunātās autonomās Vidzemes

provinces privilēģiju priekšnoteikumi, nosakot vietējās administrācijas kārtību, vietējo likumu ievērošanu, īpašuma tiesības, valodu, ticību un kultūru (SRIO 1868, 128). Krievijas impērijas ierēdņus apgrūtināja Vidzemes provinces autonomā statusa uzraudzība, jo prasīja iedziļināšanos un pievēršanos vietējiem likumiem un tradīcijām (SRIO 1868, 100).

Šī tēma tika izvēlēta, jo ir maz pētīta, saistībā ar to, ka vēsturnieki lielākoties balstās uz 19. gadsimta nacionālajām vai 20. gadsimta marksistiskām tendencēm, balstoties uz ietekmīgu vēstures pētnieku viedokļiem. Legitimējot savus pētniecības uzskatus atkarībā no konteksta, bieži vien sasaistot 18. gadsimtu ar vēlāko laiku. Tas tāpēc, ka absolūtisma laikmetā ir grūti pētīt konkrētu institūciju pārvaldi, ņemot vērā, ka likumdošanas, izpildvaras un uzraudzības nav primārā 18. gadsimta “apgaismotā absolūtisma” laikmeta iezīmes. Bieži vien primārais bija politiskā uzticība un labvēlība jeb favoritisms, kura primārais uzdevums bija nepārvaldīt, bet gan nodrošināt valsts (monarha) stabilitāti pret iekšējiem un ārējiem draudiem. Tāpēc 18. gadsimtā netiek nodalīts formālās un neformālās vēstules statuss, tādējādi vienā avotā tiek ietverta gan privātā rakstura, gan juridiskā rakstura informācija, nenodalot juridiskās vai fiziskās personas statusu, apgrūtinot 18. gadsimta vēstures pētniecību.

Pētījums pamatā balstās uz pieejamiem Krievijas vēstures biedrības krājuma materiāliem (*Sbornik Russkogo istoricheskogo obshchestva*), kā arī Baltijas teritoriju rakstu materiāliem (*Sbornik materialov i statej po istorii Pribaltijskogo kraja*). Izmantota literatūra (Boriss Nolde, Mihails Katins-Jarcevs, Pjotrs Barteņevs u. c.), kur rakstīts par Krievijas impērijas politikas ietekmi Vidzemes provincē 18. gadsimtā.

Pētījumā tiek apskatīta Katrīnas II privātā sarakste par Vidzemes provinces pārvaldes lietām četru gadu gaitā. Tas ļauj labāk izprast politisko pārvaldi Vidzemes provincē Katrīnas II valdīšanas laikā (1762–1767), balstoties nevis uz valsts institūciju darbībām, bet uz Katrīnas II personīgo saraksti, piemēram, ar Krievijas impērijas interešu pārstāvi – Rīgas ģenerāl-gubernatoru (*rizhskij general-gubernator*) Vidzemē (turpmāk: Vidzemes ģenerāl-gubernators), kurš pētījumā tiks aplūkots kā centrālās varas pārstāvis Vidzemē. Papildus tam tiks izmantota arī Katrīnas II sarakste ar Krievijas centrālās varas amatpersonām un privātā sarakste.

1762. GADA KATRĪNAS II VALSTS APVĒRSUMS: VIDZEMES PROVINCES ZVĒRESTS

1762. gada 28. jūnijā Krievijas impērijā notika valsts apvērsums. Pie varas Krievijas impērijā nāca Katrīna II, nomainot savu vīru – Krievijas impērijas troņmantnieku Pēteri III (*Pjotr Fjodorovich*, 1728–1762). Tajā

pašā datumā viņa izsūtīja informatīvas vēstules visu Krievijas guberņu pārvaldniekiem, tostarp Vidzemes provinces ģenerālgubernatoram Rīgā Džordžam Braunam (*George Browne*, 1698–1792). Vēstulē bija izklāstīts par veiksmīgi izdevušos valsts varas nomaiņu, kā arī norādīts aicinājums Džordžam Braunam Vidzemes provinces vārdā zvērēt uzticību Katrīnai II. Vēstulē bija norādīts, ka gadījumā, ja tas netiks darīts, tad viņš tiks uzskatīts par jaunās varas pretinieku un jebkādi iepriekšējie nopelni valsts labā netiktu ņemti vērā. Tikai pēc zvēresta pieņemšanas un jaunās Krievijas impērijas imperatorei Katrīnai II dokumentu parakstīšanas vietējās amatpersonas atkal kļuva tiesīgas pieņemt un izpildīt jau esošās pavēles (SRIO 1871, 104). 1762. gada 29. jūlijā Katrīna II informēja, ka Krievijas impērijas troņmantnieks Pēteris III labprātīgi atteicās no troņa, atstājot to savai sievai Katrīnai II. Vairākas dienas vēlāk tika izsūtīts manifests un zvēresta teksts (Bartenev 1869, 451).

Jāatzīmē, ka zvēresta teksts visām Krievijas impērijām bija vienāds neatkarīgi no vietējo guberņu privilēģijām, tiesībām un citām iezīmēm. Zvērests un politiskā uzticība tika pieprasīta no ģenerālgubernatora, kā arī visas Vidzemes provinces pavalstniekiem, ko pauda vietējie iedzīvotāji neatkarīgi no iepriekš minētiem apstākļiem. Primāri ar uzticību bija saistīta Katrīna II kā jaunā imperatore, ar atrunu, ka viņas dēls Pāvels Petrovičs (*Pavel Petrovich*, 1754–1801) pēc pilngadības sasniegšanas tiktu kronēts par Krievijas imperatoru un līdz brīdim, kad zvērests tiktu dots, tostarp Vidzemes apkaimēs, faktisku ieceļošanas un izceļošanas iespēju nebija, kamēr visi pārvaldnieki nedotu zvērestu un Katrīna II pieņemtu viņu politisko uzticību (SM 1879, 422).

Līdzās ziņojumam par apvērsumu Krievijas impērijā uz Vidzemes teritoriju no Pēterburgas tika izsūtīti vairāki pulki. Par ko tika ziņots Vidzemes ģenerālgubernatoram, gadījumā, ja uzticības zvērests no ģenerālgubernatora netiktu pieņemts (Bartenev 1869, 451). Kā zināms, Vidzemes muižniecība Džordža Brauna vadībā zvērēja politisko uzticību jaunajai varai Pēterburgā.

Jāatzīmē, ka ģenerālgubernatora formālās uzraudzības funkcijas mainījās Katrīnas II valdīšanas laikā, kad Vidzemes bruņniecības privilēģijas tika juridiski garantētas, taču vienlaikus tās tika pakārtotas augstākās varas tiesībām. Tas tika darīts tāpēc, ka, Katrīnai II garantējot Baltijas vāciešu privilēģijas, bija grūti izvērtēt šo tiesību un privilēģiju apjomu, kas netika atrunāts ne 1721. gada Nīstades miera līguma nosacījumos, ne imperatora Pētera I (*Pjotr Alekseevich*, 1672–1725) valdīšanas laikā, ne arī vēlāk (Nol'de 1911, 353).

Katrīnai II bija svarīgi iegūt Vidzemes provinces politisko uzticību, atzīstot 1721. gada Nīstades miera līguma nosacījumos paredzētās Vidzemes bruņniecības privilēģijas, jo, atzīstot Vidzemes muižniecības privilēģijas, Katrīna II leģitimēja savu varu Krievijas impērijā starptautiski, parādot

sevi kā Pētera I politisko mantinieci. Pēc politiskās uzticības saņemšanas jaunā imperatore pauda apmierinātības vārdus, kā arī neuzsāka jau amatos esošo amatpersonu atcelšanu, saglabājot ierasto kārtību, kāda tā bija bijusi pirms valsts apvērsuma 1762. gada 28. jūnijā. Vienīgais izņēmums tam bija atsevišķi Krievijas impērijas armijas vienību komandieri Vidzemes teritorijā (SM 1879, 593).

KATRĪNAS II SARAKSTE AR VIDZEMES ĢENERĀLGUBERNATORU (1762–1767): ĢEOPOLITISKIE JAUTĀJUMI

Sākotnējās Katrīnas personīgās vēstules Vidzemes ģenerālgubernatoram Džordžam Braunam lielākoties bija saistītas ar Krievijas impērijas ārpolitikas un militārajām lietām. 1762. gada 19. jūlijā Džordžs Brauns saņēma vēstuli no Katrīnas II ar pavēli neielaist Vidzemē imperatores brāli Frīdrihu Augustu (*Friedrich August*, 1734–1793), kā arī virkni citu diplomātisko norādījumu personu individuālo problēmu risināšanā, armijas pārvietošanā, dislokācijā, apgādē un diplomātisko sakaru nodrošināšanā un uzturēšanā (Bartenev 1869, 451–467). Svarīgākais apstāklis gan bija vēstuļu konfidenciala un ātra piegāde, garantējot to saturs neizpaušanu. Šajās vēstulēs, piemēram, Katrīna II aicināja ģenerālgubernatoru palīdzību nostiprināt Kurzemes hercoga amatā Ernstu Johanu Bironu (*Ernst Johann von Biron*, 1690–1772). 1762. gada 9. septembrī ģenerālgubernators Brauns ziņoja Katrīnai II, ka pēc imperatores pavēles Kurzemes hercogam tika iedoti 20 000 rubļu no Rīgas kases, kurus Ernsts Johans Bīrons bija saņēmis 1. septembrī (SM 1883, 283). 1772. gadā Katrīna II aicināja Vidzemes ģenerālgubernatoru aizturēt kapteini Sergeju Puškinu (*Sergej Pushkin*, 1738?–1795) par finanšu dokumentu viltošanu, kurš centās iegūt izceļošanas dokumentus no Vidzemes ģenerālgubernatora, lai varētu pamest Krievijas impērijas teritoriju (Bartenev 1869, 455).

Citās vēstulēs bija vērojama neapmierinātība ar pārtikas cenu paaugstināšanu. Piemēram, 1762. gada 19. jūlijā vēstulē Vidzemes provinces gubernators atzīmēja, ka muižnieki masveidīgi bija pārdevuši maizi uz ārzemēm (Prūsiju), tāpēc bija aprūkusi maize pašu zemniekiem. Lai novērstu trūkumu, maize tika izdalīta no Krievijas impērijas armijas rezervēm ar vēlāku atmaksu (SM 1879, 285).

Jāatzīmē, ka Vidzemes teritoriju bija svarīgi izmantot diplomātijas un militārās aizsardzības vajadzībām, nodrošinot Krievijas impērijas ārējo aizsardzību no ārējiem ienaidniekiem, kā arī nostiprinot Krievijas impērijas ģeopolitiskās pozīcijas Baltijas jūras teritorijā. Katrīna II saņēma vēstules no dažādām amatpersonām, piemēram, slepenā padomnieka (*tajnyj sovetnik*)

grāfa Ņikitas Paņina (*Nikita Panin*, 1718–1783) vēstules par ģeopolitisko situāciju viņa saņēma ātrāk, nekā par to ziņoja Vidzemes ģenerālgubernators, piemēram, 1763. gada 4. februārī tika ziņots, ka atsevišķi Kurzemes hercogistes karavīri no Žečpospoļitas tika aizturēti. Katrīnas II pavēle par izpildi Vidzemes ģenerālgubernatoram tika izsūtīta ātrāk, nekā atbilde bija saņemta no minētā slepenā padomnieka, kaut ģenerālgubernatora tiešais uzdevums bija informēt Katrīnu II par situāciju Vidzemē (SM 1883, 305).

KATRĪNAS II SARAKSTE AR VIDZEMES ĢENERĀLGUBERNATORU (1762–1767): EKONOMISKIE JAUTĀJUMI

Pēc Katrīnas II nākšanas pie varas mainījās arī attieksme pret vācbaltiešiem, piemēram, imperatore pieprasīja atdot aizdevumus 32 000 rubļu apmērā, kas bija labestīgi aizdots Vidzemes bruņniecības pārstāvjiem Katrīnas II vīra Pētera III valdīšanas laikā. Nauda tika atdota pakāpeniski līdz 1768. gadam, atrunājoties, ka bruņniecības kasei nebija naudas (Katinlarcev 2000, 292). Nostiprinot savu varu, Katrīna II pievērsās ekonomiskām lietām Vidzemes provincē.

1763. gada augustā Vidzemes ģenerālgubernatoram tika pavēlēts ierasties Pēterburgā, kā formālo iemeslu minot Anglijas flotes virsnieku piesaisti dienestam Krievijas impērijā, taču īstais iemesls bija izveidot komisiju no “zinošiem” cilvēkiem, kas sakārtotu Rīgas tirdzniecības lietas. Vidzemes ģenerālgubernators atzīmēja, ka komisijā nav jāiekļauj vietējie landrāti, jo no tirdzniecības viņiem izpratnes nav, savukārt krievu tirgotājiem nav izpratnes par “Rīgas lietām” (SM 1883, 303).

Jāatzīmē, ka Katrīna II pati vēlējās apciemot Baltijas teritorijas un to svarīgākās pilsētas Rēveli, Pērnavu, Rīgu un Tērbatu ar mērķi tuvāk iepazīties ar Baltijas provinču lietām, ko kopš Krievijas imperatora Pētera I ceļojumiem nebija darījis neviens Krievijas monarhs. 1764. gada 14. jūlijā, dienu pirms Katrīnas II prombraukšanas no Rīgas, imperatorei pienāca publisks ziņojums no ģenerālgubernatora Brauna. Bija tapis zināms, ka atsevišķi Vidzemes muižnieki bija neapmierināti ar izveidoto revīziju Rīgas komercietās, tāpēc mēneša laikā tika uzticēts uzzināt neapmierināto muižnieku iemeslus un ziņot imperatorei. Ģenerālgubernatoram bija arī uzdots pievērst uzmanību zemnieku dzīves atvieglošanai, nepalielinot nodevas, šo pavēli izskatot 1765. gada janvārī landtāgā (SM 1879, 572). Ģenerālgubernatoram piedraudot Vidzemes muižniecībai, tika akcentēts, ka Katrīnai II tika ziņots par zemnieku problēmām un tika uzdots šo problēmu atrisināt vietējai varai, piedraudot ar to, ka, ja to neizdarīs viņi, to izdarīs Krievijas centrālās varas pārstāvji (Zutis 1951, 347).

Ģenerālgubernators Katrīnai II ziņoja: “Vairākās vēstulēs tiek ziņots man par “verdzisko” situāciju no muižnieku puses attieksmē pret zemniekiem, kurus personīgi pats solos pārbaudīt, kā arī to, ja muižnieku attieksme tiešām apstiprināsies, tad solu atņemt vietējo likumu pārkāpējiem īpašumus, kaut arī, saskaņā ar privilēģijām, to nedrīkstot izdarīt.” Vairākas vēstules no zemniekiem Vidzemes ģenerālgubernators bija saņēmis un līcis izskatīt vietējām tiesām, kuras tika atzītas kā nepamatotas (SM 1879, 573).

KATRĪNAS II SARAKSTE AR KRIEVIJAS IMPĒRIJAS IERĒDŅIEM (1762–1767)

1763. gada 4. janvārī Katrīna II ziņoja Senāta vadītājam (*general-prokuror Senata*) Aleksandram Ģlebovam (*Aleksandr Glebov*, 1722–1790) par to, ka Ārzemju kolēģija (*Kollegija inostrannyh del*) ziņojot par plašu valsts pierobežā notiekošu imperatores pavēļu neievērošanu, proti, Krievijas impērijā tiek ielaisti ārzemju ministri, netiek maksātas (iekasētas) nodevas no ārzemju precēm, netika atbildēts uz vēstulēm, kā arī nebija veiktas darbības attiecībā uz Krievijas impērijas likumu ievērošanu. Katrīna II uzticēja Senātam piespiest ievērot viņas lēmumus (SRIO 1871, 224).

Senāta pārstāvji ziņoja, ka nezinot, pēc kādiem vietējiem likumiem tiekot pārvaldītas “vācu teritorijas”, jo dokumentos tas netika aprakstīts un informācijas par vietējām privilēģijām trūkst (SRIO 1873, 126). Apstiprinot Vidzemes muižniecības privilēģijas, kādas tās bija Pētera I laikā, Katrīna II aicināja konkrētās priekšrocības izmantot Krievijas valsts politisko interešu sasniegšanai. Par Krievijas impērijas ārējo teritoriju atsvešinātību un to privilēģijām Katrīna II bija izteikusies 1764. gada februārī, kas kalpoja par iemeslu Senāta vadītāja ģenerālprokurora kņaza Aleksandra Ģlebova atcelšanai un jaunā Senāta vadītāja ģenerālprokurora kņaza Aleksandra Vjazemskā (*Aleksandr Vjazemskij*, 1727–1793) iecelšanai (SRIO 1873, 123).

Katrīna II pavēlēja jaunajam Senāta vadītājam ģenerālgubernatoram Aleksandram Vjazemskim pievērst uzmanību attiecībā uz robežteritorijām: “Mazkrievijas (Ukrainas), Vidzemes un Somijas provinces pārvaldīja privilēģēta elite, kuru privilēģiju pārkāpšana būtu samērā viegla, bet, ievērojot “ārzemju” kārtību, privilēģiju pārkāpšana būtu ja ne kļūda, tad noteikti acīmredzama muļķība. Katrīna II uzskatīja, ka šīs provinces, kā arī Smolenskas province būtu “maigi” (viegli) jāpārkrievo, lai iedzīvotāji un vietējā elite būtu lojāla Krievijai un neskatītos ārzemju virzienā. Ievērojot šo ieteikumu, tajās būtu jāieceļ paklausīgi vadītāji.” (SM 1883, 311)

Jāatzīmē, ka informāciju par stāvokli Vidzemes provincē Katrīna II ieguva, ne tikai balstoties uz dažādu amatpersonu ziņojumiem, bet arī no privātās sarakstes, piemēram, privātā vēstulē dēlam Pāvelam Petrovičam Katrīna II raksta: “Gadu no gada Rīgas tirdzniecība palielinās, kas savukārt papildina valsts kasi. Rīgas cietoksnis nav mainījies kopš manas apmeklēšanas reizes, bet ziņojumi par karavīru ļaunprātīgu izmantošanu darba vajadzībām un nemaksāšanu par darbu ir bijuši. Jācer, ka karavīru stāvoklis uzlabosies. Rakstīju ģenerālim Braunam, lai viņš neveic ierindas mācības, lai dažādi nelabvēļi neko nezinātu par armijas skaitlisko sastāvu. Nedod Dievs, ka garnizonu skaits būtu jāpalielina. Paldies par aprakstītu Francijas kuģi, ekipāžu, apbruņojumu.” (SRIO 1880, 91)

SECINĀJUMI

Balstoties uz Katrīnas II saraksti ar Vidzemes ģenerālgubernatoru Džoržu Braunu, var secināt, ka, Katrīnai nākot pie varas militārā valsts apvērsuma rezultātā, bija svarīgi leģitimēt savu politisko varu tiesiski, tāpēc sava valdīšanas laika sākumā netika mainīta Vidzemes provincēs ierastā civilās pārvaldes kārtība, jo, balstoties uz Nīstades miera noteikumos noteiktā Vidzemes muižniecības politiskā zvēresta, faktiski tika garantēta arī Katrīnas II juridiskā leģitimitāte.

Imperatores Katrīnas II valdīšanas sākumā pavēles Vidzemes ģenerālgubernatoram bija saistītas ar ārpolitikas un drošības jautājumiem, taču informāciju par drošības jautājumiem Vidzemes provincē Katrīna II ieguva ne tikai no Vidzemes ģenerālgubernatora, bet arī no Krievijas amatpersonām.

Nostiprinot politisko varu Krievijas impērijā, Katrīna II pievērsa uzmanību Vidzemes saimnieciskajām lietām, kas izpaudās kā Krievijas impērijas ietekmes palielināšanās provinces ekonomikas nozarē, pievēršot uzmanību arī zemnieku sociālā stāvokļa uzlabošanai, to risinot ar draudiem Vidzemes bruņniecības varas pārstāvjiem.

Krievijas imperatorei pienāca sūdzības gan no Vidzemes ģenerālgubernatora, gan no ierēdņiem, gan privātpersonām par Krievijas impērijas lēmumu neizpildi, kas bija saistīta ar Vidzemes provinces vietējo likumu nezināšanu. Tādējādi tika pārkāpta Krievijas impērijas likumdošana, tāpēc Katrīna II vēlējās Vidzemes provinci pakļaut Krievijas likumdošanai, balstoties uz vietējas varas vadītāja politisko lojalitāti.

Balstoties uz iepriekšminēto, var secināt, ka Katrīnas II valdīšanas pirmajos gados Vidzemes provinci uztvēra ne tikai kā Krievijas tiesisko subjektu, bet arī kā Krievijas impērijas drošības, ekonomikas un labklājības objektu, it īpaši personīgajā sarakstē ar Krievijas impērijas ierēdņiem.

SAĪSINĀJUMI

SRIO – *Sbornik Russkogo istoricheskogo obshchestva*

SM – *Sbornik materialov i statej po istorii Pribaltijskogo kraja*

IZMANTOTO AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

PUBLICĒTIE AVOTI

Sbornik materialov i statej po istorii Pribaltijskogo kraja (1879). Rīga, Tom 2, 285, 573–593.

Sbornik materialov i statej po istorii Pribaltijskogo kraja (1883). Rīga, Tom 4, 283, 303–311.

Sbornik Russkogo istoricheskogo obshchestva (1868). S.-Peterburg, Tom 3, Nr. 3, 100–128.

Sbornik Russkogo istoricheskogo obshchestva (1871). S.-Peterburg, Tom 7, Nr. 7, 104, 224.

Sbornik Russkogo istoricheskogo obshchestva (1873). S.-Peterburg, Tom 12, Nr. 12, 123.

Sbornik Russkogo istoricheskogo obshchestva (1880). S.-Peterburg, Tom 27, Nr. 27, 91.

PUBLICĒTĀ LITERATŪRA

Bartenev, P., 1869. *Vosemnadcatyj vek*. Tom 1. Moskva: Rus. Arhiv.

Katin-Iarcev, M., 2000. *Baltiisko-nemeckoe dvorjanstvo na russkoi sluzhbe. Konec XVIII–nachalo XX vv*. Moskva.

Krazniakov, N., 2019. *Sistema nacional'no-regional'nogo upravlenija v Rossiiskoi imperii (vtoraja polovina XVII–nachalo XX vv)*. Novosibirsk.

Lauris, M., 2020. Sabiedrības noformēšanas ar “labās policijas” rīkojumiem Katrinas II valdīšanas laika sākumā Vidzemē. Straube, G., red. *Valsts valstī. Latvija – Krievijas impērijas provinces 19. gadsimtā*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka.

Nol'de, B., 1911. *Očerki russkogo gosudarstvenogo prava*. S.-Peterburg: Pravda.

Zutis, J., 1951. *Baltijas jautājums XVIII*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

ADMINISTRATION OF THE RUSSIAN EMPIRE IN VIDZEME PROVINCE DURING THE REIGN OF CATHERINE II (1762–1767)

GERMANS ĻEBEZOVS

Mg. hist., researcher at Valmiera Museum

E-mail: germans.lebezovs@valmierasnovads.lv

ABSTRACT

Vidzeme province was annexed to the Russian Empire in 1721 and under the terms of the Treaty of Nystad retained its local administration rights. In 1762, Empress Catherine II came to power in the Russian Empire and sought to consolidate the centralised administration of the Russian Empire in the province of Vidzeme. Catherine II, after obtaining information from the reports of the Governor-General of Vidzeme on the situation in the province, as well as informed by other officials, concluded that the laws of the Russian Empire were being violated in the province of Vidzeme.

Keywords: Russian Empire, Catherine II, Province of Vidzeme, administration, Governor-General.

SUMMARY

At the beginning of the 18th century, after the signing of the Treaty of Nystad in 1721, the province of Vidzeme became a part of the Russian Empire, retaining the rights of local administration, but alongside this, the province of Vidzeme was governed by the laws of the Russian Empire, although the Russian emperors paid little attention to the administration of Vidzeme until 1762, when Catherine II came to power.

The aim of this article is to analyse Catherine II's personal correspondence with the Governor-General of Vidzeme as a source of information on the Russian Empire's policy in the province of Vidzeme (1762–1765). From the correspondence of Catherine II with the Governor-General of Vidzeme it can be derived that, in addition to the information about the Vidzeme province as a legal subject of Russia, the interest in the region concerned it as an object of security, economy and prosperity of the Russian Empire. Based not only on the correspondence of the Governor-General of Vidzeme and other officials, but also on private correspondence, it can be concluded that the ignorance of Catherine II concerning the local legislation of the province of Vidzeme, while violating the legislation of the Russian Empire, led her to subjecting the province of Vidzeme to the legislation of the Russian Empire, based on the political loyalty of the Governor-General of Vidzeme.

IESKATS VALMIERAS VIDUSLAIKU VĒSTURES TĒMU PROBLEMĀTIKĀ 18.–19. GADSIMTA VĀCBALTIEŠU HISTORIOGRĀFIJĀ

LIENE ROKPELNE

Mg. hist., Valmieras muzeja Vēstures nodaļas vadītāja,

direktors vietniece zinātniskajā darbā

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes doktorante

E-pasts: liene.rokpelne@valmierasnovads.lv

ANOTĀCIJA

Raksts ir neliela daļa plašākam pētījumam, kas būs veltīts Valmieras viduslaiku vēstures atspoguļošanai historiogrāfijā. Ņemot vērā gan profesionālo, gan vēsturnieku amatieru, publikāciju apjomu, rakstā tiks aplūkotas 18. un 19. gadsimtā priekšplānā izvirzītās tēmas, kas apraksta Valmieru viduslaikos. Līdzās citu autoru darbiem Rīgas vēstures un senatnes biedrības (*Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga*, darbojusies 1834–1939) bibliotekāra Vilhelma Heines (*Wilhelm Friedrich Heine*, 1871–1917) 1894. gadā izdotā grāmata “Beiträge zur Geschichte der Stadt Wolmar”, kļuvusi par visvairāk citēto darbu Valmieras viduslaiku vēstures sakarā. Raksta mērķis: analizējot historiogrāfiju, noskaidrot populārāko tēmu problemātiku Valmieras viduslaiku vēsturē, kas aktuālas vēl šodien. Izpētes gaitā gūtas atziņas, ka liela daļa problemātikas radusies nekorektu, nekonkrētu vai neesošu atsauču lietošanā, nepareizu faktu interpretācijā un tulkojumos, nekritiski uzticoties autoritātēm. Minētie faktori devuši iedvesmu raksta autores tālākiem pētījumiem, salīdzinot aprakstītos faktus ar to, ko iespējams atrast publicētos un nepublicētos oriģinālvotos.

Atslēgvārdi: historiogrāfija, Valmieras viduslaiku tēmas, problemātika, 18.–19. gadsimts.

IEVADS

Viduslaikos veidojoties pilīm un pilsētām kā varas centriem, Valmiera pakāpeniski kļuva par vienu no tiem. Lai gan Valmierā pieņemti Livonijai, Hanzai nozīmīgi lēmumi, pilsēta vien retu reizi bijusi primārais izpētes objekts. Pilsēta vairāk izmantota kā piemērs, lai autori varētu pierādīt sava pētāmā objekta pamatojumu.

Līdz šim autori nav uzskatījuši par nepieciešamu skrupulozi pārskatīt piedāvāto informāciju par pilsētas viduslaiku vēsturi, turpinot pārstāstīt 18.–19. gadsimtā veidotās vācbaltiešu interpretācijas. Pieturoties pie vispārzināmiem faktiem un pat nemēģinot pievērst uzmanību citiem aspektiem. Rakstā tiks izcelta Valmierā dzimušā Frīdriha Vilhelma Heines (*Friedrich Wilhelm Heine*, 1871–1917) grāmata “Beiträge zur Geschichte der Stadt Wolmar”. Viņa darbs kļuvis par visvairāk citēto Valmieras viduslaiku pētniecībā. Heines apkopotais stāsts, kas iznāca rakstu sērijās 1893. gadā un 1894. gadā tika publicēts grāmatā, vieglā valodā, ar pietiekami pārliecinošu zinātnisko aparātu sniedz pārskatu par tēmām, kas ievada lasītāju Valmieras vēsturē. Tomēr jāatceras, ka arī kopš šī darba iznākšanas pagājuši vairāk nekā 100 gadi. Turklāt jau pats Heine norādīja, ka vēl ir dokumenti, kurus vajag izpētīt, lai pilsētas vēsturi varētu pilnvērtīgāk izstāstīt (Heine 1894, 6).

Pētījums, kas veltīts viduslaiku Valmieras historiogrāfijas izpētei, salīdzinot tos ar pieejamajiem oriģinālavotiem, kuriem arī nepieciešama revīzija, nav veikts. Līdzšinējā materiāla pārskatīšana un precizēšana ir būtiska. Tas parāda, ka Valmiera nav tikai vieta, kurā valdīja Vācu ordenis Livonijā. Tā nav tikai ģeogrāfiski izdevīga norises vieta sanāksmēm, pēc kurām var saskatīt, cik reīzu landtāgi vai Hanzas sapulces Valmierā notikušas. Uzdo-dot citus pētniecības jautājumus – kāpēc tik bieži sapulces sanāca Valmierā? Kas bija varas pārstāvji, kas uzturējās Valmierā? Ko tas deva vai atņēma pilsētai, u. c. jautājumi ļauj paskatīties uz notikumiem 14.–16. gs. Valmierā citādi. Tomēr, lai izprastu, kāpēc Valmieras vēsture rakstīta tieši tā, kāpēc izceltas tikai dažas tēmas, jāatskatās uz pilsētas stāsta veidotājiem, viņu mērķiem un vajadzībām.

HISTORIOGRĀFIJA 18. UN 19. GADSIMTĀ

“18. gadsimta vidū, ar publikācijām par Indriķa hronikas un citām avotu grupu edīcijām” (Ivanovs 2019, 20) uzplauka vācbaltiešu vēsturnieku, arhivāru, mācītāju, juristu, lingvistu piedāvātais stāsts par Livonijas vēsturi. Iestrādes 18. gadsimtā attīstījās 19. gadsimtā, kad līdztekus mūsdienās plaši apspriestajai Indriķa hronikai parādījās plašāka interese arī par citu hroniku un oriģināldokumentu apstrādi un publicēšanu. Tā kā Livonijā dzīvojošie

vācbaltieši bija ciešā saiknē ar citām vācu kultūrtelpām, pētījumi un izdevumi par identitāti veidojošo teritoriju – Livoniju – aizrāva kā vienus, tā otru (Joekalda 2014, 81). Viņu interese pierādīt savas klātesamības pamatojumu, kā arī romantiskas un sentimentālas atmiņas par aizgājušajiem laikiem priekšplānā jo īpaši izvirzīja viduslaiku periodu, kristianizāciju Baltijā, pilsētu dibināšanu, kas aizsāka viņu senču varas nostiprināšanos Livonijā (Tumzers 2019). Dibinot dažādas senatnes pētniecības biedrības, līdz ar tām izdevumus, mēnešrakstus un publikācijas, tika popularizētas biedrības locekļu idejas par dzimteni. Bija autori, kuri izdeva apjomīgākas vai mazāk apjomīgas monogrāfijas, bet liela daļa pirms to izdošanas publicējās “Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands” (izdots 1834–1939), “Rigasche Stadtblätter” (izdots 1810–1907) u. c. Vēl 20. gadsimta sākumā, un pat 21. gadsimta, vācbaltiešu publikācijās un sarunās ar pēctečiem jūtama Livonijas dzimtenes (*Heimat*) izjūta un nostalģija. 1911. gadā “Kalender der deutschen Vereine in Liv-, Est- und Kurland auf das Jahr 1911”, kur atvērumā “Kas mums vācbaltiešiem būtu jāņem vērā” (*Was wir baltischen Deutschen merken sollen!*) (Kalender, 5), aicina nepazaudēt savu identitāti un piederību.

Autori, kuri plašāk rakstījuši vai drīzāk pamanāmi kā citētākie autori Valmieras pētniecībā, ir vien daži. Raksta ierobežotā apjoma dēļ autore nepakāvēsies pie katra autora biogrāfijas, tomēr nav mazsvarīgi viņus identificēt. Mācītājs, publicists, valodnieks, novadpētnieks Augusts Vilhelms Hupels (*August Wilhelm Hupel*, 1737–1819), vēsturnieks Johans Gotfrīds Arnts (*Johann Goetfried Arndt*, 1713–1767) snieguši faktoloģiskus piemērus par Valmieru, kā, piemēram, kad tā dibināta, kad celta pils un kā pakļautībā pilsēta bijusi. Fakti par pilsētu turpmākajos gadsimtos tikuši plašāk aprakstīti, aizsākot Valmieras pagātnes stāstu. Minot sabiedrībai atpazīstamus, saprotamus, glaimojošus vai pašsaprotamus jēdzienus un notikumus, kas pierāda konkrētās sociālās kārtas klātesamību (Bloks 2010, 160), kā kristianizācijas sākums, reformācija, ticības brīvība, tie aizrāva lasītāju. Vēl arvien tie ir saprotami un pazīstami. Tomēr tie neveido sistemātisku vēstures stāstu, bet faktu izlasi, kuru mantojumā atstājuši iepriekšējo gadsimtu autoritātes. Tādi autori kā ārsts, novadpētnieks Oto fon Hūns (*Otto von Huhn*, 1764–1832), rakstot Valmieras vēsturi sazinājies ar Valmieras rāti (LNA-LVVA, 6810–1–42, 2. lp.), iespējams, iegūstot informāciju, kas mūsdienās ir zudusi. Tajā pašā laikā stāsta attīstība, izmantotie fakti ir atspulgs iepriekšējo autoru darbiem. Hūns neizmanto zinātnisko aparātu, vien tekstā piemin Arntu un Hupelu. Savukārt literatūras vēsturnieks Karls Eduards fon Napjerskis (*Karl Eduard von Napiersky*, 1793–1864), tiesību vēsturnieks Frīdrihs Georgs fon Bunge (*Friedrich Georg von Bunge*, 1802–1897), vēsturnieks Augusts Roberts Serafims (arī Zerafims; *August Robert Seraphim*, 1863–1924) kļuvuši par citētiem autoriem dažāda līmeņa

publikācijās ne jau tāpēc, ka īpaši pievērsušies Valmieras jautājumam, bet tādēļ, ka apkopojuši landtāgu un Hanzas dienu recesus. Pateicoties kam iespējams saskaitīt – cik reižu sanāksmes notikušas Valmierā un kādi notikumi dokumentos fiksēti.

Tomēr viena autora darbs par Valmieru kļuvis īpaši populārs, to pat varētu nosaukt par *Heines faktoru*. Aplūkosim kādēļ, pēc autore domām, Valmierā dzimušā, vēlāk Vēstures un senatnes pētnāju biedrības bibliotēkā Fridriha Vilhelma Heines darbs tik plaši citēts un kādēļ tas ir nozīmīgs konkrētajā pētījumā. Pirmkārt, tāpēc, ka 18. un 19. gadsimtā nav daudz darbu, kas atsevišķi veltīti Valmierai. Oto fon Hūna darbs “Statistische Beiträge über Kreisstadt Wolmar” būtu līdzvērtīgs Heines grāmatai, bet tas ir manuskripts rokrakstā, kas glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā un plašākai publikai nav pieejams (Huhn 1821). Otrkārt, Heine savu darbu publicē 19. gadsimta beigās, apkopojot visu, kas līdz tam bija publicēts par pilsētu. 1893. gadā avīzē “Rigasche Stadtblätter” publicētā rakstu sērija, kas gadu vēlāk tika izdota grāmatā “Beiträge zur Geschichte der Stadt Wolmar”. Līdz ar to kļuva pieejama pietiekami plašam lasītāju lokam toreiz un arī mūsdienās. Bet kur tad rodas problēmas? Pirmkārt, jau minētais arguments, ko norāda pats Heine. Pilnvērtīgākas pilsētas vēstures izpētei vēl nepieciešama plašāka dokumentu izpēte (Heine 1894, 6). Otrkārt, līdzīgi kā citi autori, Heine nepārbaudīja pieejamos pirmavotus, bet paļāvās uz priekšgājēju un līdzgaitnieku rakstīto. Treškārt un, šķiet, visnozīmīgāk, 1932. gadā Heines darbs, tulkots no vācu valodas un pārrakstīts, kļuva par pamatu senākās pilsētas vēstures posma aprakstam Hermana Endzeliņa darbā “Skati Valmieras pilsētas draudzes un novada pagātnē” (pārizdots 2019. gadā). Heines darbs uzsāka savu pieteikumu latviešu valodā, kas ļāva vācu valodas nezinātājam iepazīties ar Valmieras vēsturi. Savukārt 1994. gadā Valmieras Vācu kultūras biedrības vadītāja Roberta Vernera paspārnē un Valmieras muzeja vēsturniekam Laimonim Liepniekam tulkojot Heines publikāciju, tā tika iekļauta izdevumā “Senā Valmiera”. Abos darbos redzamas nianšes, kas pakāpeniski pazudušas no Heines oriģināla. Piemēram, plašās parindes vai pat viena nodaļa. Lasot tikai tekstu, bez parindēs iekļautās informācijas, Heines sniegtā informācija kļūst nepilnīga, pat kļūdaina, brīžiem virspusīga. Tomēr gan profesionāli vēsturnieki, gan amatieri izvēlas izmantot tulkotos variantus, līdz ar to arī jaunākos pētījumos turpinās kropļotais, nepilnīgais stāsts.

Iepazīstoties ar šo un citu autoru darbiem par viduslaiku Livoniju, priekšplānā izvirzās tādas tēmas kā – Livonijas teritorijas, pilsētu veidošanās, krustnešu piļu un baznīcu celtniecība, Hanzas klātesamība, zemes kungu varas hierarhija, pamatojums un attaisnojums, landtāgu un citu sapulču recesus apkopojumi, simbolikas, dzimtas u. tml.

TĒMAS

1. Valmieras simboli un vārds

Identificējot Valmieras piederību Vācu ordenim Livonijā, svarīgi bija un ir runāt par pilsētas ģerboni, simboliem tajā. Labi zināmais apraksts par liepu un ordeņa vairogiem, kas saglabāties no 19. gadsimta, nav atrodams Arnta "Livonijas hronikā". Te aprakstīts 17. gadsimta ģerbonis (Arndt 1753, 311). Saistībā ar viduslaiku heraldiku, arī Valmieras viduslaiku ģerboni visvairāk citētais darbs ir Roberta fon Tolla (*Robert von Toll*, 1802–1876) un Johanna Zaksendāla (*Johannes Sachssendahl*, 1851–1909) 1887. gadā izdots pētījums "Livonijas, Igaunijas un Kurzemes laicīgie un garīgie zīmogi un monētas līdz 1561. gadam"¹. Te atrodams plaši citētais apraksts: "Liepa, kuras zemākajos zaros, katrā stumbra pusē iekārts Ordeņa vairogs. Uzraksts: Voldemers pilsēta. Zīmogs apaļš un zaļš"² (Sachssendahl 1887, 94). Jāpiebilst, ka parasti citējot neizmanto apraksta daļu, kur norādīta ģerboņa nospieduma lakas krāsa. Iepazīstoties ar dokumenta oriģinālu, šobrīd nav iespējams noteikt zīmoga krāsu, to aizsedz aizsargpapīra kārtā. Tomēr, pārlasot dokumentu, ir konstatēts, ka darba autori kļūdījušies dokumenta datēšanā. Kā izklāstīts autores rakstā, kas veltīts pilsētas ģerboņa izpētei, dokuments nav no 1524., bet gan no 1523. gada (Rokpelne 2019, 34–57). Arī Heine savā nodaļā, kas veltīta pilsētas ģerbonim, atsaucas uz Zaksendāla un Tolla darbu. No iepriekš minētā izriet, ka rezultātā visi, kas izmantojuši Zaksendāla un Tolla vai Heines darbus, nevis oriģinālu, turpinājuši strādāt ar kļūdainu datējumu.

Nākamā no tēmām, kas šķitusi svarīga ne tikai pētniekiem pagātnē, bet arī šobrīd, tāpat pilsētas iedzīvotājiem un viesiem – **kā radies vai kam par godu ir radies Valmieras vārds?** Plaši pieņemts uzskats, ka Valmieras vārds dots par godu kādai personai – kādam Voldemaram jeb Volmāram, kas ir plaši sastopams vīrieša vārds viduslaikos.

Viena no teorijām, saistīta ar Dānijas karali Valdemāru II (*Valdemar Sejf*, 1170–1241). Te gan jāpiekrīt autoriem kā Hupels un Heine, kuri aizrāda, ka šāds apgalvojums ir absurds. Minētā leģenda, kurā aprakstītā cīņa starp krustnešiem un pagāniem notiek nevis Valmierā, bet Tallinā un Valdemārs II tālāk par Igaunijas robežām nedevās. Tātad nav nekas vairāk kā kļūdaina leģenda. Otra teorija, kas tiek izvirzīta, ka pilsēta savu nosaukumu ieguvusi no fogta Vladimira Tālavas zemju dalīšanas laikā. Autori apgalvo, ka tas rakstīts visiem labi zināmajā Indriķa hronikā. Atkal un atkal pārlasot Indriķa hroniku, uz kuru tik droši atsaucas autori, nav iespējams atrast nevienu teikumu, kas šo teoriju apstiprinātu. Hronikā aprakstīts, kas ir Vladimirs, ka darbojies Tālavas sadalītajās zemēs, bet nekur netiek

minēts, ka par godu viņam vai viņa vārdā nosaukta kāda teritorija (Indriķa hronika 1993, 183–187). Drīzāk nosaukums saistāms ar vārda etimoloģiju (Rokpelne 2021). Nekritiskā pieeja autoritāšu izteikumiem un atsauce uz plaši pazīstamo, mūsdienās jau daudz kritizēto, t. s. “Indriķa hroniku” ļauj lasītājam iekrist lamatās.

2. Daba, atrašanās vieta

Liela daļa autoru bija saistīti ar dabas zinātnēm, līdz ar to zināma daļa informācijas veltīta dabas apskatiem. Tādas frāzes kā *Livonijas centrā*, *Livonijas sirdī* lasāmas vai ikkatrā publikācijā, kur runāts par Valmieras ģeogrāfisko novietojumu. Tāpat neatraujams objekts ir Gauja, norādes, cik tālu pilsēta atrodas no Cēsīm, Limbažiem, Tallinas, Tartu un Rīgas. Ģeogrāfiskais novietojums Valmierai, kas atrodas krustpunktā, iet roku rokā ar daudzskaitlīgajām zemes kungu un Hanzas sapulcēm. Arī šeit redzama pārfrāzēšana lielos apmēros, atsaucies vienam uz otru pat neliekot. “Parasti tika izvēlētas vietas pašā valsts [Livonijas] sirdī, piemēram, Valkā, kuras sienās notika vairāk nekā 36 no 130–140 dienu izbraukumiem [sanāksmēm], kas izsekojami līdz 15. gadsimta beigām, vai Valmierā”³ (Seraphim 1893, 18). “Par tikšanās vietu parasti tika izvēlētas pilsētas valsts [Livonijas] centrā, piemēram, Valka vai Valmiera, no aptuveni 140 dienu izbraukumiem [sanāksmēm] Rīga līdz 15. gadsimta beigām piedzīvoja tikai četrus [...]”⁴ (Tille 1906, 113).

3. Landtāgi un Hanzas dienas

Salīdzinoši maz informācija aprakstošā veidā sniegta par Valmieru kā Hanzas pilsētu. Protams, dokumentārajos apkopojumos “Hanzas dokumenti un citi Hanzas dienu akti” (*Hanse Reccese und andere Akten der Hansetage*) Valmieras vārds minēts daudzkārt. Tomēr pagaidām dokumenti izmantoti vien, lai kvantitatīvi saskaitītu un salīdzinātu skaitu, cik reižu Hanzas dienas notikušas Valmierā. Tikšanās reizēs apspriestās tēmas un pieņemtie lēmumi apskatīti no vadošo pilsētu, kā Rīga vai Tallina, prizmas. Nepievēršot uzmanību, kā un vai tas saistīts ar Valmieru. Tiek minēts, ka Valmiera Hanzā bijusi 1365. gadā, plašāku uzmanību faktam nepievēršot. Zūdot apraksta niansēm, kā “1365. gadā tā [Valmiera] jau pieder pie Hanzas līgas” (*Sie gehört bereits 1365 zum Hansabunde*). “Pirmo reizi dokumentos [Valmiera] minēta 1323. gadā un 1365. gadā jau piederēja Hanzas līgai” ([...] *erst 1323 urkundlich genannt wird und 1365 zum Hansabunde gehörte*). Vārdu lietojums parāda, ka Valmiera Hanzā jau bijusi 1365. gadā, bet vēlāka laika literatūrā rakstīts, ka Valmiera iestājusies Hanzā 1365. gadā.

4. Pils un baznīca

Līdztekus dabas aprakstam, ka Valmiera atrodas starp Gauju un Rāts-upīti, parādās vienas no nozīmīgākajām celtnēm – pils un baznīca. Mūra pils un baznīca celtas vienā laikā, tās dibinājis vai cēlis Vācu ordeņa Livonijā mestrs Villekens fon Endorps (vācu: *Willekin, Wilhelmus*; mestrs 1282–1287). Tie ir pamatfakti, kas figurē literatūrā saistībā ar pils un baznīcas celšanu. Tāpat ir sastopami vairāki gadi, ar kuriem tiek datēta ēku uzcelšana, tomēr plašāk tiek izmantots 1283. gads. Heine raksta šādi: “Valmieras pili, kurai ar pilsētu kopīgs liktenis, dibinājis ordeņa mestrs Villekins fon Endorps (Šauenburgs), kurš, kā liecina Arnta Livonijas hronika, šo pili dibinājis 1283. gadā”⁵ (Heine 1894, 7). Te uzreiz gan jāpiebilst, ka Arnts nelieto ne vārdu *dibinājis*, ne *uzcēlis*. Tabulā redzamas četras atzīmes; vieta – Wolmer, lat. Woldemaria an der Aa (Volmera lat. Voldemaria pie Aa [domāta Gauja jeb Livlandische Aa]; celtnieks (*Erbauer*) Wilh.v.Schaurburg; piederība, īpašnieks (*Besitzer*) O.M. [Ordensmeister] un celšanas gads (das Erbauungsjahr) 1283. (Arndt 1753, 348). Pirmo reizi sastopoties ar šo gada skaitli, sākotnēji var neaizdomāties, ka viena gada laikā nav iespējams uzcelt tik apjomīgas un pamatīgas divas celtnes. Visticamāk, atvieglojot tekstu vai nekorekti to noformulējot, autori noņēmuši laika posmu 1283.–1287. gads. “Drīz pēc tam šo apgabalu pārņēma ordenis, kurš starp 1283. un 1287. gadu šeit uzcēla baznīcu, [jo] pils, visticamāk, [šeit] pastāvēja jau sen, tāpat kā pilsēta, kura gan tikai 1323. gadā pieminēta rakstos un 1365. gadā piederēja Hanzas savienībai”⁶ (Menar 1909, 91).

Interesanti, ka ir dokumenti, kā arī publikācijas, kur, runājot par baznīcu, parādās 1231. gads. Visticamāk, kļūda radusies pārrakstoties starp 3 un 8, bet, iespējams, neliela baznīca pirms mūra baznīcas patiesi Valmierā ir bijusi. Pagaidām to nav izdevies ne apstiprināt, ne noliegt. “Mums jāatgriežas 1231. gadā, kurā tika celta mūsu baznīca, kā to vēsta mestra kunga hronika [nav norādes, kas par mestru vai hroniku]. Nav informācijas, kā toreiz izskatījās Valmiera, toreiz zināja labāk, kā apieties ar zobenu nekā spalvu.”⁷ (Walter 1873)

Aplūkotās tēmas vienmēr parādās gan plašākos aprakstos, gan faktoloģisku uzskaitījumu izdevumos, kur pieminēta Valmiera. Citas tēmas, kā reformācija, ticības brīvība, Livonijas karš, ordeņa un bīskapa attiecības, vienmēr ir līdzās pastāvošas, bet ne vienmēr tiek iztirzātas plašāk. Tās vairāk atgādina hronoloģisko taisni, kurpretī gadam, kas arī ne vienmēr ir pareizs, parādās notikuma apraksts. Viena no tēmām, kas aprakstos netiek izdalīta atsevišķi un tomēr iezīmē nepieciešamību to aplūkot vairāk, ir Valmieras viduslaiku hronoloģija. Publicētajos darbos tā tiek sasaistīta ar vispārējiem notikumiem Livonijā, bet vai tie kādā veidā ietekmē Valmieru?

Kad par Valmieru var runāt kā par viduslaiku pilsētu? Priekšplānā izvirzās divi gada skaitļi. Viens saistīts ar mūra baznīcas un pils celšanu, datēts ar 13. gadsimta 80. gadiem, un otrs – pirmā reize, kad Valmiera kā pilsēta nosaukta dokumentā 1323. gadā. Kā viens, tā otrs literatūrā minēti kā viduslaiku Valmieras sākums. Tomēr oriģināldokumenti, kas apstiprinātu vai noliegtu šo faktu patiesumu, pagaidām nav atrodami un, iespējams, nekad arī netiks atrasti. Par viduslaiku beigām vienprātības nav. Vieni neizvirza nekādus īpašus notikumus, tikai atzīmē, ka ir beigušies ordeņa laiki, tad iestājās jukas un sākās zviedru laiki. Diezgan plašs un nozīmīgs notikums ir Vācu ordeņa Livonijā un Rīgas arhibīskapa slēgtais miers 1491. gadā, t. s. *Wolmarsche Afsproke*. Jāpiebilst, ka ir autori, kas kļūdaini norāda 1492. gadu (Seraphim 1895, 81). Citi saista to ar reformācijas ideju sludināšanu Valmierā 1522. gadā vai 1554. gadu, kad Valmieras landtāgā pieņēma lēmumu par ticības brīvību. Pēdējais, 1561. gads, kas tiek uzskatīts par Livonijas sabrukumu. Vai tie ir uzskatāmi par pagrieziena punktiem Valmieras vēsturē vai tomēr visas Livonijas kontekstā? Te būtu jāprecizē vispārpieņemto faktu uzstādījums, salīdzinot ar pieejamo oriģināldokumentu informāciju. Kā un vai kāds no šiem faktiem bijis beigu sākums Valmieras viduslaiku vēsturē?

Saprotams, ka gan aprakstītajām, gan tikai pieminētajām tēmām nepieciešama skrupulozāka izpēte, salīdzināšana un faktu revīzija. Tas arī tiks darīts turpmākajā izpētē un publikācijās.

SECINĀJUMI

Nenoliedzami plašie dokumentārie apkopojumi, kurus sāka sastādīt 18. gadsimtā, publikācijas sniegušas un sniedz pamatīgu bāzi, kuru izmantot, taču jābūt uzmanīgam, jo Valmieras historiogrāfija vēl arvien ir palikusi 18.–19. gadsimta kultūrtelpas un ideju izpratnes veidolā, kas ir kā konkrētas sociālās kārtas pārstāvju nozīmības pierādījums sev un citiem. Pieturoties pie spēcīgām rakstīšanas un tēmu tradīcijām, izmantojot pieejamo instrumentāriju – oriģināldokumentu publikācijas, autori, kuri kopējuši informāciju par Valmieru no reizes uz reizi, radījuši pat ne savu, bet kolektīvo *pseudoobjektīvo* faktu izlasi. Tādā veidā zaudējot oriģinalitāti un aprakstot vien dažas tēmas.

Diemžēl nelielais vēsturnieku ieguldījums 20. un 21. gadsimtā aprobežojas ar Valmieras vārda izmantošanu, lai demonstrētu savas interpretācijas vai arī lai runātu par kādu konkrētu no konteksta izrautu objektu. Atsaucēs redzams, ka būtībā tiek izmantoti minēto autoru apgalvojumi, neradot savu, jaunu, bet jau kāda cita interpretāciju.

Ņemot vērā, ka mēs katrs vienu objektu redzam citādi, ne tikai nav veidots oriģināls stāsts, bet, iespējams, apzināti vai neapzināti radušās vairākas kļūdas, jo – varbūt lasītāja un interpreta doma par autora darbu nav pareiza? Varbūt autors izteicies miklaini vai nav pietiekami paskaidrojis savu tēzi vai tēzes? Redzams, ka daudzviet kļūdas radušās, pārrakstot vienam no otra, bet izmantojot neprecīzus jēdzienus vai izvēloties neprecīzus tulkojumus. Tas ļoti labi novērojams Heines darba sakarā. Heine nekritiski vai neprecīzi raksturojis, piemēram, Arnta Livonijas hronikā minēto, un tas tiek pārņemts tālāk. Savukārt 20. gadsimta tulkojumi, kuros netiek tulkotas Heines darbā izmantotās atsauces, padarījuši darbu nepilnīgu un kļūdainu. Rezultātā galvenā vēstījuma esence ir zudusi.

Ņemot vērā daudzās neprecizitātes, tiks turpināta historiogrāfijas izpēte, salīdzinot tos ar publicētajiem un nepublicētajiem oriģinālavotiem. Tāpat tiks uzdoti pētnieciski jautājumi – vai nekritiski izmatotie citāti maina līdz šim pieņemto par pilsētas vēsturi un vai šie *pseidoobjektīvie* fakti mums atklāj informāciju par pilsētas notikumu attīstību? Kā mainītos Valmieras pagātnes stāsts, ja uzmanība tiktu pievērsta citai faktu izlasei?

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

AVOTI

Arndt, J. G., 1753. *Der Lieflandischen Chronik Anderer Theil von Liefland unter seinen Herren Meistern, welche die Alte Geschichte des Ordens und der Benachbarten Volker erleutert*. Halle: Johann Justinus Gebauer.

Bunge, F. G. v., 1842–1861. *Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands*. Dorpat: Schunmanns Wittwe.

Die Recesse und Andere Akten der Hanse Tage. Von 1256–1430, 1870. Leipzig: Duncker & Humblot.

Hanserecesse. 1431–1476. Abt. 2. Band 3. 1881. Leipzig: Duncker & Humblot.

Hanserecesse. 1431–1476. Abt. 2. Band 4. 1883. Leipzig: Duncker & Humblot.

Hanserecesse. 1431–1476. Abt. 2. Band 5. 1888. Leipzig: Duncker & Humblot.

Hanserecesse. 1431–1476. Abt. 2. Band 6. 1890. Leipzig: Duncker & Humblot.

Hanserecesse. 1431–1476. Abt. 2. Band 7. 1892. Leipzig: Duncker & Humblot.

Hanserecesse. 1477–1530. Abt. 3. Band 1. 1881. Leipzig: Duncker & Humblot.

Hanserecesse. 1477–1530. Abt. 3. Band 2. 1883. Leipzig: Duncker & Humblot.

Hanserecesse. 1491–1497. Abt. 3. Band 3. 1888. Leipzig: Duncker & Humblot.

Oto fon Hüns (Otto von Huhn). 1821. *Topographisch-Statistische Beiträge Livlands. Die Kreisstadt Wolmar*. Rīga. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (Rīga, turpmāk: LNA-LVVA), 6810–1–42.

LITERATŪRA

Berga, T., 2018. *Valmieras pilsētas arheoloģija*. Rīga: Zinātne.

Bloks, M., 2010. *Vēstures apoloģija jeb Vēsturnieka amats*. Rīga: Zvaigzne ABC.

- Bornhaupt, K., 1909. *Leitfaden beim Unterricht in der Geographie von Liv-, Est- und Kurland*. Rīga: N. Kymmel.
- Endzeliņš, H., 1932. *Skati Valmieras pilsētas, draudzes un novada pagātnē*. Valmiera: Zeme.
- Endzeliņš, H., 2019. *Skati Valmieras pilsētas, draudzes un novada pagātnē*. Rīga: Apvārsnis.
- Fahne, A., 1875. *Livland. Ein Beitrag zur Kirchen und Sitten-Geschichte*. Dusseldorf: Schaubsehe Buchhandlung.
- Gadebusch, F. K. von, 1780. *Livländische Jahrbücher. Erster Theil von 1030 bis 1561*. Rīga: Johann Fncderich Hartknoch.
- Heine, W. F., 1894. *Beitrage zur Geschichte der Stadt Wolmar*. Rīga: W. J. Hacker.
- Heine, W. F., 1994. *Piezīmes Valmieras vēsturei*. Senā Valmiera. Valmiera: Valmieras Vācu kultūras biedriba.
- Hollander, B. A., 1888. *Die livländischen Städtetage bis zum Jahr 1500*. Rīga: W. F. Hacker.
- Hupel, A., 1781–1798. *Neue Nordische Miscellaneen*. Rīga: Johann Friedrich Hartknoch.
- Indriķa hronika*, 1993. [Mugurēvičs, Ē., Feldhūns, Ā.]. Rīga: Zinātne.
- Ivanovs, A., 2019. *Latvijas arheogrāfija*. Rīga: Latvijas Nacionālais arhivs.
- Jenkins, K., 2004. *Re-thinking History*. New York: Taylor & Francis e-Library. Pieejams: <https://analepsis.files.wordpress.com/2011/08/re-thinking-history.pdf> (skatīts 12.01.2023.)
- Joekalda, K., 2019. Monuments as a Responsibility: Baltic German Learned Societies and the Construction of Cultural Heritage around 1900. *Zeitschrift fur Ostmitteleuropa*. 2022. Pieejams: https://www.researchgate.net/publication/358830194_Monuments_as_a_Responsibility_Baltic_German_Learned_Societies_and_the_Construction_of_Cultural_Heritage_around_1900 (skatīts 19.01.2023.)
- Joekalda, K., 2014. Baltic Identity via German Heritage? Seeking Baltic German Art in the Nineteenth Century. Pieejams: https://www.researchgate.net/publication/279331856_Baltic_Identity_via_German_Heritage_Seeking_Baltic_German_Art_in_the_Nineteenth_Century (skatīts 19.01.2023.)
- Kalender der deutschen Vereine in Liv-, Est- und Kurland auf das Jahr 1911*. 1910. Was wir baltischen Deutschen marken sollen! S. 5.
- Mittheilungen aus der Inländischen Geschichte*. 1892.
- Napiersky, C. E., 1866. *Chronologischer Abriss der altern Geschichte Livlands*. Rīga: W. F. Backer.
- Neuman, W., 1887. *Geschichte der bildenden Künste und des Kunstgewerbes Liv-, Est- und Kurland*. Reval: Franz Kluge.
- Rathlef, K., 1851. *Liv-, Esth- und Kurland, ein geographischer Versuch*. Reval: Lindfors Erben.
- Rokpelne, L., 2021. Simboliem pa pēdām. Pilsētas ģerbonis un vārds. *Valmierietis*, 95 (5).
- Rokpelne, L., 2019. Valmieras oriģināldokumentu izpēte: pilsētas senākā zīmoga un ģerboņa problēmas. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 34–52.
- Sachssendahl, J., Toll, R. von, 1887. *Siegel und Münzen der weltlichen und geistlichen Gebietiger über Liv-, Est- und Curland bis zum Jahre 1561 nebst Siegeln einheimischer Geschlechter*. Reval: Kluge & Ströhm.
- Schiemann, T., 1886. *Historische Darstellungen und Archivalische Studien. Beiträge zur Baltischen Geschichte*. Hamburg; Mitau: E. Behre's Verlag.
- Seraphim, E., 1893. *Beitrag zur baltischen Bildungsgeschichte*. Rīga: W. F. Hacker.
- Seraphim, E., 1895. *Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*. I Band. Reval: Franz Kluge.
- Tille, A., 1906. *Deutsche Landesgeschichte*. Gotha: Friedrich Andreas Perthes.

- Tumzers, M., 2019. Livonija viduslaikos. Pārdomas par kādu Eiropas vēsturisku reģionu. Levāns, A., Misāns, I., Strenga, G., sast. *Viduslaiku Livonija un tās vēsturiskais mantojums*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 24–41.
- Walter, A., 1873. *Die Wolmarsche Kirche*. Riga: Mallersche Buckendruck.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Siegel und Münzen der weltlichen und geistlichen Gebietiger über Liv-, Est- und Curland bis zum Jahre 1561 nebst Siegeln einheimischer Geschlechter.
- ² “Ein Lindenbaum, an dessen untern Zweigen zu jeder Seite des Stammes ein Ordensschild hangt. Umschrift: CIVITATIS DE WOLDEMER. Siegel rund und grün”.
- ³ “Meist wählte man die im Herzen des Landes liegenden Orte, so Walk, in dessen Mauern von den 130–140 Tagfahrten, die bis zum Ende des 15. Jahrhunderts nachweisbar sind, über sechsunddreißig stattgefunden haben, oder in Wolmar”.
- ⁴ “Meist wählte man zum Versammlungsorte die im Mittelpunkte des Landes liegenden Städte, so Walk oder Wolmar, Riga hat von etwa 140 Tagfahrten bis Ende des 15. Jahrhunderts nur vier [...]”.
- ⁵ “Schloß Wolmar, welches wie die Stadt dieselben Schicksale hatte, ist eine Gründung des Ordensmeisters Willekin von Endorp (Schauerburg), welcher nach Arndt (Livl. Chronik 11, p. 348) im Jahre 1283 diese Burg aufgeführt habe» soll”.
- ⁶ “Bald danach kam dieses Gebiet an den Orden, der hier zwischen 1283 und 1287 die Kirche erbaute, als die Burg wohl schon längst bestand, ebenso die Stadt, die freilich erst 1323 urkundlich genannt wird und 1365 zum Hansabunde gehörte”.
- ⁷ (Wir müssen bis in's Jahr 1231 zurückgehen, dem Jahre der Erbauung unserer Kirche, wie die Heermeisterchronik berichtet. Wie Wolmar damals ausgesehen, darüber liegen keine Nachrichten vor, man wusste eben besser mit dem Schwert als mit der Feder umzugehen.)

AN INSIGHT INTO THE PROBLEMS OF MEDIEVAL HISTORY OF VALMIERA IN THE GERMAN-BALTIC HISTORIOGRAPHY OF THE 18TH–19TH CENTURIES

LIENE ROKPELNE

Mg. hist., Head of the History Department, Deputy Director for Research,
Valmiera Museum; doctoral student at the Faculty of the History and
Philosophy, University of Latvia
E-mail: liene.rokpelne@valmierasnovads.lv

ABSTRACT

The article is a small part of a larger study, which will be devoted to the representation of the medieval history of Valmiera in historiography. Given the volume of publications, both by professional and amateur historians, this article will focus on themes foregrounded in the 18th and 19th centuries that describe Valmiera in the Middle Ages. Alongside the works of other authors, the book "Beiträge zur Geschichte der Stadt Wolmar", published in 1894 by Wilhelm Friedrich Heine (1871–1917), a librarian of the "Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands" (active: 1834–1939), has become the most quoted work on the medieval history of Valmiera. In the course of the research, it was found that many of the problems arose from the use of incorrect, vague, or non-existent references, misinterpretation and mistranslation of facts, and uncritical trust in authorities. These factors have inspired further research by the author of the current article, comparing the facts described with those that can be found in the published and unpublished original sources.

Keywords: historiography, medieval themes of Valmiera, problems, 18th–19th century.

SUMMARY

As castles and towns emerged as the centres of power in the Middle Ages, Valmiera gradually became one of them. Despite the important decisions made in Valmiera for Livonia and the Hansa, the town has rarely been the primary object of any research. To advance the research of Valmiera's past, it must be understood why Valmiera's history has been written in this way, and why only a few themes have been highlighted. Therefore, this article aims to establish the most popular topics in the medieval history of Valmiera that are still relevant today through the study of historiography.

Reviewing and clarifying the existing material is essential. It provides a different perspective, considering the events in Valmiera in the 14th–16th centuries. Otherwise, by using unrevised historiography and sources from previous centuries, the researcher becomes entangled in the study of history. Moreover, by using erroneous *pseudo-objective* facts, a distorted story of Valmiera's past is created. Authors who have copied information about Valmiera, from time to time have described only a few topics, such as the origin of the city's name, the formation of the town, the building of Crusader castles and churches, the Hansa, the hierarchy of power of the lords of the land, etc.

The research originating in the 18th–19th century provides a solid basis for the current research, yet, by uncritically accepting the interpretations left by the authorities, using incorrect, vague, or non-existent references, and misinterpreting and mistranslating facts, we continue to tell a distorted story of the past of Valmiera. Given the many inaccuracies discovered during the research, the historiography will be further studied by comparing them with published and unpublished sources.

LATVIJAS ARMIJAS KOMANDIERA ŠTĀBA OPERATĪVĀ DAĻA: LATVIEŠU MILITĀRPERSONU DARBĪBAS PIEMĒRI ĀRZEMĒS (1924–1929)

DEMURS HAREBOVS

Bc. hist., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes maģistrants,
Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva Dokumentu pieejamības un
izmantošanas nodaļas galvenais arhivists
E-pasts: dh16020@edu.lu.lv

ANOTĀCIJA

Raksta mērķis ir sniegt ieskatu Latvijas armijas komandiera štāba Operatīvās daļas darbībā, īpaši pievēršoties latviešu militārpersonu darbībai ārzemēs. Rakstā tiks apskatīti specifiski komandējumu veidi saistībā ar militāro izglītību un bruņojuma iegādi, kā arī militāro atašeju darbību. Avotu izpētes rezultātā var secināt, ka komandējumi tika organizēti ar mērķi ārzemju armiju militāro doktrīnu studijās paplašināt Latvijas armijas personālsastāva zināšanas, iegūt labāku priekšstatu par potenciālo sabiedroto spējām, kā arī izpētīt un iegādāties jaunus bruņojuma elementus no militāri attīstītākajām Eiropas valstīm. Militārie atašeji tikmēr centās nodrošināt sadarbību un komunikāciju ar kaimiņvalstu armijām, ievāca informāciju par tām, kā arī organizēja dažādu kara materiālu apmaiņu.

Atslēgvārdi: Latvijas armijas komandiera štābs, Operatīvā daļa, komandējumi, militārie atašeji, armija, militārā vēsture.

IEVADS

1924. gada 23. februārī pēc lēmuma nodalīt armijas pārvaldes operatīvās un administratīvās funkcijas tika izveidots Armijas komandiera štābs, un par pirmo armijas komandieri kļuva ģenerālis Pēteris Radziņš. Jaunās armijas pārvaldes struktūras galvenais uzdevums bija karaspēka

militārā sagatavošana valsts aizsardzībai, un šī uzdevuma sasniegšanai Armijas komandiera štābā tika izdalītas vairākas struktūrvienības, vienai no tām esot Operatīvajai daļai, kas bija atbildīga par valsts aizsardzības plānu izstrādi, komunikāciju ar varas iestādēm Latvijā un ārzemēs, militāro atašeju darbību, apgādi, informācijas ievākšanu utt. Tādējādi tieši Operatīvās daļas pārziņā atradās latviešu militārpersonu komandēšana uz ārzemēm dažādos nolūkos, kas arī tiks apskatīts šī raksta turpinājumā.

Raksta aktualitāti galvenokārt nosaka attiecīgās tēmas izpētes faktiskā neesamība. Latvijas armijas komandiera štābs Latvijas historiogrāfijā pastāv tikai kā viens no valsts bruņoto spēku elementiem, bez būtiskiem pētījumiem par tā ietekmi un darbību. Armijas komandiera štābs no 1924. līdz 1929. gadam bija Latvijas bruņoto spēku galvenā institūcija, tādēļ pētniecība par šo tematu palīdzētu uzlabot izpratni par Latvijas armijas vadības darbību un tās motīviem attiecīgajā laika periodā. Konkrētais laika posms bija ļoti svarīgs arī Latvijas armijas attīstībai kopumā, pārejot no kara laika uz miera laika štatiem un cenšoties veikt modernizāciju, neskatoties uz budžeta ierobežojumiem un politisko spēku pretestību. Rakstā tiks dots ieskats latviešu karavīru un virsnieku darbībā ārzemēs, kuru organizēja un nodrošināja Armijas komandiera štāba Operatīvā daļa, līdz ar to šī būs vien neliela daļa no milzīga neapzinātas informācijas apjoma klāsta, kuram būtu vērts pievērsties plašākā pētījumā.

Raksta mērķis ir sniegt ieskatu Latvijas armijas komandiera štāba Operatīvās daļas darbībā saistībā ar latviešu karavīru nosūtīšanu. Raksta avotu bāzi veido Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva nepublicētie dokumenti no Latvijas armijas komandiera štāba fonda Nr. 3602, ar kontekstuālu informāciju no zinātniskās literatūras, galvenokārt Edgara Andersona un Ērika Jēkabsona darbiem. Raksta hronoloģiskās robežas attiecas uz Latvijas armijas komandiera štāba pastāvēšanas laiku, tātad no 1924. gada februāra līdz 1929. gada aprīlim, ar kontekstuāliem aspektiem, kuri attiecas uz periodu no 1919. līdz 1924. gadam.

LATVIJAS ARMIJAS STĀVOKLIS PĒC NEATKARĪBAS KARA BEIGĀM

Pirms pievērsties konkrēti Operatīvās daļas darbībai un Latvijas armijas personāla gaitām ārzemēs svarīgi iezīmēt Latvijas armijas stāvokli pēc Latvijas Neatkarības kara beigām un pāriešanas uz miera laika štatiem, izceļot tās stiprās un vājās puses. Nenoliedzamu ietekmi uz armijas attīstību atstājis arī armijas komandieris, ģenerālis Pēteris Radziņš, un viņa secinājumi šajā jautājumā atrodami gan starp ziņojumiem, gan arī šī cienījamā virsnieka publikācijās.

20. gadu pirmajā pusē Latvijas armijas galvenais spēks bija četras kājnieku divīzijas (Kurzemes, Vidzemes, Latgales, Zemgales). Deviņos no divpadsmit pulkiem ietilpa apmēram 60–70 virsnieki un 700 kareivji un instruktori, savukārt austrumu robežas aizsardzībai nozīmētajos 7. Siguldas, 9. Rēzeknes un 10. Aizputes pulkā bija apmēram 80 virsnieki, 1200 kareivji un instruktori (Jēkabsons 2003, 488–489; Andersons 1983, 200–202). Valsts austrumu robežas aizsardzībai tika nozīmēts arī 1. jātnieku pulks ar sešiem eskadroniem, savukārt atbalstu nodrošinātu Smagās artilērijas divīzions (seši franču lielgabali un divas vācu haubices), Bruņoto vilcienu divīzions (divi bruņuvilcieni) un Artilērijas instruktoru bataljons. Atsevišķi jāizceļ četru lauka artilērijas pulki, pa vienam pie katras kājnieku divīzijas (16 britu lielgabali un astoņas britu haubices), tikmēr Daugavgrīvas artilērijas vienība aizsargāja Rīgas piekrasti (gaisa telpas aizsardzībai tās sastāvā 1925. gadā tika izveidota arī zenitartilērijas baterija) (Jēkabsons 2003, 490; Andersons 1983, 222–228, 243–259). Latvijas armijas tanki un bruņmašīnas bija apvienotas Tehniskajā divīzijā, kuras sastāvā bija pieci novecojuši britu tanki un astoņas viegli bruņotas bruņmašīnas, savukārt Aviācijas divīzionā bija 27, galvenokārt novecojušas un nolietotas, lidmašīnas (Jēkabsons 2003, 491; Andersons 1983, 281, 290). Visbeidzot, kara flotē līdz Armijas komandiera štāba izveidei ietilpa 525 tonnas smagais karakuģis “Virsaitis”, motorlaivas “Komēta” un “Spulga”, kā arī Krasta artilērijas vajadzībām nodotais palīguģis “Artilērists” un motorlaivas “A 15” un “A 16” (Andersons 1983, 356–357).

Bruņojuma jomā par galvenajām problēmām varēja uzskatīt dažādās ieroču sistēmas, kā arī pašu ieroču nolietojumu. Pēc Pirmā pasaules kara un Neatkarības kara Latvijas armijas rīcībā nonāca dažādu valstu un sistēmu bruņojums (vācu, britu, franču, krievu, japāņu, amerikāņu), tiesa, 20. gadu pirmajā pusē situācija uzlabojās – armija iepirka ieročus Lielbritānijā, kā arī organizēja bruņojuma apmaiņu ar Poliju, Igauniju un Lietuvu, tādējādi panākot lielāku ieroču vienveidību. 1922. gadā Latvijas armijas pārstāvji iepirka kara materiālus un tehniku tieši no Galīpoles kaujas laukiem, savukārt pašā Latvijā tika atjaunota daļa no kara rūpniecības, kas ļāva ražot rokas ieroču municiju, artilērijas municiju ierobežotā apmērā, rezerves daļas, kā arī veikt dažādus remontdarbus. Jāatzīmē, ka iepirktie ieroči bija novecojuši un paredzēti kā pagaidu risinājums, tomēr tie tika izmantoti līdz par Latvijas armijas pastāvēšanas beigām (Rozenšteins 1940, 306; Kalējs, Plensners 1929, 143; Andersons 1983, 575, 585). Par bruņojumu un valsts aizsardzības stāvokli kopumā savu vērtējumu deva arī jaunais armijas komandieris, ģenerālis P. Radziņš ziņojumā kara ministram Fricim Birkenšteinam. Ņemot vērā armijas nozīmi valsts neatkarības iegūšanā un nosargāšanā, ģenerālis iestājās par budžeta palielināšanu, kā arī militāras savienības izveidi ar kaimiņvalstīm pret PSRS. Pie problēmām tika minēts,

ka 1924. gadā plānotajām piecām kara laika divīzijām ierobežojošs faktors būtu nepietiekams bruņojums, kuru “nāktos atsvērt ar karavīru asinīm”. Kavalērijas trūkumu ģenerālis P. Radziņš piedāvāja kompensēt ar bruņotu automobiļu izmantošanu, arī apgādes jomā armijas komandieris piedāvāja balstīties uz automobiļiem. Gaisa telpā un jūrā tika iezīmēta ļoti blāva aina, armijas komandierim rakstot, ka aizsardzības pret gaisa uzbrukumiem faktiski nebija, savukārt esošā krasta aizsardzības programma varētu nodrošināt tikai Rīgas aizsardzību. Visbeidzot, armijas komandieris norāda uz apģērba, uzkabes un citu ekipējuma elementu trūkumu, galvenokārt tērauda ķiveres, gāzmasks u. tml. (zinātniskajā literatūrā gan ir atrodama informācija, ka vismaz tekstilrūpniecības nozare spēja apgādāt armiju ar nepieciešamo materiālu jau 1924. gadā (Kalējs, Plensners 1940, 306; LNA-LVVA, 3602–1–50, 6.–7. lp.)).

Nemot vērā Latvijas armijai pieejamās kara tehnikas un bruņojuma vecumu, ieroču sistēmu dažādību un budžeta trūkumu, kļūst saprotama izvēle paļauties uz kājniekiem kā galveno bruņoto spēku elementu. Tajā pašā laikā nelielai armijai bija jāprot maksimāli efektīvi izmantot sev pieejamie resursi neatkarīgi no to apjoma vai kvalitātes. Šo efektivitāti noteica Latvijas armijas personālsastāva teorētiskā un praktiskā sagatavotība ierindas kareivju, virsnieku un speciālistu vidū, tāpēc uzsvars tika likts uz kvalitatīvu apmācību nodrošināšanu, piemēram, šim nolūkam 1924. gada vasarā tika nodibināti Virsnieku akadēmiskie kursi un Kara politehniskie kursi (Bērziņš, Bambals 1991, 55). Tomēr armijas vadība centās izmantot arī ārzemju kara skolu piedāvātās iespējas, par to īpaši iestājoties pašam armijas komandierim P. Radziņam, tādā veidā Latvijas armijas vadībai pārliecinoties par savu uzskatu pareizību (Unāms 1936, 83).

MILITĀRPERSONU KOMANDĒJUMI UZ ĀRZEMĒM

Latvijas Armijas komandiera štāba Operatīvā daļa bija atbildīga par latviešu militārpersonu nosūtīšanu komandējumos uz ārzemēm. Šie komandējumi attiecās uz dažādiem uzdevumiem, tajā skaitā militāro zināšanu paplašināšanu ārzemju kara skolās, bruņojuma apskatēm, inspekcijām un iepirkumiem, kā arī dažādiem svētkiem un pasākumiem.

Lielākais projekts Armijas komandiera štāba pastāvēšanas laikā, ar ko Operatīvā daļa bija saistīta, bija Latvijas kara flotes jeb Jūras krastu aizsardzības eskadras būvprogramma. Programmas ietvaros Francijas kuģubūvētavās tika sagatavoti divi mīnu traleri – “Viesturs” un “Imanta”, kā arī zemūdenes “Ronis” un “Spīdola”. 1926. gadā no aprīļa līdz augustam uz Nantes un Havras ostām tika nosūtīta virkne jūrnieku, kuriem bija jāpieņem un jāatgriežas Latvijā ar jaunajiem kuģiem (LNA-LVVA, 3602–1–158, 13.,

65.–66., 104., 110. lp.), no maija līdz septembrim vairākas jūrnieku grupas tika komandētas uz Sentropēzas, Nantes un Havras ostām, lai iepazītos ar jaunajām zemūdenēm un to vadīšanas principiem (LNA-LVVA, 3602–1–158, 7., 18., 24., 41.–42., 46., 55., 82. lp.). Jāatzīmē, ka arī Jūras krastu aizsardzības eskadras komandieris, jūras kapteinis Arčibalds Keizerlings vairākkārt apmeklēja Franciju 1926. gadā, vienu reizi arī kopā ar armijas komandieri, ģenerāli P. Radziņu (LNA-LVVA, 3602–1–5, 61. lp.; LNA-LVVA, 3602–1–158, 43., 107. lp.). Ārpus flotes iepirkumiem 1926. gadā latviešu virsnieki bija apmeklējuši Čehoslovākiju, Prāgā apskatot lidmašīnas “Vojenska Tovarna na Letadlu” fabrikā, savukārt Pilzenē – lielgabalus “Škoda” fabrikā (LNA-LVVA, 3602–1–158, 31.–36., 115. lp.). Dokumentos arī minēts komandējums ar mērķi iepazīties ar jauniem meteoroloģiskajiem instrumentiem Vācijā, kā arī vairāki komandējumi saistībā ar zirgu kopšanu un iegādi Vācijā, Nīderlandē un Igaunijā (LNA-LVVA, 3602–1–157, 14.–15. lp., 18.–19. lp.; LNA-LVVA, 3602–1–158, 67.–74., 84.–86. lp.).

Operatīvās daļas pārziņā arī bija daudzu latviešu virsnieku komandēšana uz ārzemju kara skolām. Saglabājušās liecības par komandējumiem uz Franciju, Poliju, Čehoslovākiju, Lielbritāniju un Vāciju, lai studētu kara akadēmijās vai specializētās kara skolās, lai apgūtu specifiskas iemaņas vai ar mērķi iepazīties ar citu valstu armiju darbības principiem, piemēram, sakaru sistēmām (LNA-LVVA, 3602–1–157, 22., 26.–27. lp.; LNA-LVVA, 3602–1–158, 4.–5., 15., 23., 48., 52., 83., 93.–97. lp.; LNA-LVVA, 3602–1–160, 24., 27. lp.). Īpaši jāizceļ Jūras aviācijas divizionā komandieris, kapteinis un vēlākais pulkvežleitnants Voldemārs Jakubovs, kurš sasniedza izcilus rezultātus “Ourtin” un “Rochefort” jūras lidotāju skolās Francijā (LNA-LVVA, 3602–1–158, 4.–5., 26., 28., 117.–124., 151.–153. lp.). Interesanti, ka ziņojumā, kas tika nosūtīts ģenerālim P. Radziņam 1924. gada decembrī, Polijas Galvenā štāba priekšnieks, ģenerālis Jozefs Hallers pieminēja “[.] slavenās Latvijas armijas virsnieku personīgās īpašības [.]” – tāpat latviešu virsnieku personīgās īpašības bija zināmas arī ārpus valsts robežām (LNA-LVVA, 3602–1–157, 2. lp.).

Latvijas armijas karavīri un virsnieki tika komandēti uz ārzemēm arī citos nolūkos. Piemēram, saglabājušies ziņojumi par latviešu virsnieku dalību dažādu militāro sfēru un vienību svētkos, kā arī mācībās un manevros Igaunijā, Somijā un Polijā (LNA-LVVA, 3602–1–157, 5., 10.–11. lp.; LNA-LVVA, 3602–1–158, 2.–3., 100.–102. lp.; LNA-LVVA, 3602–1–160, 3.–4., 8., 35.–36. lp.). Vēl jāatzīmē, ka diviem virsniekiem, Virsnieku akadēmisko kursu pulkvedim Georgam Karlsonam un Kara skolas lektoram, pulkvežleitnantam Gustavam Grinbergam 1928. gada aprīlī tika dota vienreizēja iespēja Berlīnē iepazīties ar Pirmā pasaules kara dokumentiem Vācijas valsts arhīvā (LNA-LVVA, 3602–1–160, 12. lp.). Nobeigumā komandējumiem vēl var pieskaitīt norīkojumus dienēt citas valsts armijā (saglabājušies vairāki

dokumenti par šādu sadarbību ar Igaunijas armiju), kā arī pavēles pavadīt gan Latvijas, gan ārzemju amatpersonas (LNA-LVVA, 3602–1–5, 61. lp.; LNA-LVVA, 3602–1–158, 14., 127., 129., 134., 141., 144. lp.).

MILITĀRIE ATAŠEJI UN TO DARBĪBA

Tuvākajās kaimiņvalstīs Latvijas armijas intereses pārstāvēja Armijas komandiera štāba Operatīvās daļas pārraudzībā esošie militārie atašēji. Šie virsnieki atradās Polijā (darbojās arī Rumānijā), Igaunijā (darbojās arī Somijā) un PSRS, ir atrodamas ziņas arī par atašējiem Vācijā un Lietuvā, tomēr jāatzīmē, ka ar lietuviešiem attiecības 20. gadu otrajā pusē bija visai saspringtas sadarbības ar Poliju, kā arī savstarpējo nesaskaņu dēļ (Andersons 1983, 657). Savas darbības (izdota vēl Neatkarības kara laikā) instrukcijas ietvaros attiecīgajās valstīs, kā galvenajai militārpersonai, atašējam tika pakļautas visas Latvijas militārpersonas, viņš uzturēja tiešus sakarus ar Latvijas diplomātiskajiem pārstāvjiem, konkrētās valsts armijas vadību un citu valstu militārajiem atašējiem, kā arī nodeva informāciju par konkrētās valsts armijas iekārtu, filozofiju un izmaiņām (LNA-LVVA, 5192–1–60, 26. lp.).

Militārie atašēji primāri darbojās kā starpnieki starp Latvijas un citu valstu armijām, un šajā darbā arī ietilpa savstarpēja apmaiņa ar dažādām grāmatām, instrukcijām, noteikumiem, periodiku un pat filmām, 1929. gada aprīlī notiekot savstarpējai filmu apmaiņai ar Igaunijas armiju (LNA-LVVA, 3602–1–174, 1.–2., 5., 7., 18. lp.; LNA-LVVA, 3602–1–178, 18.–19. lp.; LNA-LVVA, 3602–1–181, 19. lp.). Pie periodikas jāatzīmē arī politiski izdevumi, piemēram, 1925. gada pirmajā pusē militārais atašējs no Igaunijas atsūtīja valdības oficiozu “Riigi Teataja”, jo tur bija publicēts parlamenta pieņemtais karavīru pensiju likums (LNA-LVVA 3602–1–174, 6. lp.). Līdzīga metodika attiecās uz karavīru pārtiku un tās gatavošanas instrukcijām, ekipējumu un tā lietošanu, kā arī apbalvojumu pārsūtīšanu (LNA-LVVA, 3602–1–178, 13.a, 21. lp.; LNA-LVVA, 3602–1–183, 17. lp.). Saglabājušās ziņas arī par apmācību kursu izmaksu un norises informācijas ievākšanu, izmaiņām kaimiņvalstu militārajā vadībā, kā arī kontaktiem ar to valstu militārajiem atašējiem, kuras netika pārstāvētas Latvijā, piemēram, Japānas (LNA-LVVA, 3602–1–174, 9., 45. lp.; LNA-LVVA, 3602–1–183, 16. lp.).

Militārie atašēji arī piedalījās starptautiskos pasākumos un vizītēs. Saglabājušies ziņojumi par viņu klātbūtni dažādu amatpersonu vizīšu laikā – atašēji bija pavadoni Latvijas prezidentam Jānim Čakstem 1925. gada februārī un Igaunijas valsts vecākajam Jiri Jāksonam tā paša gada maijā, savukārt citā ziņojumā rakstīts, ka atašējam Polijā jāpavada latviešu virsnieku – ekskursantu grupa (LNA-LVVA, 3602–1–174, 12., 21., 30. lp.; LNA-LVVA,

3602–1–183, 26. lp.). Militāro atašeju redzeslokā atradās arī starptautiskas sporta sacensības, piemēram, 1929. gadā atašejs Polijā, pulkvežleitnants Aleksandrs Plēsums lūdza atļauju doties uz starptautiskām slēpošanas sacensībām, kurās piedalījās karavīru komandas no citām Eiropas valstīm, kā arī viņš saņēma ielūgumus Latvijas armijas jātniekiem piedalīties jāšanas sacensībās Poznaņā (LNA-LVVA, 3602–1–183, 3.–4., 13., 24.–25. lp.). Savas pilnvaras atašeji varēja izmantot arī citiem nolūkiem, piemēram, meklējot informāciju par latviešu karavīriem ārzemju armijās, kā arī Pirmajā pasaules karā palīdzot vēstniekiem un diplomātiem iegūt nepieciešamās ziņas no armijas pārstāvjiem un realizējot mobilizācijas pasākumus valstī esošo Latvijas pilsoņu vidū (LNA-LVVA, 3602–1–173, 4.–6., 11., 32.–35. lp.; LNA-LVVA, 3602–1–184, 1. lp.).

Neskatoties uz to, ka militāro atašeju pamatpienākumi bija jāveic ārzemēs, atsevišķos gadījumos viņiem arī nācās atgriezties Latvijā, piemēram – izpildot nepieciešamās prasības paaugstināšanai nākamajā dienesta pakāpē vai konkrēta amata iegūšanai (LNA-LVVA, 3602–1–170, 21.–22. lp.; LNA-LVVA, 3602–1–184, 3.–4. lp.). Arī brīvajā laikā tika atbalstīti militāro atašeju centieni uzlabot savas valsts stāvokli ārzemēs – piemēram, 1929. gadā nākamais militārais atašejs Polijā un Rumānijā, pulkvežleitnants A. Plēsums lūdza atļauju iestāties Latvijas–Polijas tuvināšanās biedrībā Varšavā (LNA-LVVA, 3602–1–183, 11.–12. lp.).

SECINĀJUMI

Atskatoties uz latviešu karavīru un virsnieku gaitām ārzemēs, skaidri redzama pieturēšanās armijas komandiera, ģenerāļa P. Radziņa vēlmei iepazīties gan ar kaimiņvalstu, gan ar lielvalstu militārajiem uzskatiem. Latvijas armijas pārstāvju komandēšana uz Francijas un Čehoslovākijas kara skolām un militārās tehnikas ražotnēm bija pašsaprotama, ņemot vērā šo valstu nozīmi bruņojuma un tehnikas piegādē, kā arī zināšanu nepieciešamību šo ieroču izmantošanā, kamēr mācības Lielbritānijā un Vācijā ir izskaidrojamas ar vēlmi apgūt zināšanas no Eiropas spēcīgākajām un attīstītākajām armijām. Kontakti ar Poliju, visticamāk, jāsaista ar vēlmi attīstīt savstarpējo militāro sadarbību, kas Armijas komandiera štāba pastāvēšanas laikā bija galvenais drošības balsts pret PSRS, savukārt sadarbība ar Igauniju izpaudās karavīru komandēšanā dienestam Igaunijas armijā, tādējādi iegūstot zināšanas par potenciālā tuvākā sabiedrotā militāro metodiku.

Militāro atašeju darbība arī galvenokārt attiecas uz sadarbības veicināšanu ar kaimiņvalstīm pret draudu no austrumiem, tādējādi mēģinot tuvināt vienu no ģenerāļa P. Radziņa ziņojumā minēto mērķu sasniegšanu, kas bija militāra konvencija starp Baltijas valstīm, Poliju un Somiju. Neapšaubāmi

labākais piemērs atašeju darbībai nāk no Igaunijas, un šeit parādās divu potenciāli tuvāko sabiedroto mēģinājumi pēc iespējas labāk izprast un uzzināt vairāk vienam par otru, no politiskiem jautājumiem līdz militārai literatūrai un ekipējuma elementiem. Atašeju sniegtā informācija par starptautiskām vizītēm un pasākumiem, kā arī sporta sacensībām ārzemēs parāda šī amata specifiku, kura ietvaros virsnieki mēģināja izmantot jebkādu iespēju ievākt papildu informāciju, šim nolūkam izmantojot arī savu brīvo laiku.

Kopumā var secināt, ka Latvijas armijas karavīru un virsnieku darbība ārzemēs tika izvērstā salīdzinoši plaši, mēģinot iegūt informāciju un zināšanas no spēcīgāko Eiropas valstu armijām. Ņemot vērā latviešu sasniegumus un reputāciju ārzemēs, ir pamats uzskatīt, ka Operatīvās daļas darbība šo komandējumu organizēšanā ir bijusi veiksmīga, tādējādi sekmējot Latvijas aizsardzības spēju palielināšanos tās ierobežoto iespēju robežās caur padziļinātām karavīru un virsnieku zināšanām un prasmēm.

SAĪSINĀJUMI

LNA – Latvijas Nacionālais arhīvs

LVVA – Latvijas Valsts vēstures arhīvs

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

ARHĪVA MATERIĀLI

Armijas komandiera pavēles, 12.01.1926.–31.12.1926. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (Rīga, turpmāk: LNA-LVVA), 3602–1–5.

Armijas komandiera štāba Operatīvās daļas virsnieku saraksts, ziņas par Operatīvās daļas struktūru un uzdevumiem, slepena sarakste par sastāvu, 23.01.1928.–20.12.1928. LNA-LVVA, 3602–1–151.

Armijas komandiera ziņojumi par Latvijas aizsardzības stāvokli, Latgales latviskošanas nepieciešamību, komunistu sacelšanos Igaunijā, ieroču iegādi no Anglijas u. c., 11.03.1924.–16.02.1925. LNA-LVVA, 3602–1–50.

Galvenā štāba sarakste ar dažādām iestādēm un personām, tās starpā: instrukcija Latvijas militārpriekšstāvjiem ārzemēs, to štati un algas, 30.09.1919.–18.08.1920. LNA-LVVA, 5192–1–60.

Sarakste ar buržuāziskās Latvijas kara priekšstāvi Igaunijā un Somijā, 22.12.1924.–23.12.1925. LNA-LVVA, 3601–1–174.

Sarakste ar buržuāziskās Latvijas kara priekšstāvi Igaunijā un Somijā, 07.01.1929.–10.09.1929. LNA-LVVA, 3602–1–178.

Sarakste ar buržuāziskās Latvijas kara priekšstāvi Lietuvā. 30.11.1928.–15.07.1929. LNA-LVVA, 3602–1–184.

Sarakste ar buržuāziskās Latvijas kara priekšstāvjiem Padomju Savienībā un Vācijā saimniecības lietās. 09.01.1925.–29.12.1925. LNA-LVVA, 3602–1–170.

- Sarakste ar buržuāziskās Latvijas kara priekšstāvi Polijā un Rumānijā, 11.01.1927.–16.12.1927. LNA-LVVA, 3602–1–181.
- Sarakste ar buržuāziskās Latvijas kara priekšstāvi Polijā un Rumānijā, 03.01.1929.–06.09.1929. LNA-LVVA, 3602–1–183.
- Sarakste par virsnieku komandēšanu uz ārzemēm militārās izglītības turpināšanai, speciālu zināšanu iegūšanai, jaunbūvējamo kuģu, lielgabalu, munīcijas un zemdeņu pieņemšanai u. c., 01.03.1926.–29.12.1926. LNA-LVVA, 3602–1–158.
- Sarakste par virsnieku komandēšanu uz ārzemēm militārās izglītības turpināšanai, speciālu zināšanu iegūšanai u. c., 03.01.1925.–31.12.1925. LNA-LVVA, 3601–1–157.
- Sarakste par virsnieku komandēšanu uz ārzemēm militārās izglītības turpināšanai, speciālu zināšanu iegūšanai u. c., 05.01.1928.–15.12.1928. LNA-LVVA, 3602–1–160.
- Slepenas ziņas par štāba skaitlisko sastāvu, štāba virsnieku saraksti, 03.12.1925.–02.12.1927. LNA-LVVA, 3602–1–38.

LITERATŪRA

- Andersons, E., 1983. *Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture*. Toronto: Daugavas Vanagi.
- Bērziņš, V., Jēkabsons Ē., red., 2003. *20. gadsimta Latvijas vēsture*. 2. sēj.: *Neatkarīgā valsts 1918–1940*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 482–498.
- Bērziņš, V., Bambals, A., 1991. *Latvijas armija*. Rīga: Zinātne.
- Kalējs, A., Plensners, A., 1929. *Mūsu armija tapšanā, valsts izcīnīšanā un tagadējos sasniegumos*. Rīga: Golts un Jurjāns.
- Rozenšteins, H., 1940. *Latvijas armija 20. gados*. Rīga: Armijas štāba Apmācības daļa.
- Unāms, Ž., 1936. *Trīs brīvības cīņu vadoņi: Kalpaks – Balodis – Radziņš*. Rīga: Valters un Rapa.

HEADQUARTERS OF THE COMMANDER OF THE LATVIAN ARMY, OPERATIONS UNIT: EXAMPLES OF ACTIVITIES OF LATVIAN MILITARY STAFF ABROAD (1924–1929)

DEMURS HAREBOVS

BA in History, MA student at University of Latvia, main archivist

at the Division of Documents Accessibility and Use,

Latvian National Archives, Latvian State History Archives

E-mail: dh16020@edu.lu.lv

ABSTRACT

The goal of the article is to provide insight into the activities of Latvian military staff in foreign countries, which were organized through the Operations Unit of the Headquarters of the Commander of the Latvian Army. This article examines specific mission types pertaining to military education, armament acquisition, as well as the specific duties of military attachés. Research into relevant sources revealed that these missions were organized with the goal of diversifying the knowledge of Latvian military staff through studies of foreign military doctrines, gaining a better understanding of the abilities of potential allies, as well as examining and acquiring new armaments from the more militarily advanced states of Europe. At the same time, military attachés worked towards cooperation and communication with armed forces in neighbouring countries, provided reconnaissance on them, and organized the exchange of war materiel.

Keywords: Headquarters of the Commander of the Latvian Army, Operations Unit, missions, military attachés, army, military history.

SUMMARY

This article examines specific aspects pertaining to the activities of the Operations Unit, which concern missions abroad, along with the work of military attachés. To improve the overall combat ability of the Latvian Army at a time of military budget cuts, the Operations Unit organized missions for soldiers and officers to study abroad in some of the best military academies and schools in Europe, with the goal of maximizing the ability of the small Latvian Army. At the same time, the unit also facilitated missions for the acquisition of new weaponry, as well as improving skills related to the use of different systems, tools and maintenance of existing weaponry. The other major part of activities by the Operations Unit was working with

military attachés. Latvian officers were stationed in neighbouring countries, such as Estonia, Finland, Poland, Romania, with a limited presence in Lithuania, USSR and Germany. Their duties comprised maintaining communication between Latvian and foreign armies, gathering intelligence on them, facilitating exchanges of manuals, equipment and other relevant items, attending important events, and so on. They were also the highest ranking officers for Latvian nationals in their respective countries, and it was their duty to execute any orders related to these Latvians, mainly during war time.

Overall, the work of the Operations Unit can be perceived as successful, with the Latvian Army gaining highly educated officers, skilled specialists and improved armaments within its limited budget. At the same time, Latvian military attachés worked to foster positive relationships with neighbouring countries, which could be considered as possible allies against the Soviet Union.

DZELZCEĻA UN PASTA-TELEGRĀFA UN TELEFONA RESORU ARODBIEDRĪBU LĪDZDALĪBA LIKUMDOŠANAS PROCESĀ DARBINIEKU DARBA APSTĀKĻU UZLABOŠANĀ (1922–1934)

HELĒNA EMERBERGA

Bc. hist., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes maģistrante

E-pasts: helena.emerberga@inbox.lv

ANOTĀCIJA

Dzelzceļa un pasta resora strādnieku intereses aizstāvēja nozaru arodbiedrības. Galvenie jautājumi, kurus organizācijas visā parlamentārisma periodā centās likumiski uzlabot, bija darba laika samazināšana un algas palielināšana atbilstoši dzīves dārdzības rādītājiem. Raksta mērķis ir konstatēt, kā un ar kādām metodēm arodnieciskās organizācijas iesaistījās likumdošanā savu interešu aizstāvībā. Arodbiedrības Saeimas komisijām par nozaru problēmām periodiski adresēja iesniegumus ar lūgumu tās risināt, turklāt strādnieku prasības aktīvi aizstāvēja Saeimas komisiju sēdēs. Tādējādi arodbiedrības bija nozīmīgas vienas sabiedrības daļas viedokļu paušanā, lai gan visas prasības Saeima nespēja realizēt.

Atslēgvārdi: arodbiedrības, likumprojektu izstrāde, Saeima, sociālās likumdošanas komisija, darba laiks, alga.

IEVADS

Vienas nozares darba ņēmēji apvienojas arodbiedrībā, lai aizstāvētu strādnieku sociālās intereses. Latvijas teritorijā arodkustības idejas sākums meklējams 19. gs. otrās puses dibinātajās biedrībās, tomēr plašāka arodbiedrību dibināšana vērojama pēc 1905. gada 17. oktobra manifesta. Arodbiedrības dibināja dažādās nozaru rūpnīcās un kalpotāju darba vietās, un tās bija

pakārtotas Centrālajam birojam. Tajā pašā gadā valdības realizētās soda ekspedīcijas dēļ tika apturēta arodkustība (Lapa 1992, 90, 93, 103). Cara valdībai apzinoties, ka arodkustību pilnīgi nevarēs apturēt, 1906. gadā izdeva Pagaidu noteikumus arodbiedrībām un savienībām, tomēr to darbība politikas dēļ bija apgrūtināta (Bērziņš 2009, 273–277). Latvijā pirms 1923. gada Likuma par biedrībām, savienībām un politiskajām organizācijām (Valdības Vēstnesis, 18.07.1923., 1) spēkā bija Krievijas impērijas likums par biedrībām, tādēļ līdz ar Latvijas Republikas (turpmāk LR) proklamēšanu arodkustība varēja sekmīgi atjaunoties (Nr. 154. Likumu un valdības rīkojumu krājums (1919). 13. burt. Rīga, 170). Sākotnēji lielākā organizāciju apvienība bija Latvijas arodbiedrību centrālburojs (sociāldemokrātiska). No tā 1921. gadā atdalījās Rīgas arodbiedrību centrālburojs (turpmāk RABCB) (komunistiska). Vēlāk izveidojās Valsts un pašvaldību darbinieku centrālā savienība (turpmāk VPDCS) (pilsoniska) (Veckalns 1928, 509, 512).

Latvijas Republikas likumprojektus izstrādāja Saeimas komisijas. Saeimas 1923. un 1929. gada kārtības ruļļa 164. un 170. pants noteica, ka komisijas uz sēdēm bija tiesīgas aicināt jautājuma lietpratējus, viņiem iegūstot padomdevēja tiesības (Valdības Vēstnesis, 27.03.1923., 3; Valdības Vēstnesis, 10.04.1929., 3). Tādēļ arodnieciskās organizācijas bija nozīmīgas dalībnieces likumprojektu izstrādes procesā, aizstāvēt nodarbināto tiesības un cenšoties uzlabot viņu darba apstākļus.

1922. gadā pieņemtais Likums par darba laiku (Valdības Vēstnesis, 01.04.1922., 1) paredzēja darba laiku fiziskā darba darītājiem – astoņas stundas, bet garīgā darba strādniekiem – sešas. Likuma 19. pants noteica atsevišķām nozarēm izstrādāt citu darba likumu, kas arī attiecās uz dzelzceļa un pasta-telegrāfa un telefona (turpmāk: P-Tt) resoru. 1923. gadā abām nozarēm pieņēma darba laika likumu (Valdības Vēstnesis, 15.09.1923., 1–2; Valdības Vēstnesis, 05.10.1923., 1–2). Tie iekļāva sievietes un bērnu nodarbināšanas ierobežojumus, atvaļinājuma un brīvā laika noteikšanu, tomēr pēdējais atsevišķos gadījumos bija tikai nosacīts. Likumos bija būtiski trūkumi – darbinieki bija pakļauti vairāk nekā 10 stundu garai darba dienai. Abi likumi noteica nepieciešamās 208 stundas mēnesī, tomēr to aprēķināšana, kas būs redzams pēc arodbiedrību sūdzībām, nebija piemērota. Problēmas radīja nevis virsvalžu un kantor darbinieku, bet gan pārējo strādnieku algu aprēķināšana.

Latvijas historiogrāfijā arodkustības jautājums aplūkots plaši un vispārīgi, tādējādi neatspoguļo konkrētu arodbiedrību darbību. Līdz ar to arī pētījumi par dzelzceļa un pasta resora darbinieku arodbiedrībām, kas atspoguļo nozares darba problēmas un tā risināšanu caur likumdevēju, nav pieejami. Andrejs Veckalns (Veckalns 1928, 509–512), Ādolfs Šilde darbā “Latvijas vēsture 1914–1940. Valsts tapšana un suverēnā valsts” (1976) un Arnolds Aizsilnieks “Latvijas saimniecības vēsture 1914–1945” (1968)

vispārīgi iezīmējuši arodkustību un strādnieku sociālā stāvokļa problēmas, nesniedzot plašāku ieskatu to risināšanā. Līga Lapa un Jānis Bērziņš pievērsušies arodbiedrību pirmsākumu pētniecībai. Darbos izklāstīta ne tikai arodkustības rašanās, bet arī vispārīgais strādnieku stāvoklis. Šie darbi aptver Krievijas impērijas periodu, nevis 1922.–1934. gadu, tādējādi nav novērojama organizāciju pārstāvju iesaiste likumdošanas procesā. Kārļa Upīša “Nacionālās arodkustības gaitas” (1936) sniedz ieskatu arodkustībā ne tikai Latvijā, bet arī citās valstīs, tomēr darbs rakstīts Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma ideoloģijas iespaidā. Josifa Šteimaņa darbā “Cīņā pret kapitālu. Arodkustība Latvijā no 1920. līdz 1940. gadam” (1959) novērojama “buržuāziskās” Latvijas un sociāldemokrātu nomelnošana un RABCB nozīmes pārlieku celšana. Objektīvāku veikumu RABCB izpētē devusi Guna Plakane, izstrādājot maģistra darbu (2020). Arnis Kluinis un Rolands Pētersons “Arodbiedrību gadsimtā” (2006) arodbiedrības kustību starpkaru periodā aplūko no politiskās puses, galveno uzmanību veltot sociāldemokrātu un komunistu savstarpējām nesaskaņām un konkurencei.

Raksta mērķis ir konstatēt, kā un ar kādām metodēm arodnieciskās organizācijas iesaistījās likumdošanā savu interešu aizstāvībā. Hronoloģiskie ietvari ir no pirmās līdz ceturtās Saeimas darbībai. Rakstā izmantota vēsturiskās ģenēzes metode. Hronoloģiskā secībā tiks aplūkots, kā arodbiedrības likumdošanas ceļā centās panākt dzelzceļa un P-Tt resoru darbinieku darba laika likuma grozišanu atbilstoši organizāciju prasībām. Pētījumā izmantoti Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva LR Saeimas nepublicētie dokumenti, LR Saeimas stenogrammas un periodikas izdevumi.

DARBA LAIKA NORMĒŠANA

Arodbiedrību iesniegumi un visu četru Saeimu komisijas sēžu protokoli liecina, ka dzelzceļu un P-Tt darba laika likumi nozaru darbiniekus neapmierināja. Laika aprēķināšana dzelzceļniekiem bija pakļauta *aktīvam* (darbinieks nepārtraukti fiziski vai garīgi veica darba pienākumus), *pasīvam* (darbinieks atradās darba vietā, bet nepildīja aktīvu darba laiku, piemēram, vilcienu apkalpošana stacijās) un *efektīvam* (iegūst no aktīvā (100 % apmērā) un pasīvā darba (stundas reizinātas pēc attiecīgajiem koeficientiem (0,33–0,90) laika summēšanas) darba laikam (turpmāk: trīsdalīgais darba laiks). P-Tt resorā laika aprēķināšana nebija pakļauta dzelzceļnieku laika iedalījumam, tomēr arī viņiem bija jāstrādā garas stundas. Abos resoros daļēji tika ieskaitīts darba laiks, kad strādnieks atradās darbā, bet neveica savus tiešos uzdevumus. Tādēļ tas būtiski ietekmēja laika aprēķināšanu – darbinieks mēnesī nostrādāja vairāk, bet tas netika ieskaitīts kā pilnais laiks. Šim nozarēm bija jāstrādā vairāk par 10 stundām dienā. Tas

ietekmēja darbinieku veselību, darba kvalitāti un pārstrādāšanās dēļ brīžiem apdraudēja dzīvību. Tādēļ likumdošanas ceļā arodbiedrību pārstāvji, iesūtot iesniegumus vai apmeklējot Saeimas komisijas sēdes, centās panākt normētu darba laiku līdz astoņām stundām dienā.

1923. gadā pieņemtā dzelzceļnieku darba likuma turpmākā grozīšana bija sarežģīta, kuru veica Saeimas sociālās likumdošanas un budžeta komisija. Likumprojekts nokļuva pirmās un otrās Saeimas sēdēs, tomēr to nepieņēma deputātu un frakciju dažādu viedokļu dēļ. Otrās Saeimas 1928. gada 18. maija sēdē jautājuma referenti no sociālās likumdošanas un budžeta komisijas ziņoja, ka likumprojekts ir jāpieņem, lai gan tajā joprojām bija trīsdaļīgais laika sadalījums un prasītu Ls 1 300 000. To atbalstīja sociāldemokrātu un jaunzemnieku frakcija Pētera Zeibolta un Kristapa Bahmaņa vārdā. Augusts Briedis no Zemnieku savienības un Gustavs Reinhards no Kristīgās nacionālās apvienības uzskatīja, ka likumprojekts nav atbalstāms. Aizklātā balsošanā likumprojekts tika nodots atpakaļ komisijām, nemainot darba laika likumu (LR Otrās Saeimas stenogrammas (turpmāk: SST), 9. sēdīja [1928]. Rīga: LR Saeima, 283.–292., 299.–309. sl.). Šāds stāvoklis radīja neapmierinātību arodbiedrību vidū, tādēļ to iesniegumu sūtīšana komisijām neapstājās. Piemēram, P. Zeibolta, Dzelzceļnieku savienības priekšsēdētāja, parakstītais iesniegums Saeimas priekšsēdētājam prasīja caurskatīt darba laiku. Joprojām darbinieki bija pārpūlēti, veselības problēmas, arī invaliditāte un pat nāves gadījumi nebija zuduši (LNA-LVVA, 5485–1–4053, 105. lp.). Tomēr Otrās Saeimas laikā uzlabojumi netika sasniegti.

Ceturtais Saeimas sociālās likumdošanas komisija 1933. gada 22. februārī atsāka caurskatīt likumu par darba laiku dzelzceļa darbiniekiem. Likumprojekts bija jāgroza pasaules ekonomiskās krīzes periodā, kas radīja lielākas finansiālas grūtības nekā iepriekš. Šī jautājuma referents bija P. Zeibolts. Pārstāvji no Dzelzceļu biedrības (J. Bērziņš) un savienības (J. Pētersons) norādīja likuma un krīzes sekas. Dzelzceļu virsvalde no resora atlaida aptuveni 740 personu. Darbinieku atlaišana veicināja esošo strādnieku pārpūli. Iepriekšējo septiņu vai astoņu cilvēku darbu krīzes apstākļos veica divi, nepalielinot atalgojumu, turklāt joprojām pastāvēja trīsdaļīgais darba laiks. Tautas labklājības ministrijas pārstāvis F. Roze ierosināja vispārīgi pāriet no 48 uz 40 stundu garu darba nedēļu, izmaiņas ienesot arī dzelzceļa resorā. Pēc viņa domām, tas varētu piešķirt iespēju dzelzceļa resorā nodarbināt bezdarbniekus. Pret to iestājās organizāciju pārstāvji, jo ne visiem bezdarbniekiem bija nepieciešamās amata zināšanas (LNA-LVVA, 5485–1–3682, 8.–9. lp.).

1. martā komisijas locekļi sāka likuma pantu lasīšanu. Kārlis Kiršteins no Demokrātiskā centra un bezpartejisko sabiedrisko darbinieku frakcijas un P. Zeibolts iesniedza priekšlikumu likvidēt trīsdaļīgo darba laiku. Šādas prasības periodiski izteica arī organizācijas. Tomēr balsojumā to noraidīja līdzekļu trūkuma dēļ. Noraidīja arī ideju par vispārīgu pāriešanu uz astoņu

stundu garu darba dienu, jo grozījumi paredzētu Ls 1 600 000 izdevumus (LNA-LVVA, 5485-1-3682, 11.-12. lp.). Likuma izskatīšana turpinājās aprīlī. Dzelzceļnieku arodbiedrība presē publicēja, ka komisija daļu no tās priekšlikumiem atbalstīja: 4., 5., 7., 14. pantu (darba koeficienta pacelšana; noteikt atļautās stundas diennaktī; nakšu, svētdienu un svētku dienu strādājošiem piešķirt mēnesī četras brīvas dienas). Savukārt daļēji pieņēma 15. pantu (vēlējās panākt visiem četru nedēļu atvaļinājumu gadā, bet to piešķīra lokomotīvu vadītājiem un konduktoriem, pārējiem trīs). Noraidīja 3. un 8. pantu (darba laika aprēķināšanā ļaut piedalīties ne tikai Dzelzceļnieku savienībai un biedrībai, bet arī citām; ja darbinieks nostrādājis divas nakts dežūras pēc kārtas vai svētku dienas, tad šo dienu samaksu palielināt līdz 75 %) (Dzelzceļnieku Domas, 01.04.1933., 3-4).

17. maijā bija jānotiek likuma par darba laiku dzelzceļā trešajam lasījumam. Referents P. Zeibolts nezināmu iemeslu dēļ nebija ieradies (LNA-LVVA, 5485-1-3682, 33. lp.), tādēļ pavasara sesijā jautājums netika izlemts. Rudens sesijā, 25. oktobrī, P. Zeibolts vēlējās noturēt lasījumu, tomēr balsojuma ceļā (5 : 4) to noraidīja, jo krīzes ietekmē sociālās likumdošanas komisija pārorientējās uz bezdarba samazināšanas un iedzīvotāju medicīniskās ārstēšanas nodrošināšanas jautājumiem (LNA-LVVA, 5485-1-3677, 44. lp.; Zālite 2003, 537-538).

Līdzīga situācija aplūkotajā periodā novērojama P-Tt resorā – garas maiņas un nepiemēroti darba apstākļi. Organizāciju pārstāvji, kā J. Pētersons, P-Tt arodbiedrība, visbiežāk sociālās likumdošanas komisijai adresēja iesniegumus ar aicinājumu grozīt P-Tt darba laika likumu. 1927. gadā komisija jauno redakciju (paredzēja pāreju uz sešām, astoņām, desmit stundām) nodeva budžeta komisijai (LNA-LVVA, 5485-1-3677, 47.-49. lp.), kura to neizskatīja līdz pat 1928. gadam. 8. jūnija Saeimas sēdē nobalsoja par šā jautājuma izņemšanu no dienas kārtības, jo daļa deputātu (G. Reinhards) uzskatīja, ka likums bija pārāk komplicēts. Starp budžeta un sociālās likumdošanas komisijām nebija vienprātības. Pirmā likumprojektu vēlējās noraidīt, bet otrā – pieņemt. Turklāt deputāti nepaspētu izskatīt likumu, jo dienas kārtībā kopā bija 19 punkti, sēde beidzās ap 23.00, un tā bija Otrās Saeimas pēdējā sēde (LR II SSt, 9. sesija [1928]. Rīga: LR Saeima, 896.-897. sl.). Šo jautājumu bez rezultātiem caurskatīja arī turpmākie Saeimas sasaukumi.

DARBA ATALGOJUMA PALIELINĀŠANA

Pēc 1921. gada likuma par valsts dienestā strādājošo personu sadalījumu amatu kategorijās visi darbinieki bija sadalīti 20 algu kategorijās, nosakot algu attiecību starp augstāko un zemāko 1 : 6 (Valdības Vēstnesis,

20.05.1921., 1). 1923. gadā atalgojuma likumā definēts, ka visi darbinieki saņēma ģimenes piemaksas 8 % no algas (Valdības Vēstnesis, 02.03.1923., 1).

1923. gadā P-Tt arodbiedrības (F. Zvejnieks) un Dzelzceļnieku savienības (J. Eglītis) pārstāvji budžeta komisijai iesniedza pārskatu par dzīves dārdzības radītajām sekām (daļa strādnieku bija maksātnespējīgi). Apziņoties, ka valsts finansiālais stāvoklis neļautu paaugstināt algas, pārstāvji lūdza izmaksāt vienreizēju pabalstu viena mēneša algas apmērā, bet ne mazāk kā Ls 80 (LNA-LVVA, 5485-1-1821, 56. lp.). 1924. gada nogalē budžeta komisija runāja par valsts darbinieku algām un dzīves dārdzību. Sēdē pirmo reizi piedalījās valsts darbinieku organizāciju pārstāvji (Valsts darbinieku arodbiedrība (J. Ramats, D. Vilsons), P-Tt biedrība (J. Višņa) un Dzelzceļnieku savienība (P. Zeibolts)), kuri pieprasīja 30 % algas paaugstināšanu, kas netika pieņemts (Valsts Darbinieku Balss, 20.12.1924., 4-6).

No 1925. gada 14. jūlija algu kategoriju attiecība mainījās uz 1 : 10 (Ls 60 : 600), turklāt no 11. kategorijas algas apmēri palika nemainīgi (Valdības Vēstnesis, 16.07.1925., 1). Pret to iestājās P-Tt arodbiedrība, Latvijas dzelzceļnieku savienība un biedrība. 1928. gadā LABCB Valsts darbinieku sekcija Saeimas priekšsēdētājam Paulam Kalniņam iesniedza prasību uzlabot zemāko un vidējo darbinieku algu kategorijas, samazinot augstāko kategoriju algas (LNA-LVVA, 5485-1-4049, 1. lp.). Nākamajā gadā Valsts darbinieku sekcija iesniedza atkārtotu prasību veikt algu kategoriju revīziju, zemākajai kategorijai saņemot vismaz dzīves iztikas minimumu Ls 100 ar 13. mēneša algas un Ziemassvētku izmaksu; algu kategoriju attiecības atjaunot sākotnējās robežās un visiem piešķirtu vienādu ģimenes pabalstu Ls 25 (LNA-LVVA, 5485-1-4053, 119.-120. lp.).

Saeima 1929. gada 15. marta sēdē pieņēma organizāciju prasības un noteica valdībai divu nedēļu laikā izstrādāt jaunu likumprojektu atbilstoši prasībām (LR III SSt, 2. sesija [1929]. Rīga: LR Saeima, 642.-644. sl.). Uzlabojumi tika sasniegti jūnijā. Zemākā kategorija saņēma Ls 80, bet vienlaikus līdz Ls 740 palielināja algu augstākajai kategorijai (Valdības Vēstnesis, 29.06.1929., 1). Tomēr krīzes ietvaros deputāti samazināja dzelzceļa un P-Tt darbinieku virsstundu atalgojumu. P-Tt resoram atalgojumu līdz 30 nostrādātām virsstundām samazināja no 50 līdz 30 %, vairāk par 30 stundām – no 100 līdz 60 %; dzelzceļā – līdz 50 virsstundām no 50 līdz 30 %, vairāk par 50 virsstundām – no 100 līdz 60 % (Valdības Vēstnesis, 29.06.1929., 5).

Oktobrī VPDCS priekšsēdētājs K. Kiršteins uzsvēra, ka savienības locekļi mēģinās panākt pēc iespējas labvēlīgāku iznākumu strādniekiem, bet viss bija atkarīgs no valsts budžeta. Algas paaugstināšanas programmai bija nepieciešami ap Ls 5 000 000. Ja šī summa būtu pieejama, Centrālā savienība bija sastādījusi jaunu algas sadali, tomēr 20. kategorija saņemtu Ls 85. Ja līdzekļi nebūtu pieejami, tad savienība pieprasīja pabalstu izmaksu viena

mēneša algas apmērā, tomēr tas neatrisinātu situāciju ilgtermiņā (Dzelzceļnieks, 15.10.1929., 1–2).

Bija trīs varianti zemākajai algai – Ls 100, 90 vai 84. To autori: arodbiedrības, sociāldemokrātu frakcija, valdība. Organizācijas mēģināja ietekmēt komisiju lēmumus, lai strādnieks saņemtu Ls 100. Valsts darbinieku arodbiedrība kopā ar Valsts darbinieku biedrību, Dzelzceļnieku savienību un P-Tt savienību Saeimai iesniedza pirmo no arodbiedrībām iedzīvotāju skaitliski visvairāk parakstīto iesniegumu (16 180), kurā pieprasīja zemāko un vidējo algu paaugstināšanu, uzlabot veselības sistēmas pieejamību un normēt darba laiku dzelzceļa un P-Tt resorā (Latvijas Dzelzceļnieku Vēstnesis, 18.05.1929., 6–7).

17. decembrī budžeta komisijas sēdi apmeklēja organizāciju pārstāvji (V. Ganšovs, E. Zandbergs), tomēr balsojuma rezultāts bija nelabvēlīgs Ls 100 un 90 (Valsts darbinieks, 19.12.1929., 374). Saeimas 18. decembra sēdē valdība iesniedza algu likumprojektu – Ls 84 algu 20. kategorijai, nemainot ģimenes piemaksas. G. Reinhards minēja, ka darbinieku algas visās kategorijās bija nepietiekamas. J. Višņa (LSDSP) uzsvēra, ka pavasara sesijā Saeimas vairākums valdībai uzdeva izstrādāt zemāko kategoriju algu paaugstināšanas programmu, sākot ar Ls 100, nevis mazāk. Pēc Saeimas deputātu viedokļu paušanas sekoja likumprojekta balsojums. Pretēji organizāciju prasībām pieņēma Ls 84 zemākai algu kategorijai, tomēr algas līdz ceturtajai kategorijai palika nemainīgas (Valsts darbinieks, 19.12.1929., 393–400).

SECINĀJUMI

Dzelzceļa un pasta-telegrāfa un telefona resora darbinieku pārstāvošās organizācijas iesaistījās strādājošo darba apstākļu uzlabošanā, jo uzskatīja, ka pastāvošie darba likumi bija neatbilstoši, tādēļ prasīja samazināt darba laika stundas un paaugstināt atalgojumu. Mērķu sasniegšanai organizācijas izmantoja divus veidus, lai ietekmētu likumdevēja varu: iesniegumu iesūtīšana komisijām par sociālajām problēmām vai komisiju, visbiežāk sociālās likumdošanas, sēžu apmeklēšanu, konsultējot deputātus par nozaru aktuālajām problēmām un strādnieku prasībām. Svarīga bija arodbiedrību locekļu parakstu vākšana par vēlmi grozīt darba likumu.

Arodbiedrību līdzdalība likumprojektu izstrādē bija nepieciešama sabiedrības viedokļu pārstāvēšanā, tomēr visas organizāciju prasības Saeima nevarēja realizēt. To ietekmēja valsts finansiālo līdzekļu iespējas un deputātu nevienprātība attiecībā pret grozījumiem. Darba stundu samazināšana netika sasniegta nevienā no resoriem. Nozīmīga bija arodbiedrību iesaiste atalgojuma paaugstināšanā zemākajām strādnieku kategorijām, lai

gan netika realizētas visas prasības – algu attiecību normēšana un vienādas ģimeņu piemaksas. Algas apmērs 20. kategorijai nesasniedza Ls 100, tomēr parlamentārisma laikā tas palielinājās par Ls 24, kas spiedīgos finansiālos apstākļos vērtējams pozitīvi. Turklāt Saeima pieņēma valdības izstrādāto algas sistēmu, kas maz atšķīrās no Valsts un pašvaldību darbinieku centrālās savienības aprēķiniem.

AVOTI

NEPUBLIČĒTIE

- Latvijas arodbiedrību centrālbiroja valsts darbinieku sekcija. Ziņojums [latviešu val.], 11.03.1929. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (Rīga, turpmāk: LNA-LVVA), 5485–1–4053, 119.–120. lp.
- Latvijas Dzelzceļnieku savienība. Ziņojums [latviešu val.], 14.03.1929. LNA-LVVA, 5485–1–4053, 105. lp.
- Sociālās likumdošanas komisijas sēdes protokols Nr. 11. [latviešu val.], 01.03.1933. LNA-LVVA, 5485–1–3682, 11.–12. lp.
- Sociālās likumdošanas komisijas sēdes protokols Nr. 9. [latviešu val.], 22.02.1933. LNA-LVVA, 5485–1–3682, 8.–9. lp.
- Sociālās likumdošanas komisijas sēdes protokols Nr. 29. [latviešu val.], 17.05.1933. LNA-LVVA, 5485–1–3682, 33. lp.
- Sociālās likumdošanas komisijas sēdes protokols Nr. 52. [latviešu val.], 25.10.1933. LNA-LVVA, 5485–1–3677, 44. lp.
- Sociālās likumdošanas komisijas sēdes protokols Nr. 33. [latviešu val.], 13.10.1927. LNA-LVVA, 5485–1–3677, 47.–49. lp.
- Ziņojums [latviešu val.], 17.12.1923. LNA-LVVA, 5485–1–1821, 56. lp.
- Ziņojums [latviešu val.], 21.05.1928. LNA-LVVA, 5485–1–4049, 1. lp.

PUBLIČĒTIE

- Algu paaugstinājumu prasība Saeimai ar 16 180 parakstiem. *Latvijas Dzelzceļnieku Vēstnesis*, 18.05.1929., 9, 6–7.
- Cīņas turpmākā gaita. *Valsts darbinieks*, 19.12.1929., 374.
- Kad valsts darbinieki saņems algas paaugstinājumu. *Dzelzceļnieks*, 15.10.1929., 1–2.
- Kā norit darba laika likuma apspriešana Saeimā. *Dzelzceļnieku Domas*, 01.04.1933., 3–4.
- Kā pieņēma jauno algu likumu Saeima. *Valsts darbinieks*, 19.12.1929., 393–400.
- Latvijas Republikas Saeimas kārtības rullis. *Valdības Vēstnesis*, 27.03.1923., 3.
- Latvijas Republikas Saeimas kārtības rullis. *Valdības Vēstnesis*, 10.04.1929., 3.
- Likums par biedrībām, savienībām un politiskajām organizācijām. *Valdības Vēstnesis*, 18.07.1923., 1.
- Likums par darba laiku. *Valdības Vēstnesis*, 01.04.1922., 1.
- Likumu un valdības rīkojumu krājums* (1919). 13. burt., Nr. 154. Rīga, 170.
- LR II Saeimas stenogrammas*, 9. sesija [1928]. Rīga: Latvijas Republikas Saeima, 283.–292., 299.–309., 896.–897. sl.

LR III Saeimas stenogrammas, 2. sesija [1929]. Rīga: Latvijas Republikas Saeima, 642.–644. sl.

Noteikumi par civilresoru darbinieku atalgojumu. *Valdības Vēstnesis*, 02.03.1923., 1.

Noteikumi par darba laiku dzelzceļu darbiniekiem. *Valdības Vēstnesis*, 15.09.1923., 1–2.

Noteikumi par darba laiku pasta-telegrāfa un telefona darbiniekiem. *Valdības Vēstnesis*, 05.10.1923., 1–2.

Noteikumi par valsts darbinieku atalgojumu. *Valdības Vēstnesis*, 16.07.1925., 1.

Noteikumi par valsts darbinieku atalgojumu. *Valdības Vēstnesis*, 29.06.1929., 1.

Noteikumi par valsts dienestā strādājošo personu sadalījumu amatu kategorijās. *Valdības Vēstnesis*, 20.05.1921., 1.

Pārgrozījumi attiecīgos likumos un noteikumos sakarā ar jauniem noteikumiem par valsts darbinieku atalgojumu. *Valdības Vēstnesis*, 29.06.1929., 5.

Valsts darbinieku algu jautājums Saeimas budžeta komisijā. *Valsts Darbinieku Balss*, 20.12.1924., 4–6.

LITERATŪRA

Bērziņš, J., 2009. *Latvijas rūpniecības strādnieku sociālais portrets 1900–1914*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

Lapa, L., 1992. Arodorganizāciju pirmsākumi Latvijā 1905. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1992, 2, 89–106.

Veckalns, A., 1928. Daži dati no Latvijas arodnieciskās kustības vēstures. Izaks, J., sast. *Latvijas Republika desmit pastāvēšanas gados*. Rīga: Golts un Jurjans.

Zālite, E., 2003. Sociālā nodrošināšana un apdrošināšana. Veselības aizsardzība. Bērziņš, V., red. *20. gadsimta Latvijas vēsture*. II sēj.: *Neatkarīgā valsts, 1918–1940*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

PARTICIPATION OF RAILWAY AND POSTAL-TELEGRAPH AND TELEPHONE TRADE UNIONS IN THE LEGISLATIVE PROCESS TO IMPROVE THE WORKING CONDITIONS OF EMPLOYEES (1922–1934)

HELĒNA EMERBERGA

Bc. hist., MA student at the Faculty of the History and Philosophy, University of Latvia

E-mail: helena.emerberga@inbox.lv

ABSTRACT

The interests of railway and postal workers were defended by trade unions. The main issues that the organisations sought to improve legally throughout the parliamentary period were the reduction of working hours and the increase of salaries in line with the cost of living. The aim of this article is to establish how and by what methods trade unions engaged in the legislative process to defend their interests. Trade unions periodically addressed requests to the parliamentary commissions on problems, and actively defended workers' demands at parliamentary commission meetings. Trade unions were thus an important element in expressing the views of a one section of society, although not all demands could be met by the *Saeima*.

Keywords: trade unions, legislative drafting, *Saeima*, Social Legislation Commission, working time, salary.

SUMMARY

The article “Participation of railway and postal-telegraph and telephone trade unions in the legislative process to improve the working conditions of employees (1922–1934)” takes a closer look at the cooperation relations between the *Saeima* and trade unions. A trade union brings together workers from the same industry to gain a stronger role in defending their interests. The article discusses how the organisations of the railway and postal-telegraph sectors defended the interests of workers in the legislative process to reduce working hours to 8 hours a day and to raise salaries because they did not match the cost of living.

The aim of the article is to establish how and by what methods the trade unions were involved in the legislative process to defend their interests. The research uses the method of historical genesis. The chronological

structure of the study shows how the trade unions tried to legislate for the amendment of the working time law for railway and postal-telegraph and telephone workers in line with the organisations' demands. Trade unions periodically addressed complaints to the *Saeima* commissions on issues in the sectors, asking the commissions to resolve them. On the issue of working conditions for railway, postal-telegraph and telephone workers, the *Saeima* received the most signed petitions from citizens asking for changes to the relevant laws. The trade unions actively defended the workers' demands at the meetings of the *Saeima* commissions. Trade unions were an important element in presenting the views of a particular part of society, although the *Saeima* was not able to satisfy all the demands.

THE SYMBOLISM OF BIRDS ON POLYCHROMATIC WOODEN DOWRY CHESTS IN THE NATIONAL MUSEUM OF LITHUANIA

ONUTĖ GAIDAMAVIČIŪTĖ

Doctoral student (ethnology), Klaipėda University

E-mail: ona.gaida@gmail.com

ABSTRACT

The aim of the research is to investigate the symbols of birds on the furniture artefacts stored in the National Museum of Lithuania: dowry chests. In general, Lithuanian ethnic culture can be called "a tree culture". The main construction and equipment material of Lithuanian dwellings was wood.

Lithuanians made all household items, furniture, as well as work tools from wood. Wood is also the main material for furniture. As far as it is known, Lithuanian peasants loved to decorate, to paint mostly the dowry chests and the cabinets. The decoration of cabinets with polychromatic painting is identical to the decoration of dowry chests (however, the decoration of cabinets began later than that of the dowry chests).

Keywords: dowry chest, symbolism of birds, polychromatic painting, polychromatic wooden furniture exhibits, the National Museum of Lithuania.

INTRODUCTION

The main focus of the study is the collection of dowry chests at the National Museum of Lithuania. This collection is the most unique and extensive in Lithuania. The current research is unprecedented, because no summarized investigation on this topic has been carried out to date, except several mentions in the ethnologic articles. The current study employs the methods of descriptive and comparative analysis, as well as classic field research methods, namely, observation. The primary purpose

of these furniture artefacts made in the period from the 18th century until the late 19th century was functional and practical – to facilitate the household chores of rural people. A little later, in the early 20th century, the functional meaning was supplemented by the ornamental, decorative connotations.

Figure 1. Dowry chest. LNM EM 12991 (photo: A. Baltēnas)

1. attēls. Pūra lāde. LNM EM 12991 (foto: A. Baltēns)

Figure 2. Dowry chest. LNM EM 16628 (photo: A. Baltēnas)

2. attēls. Pūra lāde. LNM EM 16628 (foto: A. Baltēns)

Figure 3. Dowry chest. LNM EM 6771 (photo: A. Baltėnas)

3. attēls. Pūra lāde. LNM EM 6771 (foto: A. Baltēns)

Figure 4. Dowry Chest. LNM EM 11413 (photo: A. Baltėnas)

4. attēls. Pūra lāde. LNM EM 11413 (foto: A. Baltēns)

RESEARCH DATA AND ISSUES

The aim of the current research is to investigate the symbols of birds on the furniture artefacts stored in the National Museum of Lithuania: dowry chests.

The main focus of the study is the collection of dowry chests. This collection is the most unique and extensive in Lithuania.

The object of my research consists of polychromatic wooden furniture exhibits bearing the symbols of birds in the National Museum of Lithuania: dowry chests.

The current study employs the methods of descriptive and comparative analysis, as well as classic field research methods, namely, observation.

The primary purpose of these furniture artefacts made in the period from the 18th century until the late 19th century was functional and practical – to facilitate the household chores of rural people. A little later, in the early 20th century, the functional meaning was supplemented by the ornamental, decorative connotations. Wooden furniture was made using various techniques: carving, engraving, painting, and the motive of the bird was frequently cultivated. This time, the author focuses on polychromatic furniture exhibits.

From the beginning of the 20th century, the decoration of wooden furniture evolved, the ornamentation grew more complex, birds became part of more intricate compositions, usually – the tree of life.

As for dowry chests, the image of birds on them is not very common. The decorations were observed on chests of drawers in different Lithuanian ethnographic regions. The research shows that the collection of the National Museum of Lithuania contains 30 chests of drawers with the motive of bird. The most popular are the images of domestic birds (hen, roosters) and white storks, which can be associated either with common wealth or happy married life.

FUNCTIONS OF THE POLYCHROMATIC FURNITURE

Polychromatic is an adjective characterising the practice of decorating wooden or architectural elements, sculpture, etc., in a variety of colours. The term is used to refer to certain styles of architecture, pottery or sculpture in multiple colours.

The primary purpose of these furniture artefacts made in the period from the 18th century until the late 19th century was functional and practical – to facilitate the household chores of rural people. A little later, in the early 20th century, the functional meaning was supplemented by the ornamental, decorative connotations. Wooden furniture was made using various techniques: carving, engraving, painting, and the motive of the bird was frequently cultivated. The focus of the current paper is on polychromatic furniture exhibits.

From the beginning of the 20th century, the decoration of wooden furniture evolved, the ornamentation grew more complex, birds became part

of more intricate compositions, usually – the tree of life, tree of life, *axis mundi*.

As for dowry chests, the image of birds on them is not very common. The decorations were observed on chests of drawers in different Lithuanian ethnographic regions.

The research shows that the collection of the National Museum of Lithuania contains approximately 27 (up to 30) dowry chests with the motive of bird.

The most popular are the images of domestic birds (hen, roosters) and white storks, which can be associated either with common wealth or happy married life.

DESCRIPTION OF THE NATIONAL MUSEUM OF LITHUANIA FURNITURE SET

Traditional folk furniture is kept in the Department of Ethnic Culture and Anthropology of the National Museum of Lithuania. This is the largest set of furniture in Lithuanian museums. The largest part of the furniture was acquired by the museum in the 20th century. Pieces of furniture were received since 1948, when first ethnographic expeditions were organized.

Until the 18th century, the peasant household was dominated by natural wood, cupboards or sawn boards – *kraičkubiliai*, *kraičloviai* – cupboards, wardrobes. They were made by the peasants themselves; they did not require special tools.

Furniture was made with an axe, chisel, and other tools, without much skill or knowledge. In folk household artifacts, decoration is related to material well-being, since the carving of ornaments requires a lot of labour and is costly, only well-to-do farmers could afford it. Therefore, until the 18th century, the decorations were present almost exclusively in the dwellings of free peasants and estates. In the countryside, decor spread along with the progress of construction techniques in the second half of the 18th century, with a wider use of the saw and the drill.

As the economic conditions of life changed, and the work tools improved, so did the furniture. The main material for the furniture was sawn boards (Lith. *pjautinės lentos*). Ash (Lith. *uosis*), spruce, less often – oak were used for furniture. In addition to satisfying the functional need – to store things, the furniture also decorated the living environment. The furniture provided cosiness and beauty to the room because, with the economic improvement of living conditions, there was an opportunity and need to purchase more elegant furniture made by specialised craftsmen.

In the household of the peasants, cabinet furniture (furniture from casings, or *korpusiniai baldai* in Lithuanian), intended for storing food, dishes, and clothes, prevailed. In each shed, there were furniture work cupboards, in Lithuanian called *šėpos*. There were cupboards for storing food, dishes and clothes; also chests for the maidens' dowries.

After the abolition of serfdom in 1863, the countrymen in Lithuania built bigger houses with more rooms; the good premises were used for holidays and recreation.

Furniture decorated the rooms. The embellishment was not yielded as much by the shape of the furniture itself than by the colour and decorative elements.

Cupboards, sideboards, hanging cabinets were painted blue, green, cherry or brown. Paints for painting furniture were produced by the painters themselves from plant leaves, flowers, bark, soot, oil, whereas later the purchased paints appeared.

FLAT FURNITURE

The flat furniture is the most suitable for decoration, as it has convenient, smooth surfaces. Lithuanians did not like empty planes, so they decorated them. Among the first decorated surfaces were the painted cabinet doors. The earliest cabinets were made with a single door, whereas later spread the fashion of cabinets with double doors. The simpler ones, sparsely decorated, stood in the chambers, in the anterooms. The more opulent rooms were decorated with painted ornaments.

The unique decoration of the chests was determined by wedding customs – to sing during the wedding, to inspect, to judge the bride's hard work and wealth from the size and weight of the dowry chest, while the colours and ornaments adorning that chest suggested her beauty.

In the traditional Lithuanian culture, the dowry chest was not an object of unequivocal purpose. In addition to utilitarian (dowry storage and transportation) and decorative (applied art), chests were also given symbolic and ceremonial functions. The removal of the bride's dowry from her parents' house and its acceptance by the young man were accompanied by wedding rites, during which the chest (or chests) became a representative piece of furniture – a symbol of the girl's hard work and wealth. (Usačiovaitė 1998, 51)

Valdas Gasiūnas mentioned the motif of birds as an element of the composite plant composition of dowry chests in the article "Motif of a plant in a vase". He stated: "animal (zoomorphic) symbols are also associated with

the motif of a plant in a vase in Lithuanian folk art, for example, birds associated with a flower in a vase. Bird symbolism in folk art is very old and multi-meaningful. [...] In Lithuanian folk art, birds were depicted one, two, three, five, seven or more at the top or branches of a plant rising from a vase [...] (Gasiūnas 1984).

The dominating flowering plant with birds on the branches also had a symbolic meaning – it embodied her future happiness and well-being.

People were watching birds for centuries. They allowed the birds to live near their homes, believing that the birds brought the inhabitants. Lithuanians considered the stork to be a lucky bird. The return of the stork is equated with the resurrection of nature, he is also the bearer of gifts, wealth, even new life (a baby). Stork is dowry collector, keeper, pleases the eyes and the heart.

Pigeon is a peaceful, gentle, loving bird of conjugal fidelity, – the pigeons live in pairs, and are affectionate.

COMPOSITIONS WITH BIRDS

Birds on the furniture are grouped by two, five, and these are not accidental numbers – instead, they represent the harmony of the world. Double symbolism determined the layout of the ornaments on the plane. The entire image is painted on dowry chests, furniture. Duck is a domestic bird, they always live in pairs, represent family happiness.

Birds are often part of a composition, usually a with a plant, frequently assuming the same colours as the plant, flower, and in this case it is quite difficult to recognize the species' "identity" of the birds. An example of this is a stamp-decorated Samogitian chest (Mažeikiai district; LNM EM 13687) in blue tones, which has been decorated with the symbol of a bird (pigeon), the bird is in the central part of the chest.

In contrast to the chests from Žemaitija, the decoration of the Aukštaitija chests usually recognizes the species identity of birds: it is usually a composition of chicken – a rooster and a hen – on both sides of a plant.

Both the rooster and the hen, placed on chests, can be treated as signs of abundance, wealth, fertility – even a kind of wish for abundance and wealth. When getting married, the young bride usually brought a dowry chest with her. Sometimes dowry chests were given as gifts.

Several chests depict colourful (greenish, yellowish) birds, whose species identity is difficult to determine, they resemble more exotic birds – brassicas, warblers or even parrots, which, apparently, in the 19th century were also grown in estates.

Notably, birds were depicted differently in various Lithuanian ethnographic regions: "In Upper Lithuania, the plant motifs of furniture are

graceful, small, very graphic, with playful thin lines. Leaves are dominant in the plant motifs of Žemaitija furniture (except for the chests of the field system), colourful flowers are emphasized in Suvalkija” (Keturka 1988, 23).

As the museologist, art researcher Akvilė Mikėnaitė observes, “Birds symbolized fertility, fecundity, family happiness. A stork, a rooster, a hen are considered guardians of the family hearth – at the same time they were also heralds of the increase of the family” (Mikėnaitė 1992, 25).

A. Mikėnaitė also confirms the observation of the author that stork, hen, rooster motifs were widespread in the decoration of Aukštaitija chests and sideboards. According to the ancient belief, storks are sacred birds that bring prosperity to the homestead. Storks were an integral part of the old Lithuanian homestead. The storks were given special care and protection. The depiction of other birds, such as ducks, are occasionally found on the furniture. The love of painting flowers with birds was mainly spread in the decoration of the chests of the Aukštaitija.

As noted in the introduction, practically no dowry chests with the image of birds from Suvalkija and Dzūkija were found in LNM. As an exception, there is one bicolour (blue and red tones) chest from Šakiai district, the middle part of which is adorned by a painted double-headed eagle – the symbol of the Kingdom of Prussia (LNM EM 16226).

The storks in Aukštaitija chests apparently also represent abundance and fertility. According to “Mūsų tautosaka”, “stork brings happiness to the person in whose house it nests. In the first year, he leaves behind a feather as a sign of gratitude, in the second – an egg, and in the third – a child. (Mūsų tautosaka 1931, 72).

The same compositional scheme is observed in both the Aukštaitija and Žemaitian chests: the birds are usually depicted in pairs, facing each other according to the mirror composition. It does not matter at all whether it is a pair of realistically depicted recognizable birds (a rooster and a hen, two roosters, two storks), or two stylized birds whose species identity is difficult to name.

It is worth mentioning that Latvians have similarly adorned, painted dowry chests as Lithuanians – the book of Inese Sirica “Painted Decorations on Latvian Dowry Chests and Wardrobes: Late 18th–Early 20th Century”. I. Sirica was exploring the colours and the motives of the dowry chests, she concludes that “Researchers regard brown, green and blue as the basic colours of vernacular Latvian dowry chests and wardrobes, adding that other colours are also present. After analysing the material, it can be concluded that decorated dowry chests were used alongside unpainted or monochrome ones” (Sirica 2020).

I. Sirica notes that “Birds were very common elements of the vase and flower motif in 18th and 19th century painted decorations of Latvia.

The species of birds, like elsewhere in Europe, are difficult to identify. A common feature of furniture decoration in all regions of Latvia is a couple of birds represented in a heraldic composition. However, there are deviations from this scheme. For example, several chests in Kurzeme and Zemgale are adorned with painted decorations where one of the birds has turned its head and is looking away” (Sirica 2020). It appears that in Lithuanian dowry chests the most popular motives that are domestic birds – roosters and hens, from the wild birds the most popular is a motif of the stork.

According to I. Sirica, “The couple of the rooster and hen has a symbolic meaning in Latvian mythology, as they personify the union of the masculine and feminine in marriage. The hen (occasionally black) or partridge is a metaphor for the bride in Latvian folk songs. Black chicken together with a rooster have been painted on three dowry chests and a wardrobe in the parishes of Rāmuļi, Ukri and Ceraukste” (Sirica 2020, 292).

STATISTICS: THE DOWRY CHESTS IN THE NATIONAL MUSEUM OF LITHUANIA

A total of 138 dowry chests are stored in the collections of the Ethnic Culture and Anthropology Collections Department of the National Museum of Lithuania, of which 25 are copper.

Of the 138 chests in the collections of the LNM Ethnic Culture and Anthropology Collections Department, 27 chests are decorated with a bird motive / ornament (usually all or at least some of them are used), which constitutes 35 percent of the total number of chests.

In the collections of the Ethnic Culture and Anthropology Collections Department of the National Museum of Lithuania, out of 138 chests with birds, the author found 27 chests of drawers and cupboards with images of birds from two ethnographic regions: Samogitia and Aukštaitija.

According to the exhibits of the Ethnic Culture and Anthropology Collections Department of the National Museum of Lithuania, birds on Samogitian chests and copper from Samogitia (Kretinga district, Klaipėda district, Mažeikiai district, Seda district, Plungė district, etc.) are often compositions, mostly of plants, are usually painted in the same colours as the plant, the flower, and in this case it is quite difficult to identify the species identity of the bird.

In contrast to the chests from Samogitia, the Aukštaitija’s chests usually enable recognition of the species identity of the birds: it is usually a plant composition with chicken – rooster and hens – on both sides of the plant, which is often supplemented by a pair of storks. Storks can also be depicted alone on dowry chests.

The Department of Ethnic Culture and Anthropology of the National Museum of Lithuania contains 14 chests of drawers from Aukštaitija (North East of Lithuania). In Aukštaitija chests, birds are depicted – painted – quite realistically, choosing the shape and colours characteristic of a certain bird species.

Usually, a pair of hens, the rooster and the hen, are recognizable, as well as white storks, which are sometimes depicted together (chicken and storks), while in other instances – separately.

Black roosters are depicted on several high chests (LNM EM 16268, LNM EM 16265).

The Department of Ethnic Culture and Anthropology of the National Museum of Lithuania stores 12 chests from Samogitia. Samogitian chests depict birds in a rather stylized form, and their species identity is difficult to determine. As noted before, in all but one of the Samogitian chests of drawers (LNM EM 6767), the birds are part of a plant ornament, blending in with the colours of the depicted floristic motifs.

CONCLUSIONS

From the beginning of the 20th century, the decoration of wooden furniture evolved, the ornamentation grew more complex, birds became part of more intricate compositions, usually – the tree of life.

After reviewing the examples of chests of drawers and of towel holders, it is concluded that they are examples of the furniture decorated by the polychromatic painting.

As for dowry chests, the image of birds on them is not very common. The decorations were observed on chests of drawers in different Lithuanian ethnographic regions. The research shows that the collection of the National Museum of Lithuania contains 30 chests of drawers with the bird motive. The most popular are the images of domestic birds (hen, roosters) and white storks, which can be associated either with common wealth or happy married life.

Talking about The National Museum of Art of Lithuania, from 138 chests in the collections of the LNM Ethnic Culture and Anthropology Collections, 30 percent of them have a bird motif.

The assumption that most of the chests, towel holders are from Samogitia and Aukštaitija, is confirmed. The hypothesis that birds in Samogitian coffins are often part of the composition, mostly plant, is usually confirmed in the same colours as the plant, the flower, and in this case it is quite difficult to recognize the species identity of the birds.

Meanwhile, in the decoration of Aukštaitija chests, the species identity of birds is most often perceptible: it is usually a plant composition with chicken – rooster and hens – on both sides of the plant, often supplemented by a pair of storks. Chicken, especially roosters, are associated with the semantics of abundance and wealth in the decoration of the chests, and the stork is also associated with abundance and fertility.

Unfortunately, neither the LNM nor the LIMIS system was able to detect the bird motif in the Suvalkija, Dzūkija or Lithuanian chests. Of course, this is not yet certain that there were no chests with a bird motif in Suvalkija, Dzūkija and Lithuania Minor. This will be confirmed or disproved by a visit to other Lithuanian museum collections.

ABBREVIATIONS

LNM – National Museum of Lithuania

BIBLIOGRAPHY

- Becker, U., 1995. *Simbolių žodynas*. Vilnius: Vaga.
- Bernotaitė-Bieliauskienė, D., Kuodienė, M., Ūdraiūtė, I., 2009. *Lietuvių liaudies menas – gyvybinga amžių tradicija. Iš tėvelio kiemo, iš motulės skrynių. Lietuvių liaudies menas. Parodos katalogas*. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus.
- Douglas, M., 2004. *Natural Symbols. Explorations in Cosmology*. London; New York: Routledge.
- Dundulienė, P., 1982. *Paukščiai senuosiuose lietuvių tikėjimuose ir mene*. Vilnius.
- Gasiūnas, V., 1984. Augalo vazoje motyvas. *Liaudies meno savitumas*. Kaunas: Šviesa.
- Gimbutienė, M., 1997. *Senoji Europa*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Firth, R., 1975. *Symbols. Public and Private*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Keturka, A., 1987. *Spalva lietuvių liaudies baldų puošyboje. Skrynios, kuparai, spintos*. Vilnius: Mokslo.
- Keturka, A., 1988. *Spalva balduose. Spalva lietuvių liaudies mene*. Vilnius: Vaga.
- Kontrimas, Č., 1991. *Lietuvos geležiniai kryžiai*. Vilnius: Mintis.
- Lietuvių etnografijos enciklopedinis žodynas*, 2015. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.
- Mikėnaitė, A., 1992. *Lietuvių liaudies baldai*. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus.
- Mūsų tautosaka*, 1931. Red. prof. V. Krėvė Mickevičius. IV t. Kaunas: Hum. m. fak. Tautosakos Komisijos leidinys.
- Nevskaja, L., 1999. Margumas – chtoniškų gyvūnų atributas. *Senovės baltų kultūra*, 1999, Nr. 5.
- Perkovskis, J., 1999. *Žemaičių liaudies ornamentas: forma ir simbolika*. Vilniaus: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Senvaitytė, D., 2022. Mitologinės Kirnio interpretacijos. *Liaudies kultūra*, 6 (87).
- Sirica, I., 2020. *Painted Decorations on Latvian Dowry Chests and Wardrobes: Late 18th–Early 20th Century*. Riga.
- Usačiovaitė, E., 1998. *Lietuvių liaudies ornamentai. Valstiečių baldų puošybos ir simbolikos bruožai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.

PUTNU SIMBOLI UZ POLIHROMĒTU KOKA MĒBEĻU EKSPONĀTIEM: LIETUVAS NACIONĀLAIS MUZEJS

ONUTE GAIDAMAVIČŪTE

Klaipēdas Universitātes doktorante (etnoloģijā)

E-mail: ona.gaida@gmail.com

ANOTĀCIJA

Raksta mērķis ir izpētīt putnu simbolus uz Lietuvas Nacionālajā muzejā glabātajiem mēbeļu artefaktiem: pūra lādēm. Kopumā lietuviešu etnisko kultūru var saukt par koka kultūru – lietuviešu māju galvenais celtniecības un aprīkojuma materiāls bija koks. Lietuvieši no koka izgatavoja visus sadzīves priekšmetus, mēbeles, darba instrumentus. Koks ir arī galvenais mēbeļu materiāls. Cik zināms, lietuviešu zemnieki labprāt rotāja, apgleznoja galvenokārt pūra lādes un skapjus. Skapju apdare ar polihromo krāsojumu ir identiska pūra lādes dekorēšanai (tikai skapjus sāka dekorēt vēlāk nekā pūra lādes).

Atslēgvārdi: pūra lāde, putnu simbolika, polihromā glezniecība, polihromēti koka mēbeļu eksponāti, Lietuvas Nacionālais muzejs.

KOPSAVILKUMS

Šī pētījuma mērķis bija apzināt putnu simbolus uz Lietuvas Nacionālajā muzejā glabātajiem mēbeļu artefaktiem: pūra lādēm. Šajā pētījumā tika izmantotas aprakstošās un salīdzinošās analīzes metodes, kā arī klasiskās lauka pētījumu metodes, proti, novērošana.

Kopumā lietuviešu etnisko kultūru var saukt par koka kultūru, jo galvenais lietuviešu māju celtniecības un aprīkojuma materiāls bija koks – lietuvieši no koka izgatavoja arī visus sadzīves priekšmetus, mēbeles, darba instrumentus. Jāatzīmē, ka no 20. gadsimta sākuma koka mēbeļu apdare attīstījās, ornamentu kļuva sarežģītāki, putni kļuva par daļu no sarežģītākām kompozīcijām, parasti – dzīvības koka.

Dekorācijas bija vērojamas uz lādēm dažādos Lietuvas etnogrāfiskajos reģionos. Pētījums liecina, ka Lietuvas Nacionālā muzeja kolekcijā ir 30 lādes ar putna motīvu. Populārākie ir mājas putni (vistu, gaiļu) un balto stārķu attēli, kurus var saistīt vai nu ar kopīgu bagātību, vai laimīgu laulības dzīvi. Kopumā putnu attēls uz pūra lādēm nav īpaši izplatīts. Runājot par Lietuvas Nacionālo mākslas muzeju, no Etniskās kultūras un antropoloģijas kolekcijās glabātajām 138 lādītēm 30 procentos gadījumu tām ir putna motīvs.

STRANGE ANIMALS AS PORTENTS OF POLITICAL TURMOIL: THE CASES OF THE LIVONIAN CHRONICLES OF BALTHASAR RUSSOW AND DIONYSIUS FABRICIUS

BEĀTE ORLOVA

Mg. hist., Mg. theol., doctoral student, University of Latvia, collections expert,
National Library of Latvia

E-mail: beate.orlova@lnb.lv

ABSTRACT

Contemporary descriptions of the Livonian War are characterized by vivid retellings of miraculous events that have taken place during the campaigns, often believed to be a proof that God is inflicting the war as punishment on Livonia. The aim of this paper is to analyse the descriptions of unusual animals in the Livonian chronicles of Balthasar Russow and Dionysius Fabricius in the context of religious beliefs in the 16th century regarding supernatural portents and miracles. By analysing the narrative structure and the language used, the meaning of animal sightings as portents of political upheaval is revealed. In both chronicles, descriptions of unusual animals are always contextually connected to contemporary political events, thus giving the interpretation of the military campaigns an additional religious dimension.

Keywords: portents, Livonian War, Balthasar Russow, Dionysius Fabricius.

INTRODUCTION

The time of the Livonian War (1558–1583) was a period of intense military action and political upheaval, and, furthermore, a time of religious confrontation, the more recent ideas of the Reformation taking deeper roots and coming into conflict with the long-established Catholic tradition. Contemporary descriptions of the war are characterized by vivid retellings of strange and miraculous events that took place during the campaigns, often

believed to be proof that God was punishing Livonia through the war. In recent years, scholars have showed growing interest in the religious aspects of ideas of war and crusading in the earlier centuries of Livonian history.¹ However, the later period of the Livonian war and the religious aspects of its understanding in Livonian society still present vast opportunities for further study.

The aim of this paper is to analyse the belief in appearances of unusual animals as portents of political turmoil displayed in two of the better known descriptions of the Livonian War: the chronicles of Balthasar Russow (c. 1536–1600) and Dionysius Fabricius (1564–1617). Both authors, devoted churchmen, interpret the war from a religious perspective. This includes descriptions of unusual events, such as comets, plagues, and the appearance of animals uncommon to the region of Livonia, believing that these are signs of God's displeasure or warnings of forthcoming danger.

A comparison of the two chronicles represents an insight into possible similarities and differences in the interpretations of the causes of the Livonian War among the two religious traditions concurrent in Livonia at the time, Russow being Lutheran and Fabricius Catholic. Chronicles have been chosen as the main sources of the author's research because, unlike sermons and theological treatises with obvious religious themes and rhetoric, chronicles reveal the religious beliefs held by Livonians in much subtler ways, and are less often used as sources in the analysis of theological ideas.

The approach to analysing the chronicles is based on observations by the medieval historian Sarah Foot, who states that, while annals and chronicles might sometimes seem like an uncritical collection of historical facts, "the form of annals and chronicles is not an impediment to comprehension but is a central element in conferring meaning on their content. If sets of annals are read entire, rather than as random assortments of variously collected (and unedited) notes, they convey significant narratives [...] made meaningful by selection, omission and careful interpretation" (Foot 2005, 102). Therefore, reports of wondrous and supernatural events are to be considered an integral part of the texts, just as much as the contemporary political and other events that are collected and included in the narrative.

The same idea will be applied to the analysis of the Livonian chronicles of Balthasar Russow and Dionysius Fabricius. Instead of dismissing descriptions of miraculous events as frivolous stories told by the chroniclers to engage their readers, as has often been done in historiography², these events will be analysed as integral parts of the narrative, consciously inserted by the chroniclers in a specific relation to other events in order to convey a deeper significance. Attention will also be paid to the terminology

used by the authors to describe the unusual appearances. All the cases of animals as portents reported by both chroniclers are represented in the article.

Stories of portents and miracles, common in broadsheets, sermons, chronicles and other types of texts, were an essential part of 16th-century European print culture. Reports of comets, eclipses, births of misshapen animals and children and other anomalies in nature fascinated and were highly demanded by readers (Pettegree 2010, 148). The function of portents was both polemical and pastoral (Parish 2019). In a pastoral setting, these strange events became examples of God's displeasure and were used by clergymen in sermons to encourage their congregation to repent. For theologians, these events also served as supporting evidence in their debates with ideological opponents: for example, Lutheran theologians could, and often did, argue that anomalies in nature proved God's displeasure with the Catholic order.³ The theological debates in Livonia were no exception. Both Balthasar Russow and Dionysius Fabricius actively claimed the wondrous and often disastrous natural events that took place in Livonia as a proof of the failings of their opponents.

BALTHASAR RUSSOW'S "CHRONICA DER PROUINTS LYFFLANDT"

The first instance of Balthasar Russow describing an animal appearance that can be interpreted as a portent is the story of the siege of Wesenberg (modern day Rakvere, Estonia) in 1574. He mentions that 14 days before the lifting of the siege, a "strange and wondrous ghost" appeared in the camp outside the town walls:

During this siege [of Wesenberg], 14 days before it was lifted, a strange and wondrous ghost [seltzam unde wunderlich Gespenst] arose with the wolves, which came to the camp near Hausen several evenings one after the other, not bothered by the great number of people and the loud noise there, and began to howl persistently and so horribly that many people's hair stood on end (Russow 1584, 88).

In medieval and Early Modern European societies, any irregularity in the otherwise strictly ordered and predictable rhythms of nature was believed to be a sign through which God communicated with humankind, most often to express His dissatisfaction with the wayward actions of His creation. Here, too, Russow presents an example of animals acting in a way that is unnatural for them. While most wild animals would be wary of human presence, especially avoidant of large crowds and loud

noise, the wolves depicted by Russow are not intimidated by humans and instead act in a manner that terrifies the people gathered in the camp. This deviation from the norm clearly points to a supernatural element in the behaviour of the wolves, which is further emphasized by Russow's use of the term "ghost".

Similarly, Russow tells of an event that took place in 1575 during the arrival of representatives of Denmark and Reval to the Estonian town of Padis for negotiation. During their talks, a large flock of seabirds appeared, the likes of which, as Russow makes sure to point out, had never before been seen in Livonia. The chronicler paints an ominous scene of the birds settling down on roofs of houses and refusing to leave even when the townspeople attempted to scare them away by shooting at them:

[..] *When the aforementioned men and the envoys from Reval arrived in the Padis castle around the evening time, at the same time a large flock of wild and unusual seabirds, not very dissimilar in size and shape to geese appeared and sat down with their flat feet on the roofs and battlements of the buildings. It is a strange and wondrous Monstrum [ein seltzam unde wunderbarlick Monstrum], such strange and unknown birds, which had never before and never thereafter been seen [in Livonia]. The birds sat stiffly on the buildings and took no heed that some of them were shot down. The next day, however, they had disappeared* (Russow 1584, 94).

In describing the strange birds, Russow uses the Latin term *monstrum*, which in classical, medieval and early modern cultures held two possible meanings: developing from the Latin words *monere* (to warn) and *monstrare* (to show, demonstrate), a *monstrum* could thus be thought of as an omen, a sign pointing to an approaching misfortune. The second possible meaning of this word: a monster, something physically repulsive and frightening. Conflating these two meanings, a *monstrum* is then an unusual, most often frightening creature or entity (for example, a celestial object) that through its strangeness functions as a sign for humankind. As summed up by researcher Stephen Asma, "to be a monster is to be an omen" (Asma 2011, 13).

In texts produced in Early Modern Livonia, *monstrum* seems to have been most often used to describe human beings with medical afflictions that caused either all or parts of their bodies to be misshapen. Interestingly, in this case Russow applies the term *monstrum* not to a human being, but to a large group of animals, further drawing attention to the fact that this was a very unusual and even terrifying sighting. It can be thought that the chronicler's use of the term *monstrum* was intended both to describe the birds as something visually terrifying (he focuses on describing

the outward appearance of the birds: their strange, webbed feet and the large size of the flock), and also as a sign (*monstrare*). This interpretation of the strange birds functioning as an omen of future events is further supported by the fact that Russow clearly connects the strange appearance of the birds with the aforementioned diplomatic activities taking place during the Livonian War. This event follows a trend present throughout the entirety of Russow's chronicle, where all of the supernatural events described in the text are contextually connected to events of the Livonian War, thus emphasizing the author's claim that the war was a form of God's punishment for the greed and ignorance of the Livonian people (Orlova 2022, 42).

DIONYSIUS FABRICIUS' "LIVONICAE HISTORIAE"

While Balthasar Russow does not expressively pronounce his own verdict on the meaning of the animal portents described by him, Dionysius Fabricius often depicts unusual animal sightings as mirror-like symbols of the political situation. In one case, the chronicler gives an account of the siege of Dorpat (modern day Tartu, Estonia), which was one of the first Livonian towns to fall to the forces of Ivan IV in 1558. In the very same paragraph, Fabricius describes a strange event that took place shortly before the attack on Dorpat:

[...] This tragedy was preceded by a miraculous omen [omen mirabile]. There is a type of fish common in the lakes of Muscovy, called the Stink or Stint, which gives off a bad smell when caught. These fish are also called Muscovites because they come from Muscovy. They were found in large numbers in the vicinity of Dorpat not only in the rivers and flowing streams, but also in the puddles and bogs, and also scattered on the roads. In order to say what this means, the reader must think for himself (Fabrīcijs 2016, 134).

One of the main points emphasized by the chronicler is the fish appearing in several habitats unusual for the species: instead of swimming in the rivers and streams, as would be normal, these fish were also found in puddles, bogs and scattered along roads. As in the examples from Russow's chronicle, Fabricius places a great emphasis on divergence from the regular order of nature, thus pointing to a supernatural element in the event, which is further underscored by him outright describing it as a miraculous omen (*omen mirabile*).

The author is quite heavy-handed in pointing out that the species of fish is very common to the region of Muscovy, so much so that the fish are

even commonly called Muscovites. Fabricius nods at a deeper significance of this event, intriguingly stating at the end of the paragraph that each reader must think for themselves to discover what it means. However, it is quite clear that the chronicler is alluding to the appearance of the fish as an omen of the soon following attack on Dorpat by the forces of Ivan IV. Fabricius follows this paragraph up with a statement that “righteous divine punishment befell the Livonians for their arrogance and conversion to the Lutheran heresy” (Fabrīcijs 2016, 135).

The next animal portents Fabricius mentions are connected to a later period of the Livonian war, when several other political powers around the Baltic Sea joined the fighting. The chronicler tells of the Polish King Stefan Bathory arming himself and taking the Russian city of Polock in 1579. Along with this story, Fabricius describes not one, but two events in the natural world that were witnessed in the same year:

In the year 1579, King Stefan took up arms against the Muscovites and first went to the Russian town of Polock, which he took in fierce battle on August 13th. In that same year, a strange occurrence was seen in Riga [omen visum est mirabile]. People remembered that in the tower of the castle a crow had made its nest for many years. In that Spring, when King Stefan had besieged Polock, an unseen and rare bird for this region – a stork – tried to take the nest from the crow. The crow fought without any success for about a month, but it was forced to give up its nest to the stork. The older and wiser men of the time explained this mysterious omen [ominis mysterium], as follows. The crow was seen to represent the German rulership, because the Germans had ruled over all of Livonia for a long time. The stork was interpreted to be the Poles, which were unknown beforehand, but now, as was seen, they were pushing out the Germans. Just as importantly, in this year, during bad weather, a whale, uncommon to this region, was thrown out of the Baltic Sea, which could not get back into the water, suffered for a long time in the sand, until the sailors killed it (Fabrīcijs 2016, 180).

In the story of the raven and stork fighting over the nest, Fabricius provides the reader with a clear interpretation, seemingly giving not just his own opinion, but that of respected authority figures in Livonian society. The raven, which has been making its home in Livonia for years, represents the Germans, and the previously unseen and unfamiliar bird (again, the author's emphasis of the animal's uniqueness for the region of Livonia must be noted) – the stork – represents the new power coming into play in the region: Poland. Thus, Fabricius demonstrates that in Livonian society

strange events in the natural world were often thought to be connected to political events by symbolically reflecting them.

The paragraph continues with another description of a strange animal appearance in Livonia. If this were to be a simple curious story intended to draw in the attention of the reader, the author could have placed this description anywhere in the text. However, the description of a whale being beached on the shores of Livonia is purposefully placed in the very same paragraph as the story of the raven and the stork which, as has already been discussed, is clearly connected to the events of Stefan Bathory's attack on Polock. Fabricius himself describes the appearance of the whale as no less important, and, while he mentions it only in a single sentence, this event, too, seemingly carried a deep significance for the author and the readership of the chronicle. While the physical fight between the raven and the stork symbolically mirrors the battles of different political powers, the whale seems to be an omen of forthcoming danger or misfortune. Here, Fabricius could have been trying to show that the whale was a precursor to the political upheavals, which followed soon after.

In Medieval European culture, it was common for whales to be connected with evil, especially the figure of the Devil. One of the basis for such interpretations is the Biblical books of Jonah and Job, which feature stories of large sea creatures. Other legends include popular stories of whale tricking smaller fish into swimming into its mouth in order to eat them. Similarly, the Devil deceives humans into abandoning their faith. The large size of the whale's body is also often cited as a reason for its frightening reputation, and the appearance of whales on land was quite rare, which further solidified their interpretation as omens of misfortune or proof of God's displeasure (Silver 2015, 262–273).

The misfortune suffered by the animal depicted by Fabricius, unable to return to the water and ending up killed, could only foreshadow trouble for Livonia, as well. This adds to the general atmosphere of horror and uncertainty that permeates the time of the Livonian War.

CONCLUSIONS

In the Livonian chronicles of Balthasar Russow and Dionysius Fabricius, the descriptions of strange animal appearances provide an interpretation of contemporary events in accordance with the authors' religious beliefs and worldview: belief that God is present and actively partaking in worldly events, uses mysterious signs and portents to communicate with humankind, and is punishing Livonians for their sins through the events of the Livonian War. Even in the cases when the authors do not provide explicit

interpretations of the portents, they are clearly contextually connected to events of the Livonian war (sieges, negotiations between conflicting sides) and fit into the overall interpretation of the war as God's punishment. In every case, the chroniclers especially point out how unusual these animals are, either never before seen in the region, or behaving in a way that is entirely uncommon for the species, thus giving them a supernatural quality, inferring that God has sent them as signs for the inhabitants of Livonia.

The confessional aspect of the religious identity of both chroniclers is also at play. Russow believed that God was angered by the many sins of the Catholic rulers of Livonia, their bad influence leading to immoral behaviour in wider society. Meanwhile, Fabricius claimed that God punishes Livonia because of its inhabitants abandoning the Catholic faith for Lutheranism. Therefore, the portents described by both authors also function as a polemical tool, in an attempt to disprove the legitimacy of the opposing religious tradition.

Interestingly, while Fabricius is widely believed to have relied on Russow's chronicle for much of the factual material on the military and political aspects of the Livonian War, the portents described by the chroniclers are entirely different. Both chroniclers seem to have drawn upon different sets of sources, possibly heavily relying on oral history and local legends.

These and other examples of belief in divine portents, numerous in chronicles and other texts produced during the period of the Livonian War, reveal the anxieties of a society during war. Religious belief was still an integral part of this world-view, through which Livonians attempted to understand and interpret their surroundings.

BIBLIOGRAPHY

SOURCES

- Fabricijs, D., 2016. *Dionisija Fabricija Livonijas vēsture*. Tulk. Ēvalds Mugurēvičs. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Luther, M., Melanchthon, P., 1523. *Deutung der zwo grewlichen Figuren Bapstesels zu Rom* [...]. Wittenberg.
- Russow, B., 1584. *Chronica Der Prouintz Lyfflandt* [...]. Bart: Gedrucket in der Förstliken Drückerye, dorch Andream Seitnern.

LITERATURE

- Asma, S. T., 2011. *On Monsters: An Unnatural History of Our Worst Fears*. Oxford; New York: Oxford University Press.
- Foot, S., 2005. Finding the Meaning of Form: Narrative in Annals and Chronicles. Partner, N., ed. *Writing Medieval History*. London; New York: Hodder Arnold, 88–108.
- Jensen, C. S. [2019]. *Med ord og ikke med slag: teologi og historieskrivning i Henrik af Letlands Krønike*. [København]: Historika.

- Orlova, B., 2022. *Livonijas kara kā Dieva soda interpretācija Baltazara Rusova "Livonijas hronikā" (1584)*. Master's thesis. Riga: University of Latvia.
- Parish, H., 2019. "Every Living Beast Being a Word, Every Kind Being a Sentence": Animals and Religion in Reformation Europe. *Religions*, 10 (7). Available: <https://www.mdpi.com/2077-1444/10/7/421> (accessed 22.01.2023.).
- Pettegree, A., 2010. *The Book in the Renaissance*. New Haven: Yale University Press.
- Silver, L., 2015. De Profundis: Linear Leviathans in the Lowlands. Eichberger, D., Spinks, J., eds. *Religion, the Supernatural and Visual Culture in Early Modern Europe*. Boston: Brill, 260–282.
- Tamm, M., 2011. Martyrs and Miracles: Depicting Death in the Chronicle of Henry of Livonia. Jensen, C. S., Kaljundi, L., Tamm., M., eds. *Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier: A Companion to the Chronicle of Henry of Livonia*. Farnham: Ashgate, 135–156.

REFERENCES

- ¹ A monograph on the theology of the Chronicle of Henry of Livonia by Carsten Selch Jensen (Jensen 2019) and an article on belief in miracles displayed in the same chronicle by Marek Tamm (Tamm 2011) can be highlighted as notable examples of recent interest in the interconnection of religious beliefs and historiography in medieval Livonia.
- ² One of such examples is the Latvian translation of Balthasar Russow's chronicle, first published in 1926. In it, entire sentences and paragraphs detailing miraculous events have been shortened or cut entirely, apparently believed by the translator to be unimportant. For further information see (Orlova 2022).
- ³ A well-known example is a pamphlet published by Reformation theologians Martin Luther and Philipp Melnachthon in 1523, describing a misshapen creature found in the Tiber river in Rome, which they likened to a monstrous sign of papal power (Luther, Melanchthon 1523). Thus, the importance of miraculous events and warnings signs as a powerful polemical tool was at the forefront of Reformation theology since its inception.

NEPARASTI DZĪVNIEKI KĀ BRĪDINĀJUMA ZĪMES PAR POLITISKIEM SATRICINĀJUMIEM: BALTAZARA RUSOVA UN DIONĪSIJA FABRĪCIJA LIVONIJAS HRONIKU PIEMĒRI

BEĀTE ORLOVA

Mg. hist., Mg. theol., doktorantūras studente, Latvijas Universitāte, krājuma eksperte,
Latvijas Nacionālā bibliotēka
E-pasts: *beate.orlova@lnb.lv*

ANOTĀCIJA

Laikabiedru veidotajiem Livonijas kara aprakstiem raksturīgi stāsti par militāro kampaņu laikā pieredzētiem neparastiem un brīnumainiem notikumiem, kuri nereti tika izprasti kā pierādījumi tam, ka Dievs izmanto karu, lai sodītu Livoniju. Raksta mērķis ir analizēt Baltazara Rusova un Dionīsija Fabrīcija Livonijas hronikās aprakstītos neparastu dzīvnieku parādīšanās gadījumus 16. gadsimta reliģisko priekšstatu par pārdabiskām brīdinājuma zīmēm un brīnumiem kontekstā. Analizējot teksta struktūru un autoru lietoto terminoloģiju, tiek atklāta neparastu dzīvnieku kā pārdabisku brīdinājuma zīmju funkcija tekstā. Abās hronikās neparasto dzīvnieku apraksti tiek kontekstuāli saistīti ar politisko notikumu aprakstiem, tādējādi militārajām norisēm piešķirot arī reliģisku interpretācijas dimensiju.

Atslēgvārdi: brīdinājuma zīmes, Livonijas karš, Baltazars Rusovs, Dionīsijs Fabrīcijs.

KOPSAVILKUMS

Rakstā analizēti Baltazara Rusova (ap 1536–1600) un Dionīsija Fabrīcija (1564–1617) Livonijas hronikās demonstrētie priekšstati par neparastiem dzīvniekiem kā pārdabiskiem politisku pārmaiņu priekšvēstnešiem jeb brīdinājuma zīmēm Livonijas kara (1558–1583) laikā. Viduslaiku un agro jauno laiku Eiropā reliģiskajos priekšstatos aktuāla ir pārliecība, ka novirzes no ierastajiem dabas pasaules ritmiem (ekstrēmi laikapstākļi, neparasti debesu ķermeņi, netipiska dzīvnieku uzvedība) ir Dieva komunikācijas ar cilvēci izpausmes, visbiežāk, lai demonstrētu neapmierinātību ar cilvēku grēcīgām darbībām. Gan Baltazars Rusovs, gan Dionīsijs Fabrīcijs savos Livonijas kara pārskatos apraksta dažādas neparastas parādības, kuras atbilstoši savai koncepcijai par Livonijas karu kā Dieva sūtītu sodu (luterāņu garīdznieks Rusovs to skaidroja ar Dieva dusmām par katolisko valdnieku pārmērībām, kamēr katoļu priesteris Fabrīcijs Dieva dusmu iemeslu saskatīja

livoniešu pāriešanā luteriskajā ticībā) interpretē kā pārdabiskas brīdinājuma zīmes Livonijas iedzīvotājiem.

Viena no šādām brīdinājuma zīmju grupām ir Livonijas reģionam netipisku dzīvnieku parādīšanās un dzīvnieku uzvedība pretēji dabā ierastajam. Abu autoru hronikās katra epizode, kurā tiek aprakstīti neparasti dzīvnieki, kontekstuāli tiek saistīta ar Livonijas kara militārajām un politiskajām norisēm (pilsētu aplenkumiem un ieņemšanu, diplomātiskām aktivitātēm un tamlīdzīgi), tādējādi uzsverot šo parādību kā brīdinājumu par kara izcelšanos un dažādiem tā pavērsieniem funkciju.

Šie un citi piemēri Livonijas iedzīvotāju ticībai pārdabiskām brīdinājuma zīmēm, kas daudzskaitlīgi sastopami hronikās un citos Livonijas kara kontekstā tapušos tekstos, atklāj sabiedrības satraukumu, dzīvojot kara apstākļos. Ticība joprojām bija būtisks šīs sabiedrības pasaules uzskatu aspekts, ar kura palīdzību Livonijas iedzīvotāji centās izprast apkārtējo pasauli un tajā notiekošo.

A DIGITAL ANALYSIS OF ARTISANS' STATUTES – AN INTRODUCTION OF DIGITAL METHODS IN MEDIEVAL LIVONIAN HISTORY RESEARCH

RŪTA BRUŽEVICA

Mg. hist., PhD student and junior research fellow

at Tallinn University School of Humanities

E-mails: ruta.bruzevica@tlu.ee

ABSTRACT

The field of history is rapidly implementing digital humanities tools in researching various historical periods and questions. In medieval history research, one of the major technologies to help with the work with sources is Handwritten Text Recognition, allowing a faster transcription of sources. Source digitalisation results in digital editions and datasets, providing sustainable research data for open and future use. This article lists several digital tools suitable for use in researching medieval Livonian history with an example of Artisans' Statutes in the process of full-scale digitalisation.

Keywords: digital history, Digital Livonia, Artisan Statutes, Transkribus, Nodegoat.

INTRODUCTION

For the past few decades, the digital possibilities provided by computer technologies have affected the daily work of millions of people, and researchers of the Humanities are no exception. While broadly used tools like the Internet, MS Office, and others are common to most, there are also tools created especially for research in the humanities, presented by the field of digital humanities. The methods of digital humanities have been broadly acquired by researchers in various disciplines, especially linguistics, literature, politics, and history. As the field grows, practices of using digital tools for researching history have now been put under a narrower field

known as digital history, as well as digital medieval history for research of medieval history.

Despite the new approaches, the sources used by medieval historians have largely not changed and it is often the reason not to take advantage of the digital methods. However, recently there have been good examples of digital tools that help in researching medieval documents, for example, Handwritten Text Recognition (HTR) technology, practice of publishing digital editions, storing sources and their metadata to provide automatic data analysis, and platforms for creating comprehensive visualisations.

Some of these digital methods are applied by researchers working on the project “Digital Livonia” (Digital Livonia) carried out in Tallinn University since 2021. The outcome of the project will be digital editions of sources, databases, and a searchable portal for history of medieval Livonia. A contribution to the portal will be the work done prior to a PhD thesis on sociability of artisans in medieval Livonian towns. It will include a digital edition compiling all existing original, copied, or already edited versions of medieval artisan statutes from Livonian towns, as well as a database with information about organisations, places, dates, persons, and practices mentioned in the statutes. To achieve the research goal and introduce digital methods in research of medieval Livonia, this research will include experiments with various digital methods for research, e.g., Handwritten Text Recognition, content analysis, source editing and coding, data extraction, network analysis, and other digital methods and tools that might become available in the following years. This article will list some of these methods and introduce their functionality when working with sources of medieval Livonia, particularly, artisan statutes from Riga and Reval (Tallinn).

DIGITAL TRANSCRIPTIONS OF MEDIEVAL STATUTES

Digital tools and programmes are being used more and more often among historians, including medievalists. There have even been claims that often medievalists are early adopters of the digital, with examples of electronic medieval source editions available not long after the Web appeared (Unsworth 2012, §18), successfully applying Geographic Information Systems (GIS) and other digital tools in research projects. With rapid development of technology, new tools that are designed especially for the Humanities and History research are being designed and implemented in individual and institutional projects. Such tools will also be implemented in researching medieval Livonian artisans, with the main ones being an HTR platform Transkribus (“Transkribus”) for transcription of sources, XML (“XML Editor”) markup language and TEI guidelines (“Guidelines – TEI:

Text Encoding Initiative') for publishing a digital edition, database and visualisation environment Nodegoat ('nodegoat | About', n.d.) for storing data, creating databases and producing analytical visualisations.

When considering the keystones of researching medieval history, it's impossible to imagine it without sources, whether they are originals in archives, later copies, photocopies, or published editions. As dealing with sources often includes a considerable amount of work, various digital tools have been created to support their availability and research. For the last few decades, the main goal of dealing with medieval sources has been their digitisation¹ by creating digital libraries and electronic manuscript facsimiles have been produced in large quantities by various heritage institutions (Birnbaum et al. 2017, 4–5). Although digital facsimiles have been available, there has been a lack of possibilities to secure fast and precise addition of metadata and transcriptions to these sources, because the previously available Optical Text Recognition (OCR) technology has not been entirely useful for generating transcriptions of handwritten text (Birnbaum et al. 2017, 6), therefore transcriptions mainly have been done by employed researchers or volunteers (Terras 2022, 179). Tools like Transkribus that provide the use of recently developed HTR technology are reshaping this field by allowing to digitally generate transcriptions of these previously digitised facsimiles. Transkribus has become an important tool for hundreds of projects in source digitalisation, e.g., the Citizen Science project for transcribing late Hanseatic diets "Hanse.Quellen.Lesen!" (Popken) by FGHO (Forschungsstelle für die Geschichte der Hanse und des Ostseeraums) and "Mapping Medieval Vienna" by the Free University of Berlin in Germany, (Helmchen) as well as three archival collections have been made available through Transkribus by the National Archives of Estonia ("The full-text search platform is open – Rahvusarhiiv"). Other Institutions actively using the tool are the Rijksmuseum, British Library, University of Cambridge and others, and together in 2020 Transkribus had more than 18'000 unique active users (Terras 2022, 186).

In research of medieval artisan statutes, Transkribus is used to fully digitalise already digitised (photographed or scanned) statutes, mainly to provide digital transcription and annotation. It is designed to support the transcription of handwritten texts, including historical manuscripts, and offers such tools as a layout editor, a text editor, and a possibility to provide metadata, as well as allows use of different languages and scripts. In this case the setting allows to successfully work with texts in Middle Low German and to create specific models for manuscripts in this language.

The process of digitalising² sources can only begin after a successful and high-quality digitisation of the source, which means having good quality photos or scans of the source provided by the archive or photographed personally. If needed, the .jpeg files have to be edited, e.g. snipped or

enchanted prior to upload, as Transkribus does not offer photo editing on the platform. In this case, the statutes are snipped to a scale 3:4, if their size allows, and enchanted with other editing tools only if they are damaged or with low light.

Once the images are edited and uploaded, it is possible to start creating the transcription. A layout editor allows to define the structure of the document, such as the text regions, text lines, number of columns, notes on sides or other structural specifications. A tool for Layout analysis finishes this process automatically by finding text regions and lines of the manuscript automatically and allowing to edit it, if necessary. This feature is especially useful in such standardised manuscript format as statutes, where text is mainly written in monolithic paragraphs and clear lines, with only a few notes on the sides that sometimes can be easily integrated in the main text region. Creation of a layout and text lines elevates the quality of the transcription, as it is digitally linked to its precise location on the facsimile, as it can be seen on Fig. 1.

When beginning the transcription work on a project, it is not always possible to produce transcriptions by using Artificial Intelligence (AI) only – transcriptions of at least several pages must be done manually if no suitable recognition model is yet available. To make a private model based on the medieval artisan statutes, several transcribed statute manuscripts from 14th to 16th century Tallinn and Riga were trained in an AI model, with a training set of 16'915 words with a resulting Character Error Rate (CER) of 9.27 % on Validation Set (see Fig. 2). CER measures the accuracy of the model, here meaning that the model is accurate 90,73 % of the time, which is a rather good result for a private model, but not effective enough for significant time saving on a transcription.

Training one's own model is not always necessary – there are more than 95 publicly available models on the Transkribus platform, created by researchers or as results of private or institutional projects. Several of those are suitable for automated transcriptions of medieval texts in German, e.g., for 15th century Bastarda, 16th century Current, as well as Gothic book scripts (Public Models in Transkribus). Another public model for 15th–16th century German has been created in 2022 by a group of researchers working on their individual or institutional projects sharing their transcribed documents for a generic model. The model has a geographical scope from Austrian lands to the Baltic Sea, including scripts as Gothic cursive, Bastarda and Early Current (Generic Model 15th–16th century German (prototype)). The artisan statutes of Tallinn and Riga are also among the training data of ~ 77'000 words, contributing to the diverse model and making it as suitable as possible for use on other medieval sources of Livonia. The results of the first generic model created with HTR+

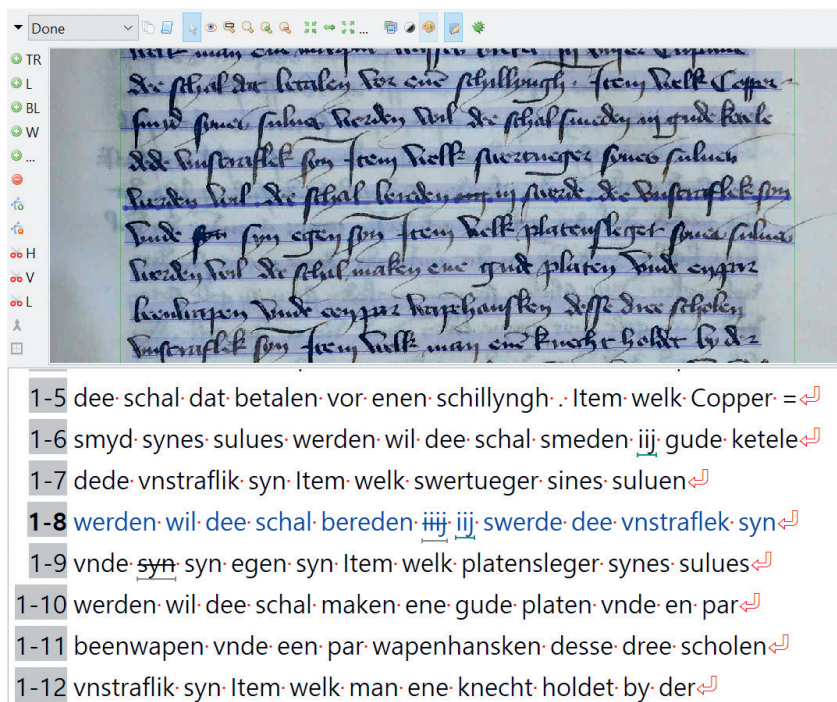

Figure 1. A transcription in progress in the platform Transkribus for the statutes of Riga Blacksmiths from 1382. (LNA-LVVA, 8-1-15, 4r) (photo: R. Bruževica)

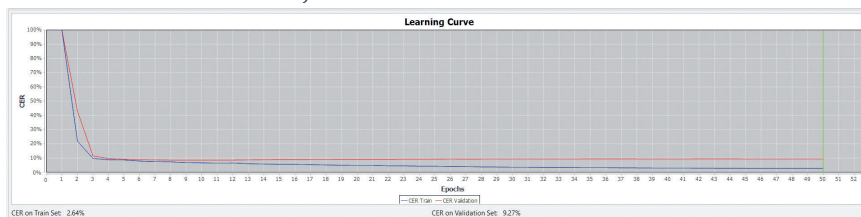
1. attēls. Rīgas kalēju 1382. gada statūtu transkripcijas process platformā Transkribus (LNA-LVVA, 8-1-15, 4r) (autore R. Bruževica)

technology was very successful with a CER of 3.79 %, but the retrained, model with PyLaia technology has a CER of 5.6 %.³ This shows that a model with greater base of material can perform better as it has experience with more diverse handwritings in the same script range. In practice, the generic model also performs increasingly better on other Livonian statutes, than the model based on Livonian manuscripts. Improving the generic model with additional transcriptions might decrease the current CER and make it useful for an easier transcription work and research for other documents created in Livonia during the Middle Ages.

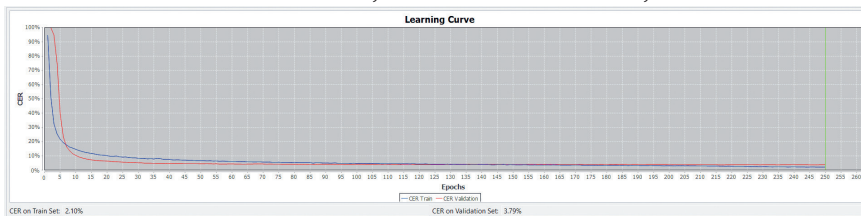
THE IMPORTANCE OF METADATA

Another possibility provided by Transkribus is annotating of the document, its structure and text using metadata. Adding metadata to the transcribed text helps to highlight important facts mentioned in

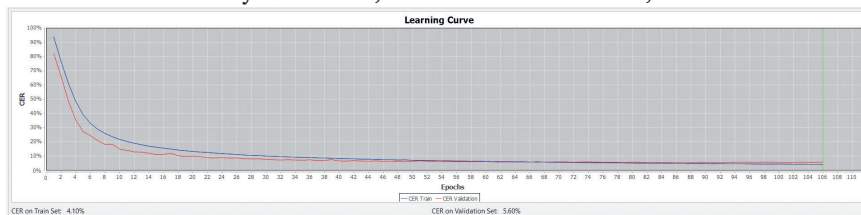
Medieval Livonia model, CER on validation set 9.27 %

Generic German HTR+ model, CER on validation set 3,79 %

Generic German PyLaia model, CER on validation set 5,60 %

Figure 2. Comparison of Learning curves of three transcription models and their Character Error Rate on Validation set (Graphics by Transkribus, collage by R. Bruževica)

2. attēls. Triju transkripcijas modeļu un to rakstzīmju kļūdu skaita validācijas kopā salīdzinājums (grafiks no *Transkribus*, R. Bruževica)

the text, e.g., date of creation, mentioned places, people, and organisations, as well as to resolve abbreviations and other specifics of the medieval text. In the transcriptions of statutes, the most commonly added text metadata consists of annotations for strikethrough, abbreviations, numbers, dates, places and organisations. Structural metadata is used to distinguish the main paragraph from side notes, drawings or other characters or parts outside of it. At last, document metadata can hold important information about the origin of the digital document, language, time period, or other data desired to describe the digital facsimile of the medieval document.

Although this data is not yet designed to significantly help the transcription work, or design itself automatically, it is important for a later phase of digitalisation – creation of the digital edition. While physical editions have been a solid foundation for making historical sources

accessible, they only allow to represent one layer of information from the source. A digital edition, on the contrary, can hold many, or even all layers of information and it can be improved as often as desirable and necessary (Sahle 2013, 132). It allows the reader to simultaneously access the original manuscript with its original and edited structure, script and language, as well as commentary. Early supplementing of the artisan statute transcriptions with metadata suitable with the widely used XML format and TEI guidelines for publishing digital editions in the humanities, will allow to publish the materials as a digital edition, making it available for sustainable future use and review in the following years. Of course, it is important to publish the edition on a sustainable platform with proper curation and archiving to provide long-term availability (Birnbaum et al. 2017, 12–13).

Further research work with transcriptions and their metadata is possible with other methods, provided by various tools and platforms. Large amounts of collected data is a good ground for various data analysis methods, e.g., social network analysis, geographical analysis, as well as chronological analysis that will be experimented with during the research. One of the tools designed for data analysis in the Humanities, including History, is Nodegoat, a web-based research environment that allows to build an individual data model based on data and research question and offers network, geographical and chronological analysis (Van Bree, Kessels 2017).

The newest features in Nodegoat allow to combine it with the work done in Transkribus – it is possible to ingest finished transcriptions for further adding of the metadata, or creation of nodes in Nodegoat environment for data analysis that is not possible to accomplish using just Transkribus (nodegoat | Guide | Ingest Transcription Data from Transkribus). When researching medieval Livonian artisan statutes, these features will allow to do prosopographical analysis of the artisan practices described in the statutes. An extensive database of metadata defined from work with the statute transcriptions and coding will also allow to conduct chronological analysis on the statutes and their contents to observe how the practices of artisans in Livonian towns have altered over the course of centuries. The data created in Nodegoat is available for extraction to various formats and will stay available for use in future projects on related topics.

CONCLUSIONS

Not every historian can and will implement tools of digital humanities in their research, but those investing their time in gaining knowledge of the field and its possibilities, will profit from it in the upcoming decades. With rapid advancement of AI technologies and their continuous learning

prompted by its users, medieval sources will become more accessible with HTR advancement and might also be applicable to a more precise content analysis. Of course, even AI won't be able to take the place of a historian – machine read sources will always need to be read over by a historian with paleographical knowledge and experience and quantitative analysis will always need an extensive commentary from an expert in the field.

Other advantages that the digital tools offer for research of medieval history, including medieval Livonia, is a possibility to create and later access digital editions with large amounts of data that has already been gathered. Advancement of digital editions and their publications on the history of medieval Livonia, might also contribute to multidisciplinary by creating a common environment for hosting data, analysis and commentary created not only by historians, but also linguists, palaeographers, art historians or others interested in the same source.

Using digital tools for historical sources and data, especially editions and databases, makes the data and research more sustainable and available for the research community, supporting the practice of Open Access in science. Of course, there are challenges to take into consideration, e.g., using sustainable digital formats, sustaining the websites where data is published and ensuring the continuous operation of the hard drives where the data is stored.

Taking in consideration the advantages and possibilities provided by digital tools in the studies exploring various fields of history research, I would like to stress that methods of digital humanities should be implemented in the curricula of history studies to ensure the competitiveness of current students in the developing field of humanities.

ACKNOWLEDGMENT

This work was supported by the Estonian Research Council grant (PRG1276) within the project “Digital Livonia: For a Digitally Enhanced Study of Medieval Livonia (c. 1200–1550)” at Tallinn University.

ABBREVIATIONS

AI – Artificial Intelligence

CER – Character Error Rate

FGHO – Forschungsstelle für die Geschichte der Hanse und des Ostseeraums

GIS – Geographic Information Systems

HTR – Handwritten Text Recognition

LNA-LVVA – Latvian National Archive, Latvian State Historical Archive

OCR – Optical Character Recognition

TEI – Text Encoding Initiative

XML – Extensible Markup Language

BIBLIOGRAPHY

- Digital Livonia – For a Digitally Enhanced Study of Medieval Livonia (c. 1200–1550).* Available: <https://dl.tlu.ee/> (accessed 18.01.2023).
- Generic Model 15th–16th century German (prototype).* Available: <https://readcoop.eu/model/generic-model-15th-16th-century-german-prototype/> (accessed 20.01.2023).
- Guidelines – TEI: Text Encoding Initiative.* Available: <https://tei-c.org/guidelines/> (accessed 18.01.2023).
- nodegoat | About.* Available: <https://nodegoat.net/about> (accessed 18.01.2023).
- nodegoat | Guide | Ingest Transcription Data from Transkribus.* Available: <https://nodegoat.net/guide.s/136/ingest-transcription-data-from-transkribus> (accessed 23.01.2023).
- Public Models in Transkribus.* Available: <https://readcoop.eu/transkribus/public-models/> (accessed 20.01.2023).
- The full-text search platform is open! – Rahvusarhiiv.* Available: <https://www.ra.ee/en/the-full-text-search-platform-is-open/> (accessed 18.01.2023).
- Transkribus.* Available: <https://readcoop.eu/transkribus/> (accessed 18.01.2023).
- XML Editor.* Available: https://www.oxygenxml.com/xml_editor.html (accessed 18.01.2023).
- Birnbaum, D. J. et al., 2017. The Digital Middle Ages: An Introduction. *Speculum*. 92, 1–38. Available: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/694236> (accessed 18.01.2023).
- Van Bree, P., Kessels, G., 2017. ‘nodegoat: Enabling Explorative Research’, 2017 Montral, Canada.
- Helmchen, J. *Mapping Medieval Vienna: The digital edition of historical land registers supported by Transkribus.* Available: <https://readcoop.eu/success-stories/mapping-medieval-vienna/> (accessed 20.01.2023).
- Popken, V. *Rückblicke auf die Niederdeutschen Hansetage: Eine hanseatische Reise mit Transkribus.* Available: <https://readcoop.eu/de/erfolgsgeschichten/recesses-of-low-german-hanseatic-days/> (accessed 19.01.2023).
- Sahle, P., 2013. *Digitale Editionsformen. 2: Befunde, Theorie und Methodik.* Schriften des Instituts für Dokumentologie und Editorik 8. Norderstedt: BoD, Books on Demand.
- Terras, M., 2022. ‘Inviting AI into the Archives: The Reception of Handwritten Recognition Technology into Historical Manuscript Transcription’. In: Jaillant, L., ed. *Archives, Access and Artificial Intelligence: Working with Born-Digital and Digitized Archival Collections.* Digital Humanities Research. 1st edition. Bielefeld: Bielefeld University Press / transcript Verlag. 179–204. Available: <https://www.transcript-open.de/isbn/5584> (accessed 17.01.2023).
- Unsworth, J., 2012. Medievalists as Early Adopters of Information Technology. *Digital Medievalist*. 7. Available: <http://journal.digitalmedievalist.org/article/10.16995/dm.34/> (accessed 18.01.2023).

REFERENCES

- ¹ Digitisation – the process of converting a physical object into a digital format. The result of digitisation is a digital representation of the original document, e.g. a picture or non-searchable pdf file.
- ² Digitalisation – the process of using digital tools and methods to analyse and interpret sources, and to make them more accessible to researchers and the general public.
- ³ Since the end of 2022, Transkribus no longer supports the use of HTR+ and only PyLaia models are available for use.

AMATNIEKU STATŪTU DIGITĀLA ANALĪZE – IESKATS DIGITĀLAJĀS PIEEJĀS VIDUSLAIKU LIVONIJAS VĒSTURES PĒTNIECĪBĀ

RŪTA BRUŽEVICA

Mg. hist., doktorante, Tallinas Universitātes Humanitārā institūta

jaunākā zinātniskā asistente

E-pasts: ruta.bruzevica@tlu.ee

ANOTĀCIJA

Digitālo humanitāro zinātņu metodes ieņem arvien nozīmīgāku vietu vēstures periodu un jautājumu pētniecībā. Viduslaiku vēstures pētniecībā viena no galvenajām tehnoloģijām, kas palīdz darbā ar avotiem, ir rokrakstu atpazīšana ar mākslīgā intelekta palīdzību, ļaujot ātrāk transkribēt un lasīt vēstures avotus. Avotu digitalizācija, veidojot digitālos avotu krājumus un datubāzes, veicina to ilgtspējību un atvērtu pieeju. Šis raksts apkopo digitālos rīkus un to iespējas viduslaiku Livonijas vēstures pētniecībā, kā piemēru piedāvājot ieskatu viduslaiku amatnieku statūtu digitalizācijā.

Atslēgvārdi: digitālā vēsture, digitālā Livonija, amatnieku statūti, *Transkribus*, *Nodegoat*.

KOPSAVILKUMS

Digitālo humanitāro zinātņu metodes ir plaši apgūtas dažādās disciplīnās, tostarp vēsturē. Digitālo rīku izmantošanas prakse vēstures izpētei tagad ir izstrādāta atsevišķa joma – digitālā vēsture, kurā tiek izceltas metodes un rīki, kas piemēroti vēstures pētniecībai. Šis raksts iepazīstina ar pieredzi un iespējām, ko sniedz digitālo humanitāro zinātņu rīki, pētot viduslaiku Livonijas vēsturi, kā piemēru sniedzot amatnieku statūtus. Pilnīgi digitalizējot pieejamos Livonijas viduslaiku amatnieku statūtus, ir iespējams izmantot tādus digitālos rīkus, kas piemēroti viduslaiku pētniecībai, kā *Transkribus* un *Nodegoat*, kā arī metadatu, datubāzu un digitālo avotu krājumu izveide.

Lietotne *Transkribus* ir kļuvusi par noderīgu instrumentu viduslaiku statūtu digitalizācijā, samazinot laiku, kas tiek pavadīts, transkribējot avotus manuāli. Salīdzinot mākslīgā intelekta rokrakstu atpazīšanas modeli, kas balstīts 1) transkribētos Livonijas amatnieku statūtos, ar 2) vispārīgu modeli, kura pamatā ir plašs vēlo viduslaiku dokumentu krājums vācu valodā, pēdējais šajā gadījumā pierādās efektīvāks, kas norāda, ka lielāks

datu korpuss var nodrošināt lielāku precizitāti un līdz ar to jāturpina darbs pie vispārīga modeļa.

Ar *Transkribus* veiktās transkripcijas ir labs pamats digitalizēto avotu turpmākai apstrādei un izmantošanai: 1) veidojot digitālo avotu krājumu, kura pamatā ir humanitārajās zinātnēs bieži izmantotās TEI vadlīnijas, un 2) iespēja iegult transkripcijas lietotnē *Nodegoat*, lai apstrādātu metadatus un veiktu sociālo tīklu, ģeogrāfisko, hronoloģisko un prosopogrāfisko analīzi. Lai gan digitālas metodes un to ieviešana vēstures pētījumos ir izaicinoša, tās paver jaunas durvis manuālā darba samazināšanā, datu uzglabāšanā un avotu ilgtspējā.

BALTIC MYTHOLOGICAL PARKS OF LITHUANIA

GAILĖ VANAGIENĖ

Master of Ethnology, PhD student at Klaipėda University

E-mail: *gaile.vanagiene@ku.lt*

ABSTRACT

The aim of this article is to discuss the (re)presentation of gods and mythological creatures of the Baltic mythological parks in Lithuania. The term “Baltic mythological park” denotes a relatively new phenomenon of the 20th–21st century: the period of their creation can be approximately dated to the years 1977–2015, and the process is still ongoing. An interesting and much-needed area for further research could be the analysis and comparison of the intentions and circumstances of the establishment of the parks, while in the present paper the main focus is on the (re)presentation of the parks and sculptures inside them. Based on the fieldwork data collected in 2021–2022, it can be claimed that the forms of representation are mostly chosen by interpreting freely. Wood is the most commonly used material, while stone and metal are used less often. Not only the recreational but also the educational purpose of the places is often emphasized.

Keywords: ethnology, mythological parks, Baltic, sculpture.

INTRODUCTION

The newly introduced term “Baltic mythological parks” refers exclusively to objects complying with the definition of the word “park” that are in line with the topic of Baltic mythology in the research, i.e., they are characterized by a specific layout and thematic artistic design (usually, a sculpture or natural objects given meaning). The study also encompasses mythological educational theme trails and hills that meet the characteristics discussed above. The Baltic mythological parks under investigation are usually installed not only for recreation or entertainment, but also educational purposes.

It should be noted that, when it comes to the theme, the term “Baltic mythology” is used to refer to a category (and belonging to it) rather than in a general sense, i.e. the theme of specific parks may represent the mythology of only one particular nation such as Lithuania rather than the mythology of all Baltic nations. However, a note shall be made that there are some examples among the parks included in the study, where the concepts of Baltic mythology and ethnic belonging to the Balts are generalised. The most obvious example is the Park of Baltic Mythology in Sausdravai, Kretinga region. The founder Voldemaras Reinikis came up with an idea to establish a place where one could get acquainted with the mythological worldview of all Baltic tribes.

This term defines a relatively new phenomenon of the 20th–21st century: the period of creation of these parks can be approximately dated to the years 1977–2015, and the process is still ongoing. As the number of Baltic mythological theme parks is growing in Lithuania, there is a need to not only define this type of a park but also analyse the newly emerged phenomenon. As it has not yet received the attention of researchers, except for a small review study of Rimantas Balsys, in which the author briefly presents the six largest objects of the mythological theme parks in Lithuania (Balsys 2017). Also, some of the mythological parks are mentioned in the large study dedicated to the classification of Lithuanian woodcarving by Vytautas Tumėnas, where the representation and dissemination of sculpture parks/ensembles and their objects in the online space are discussed (Tumėnas 2019a, b).

The aim of the research is to analyse and discuss the (re)presentation of gods and mythological creatures of the Baltic mythological parks in Lithuania, assessing the form and material of the sculptures, as well as the representational solutions of the parks.

The main question raised in the paper is what determines the choices of (re)presentation of gods and mythological creatures in the Baltic mythological parks in Lithuania.

The following tasks are set to achieve the aim:

- To discuss the issues of tradition and novelty of representing gods;
- To define the period of creation of the Baltic mythological parks in Lithuania;
- To assess the material and form choices of the authors of sculptures representing gods and mythological creatures in the studied parks;
- To discuss the presentation methods of these Baltic mythological parks.

Although all the parks of the research are presented in the paper, only two of them are used to examine the proposed questions: the Park of Baltic Mythology and the Mythological Trail of Šventa. These parks are chosen for

their unique characteristics that allow different regularities to be identified in the research.

The main source material of this work was gathered during the field studies that were conducted in the Baltic mythological parks in Lithuania in 2021–2022. The records of interviews and their transcriptions that are used in this paper are archived in the Folklore Archives' database of Klaipėda University with the assigned archival number KUTR 300–303. In the research, observation and in-depth semi-structured interviews necessary for surveying well-informed respondents were employed for gathering empirical material. Other important methods include mapping and photography, aimed at gathering visual empirical material, as well as the methods of visual material analysis. When analysing the collected material, the analytical descriptive method, interpretation, the typological method, and the comparative method were used. The interdisciplinary study encompasses the subjects of ethnology, history, mythology, and local lore studies.

ARE THE SCULPTURES OF GODS IN THE MODERN BALTIC MYTHOLOGICAL PARKS IN LITHUANIA A CONTINUATION OF AN EXISTING TRADITION OF REPRESENTING GODS, OR IS A NEW PHENOMENON BEING CREATED?

As regards the representation of gods in the current times, one should first of all pay attention to the past and the question whether we can claim that the tradition of god representation and idol building existed in the times of the ancient Baltic religion. The problem raised is not new, as it goes back to the time of Matas Pretorius who talked about the Prussian Romuva shrine and has been noticed by scientists from various fields more than once (Pretorijus 2006; Narbutas 1998; Kraszewski 1860; Krzywicki 1906; Kšivickis 1928; Brensztejn 1906; Brückner 1904; Klimas 1919; Basanavičius 1913; Basanavičius 1970; Galaunė 1930; Mierzyński 1892; Mierzyński 1896; Mierzyński 1900; Būga 1958; Balys 1929; Jurginis 1976; Rimantienė 2005; Dundulienė 1966; Kralikauskas 1973; Gimbutas 1958; Urbanavičius 1994; Beresnevičius 2004; Vaitkevičienė 1999; Širmulis 1999; Zabulytė 2006; Balsys 2012; Balsys 2017). Mythologist and ethnologist Rimantas Balsys is tackling this question on the basis of historical sources by summarising the studies dedicated to this topic in his scientific article titled “Images of Lithuanian and Prussian Gods in accordance with the Data of Written Sources” (Balsys 2012). On the basis of written sources from the 5th century B. C. to the 17th century A. C., which are mostly supplemented by archaeological data, the author claims that gods and mythical images of ancestors (idols) worshipped by Lithuanians and Prussians had anthropomorphic visual characteristics (Balsys 2012, 84).

Are the newly emerging landscapes dedicated to this theme of Baltic mythology a new phenomenon, or perhaps a certain continuation of a tradition dating back to ancient times? Extensive research still needs to be done to answer this question, starting with the discussion of the representation of gods and mythological creatures in the parks included in the study.

The term “Baltic mythological parks in Lithuania” (hereinafter in the article referred to as “mythological parks”) defines a relatively new phenomenon of the 20th–21st century: the period of creation of the parks can be approximately dated to the years 1977–2015, and the process is still ongoing. There are twelve objects under investigation at the moment.

Table 1. Baltic mythological parks in Lithuania: The list, arranged according to year of creation (by author)

1. tabula. Baltu mitoloģiskie parki Lietuvā, saraksts sakārtots pēc izveides gadiem (pēc autora)

The year of creation/opening	The name and location of the mythological park
20th century	
1977	The Trail of Sculptures on the coast of Lūšiai Lake (between the villages of Meironys and Palūšė, Ignalina region)
1979	The Hill of Witches (Juodkrantė, Neringa, the Curonian Spit)
1984 (The park opened in 1984, but its creation started in 1978)	The Beekeeping Museum (Stripeikiai, Ignalina region)
1997	The Valley of Žaltė (Alytus region, Punia forest)
21st century	
2003	The Mythological Trail of the Oak Wood of Dūkštai (Dūkštai, Vilnius region)
2005	The Valley of Gods and Goddesses (Kulautuva, Kaunas region)
2007–2013	The Park of Gods (Kamorūnai, Varėna region)
2008	The Mythological Park of Balsiai (Balsiai district, Vilnius)
2009	The Park of Baltic Mythology (Sausdravai, Kretinga region)
2011	The Baltic Mythological Park (Naisiai, Šiauliai region)
2013	The Educational Mythological Trail of Šventa (Šventa village, Sirvėta Regional Park, Švenčionys region)
2015	The Recreational Sculpture Park of Oak Wood (Molėtai region)

The table above shows the list of the Baltic mythological parks in Lithuania, arranged by the year of creation. Currently, the old parks listed above are being (or have been) reconstructed (the Beekeeping Museum, the Trail of Sculptures on the coast of Lūšiai Lake (Alkas 2022), the Mythological Trail of the Oak Wood of Dūkštai) or at least the sculptures there are being repaired (the Hill of Witches). There are also already open, working but unfinished parks, which are yet to be supplemented with additional sculptures: the Park of Baltic Mythology and the Mythological Park of Balsiai. Moreover, there are privately developed parks, some of which have not been completed yet, hence, they are not included in the study.

An interesting and much-needed area for further research could be the analysis and comparison of the intentions and circumstances of the establishment of the parks, while in the present paper the main focus is on the (re)presentation of the parks and sculptures inside them.

THE CHOICE OF FORM AND MATERIAL FOR SCULPTURES REPRESENTING GODS AND MYTHOLOGICAL CREATURES

The process of creating the Baltic mythology parks is varied. Sculptors are usually given freedom of artistic expression. The park sculptures, however, are more often the result of joint creative work, as in the Educational Mythological Trail of Šventa, and reflect the creative decisions of their authors. In the case of this park, during the whole project, sculptors were given the freedom of artistic expression, i.e. visual solutions relied on the authors' personal interpretation. The authors interviewed sought to predict the interplay between nature and their artworks from a temporal perspective and to leave space for the visitors' unique interpretation. When referring to the creative process of making the sculptures, one of the sculptors said the following: "I assume that sculptures

Figure 1. The sculpture "Javinė" in the Mythological Trail of Šventa (sculptor Arvydas Ališanka, 2014), (photo by author)

1. attēls. Skulptūra "Javinė" Šventas mitoloģiskajā takā (tēlnieks Arvīds Ališanka, 2014), (autores fotogrāfija)

will be improved by nature itself. Sculptures under the trees should eventually become mossy and blend into with nature even more” (KUTR 302). The sculpture “Javinė” that stands in the Mythological Trail of Šventa (sculptor Arvydas Ališanka, 2014) in the picture above is expected to be improved by nature.

However, there are other examples when the integrity of the park founder’s idea is realized, and the sculptures are created according to the sketches specified by him. Such a process was observed in the Park of Baltic Mythology. “We were talking all the time. “The Creation of the Baltic World” is completely created [by the two brothers who founded the park], Krasauskas [the sculptor] only put it together, so it would exist. [...] It is a living thing” (KUTR 303).

Another decision that needs to be made in the creation process is the choice of material for the sculptures. It has been found in the current study that wood is the most commonly used material when creating sculptures in the parks discussed, while stone and metal are used less often. As regards technical solutions, the material selected for the sculptures of the Mythological Trail of Šventa (or the Mythological Park of Balsiai) is relatively unusual as compared to most other parks in Lithuania under investigation. Stone and metal elements were used less frequently than the typical warm Lithuanian wood. “Perhaps this park, this forest and even we, Lithuanians, will no longer exist, yet the sculptures will remain telling the story about Lithuanian gods” (KUTR 300), one of the respondents admits when referring to the importance of longevity of sculpture material.

The picture above shows an example of a sculpture (“The Creation of the Baltic World” in the Park of Baltic Mythology (sculptor K. Krasauskas, blacksmith S. Kronis, 2018)) where wood and metal come together, and it has been created by the artists according to the sketches specified by Valdemaras Reinikis, the founder of the park.

Figure 2. The sculpture “The Creation of the Baltic World” in the Park of Baltic Mythology (sculptor Kęstutis Krasauskas, blacksmith Saulius Kronis, 2018) (photo by author)

2. attēls. Skulptūra “Baltu pasaules radīšana” Baltu mitoloģijas parkā (tēlnieks Kēstutis Krasausks, kalējs Saulius Kronis, 2018) (autores fotogrāfija)

VIABILITY OF THE BALTIC MYTHOLOGICAL PARKS IN LITHUANIA AND THEIR PRESENTATION

While discussing the problem of representation of gods and mythological creatures, the question of the ways chosen to introduce these places is also important. Returning to the listed parks and their names, they usually emphasize the educational and recreational purpose of these places. For example, it is interesting to note the difference in the names of the Baltic Mythological Park and the Park of Baltic Mythology. The point is that the founders of the latter park strongly emphasize the educational purpose of the place. Many parks offer guided tours, even interactive, theatrical educational events. In the Park of Baltic Mythology and the Educational Mythological Trail of Šventa, visitors are greeted by employees, the topic of mythology is introduced, and those willing to proceed are accompanied by a guide. Day tours as well as night tours, which offer a different range of sensations, are offered. In the latter, more emphasis is laid on senses, a different atmosphere is created, and narrative plots are employed. Ethno-archaeologist Vykintas Vaitkevičius also discusses the effects of a place at different times of the day and during different seasons as well as the diversity of landscape educational trails from varying perspectives by adding different symbolic meanings (Vaitkevičius 2012, 57–58).

Figure 3. Gods represented are brought to life in the Mythological Trail of Šventa (photo: Sirvėta Regional Park administration)

3. *attēls.* Šventas mitologiskajā takā attēlotie dievi tiek atdzīvināti (foto: Sirvetas Reģionālā parka administrācija)

In order to make the theme relevant to a modern person, during important events in the Mythological Trail of Šventa, the gods represented are brought to life by means of animation as they are awakened from the static state and played: “When we have an important event [...], employees of Sirvėta Regional Park wear [special] clothing, thus embodying specific Deities. [...] Maybe this comes close to interpretations; yet, the aim is to attract people visually and to awaken their interest,” says one of the employees of the Regional Park (KUTR 300). The picture below is taken during one of the events described.

Employees who communicate with visitors claim that they adapt this broad and rich theme to the age, fields of interest, and even occupations of the visitors: while some are interested in historical or mythological knowledge and interpretations, which can be perceived differently, others are into materiality and the subtleties of the construction of the park (Vanagienė 2021).

In conclusion, it must be observed that when presenting the topic of Baltic mythology and its profundity to the visitors, the developers of mythological parks adapt their creative process to the natural surroundings. They pay tribute to the past while looking forward to the future. Thus, in the creation process of the parks, the ancient connection that Lithuanians had with nature is preserved. Also, traditional materials are preferred. However, the authors are not afraid to experiment when choosing materials and to apply contemporary, modern creative solutions to these places that tell visitors about the ancient Baltic culture and mythology.

CONCLUSIONS

The important and relevant problem of representing the gods is discussed in this small-scale study based on the research implemented by the author, which suggests that the tradition of representing the gods dates back to pre-Christian times. However, nowadays, the forms of representation are mostly chosen by free interpretation, even though the scientific material available to the authors and developers of the parks is used and consultations with ethnologists and mythologists come in handy. Warm Lithuanian wood is the most frequently used material. Still, to ensure longevity, the sculptures in the discussed parks are also created of stone and metal.

The period of the development of the parks encompasses the 20th–21st century. The first three parks were established at a similar time during the Soviet era. In the 21st century, the number of the parks of this type is constantly increasing. The most recently established park, which can be

found on the list of the parks in the research, dates back to 2015. However, it is still difficult to determine whether this process has ceased.

While addressing the question of their representation, it is important to state that not only the recreational but also the educational purpose of the Baltic mythological parks is often emphasized. In many cases, this is reflected in the names given to these places. The employees of the parks seek to attract people visually and to awaken their interest by offering day tours, as well as night tours, which awaken a different range of sensations. Even interactive theatrical educational events are taking place.

The aim of presenting to the visitors the themes of Lithuanian history and mythology, or even Baltic mythology in general, in an attractive, traditional but also modern form determines the choices regarding the sculptures, their form and material, and the live narration of the park employees. Selected sculptures of gods and mythological creatures are usually created by adapting them to the environment, with the aim of presenting the most important or the most well-known of them. In other cases, the intent is to introduce the theme of mythology more extensively by depicting all (or most) of the deities and mythological creatures in the sources. “Because it is a part of our culture, where the worldview of that time comes to light, values that are still vivid today are revealed,” says one of the interviewees (KUTR 301).

ABBREVIATIONS

KUTR – Klaipėdos universiteto tautosakos rankraštynas (Folklore Archives’ Database of Klaipėda University)

BIBLIOGRAPHY

- Balys, J., 1929. Ar senovės lietuviai turėjo stabų? *Jaunoji Lietuva*, 8, 33–37; 9, 44–46; 10, 40–45. Kaunas.
- Balsys, R., 2012. Lietuvių ir prūsų dievų atvaizdai rašytinių šaltinių duomenimis. *Lituanistika*, Vol. 58, 1 (87), 75–88.
- Balsys, R., 2017. Baltų mitologiniai parkai Lietuvoje. Available: http://www.ekgt.lt/media/dokumentai/veikla/Tyrimai/2017tyrimai/Balsys_tyrimas.pdf (accessed 15.10.2021).
- Basanavičius, J., 1913. *Iš krikščionijos santykių su senovės lietuvių tikyba ir kultūra: (prie studijos “Lietuvių kryžiai archaiologijos šviesoje”)*. Vilnius: M. Kuktos sp., 43, 68–81. Available: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Lithuania – Public Domain. Available: <https://www.europeana.eu/item/2021803/C1B0002977689> (accessed 20.03.2023).
- Basanavičius, J., 1970. *Rinktiniai raštai*. Vilnius, 152–154.
- Beresnevičius, G., 2004. *Lietuvių religija ir mitologija*. Vilnius: Tyto alba, 81–87.

- Brensztejn, M., 1906. *Krzyże i kapliczki żmudzkie. Materyały do sztuki ludowej na Litwie*. W Krakowie, 1–16.
- Brückner, A., 1904. *Starożytna Litwa. Ludy i Bogi. Szkice historyczne i mitologiczne*. Warszawa, 155.
- Būga, K., 1958. *Raštai*. T. I. Vilnius, 148.
- Dundulienė, P., 1966. Ginu Kernavės Perkūną. *Švyturys*, 4.
- Galaunė, P., 1930. *Lietuvių liaudies menas: jo meninių formų plėtojimosi pagrindai*. Kaunas: L.U. Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys, 155–201.
- Gimbutas, M., 1958. *Ancient symbolism in Lithuania folk art*. Philadelphia: American Folklore Society, 1958. Digitized (2019) available [https://prussia.online/Data/Book/an/ancient-symbolism-in-lithuanian-folk-art/Gimbutas%20M.%20Ancient%20Symbolism%20in%20Lithuanian%20Folk%20Art%20\(1958\)%20archive.org,%20OCR.pdf](https://prussia.online/Data/Book/an/ancient-symbolism-in-lithuanian-folk-art/Gimbutas%20M.%20Ancient%20Symbolism%20in%20Lithuanian%20Folk%20Art%20(1958)%20archive.org,%20OCR.pdf) (accessed 22.03.2023).
- Jurginis, J., 1976. *Pagonybės ir krikščionybės santykiai Lietuvoje*. Vilnius: Mintis, 60, 73.
- Klimas, P., 1919. *Lietuvių senybės bruožai*. Vilnius, 103–105.
- Kralikauskas, J., 1973. Senovės lietuvių dievija. *Aidai*, 3, 125, New York. Available: https://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&task=view&id=860&Itemid=125 (accessed 23.03.2023).
- Kraszewski, J., 1860. *I. Sztuka u słowian*. Wilno, 199.
- Krzywicki, L., 1906. *Żmudź starożytna. Dawni Żmudzini i ich warownie*. Warszawa, 7–8.
- Kšivickis, L., 1928. – as per Žemaičių senovė. “Dirvos” b-vės leidinys. Kaunas; Marijampolė, 6–8.
- Medinių skulptūrų ansamblis Palūšėje atgimsta, 2022. Available: <https://alkas.lt/2022/10/02/mediniu-skulpturu-ansamblis-paluseje-atgimsta/> (accessed 20.10.2022).
- Mierzyński, A., 1892. *Źródło do mytologii litewskiej*. T. I. Warszawa, 90–92.
- Mierzyński, A., 1896. *Źródło do mytologii litewskiej*. T. II. Warszawa, 105.
- Mierzyński, A., 1900. *Romowe: Rozprawa arceologiczna*. Poznań, 379–380.
- Narbutas, T., 1998. *Lietuvių tautos istorija*. T. 1. Vilnius: Mintis, 243–260.
- Pretorius, M., 2006. *Prūsijos įdomybės arba Prūsijos regykla*. T. 3. Prepared by Lukšaitė I., in collaboration with Girdzijauskaitė M., Drevello S., Čiurinskas M., Kiliumi J. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 181.
- Rimantienė, R., 2005. *Akmens amžiaus žvejai prie Pajūrio lagūnos*. Vilnius, 104–106.
- Širmulis, A., 1999. *Lietuvių liaudies memorialiniai paminklai. Medis, akmuo, geležis*. Vilnius: Dailės akademijos leidykla, 8–35.
- Tumėnas, V., 2019. Lietuvos medžio drožybos ansamblių klasifikacija ir plėtros bei globos perspektyvos. Available: <https://ekgt.lt/media/dokumentai/TumenasPARKAI2019Lux8.pdf> (accessed 15.10.2021).
- Tumėnas, V., 2019. Lietuvos medžio drožybos ansamblių fenomenas. *Tautodailės metraštis: Žemaitija*, 38, 4–16.
- Urbanavičius, V., 1994. Lietuvių pagonybė ir jos reliktai XIII–XVII amžiais. *Liaudies kultūra*, 3, 1–11.
- Vaitkevičienė, D., 1999. Kupolės: šventė ir dievybė. *Liaudies kultūra*, 3 (66), 15–20.
- Vaitkevičius, V., 2012. Kraštovaizdžio skaitymas su patirties žodynu. *Liaudies kultūra*, 4 (145), 1–13.

- Vanagienė, G., 2021. Baltic mythological parks in Lithuania: Educational Mythological Trail of Šventa. Paper presented at the international conference *The Interaction of Tradition and Modernity*, Klaipėda, 18–19 November 2021.
- Zabulytė, J., 2006. Baltiškųjų stulpinių paminklų kilmės ir adaptacijos problema krikščioniškųjų šalių tradicijose. Prepared by Andrijauskas A. *Rytai-vakarai: komparatyvistinės studijos V. Kultūrologija* 14. Vilnius, 182–201. Available http://tautosmenta.lt/wp-content/uploads/2013/12/Zabulyte_Jolanta/Zabulyte_RV_5_2006.pdf <http://www.minfolit.lt/arch/13501/13681.pdf> (accessed 20.03.2023).

SOURCES

KUTR 300–303.

BALTU MITOLOĢISKIE PARKI LIETUVĀ

GAILE VANAGIENE

Etnoloģijas maģistre, Klaipēdas Universitātes doktorante

E-pasts: *gaile.vanagiene@ku.lt*

ANOTĀCIJA

Šī raksta mērķis ir aplūkot dievu un mitoloģisko būtņu attēlojumu Baltijas mitoloģiskajos parkos Lietuvā. Termins "Baltijas mitoloģiskais parks" definē salīdzinoši jaunu 20.–21. gadsimta fenomenu: to tapšanas periods ir aptuveni datējams ar 1977.–2015. gadu, un process joprojām turpinās. Interesanta un ļoti nepieciešama joma turpmākai izpētei varētu būt parku izveides ieceru un apstākļu analīze un salīdzināšana, savukārt šajā darbā galvenā uzmanība tiek pievērsta parku un tajos esošo skulptūru (re)prezentācijai. Balstoties 2021.–2022. gadā veiktajos lauka pētījumos, var apgalvot, ka reprezentācijas formas lielākoties ir brīvas interpretācijas. Visbiežāk izmantotais materiāls ir koks, retāk tiek izmantots akmens un metāls. Bieži tiek uzsvērts ne tikai vietu atpūtas, bet arī izglītojošais mērķis.

Atslēgvārdi: etnoloģija, mitoloģiskie parki, Baltija, tēlniecība.

Kopsavilkums

Rakstā analizēti baltu mitoloģiskie parki Lietuvā kā salīdzinoši jauns 20.–21. gadsimta fenomens. Šī raksta mērķis ir aplūkot Baltijas mitoloģisko parku dievu un mitoloģisko būtņu attēlojumu Lietuvā. Uzdevumi ir šādi: apskatīt tradicionālos un novatoriskos dievu attēlošanas aspektus; definēt pētāmo parku tapšanas periodu; novērtēt autoru izvēlētos materiālus un formas dievu un mitoloģisko būtņu skulptūru izveidē; aplūkot šo cilvēka veidoto ainavu reprezentācijas metodes un apskatīt parku izveidei izvēlēto vietu likumsakarības un atšķirības, kā arī vietas izvēles nozīmi ideju īstenošanas kontekstā.

Darbā izmantoti materiāli, kas tika apkopoti, veicot lauka pētījumus Baltijas mitoloģiskajos parkos 2021.–2022. gadā. Pētījumā tika izmantotas novērošanas un padziļinātas daļēji strukturētas intervijas, kas nepieciešamas labi informētu respondentu aptaujāšanai. Citas svarīgas izmantotās metodes ir kartēšana un fotografēšana, kuru mērķis ir vākt vizuālu empīrisku materiālu, kā arī vizuālā materiāla analīzes metodes. Analizējot savāktu materiālu, tika izmantota analītiskā aprakstošā metode, interpretācija, tipoloģiskā metode un salīdzinošā metode. Starpdisciplinārais pētījums ietver etnoloģijas, vēstures, mitoloģijas un novadpētniecības tēmas.

Balstoties uz lauka pētījumiem, var apgalvot, ka mērķis atraktīvā, tradicionālā, bet arī mūsdienīgā veidā iepazīstināt apmeklētājus ar Lietuvas vēstures un mitoloģijas vai pat baltu mitoloģijas tēmām kopumā nosaka skulptūru, to formu un materiālu izvēli, kā arī parku darbinieku vēstījumu apmeklētājiem. Siltais lietuviešu koks ir visbiežāk izmantotais materiāls. Lai nodrošinātu skulptūru izturību aplūkotajos parkos, tiek izmantots arī akmens un metāls. Dievu un mitoloģisko būtņu skulptūras parasti tiek veidotas, pielāgojot tās videi. Šādu parku attīstītāji godina pagātņi, lūkojoties uz nākotni. Tādējādi tiek saglabāta senā saikne, kas lietuviešiem bija ar dabu. Tā kā tā ir daļa no mūsu kultūras, kurā nāk gaismā tā laika pasaules uzskats, atklājas arī mūsdienās spilgtas vērtības, stāsta viens no intervētajiem (KUTR 301).

SENSE OF COMMUNITY AMONG FILM PRODUCTION WORKERS IN LITHUANIA

AKVILĖ STANKUTĖ

PhD student of Ethnology, Department of Cultural Studies,

Faculty of Humanities, Vytautas Magnus University

E-mail: stankute.akvile@gmail.com

ABSTRACT

This paper attempts to reveal the creation of a sense of community among film production workers in two historical periods – during the Soviet era and after the restoration of Lithuania's independence. The communality of film production workers is presented through the following aspects: the case of a localized/delocalized community, sense of belonging through “family feeling”, occasions that unite film production workers. Film production workers who worked in the Soviet era and the first years of independent Lithuania expressed a stronger sense of belonging to the community compared to those who worked later, or are currently working in the film industry.

Keywords: film production workers, community, sense of community, Lithuanian film industry.

INTRODUCTION

The Lithuanian film industry, described as a small and peculiar community, compared to other film industries, where people may not know each other, has favourable conditions for the film community to appear (Kaminskaitė-Jančorienė, Šalaj 2019, 87). However, a group of people working together and naming themselves a community for that reason still does not justify application of this term, if it does not refer to at least a few characteristics of sense of community. What creates that sense of community and what components of it allow a certain group of people to be called a community? In David W. McMillan and David M. Chavis

(McMillan, Chavis 1986) theoretical discussion, not only the concept, but also 4 elements of sense of community were born: membership; influence; integration and fulfilment of needs; shared emotional connection (McMillan, Chavis 1986, 9). Later, the same four elements were rearranged and renamed, as follows: Spirit, Trust, Trade, and Art, explaining that sense of community as a spirit of belonging together, a feeling that there is an authority structure that can be trusted, an awareness that trade, and mutual benefit come from being together, and a spirit that comes from shared experiences that are preserved as art (McMillan 1996, 315). Meanwhile, Amitai Etzioni described sense of community based on three characteristics: 1) a network of emotional connections that intertwine and strengthen each other; 2) faithfulness to common values, norms and meaning; 3) relatively high level of responsibility (Pilipavičius, 2012, 27). Finally, based on the definitions of scientists, it turns out that sense of community is accompanied by such words as feeling, sensation, emotion, value, commitment, quality (Nefas 2021, 51).

The purpose of this article is to reveal the sense of community building of film production workers in two periods – during the Soviet era and after the restoration of Lithuania's independence.

When it comes to Lithuanian cinema in general, we often find the distinction or comparison of these two historical periods – the Soviet era and after the restoration of Lithuania's independence (Valainis 2018; Mikonis-Railienė and Kaminskaitė-Jančorienė 2015; Jankauskaitė 2012)¹. One of the needs to discuss or compare the two aforementioned periods also arises because Soviet films were made under completely different conditions than the films are made nowadays. During the Soviet era, cinema, which served as one of the most effective propaganda tools, received a lot of attention from the state. 1990s was a turning point in Lithuania – the centralized and fully state-financed film production underwent upheaval and the creation of a new phase, which inevitably affected the film production workers, as well.

The article is based on the data of the field research conducted in 2020–2022, which was collected using the qualitative interview method with 120 film production workers in Lithuania. To present the holistic picture of the professional group selected for the study, the informants were chosen from various departments of film production (camera, make-up, art, costumes, lighting, sound, etc.). To maintain proportionality, participants from the young, middle, and older generations were included in the research (see Figure 1).

The sense of community of film production workers is presented in this article based on the following aspects: a) as a case of localized/delocalized community; b) sense of belonging through “family feeling”; c) occasions that unite film production workers.

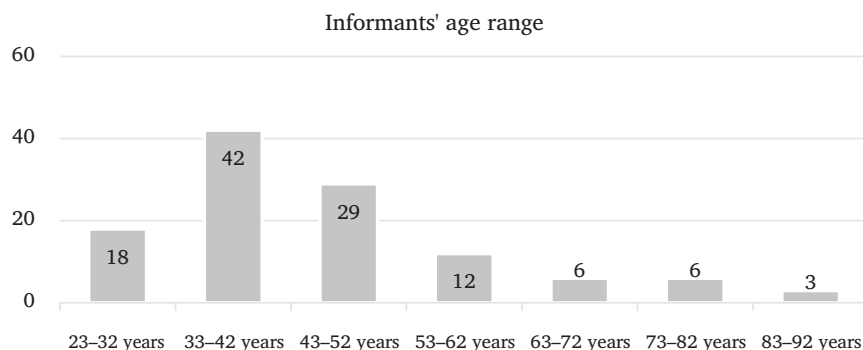

Figure 1. Informants' age range

1. attēls. Informantu vecuma diapazons

THE CASE OF A LOCALIZED / DELOCALIZED COMMUNITY

In this part, we will focus on the Lithuanian film studio, which, evaluated not only from the perspective of the place defined by geographical perimeters, but also through the aspect of creating and maintaining social relations, influenced the creation of a sense of community among film production workers.

During the Soviet era, the Lithuanian film industry was concentrated in Vilnius. Beyond defining the local place where Lithuanian film production workers worked, Lithuanian Film Studio in the long run, as a social structure, served to draw official boundaries of belonging to the community, establishing hierarchy and certain roles within the organization. According to the stories of those who worked at the film studio at that time, the activities of the film production workers at the studio were not limited only to work. For example, in the first film studio located in Žvėrynas (Vilnius) district, the employees liked to pass time in the studio yard. In it, employees not only shared creative or non-creative plans, but also spent a lot of time chatting and playing chess (Pocevičius 2019, 205).

In the long run, the number of film studio workers grew. Naturally, the need for larger premises became more and more imperative. In 1964, part of the Lithuanian film studio moved to newly constructed buildings in another district of Vilnius – Antakalnis. In 1974 a dormitory was also built for families of workers, singles, and guests of the studio (Pocevičius 2018, 208). As in a film studio, film production workers engaged in common activities in a dormitory. According to the make-up artist, who lived in the dormitory for two years, during the downtime at work “in the dormitory of the film studio, dice were played all the time, everyone gathers. Once in one room, another time in another” (VDU ER 2725/112). The life of

the café / buffet as a gathering place in the film studio at the time is also brimming with funny stories (VDU ER 2725/74; VDU ER 2725/104).

Communities may share a sense of place within a particular geographic area, but at the same time, the place may be constructed in the social world of community members. According to Doreen Massey, “what gives a place its specificity is not some long internalised history but the fact that it is constructed out of a particular constellation of social relations, meeting and weaving together at a particular locus” (Massey 1991, 28). Based on the anthropological approach, each person gives certain meanings to different places and evaluates how important those places are to him (Astikienė 2022, 143). Some informants liken the workplace to home. For example, the respondent, who has been working as a film art director for 21 years, said that when he entered the film studio, he compared it to the feeling of home. The feeling of home came from the fact that a lot of time was spent in the studio, everyone hung out there, all the projects took place in the film studio, it was a base, a workplace, a meeting place, and a place for all communication (VDU ER 2725/74).

After Lithuania regained its independence and the political, economic, and social situation in the country changed, the film production system also underwent radical changes. There was no more state film funding, private film studios began to emerge. The Lithuanian film studio, which played a big role in the locality of the community, was also going through an upheaval: creative workers were fired, while technical workers and the film studio, as a technical base, began to provide services in film production by private and foreign film studios. In 2004, the film studio was privatized, and in 2010 it was demolished. The physical collapse of the film studio emotionally affected film production workers. For example, Algimantas Mikutėnas, a cinematographer who worked in Soviet times and still works today, said, “I came back from Moscow and saw half of the cinema studio demolished. I cried and that’s it, what other feelings can there be” (Ziminaitė 2010). During the final demolition works in 2010, about four hundred persons related to the life of Lithuanian cinema gathered for a “last supper” at the Lithuanian film studio, where they shared memories, took photos, and signed on the walls of the studio.

The community of film production workers localized in the Lithuanian film studio easily created and maintained sense of community by gathering at each other’s offices, dormitory or in the cafeteria, celebrating important occasions related not only to work, but also to personal life. Meanwhile, the demolition of the film studio not only physically separated, but also emotionally affected the film production workers. To this day, there is no film studio in Lithuania that unites most film production workers. Labour relations in the Lithuanian film industry are based on the principle of freelance employment.

SENSE OF BELONGING THROUGH “FAMILY FEELING”

“There will never be a normal family if you work in cinema” (VDU ER 2725/14), thus, one of the main disadvantages of working in film production was named by a film art director. Devoting most of the day to work in the cinema, people very often do not have much time for family, relatives, or friends. Paul J. Salamoff claims that a good movie set becomes an extended family, where people work together for the well-being of the group and a common good (Salamoff 2018, 13). According to the responses of the informants, we can say that sometimes it is purposeful to create a sense of family. For example, an older generation film director who worked mainly in the Soviet period claims that he tried to create a friendly and family-like atmosphere during the making of his films. The director also emphasized the fact that during the filming, their communication was not limited only to the filming set, very often it extended after working hours, especially during trips, living together in hotels, etc. (VDU ER 2725/88). Meanwhile, a producer currently working in the Lithuanian film industry, who is often responsible for assembling a team to implement a film project, claims that one of the goals of the project is to create that family, to be in it, to be happy, because of the kind of team you create, the way you go to work (VDU ER 2725/55).

Another aspect emphasized by the respondents is that work in the cinema is often equated with a way of life when the boundary between work and personal life disappears. The internal communication of the team is especially strengthened during trips, when filming takes place in other cities or foreign countries. At that time, team members work, live, eat and sometimes sleep together in the same rooms. Informant from the camera department describes it as a camp: “if you go for six weeks on a business trip, you know that everyone is sitting with the same people all the time. But, well, it’s nice, that’s how the camp turns out” (VDU ER 2725/1). In his memoirs, actor Juozas Budraitis describes his work in the cinema, as follows: “shot a film for three to four months, sometimes even half a year, during that time we managed to get to know each other, make friends, fall in love, and even get married” (Budraitis, Matulytė 2015, 35).

Expression of the feeling of family on the set is found in the responses of all generations of informants. Many respondents whose work experience allows to compare the circumstances of different eras, often refer to the fact that during the Soviet era and the first year of independence, they felt a stronger connection and a sense of family amongst the film crew. The informant, who has worked in the film industry for thirty years, claims that at that time all those trips, being together, were like a family

substitute (VDU ER 2725/111). Her thought is complemented by actor Juozas Budraitis, who claims that it “is true that cinema is different now, previously we used to exist in it as a family, as a group of like-minded people” (Budraitis, Matulytė 2015, 35). The attempts to explain it resort to the fact that now there is a lot of filming, and filming is very fast, you do not even have time to get to know each other, everyone quickly disperses after finishing filming and there is an emptiness. Considering the interviews with informants who worked in the film industry during the Soviet era, it should not be forgotten that the ideology of the Soviet period regime was significantly based on the ideas of collectivism, which could influence the communality. Research by other scientists shows that collectivistic attitudes of members of an organisation are related to the strength of the emotional and cognitive ties with the organisation. For example, the sense of community at work and employees who support collectivist values or norms are positively related to certain behaviour directed towards their work environment, helping a colleague in case of work-related problems, interpersonal support, loyalty (Vedina, Vadi 2007, 130).

The sense of family mentioned by film production workers is created by colleagues and their relationship when working – not in the general sense of the film industry in Lithuania, but when working on a specific project, during which everyone inevitably spends a lot of time together. The experienced “temporarily created family” relationships are strengthened by joint trips and spending time not only on the set, but also after working hours.

OCCASIONS THAT UNITE FILM PRODUCTION WORKERS

It is obvious that for individuals who share a common culture, feel connected to a specific territory, have a common past and a vision of the future, it is important to occasionally confirm their sense of community, for example, create occasions (moments) during which everything that connects them is defined, named, common ideals are restored and revived (Giubernau 1996, 83). As McMillan observes, strong communities are those that offer members positive ways to interact, important events to share and ways to resolve them positively, opportunities to honour members, opportunities to invest in the community, and opportunities to experience a spiritual bond among members (Mcmillan, Chavis 1986, 14).

In this part, we will divide the occasions that unite the community of film production workers into a) official and unofficial events; b) traditions on the film set.

Official and unofficial events

According to anthropologist Sherry B. Ortner, one of the distinguishing features of a community are ritual occasions when the community comes together to celebrate itself (Sherry B. Ortner 2009, 176). Events or occasions that gather the film community, have changed over time. During the Soviet era, events taking place in the Soviet Union and other European countries created conditions for the film community to gather. These are various conventions and plenums (Lithuanian SSR Cinematographers' Conventions, LTSR Cinematographers' Union administration), meetings of Lithuanian film workers, where attention was paid to the discussion of general cinema policy issues (Visockaitė 1987, 5–11). Various union festivals (e.g., those held in Kyiv, Minsk, Vilnius, Tbilisi), film festivals of different genres – educational films, sports films, agriculture, young cinematographers, etc. At that time, international festivals were also held in Cannes, Karlovy Vary, Locarno, Moscow, Sanremo, etc. Lithuanian cinematographers were often awarded at the mentioned festivals. Historical publications also revealed that there were seminars, film days and film celebrations organized during the Soviet era (Visockaitė 1987).

Meanwhile, in the second decade of independence, the film culture began to take shape, including various film festivals, events, organizations, and education (Vyšniauskaitė 2017). Naturally, after the historical upheaval, it took a lot of time not only to create a new film production system, but also for it to take new steps and create a unique, Lithuanian cultural life of the film community. Many such initiatives have become annual and traditional, continuing to this day. Awards are one of the most important official evaluation events for film production workers (“Silver Crane”, National Lithuanian Film Awards). Professional excellence evaluations and awards are also organized by organizations and associations uniting film production workers (Lithuanian Filmmakers Union, The Association of Lithuanian Cinematographers, Alliance of Cinema Auteurs). Film festivals (European Film Forum Scanorama, Vilnius International Film Festival Kino Pavasaris, etc.) and the premieres of individual films, during which the team that made those films, the entire film community and other parts of society are convened, supports, and strengthens sense of community among film production workers.

Unofficial gatherings among workers have been relevant since the beginning of the formation of the professional group of film production workers. Both in Soviet times and nowadays, film production workers often spend time together after filming by going to bars, cafes, and restaurants. The main unofficial event uniting all film production workers is the annual “Kinošnikų žiburėlis”, which has been organized since 2011 between

Christmas and New Year (after Corona virus disease COVID-19, organization of this event was suspended). The organizers invite to this event not only long-time film professionals, but also people who have recently joined the ranks of film production workers to meet, chat and celebrate together.

Parties organized during the project should also be classified as unofficial events. This is a very important part of team building, uniting, and celebrating the overall result. Projects characterized by higher financing often organize opening, middle and closing parties.

Traditions on the film set

Traditions form a sense of affection, just like a sense of dependence (or restriction), help members of society to understand the importance of unity, sense of community in the life of the community. In this article, we will view “tradition” as activities and actions that promote the community of people, transmitted not only from generation to generation, but also temporarily created and maintained during one or more projects.

We can say that most of the traditions were created and passed on by the film production workers who worked back in the Soviet era. For example, one of the most popular traditions on the film set is the smashing of the plate on the camera tripod to symbolically mark the start of filming, recorded both in the Soviet era and in today’s film production in Lithuania.

Another tradition on film set is associated with clapperboard or film/movie slate. This tool marks the beginning of the shooting process. When a hundred, two hundred and other hundreds appear on the film slate, the number is marked at that moment. The celebration of “hundreds in a film slate” is also mentioned in the responses of different generations of informants. In the Soviet era, the film crew usually sat down with glasses of champagne, whereas these days, with every hundred, sometimes even the entire department (e.g., art, costumes, make-up) is chosen, which has to come up with ways to please and surprise the entire film crew (e.g., buy sweets, drinks for everyone, or organise a party).

Traditions that came to the professional group of film production workers only after the restoration of independence are also recorded. For example, the first American film production companies brought the tradition of exchanging gifts between workers (for example, actors give souvenirs to costume or make-up departments), which is extremely popular in Hollywood.

Both in the Soviet era and in Independent Lithuania, film production workers were united by basically similar official and unofficial events and occasions. It is also noticeable that most of the traditions supported during the production of the film are passed down from generation to generation.

CONCLUSIONS

Film production workers who worked in the Soviet era and the first years of independent Lithuania expressed a stronger sense of belonging to the community compared to those who worked later or are currently working in the film industry. There are some reasons for the weakening of the sense of community amongst film production workers.

First of all, along with the historical upheavals, the film production system also changed. The Lithuania cinema studio played an important role for those who worked in the film industry during both historical periods and its demolition affected film production workers both emotionally and financially. In contrast to the Soviet system, which cultivated collectivism, the involvement of the work collective in the private life of workers and vice versa, individualism among employees is also increased by the fact that now, film production workers in Lithuania are freelancers and everyone is responsible for themselves.

Secondly, we should not reject the factor that such statements by the informants are based on the factor of youth, and youth is usually remembered nostalgically, often romanticizing it and painting it in bright colours.

Thirdly, although certain community-solidarizing aspects are passed down from generation to generation, the modern way of life, political, social, cultural processes undoubtedly change the feeling of togetherness in the social world of film production workers.

ABBREVIATIONS

VDU ER – Vytautas Magnus University, Depository of Ethnologic *Manuscripts* of Department of Cultural Studies

BIBLIOGRAPHY

- Astikienė, S., 2022. *Kultūros darbuotojų bendruomenės ir jų tradicijos XX a. viduryje – XXI a. Pradžioje*. Etnologijos krypties daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Budraitis, J., Matulytė, M., 2015. *Mano kinas: pasaulis, kuris priklausė vyrams*. Vilnius: R. Paknio leidykla.
- Guibernau, M., 1996. *Nationalisms. The Nation-State and Nationalism in the Twentieth Century*. Cambridge: Polity Press.
- Jankauskaitė, L., 2012. *Kino industrijos raida atkūrus nepriklausomybę*. Magistro darbas. Šiauliai: Šiaulių Universitetas.
- Kaminskaitė-Jančorienė, L., Šalaj, J., 2019. Moterys Lietuvos kino industrijoje: tyrimo rezultatai, *Meno avilys*. Available: http://menoavilys.org/tyrimai/Moterys_Lietuvos_kino_industrijoje.pdf (accessed 07.01.2023).

- Massey, D., 1991. A global sense of place. *Marxism Today* (June), 24–29.
- McMillan, D. W., Chavis, D. M., 1986. Sense of community: a definition and theory. *American Journal of Community Psychology*, 14 (1), 6–23.
- McMillan, D. W., 1996. Sense of community. *Journal of Community Psychology*, 24 (4), 315–325.
- Mikonis-Railienė, A., Kaminskaitė-Jančorienė, L., 2015. *Kinas sovietų Lietuvoje: sistema, filmai, režisieriai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Nefas, S., 2021. *Bendruomeniškumo sklaida Lietuvoje*. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas.
- Ortner, S. B., 2009. Studying Sideways: Ethnographic Access in Hollywood. Mayer, V., Banks, M. J., Caldwell, J. T., eds. *Production Studies: Cultural Studies of Media Industries*. London; New York: Routledge, 175–189.
- Pilipavičius, V., 2012. *Bendruomeninio verslumo formavimas Lietuvos kaimo vietovėse*. Daktaro disertacija, Socialiniai mokslai, vadyba, administravimas. Akademija: Aleksandro Stulginskio Universitetas.
- Pipinytė, Ž., 1993. Lietuvių kino integracija į tautinę kultūrą. *Ekrane ir už ekrano*, 5–36.
- Pipinytė, Ž. Dokumentinis kinas. Įžangą į laiko upę. *Lietuvos kultūros institutas*. Available: <https://lithuanianculture.lt/lietuvoskulturosvidas/lietuvos-kinas/> (accessed 02.11.2022).
- Pocevičius, D., 2018. *Istoriniai Vilniaus relikvai 1944–1990*, I dalis. Vilnius: Kitos knygos.
- Salamoff, J. P., 2018. *On the Set: The Hidden Rules of Movie Making Etiquette*. Los Angeles: Tavin Press, 4th edition.
- Valainis, J., 2018. *Vaidybinis kinas Lietuvoje: sovietmečiu ir dabar*. Magistro tiriamasis rašto darbas. Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija.
- Vedina, R., Vadi, M., 2007. A national identity perspective on collectivistic attitudes and perception of organizational culture. *Baltic Journal of Management*, 3(2), 129–144.
- Visockaitė, N., 1987. *Lietuvos TSR kinematografija: bibliografinė rodyklė 1940–1985*. Vilnius.
- Vyšniauskaitė, G., 2017. 2000–2010 vaidybinis Lietuvos kinas: tęsiant tradicijas ir ieškant alternatyvų. *bernardinai.lt*. Available: <https://www.bernardinai.lt/2017-07-05-2000-2010-m-vaidybinis-lietuvos-kinas-tesiant-tradicijas-ir-ieskant-alternatyvu/> (accessed 20.12.2022).
- Ziminaitė, K., 2010. Kinas griūva iš pamatų (nuotraukos). *15 min*. Available: <https://www.15min.lt/kultura/naujiena/kinas/kinas-griuva-is-pamatu-4-120983> (accessed 20.12.2022).

REFERENCES

- ¹ To explain why the comparison often begins from the Soviet era, it should be emphasized that the question of the beginning of Lithuanian cinematography still remains complicated. At the beginning of the 20th century, cinematography appeared in Lithuania only as an activity with utilitarian value: chronicles were created, episodes of Lithuanian life were recorded, which could be shown in overseas Lithuanian colonies (Pipinytė 1993, 7). Professional national cinematography began to develop late – only in the middle of the 20th century (Pipinytė).

LIETUVAS FILMU RAŽOŠANAS NOZARES DARBINIEKU KOPĪBAS IZJŪTA

AKVILE STANKUTE

Etnoloģijas doktorantūras studente,

Vītauta Dižā Universitātes Humanitārās fakultātes

Kultūras studiju departaments

E-pasts: *stankute.akvile@gmail.com*

ANOTĀCIJA

Raksts mēģina atklāt kopības izjūtas veidošanu filmu ražošanas darbinieku vidū divos vēstures periodos – padomju laikā un pēc Lietuvas neatkarības atjaunošanas. Filmu ražošanas darbinieku kopiena tiek prezentēta caur šādiem aspektiem: lokalizētas / delokalizētas kopienas gadījums, piederības izjūta kā ģimenē, gadījumi, kas vieno filmu ražošanas darbiniekus. Filmu ražošanas darbinieki, kas strādājuši padomju laikā un neatkarīgās Lietuvas pirmajos gados, pauda spēcīgāku piederības izjūtu kopienai, salīdzinot ar tiem, kas strādāja vēlāk vai pašlaik strādā filmu nozarē.

Atslēgvārdi: filmu ražošanas darbinieki, kopiena, kopības izjūta, Lietuvas filmu industrija.

Kopsavilkums

Šī raksta mērķis ir atklāt filmu ražošanas darbinieku kopienas veidošanas izjūtu divos periodos – padomju laikā un pēc Lietuvas neatkarības atjaunošanas. Raksta pamatā ir 2020.–2022. gadā veiktā lauka pētījuma dati, kas apkopoti ar kvalitatīvās intervijas metodi ar 120 filmu ražošanas darbiniekiem Lietuvā. Filmu ražošanas darbinieku kopības izjūta šajā rakstā ir atspoguļota, pamatojoties uz šādiem aspektiem: a) kā lokalizētas / delokalizētas kopienas gadījums; b) piederības izjūta caur “ģimenes sajūtu”; c) norises, kas vieno filmu ražošanas darbiniekus.

Filmu ražošanas darbinieki, kas strādājuši padomju laikā un pirmajos gados pēc Lietuvas neatkarības atjaunošanas, pauda spēcīgāku piederības izjūtu kopienai, salīdzinot ar tiem, kas strādājuši vēlāk vai šobrīd strādā filmu nozarē. Filmu ražošanas darbinieku kopības izjūtas vājināšanās iemeslu ir daudz. Pirmkārt, līdz ar vēsturiskajiem satricinājumiem mainījās arī filmu ražošanas sistēma. Lietuvas Kinostudija bija nozīmīgs darba devējs gan padomju periodā, gan pēc tā, tāpēc studijas likvidēšana ietekmēja filmu ražošanas darbiniekus gan emocionāli, gan finansiāli. Atšķirībā no padomju sistēmas, kas kultivēja kolektivismu, darba kolektīva iesaistišanos strādnieku privātajā dzīvē un otrādi, mūsdienās individuālismu darbinieku vidū vairo arī tas, ka šobrīd Lietuvā filmu ražošanas

pārstāvji ir ārštata darbinieki un katrs ir atbildīgs par sevi. Otrkārt, nevajadzētu noraidīt faktu, ka šādi informantu izteikumi ir balstīti jaunības faktorā, jo jaunību parasti atceras nostalgiski, bieži romantizējot un krāsojot košās krāsās. Treškārt, lai gan daži kopienu solidarizējoši aspekti tiek nodoti no paaudzes paaudzē, mūsdienu dzīvesveids, politiskie, sociālie, kultūras procesi neapšaubāmi maina kopības izjūtu filmu ražošanas darbinieku sociālajā vidē.

FROM COLLECTIVE MEMORY AND CULTURAL TRAUMA TO CONTEMPORARY SCHOOL HISTORY TEXTBOOK NARRATION OF COLONIAL PERIOD IN LITHUANIA

KAROLĖ MIULLER

Vytautas Magnus University

E-mail: karole.miuller@vdu.lt

ABSTRACT

This study focuses on understanding connection between cultural trauma in the aspect of collective memory and its depiction through narration in history education. In this paper, the depiction of the Soviet Period and sovietisation in Lithuanian high school history textbooks "Laikas 12", part I and II was overviewed with the threefold theory through threefold methodological framework: hermeneutics, semiology, and frame analysis, focusing on how narration is created through language use. Textbook narration showed very clear role definition between perpetrator state (the contemporary Russia) and victim (Lithuania) through heavy usage of adjectives and figurative wording, thereby creating a continuous narration.

Keywords: collective memory, cultural trauma, history narration, history education, history textbooks, colonialism, post-colonialism, Soviet Lithuania, Soviet period.

INTRODUCTION

Studying how past is being understood in present has a triple meaning. Firstly, it helps to see the outlines of how past is being retold; secondly, it shows how the past influences the present; thirdly, it helps to forecast how the past might influence the future. History studies have drawn attention especially in second half of 20th century post-colonial period, when the modern nation formation and legitimization of existence was considered particularly extensively. During this period, the importance of

collective memory shared among citizens became an important target of governments for implementing state-followed ideology. Assmann (Assmann 2000, 50–52) suggests differentiating collective memory into communicative, cultural, and political memory. According to Assmann, longer than communicative memory, cultural memory lives on in the so-called “past culture carriers” – for example, memory halls, museums, national holidays, or textbooks.

The goal of this study is to understand how collective memory through cultural trauma is understood and depicted in history textbooks. This article seeks to answer the following questions: what is the connection between cultural trauma in the aspect of collective memory and depiction of it through narration in school history textbooks? How can it be investigated from theoretical perspective? In this case, research is focused on Soviet period in Lithuania. This paper aims to provide a theoretical and methodological framework for history textbook analysis with a particular emphasis on depiction of colonial period and then presenting a case study of Lithuanian history textbook “Laikas 12”, part I and II by Kapleris et al. issued by Leidykla Briedis.

HISTORY NARRATION

History narration, collective memory and trauma are contently re-entering international discourse, while many authors have expressed their thought on them. The coming sections seek organizing information and refine the essence. Firstly, a differentiation between academic history and historical politics / popular history / memory should be made. This paper predominantly focuses on the latter. History is not an unquestionable truth, but rather a construct of interpretations by those who write it. In other words, history is a construct: a historic narration (Polletta 2009). Ergo, key narrative of the story depends on the choice of events / cases that are either emphasized or downplayed; the starting and ending point of the story are crucial as well (Louch 1969, 69). Proper understanding of historiography of the given subject is critical to any scholar, especially since a social scientist is usually bound to conducting research building upon already completed historic research (Kumpis 2014, 39). History narration is especially important for post-colonial states still struggling with legitimizing their existence and independence. In many cases, challenges lie not only in legitimizing state’s independence internationally or by law, but as well as (re)building self-esteem and national identity. In this process, history always plays an important role of evidence. Putting reality into language is another problem. One expression is enough to change the meaning, as perception is

visible in word selection (Barthes 1968). This is how hermeneutic tradition comes into matter, – as Gadamer's (2013) concept of fusion of horizons. White argues that written history is more than facts: "historical narration and conceptualization depends, ultimately, on the preconceptual and specifically poetic nature of their perspectives on history and its processes" (2014, 4). In other words, narration can depict intentions and ideology of a scholar or an institution he worked for. History narration can be found in different fields, and one of them is the history taught in secondary schools by means of history textbooks.

COLLECTIVE MEMORY, TRAUMA, AND POST-COLONIALISM

According to Halbwachs, memory is formed in society because people only remember, recognize, and locate their memories in society, and depending on how individuals' thoughts interact with each other, the nuances of memory change because their perceptions are structured social arrangements (1992, 38). One of subdivisions of collective memory, according to J. Assmann, is cultural memory, which exists in the so-called "past culture carriers" such as texts, monuments, images, rituals etc., but can also be perpetuated by living beings such as teachers, priests, shamans (2000, 50–52). Considering the assumption that collective memory can thereby remain unchanged (despite possibilities of different interpretations) becomes an apprehension of the current discernment of reality. As mentioned previously, textbooks, especially for history teaching, can be used to preserve and transmit collective memory, thus becoming "past culture carriers". Moreover, textbooks usually have a direct link to the government. Sharing the same type of narrative of collective memory connects people and collective feelings become important.

The concept of trauma was channelled into sociology from psychoanalysis by S. Freud in the 20th century. This idea gained grounds, and among the most prominent proponents of studies theorizing this concept (and its relationship with collective memory) are J. C. Alexander, R. Eyerman, B. Giesen, N. J. Smelser, and P. Sztompka (Alexander et al. 2004). These scholars introduced the term "cultural trauma". Cultural trauma occurs, when members of a group feel they have experienced a horrific event that leaves an ineradicable stain on their group consciousness, permanently marking their memories and amending their future identity in fundamental and irreversible ways (Alexander et al. 2004, 1). The perception of reality changes their *modus operandi*, thus leaving a direct connection between a traumatic experience and perception of reality and decision making concerning the future.

N. Smelser claims that cultural trauma is a memory of a certain situation or event, which the representatives of the same group understand as: a) negatively affecting group, b) impossible to forget, c) threatening the existence of a society (or group) or influencing its essential culture, such as values, group identity, the basis of collective pride, etc. (2001, 18–19). This definition once again emphasizes – what is *actually* traumatic is not the event itself (which can be even imagined), but its memory and perception, which is characteristic of society's everyday life (Šutinienė 2002, 58). Hirschberger also argues that “the tragedy is represented in the collective memory of the group, and like all forms of memory it comprises not only a reproduction of the events, but also an ongoing reconstruction of the trauma in an attempt to make sense of it” (2018, 1). Hence, the re-living of trauma can be seen through talking about it, for example, in textbooks. Consequently, it can be assumed, that cultural trauma is a sudden break in the usual social or cultural order of a group (society), and its consequences irrevocably change the group (society), its everyday life and its self-perception. Talking about trauma in sociological context keywords always re-entering the international discourse are colonialism, slavery, holocaust etc. This paper is confined to the problem of colonial trauma of former colonized states in post-colonial period.

The collective memory and the past are the key components while talking about post-colonial states trying to recover from traumatic colonialization period. National sentiment and international legitimization are exceptionally important moments in post-colonialism. Since colonialization is a cultural trauma, an analogy between the process of recovery in therapy and decolonization can be drawn (Lloyd 2000, 212). Nationally followed history narration is one way to form national identity, which is elaborated by collective memory. The emergence of a post-colonial reality goes hand in hand with the desire to forget (or emphasize) the traumatic colonial past. This desire takes many historical forms and is driven by a variety of cultural and political motives. Postcolonial amnesia is one of the common essentials for historical self-creation urge, the need for a fresh start, the erasure of painful memories of colonial rule (Gandhi 1998, 4 from Lloyd 2000, 213). There are couple of reasons why addressing historical trauma is important. Firstly, in this case, collective memory can be understood as a complex phenomenon, which is simultaneously influencing and being influenced by its surroundings and social context. Secondly, it is crucial to discuss it and to acknowledge trauma, since healing and acceptance can only happen, if the history is being treated as past events that have taken place but no longer have too much influence over the present. Thirdly, talking about trauma and not ignoring it helps to create a neutral (if correctly

implemented) hypsographical narration about the past without leaving out or ignoring major incidents. Lastly, it is important to accept the past as something that has happened and has left scars, but not necessary as continuing to dictate the future. The example of textbooks plays an especially decisive role in East Asia. Textbooks narrations and the depiction of colonial period has inspired attention, especially in the example of the Japanese colonial period.

HISTORY TEXTBOOK ANALYSIS FRAMEWORK

The field of textbook analysis is not new; studies have been conducted applying linguistic scholarship (Kramsch 1993; Byram 1997, etc.), or problem and cultural content analysis (Kim & Kim 2009; Son & Diletti 2017; Chapelle & Risager 2013, etc.), as well as applying critical curriculum theory (Apple 2018). Weinbrenner (1992) suggests a division into 3 types of schoolbook research: process-oriented; product-oriented; reception-oriented. For example: critical discourse studies as “scholars conceptualize language as a form of social practice” (Fairclough, 2001 from Weninger 2018). As texts are part of social practices, analysis of these texts (history textbooks) allows to gain an insight into social and ideological backgrounds. “Content analysis, critical discourse analysis and multimodal analysis offer different but complementary methodologies for analysing linguistic and visual representations in textbooks” (Weninger 2018). This paper will focus on a threefold methodological framework: hermeneutics, semiology, and frame analysis focusing on how narration is created through language use.

Hermeneutics is used to deepen the understanding of a certain social phenomenon. Hermeneutics gives meaning to importance of language and its use, so the peculiarities of the text’s language can be seen. It is used to determine sentiment of narrative through choice of language used (e.g., adjectives), and what symbolic meaning it holds to the reader. “Saussure’s theory is considered as the proponent to the thought that language does not reflect reality but rather constructs it” (Yakin & Totu 2014). To be able to grasp the small nuances by critically reading and analysing the text is crucial. In addition, Goffman’s theory of framing is used to analyse the depiction of perpetrator country and the colonial period in history textbooks. The results should reveal how the colonial period (i.e., cultural trauma) is being articulated and represented in history textbooks so continuing to foster collective memory. At the same time, it should reveal how the already existing collective memory influences the creation of history narrative, which subsequently dictates the narration contained in textbooks.

LITHUANIAN HISTORY EDUCATION: TEXTBOOKS “LAIKAS 12”, PART I & II

History is a mandatory subject in Lithuania up until the 10th grade (or the 2nd grade of the secondary school). The national examination is not mandatory for secondary school graduation. Students who plan studying humanities usually choose history and take the examination, since universities usually require history examination results, unless the person is applying for a major in natural sciences. State-approved plan for history teaching stipulates that the part concerning the Soviet occupation is being studied in the 12th grade. Schools have the freedom to decide what textbooks they use for teaching in class; nevertheless, the textbooks must be state-approved. Usually, textbooks are written by history specialists working together in groups depending on their field of research. Textbook itself, after being approved as such by the state, is being distributed by private publishers. For this case most used textbook for the 12th grade (the 4th gymnasium grade) was chosen.

The textbook (part I and part II) covers the 20th and 21st centuries in both world and Lithuanian history. It is divided in 8 (4 in each part) chapters with additional two parts (short biographies of the major figures and glossary). The 3rd, 4th, 5th and 6th chapters are mainly focused on the events related to SSRS, its occupation of Lithuania, the Soviet period in Lithuania. Combined, there are 303 pages of material in both textbooks. By means of three-fold methodological framework employing hermeneutics, semiology, frame analysis, the content concerning Soviet Lithuania will be explored in the next chapter.

CONTENT OVERVIEW

As noted above, we can evaluate the information of Soviet period in Lithuania in textbooks, following three steps: mood of narration, the used language indicating deeper symbolic meaning and by seeing, what frame this period is being fit into. As Smelser has argued, the period of remembering traumatic experience is as important as the traumatic event itself. Thus, information on Soviet times in Lithuania presented through narration of the textbook through mood and wording of this period gives an insight into how Lithuania frames Soviet Russia, and how it (re)creates the collective memory through textbooks which are, as Assman suggests, “past culture carriers”, and live on for generations longer than the communicative memory. Narration in the textbooks is being presented in chronological

way. Each greater part is divided into smaller subdivisional topics, and two additional study chapters (a conclusions chapter and an examination preparation chapter). This allows to observe how the textbook follows a given form, dividing each chapter into similar/equal number of topics, pages. The content itself can be divided into different sections: written content (the main chronological narration of events, additional information, exercises (questions) for students, concept explanations) and visual material (maps, chronological visualization of the key events, important persons, caricatures, illustrations visualizing the text).

Table 1. Narration about Soviet Union in textbook “Laikas 12”, part I & II

1. tabula. Stāstījums par Padomju Savienību mācību grāmatā “Laikas 12” I un II daļā

Chapter	Chapter 3 WWII	Chapter 4 Lithuanian society during WWII	Chapter 5 Society during the Cold War	Chapter 6 Lithuanian society: from the Soviet period until liberalization
Subchapters	3.1 Europe and the world on the eve of the Second World War 3.2. The beginning of World War II. The victories of the aggressors in 1939-1940. 3.3. USSR-Germany war 3.4. The end of the Second World War: the victories of the anti-Hitler coalition in 1942-1945 3.5. The consequences of the Second World War	4.1. Lithuania's international policy on the eve of the loss of independence 4.2. Loss of Lithuania's independence in 1940 4.3. Soviet annexation and sovietization of Lithuania 4.4. Anti-Soviet resistance and the June Uprising of 1941 4.5. Lithuanian society during the Nazi German occupation	5.1. The beginning of the Cold War 5.2. The Evolution of the Soviet Union: From Warming to Stagnation 5.3. The domination of the USSR in Eastern Europe 5.4. Arms races and local wars. 5.5. The collapse of the communist system	6.1. Lithuanian society during the Stalinist regime 6.2. Lithuanian partisan war against the USSR 6.3. Soviet Lithuania in the years of warming and stagnation 6.4. Peaceful opposition to the regime in the Soviet era 6.5. “Singing revolution”
Additional subchapters	Chapter Summary Exam preparation	Chapter Summary Exam preparation	Chapter Summary Exam preparation	Chapter Summary Exam preparation
Volume	30 pages	28 pages	30 pages	30 pages

Special attention is dedicated to the period of Stalin's rule, as it concerns the most of the collectively traumatic experiences: guerrilla wars and deportations, persecution of 1947–1951 (211), where the entire nation lost its relatives and loved ones. The sentiment of fighting for freedom, partisan wars and constantly resisting Soviet system is being reinforced. Moreover, the effect of forced collectivization as trying to delete Lithuanian culture, language, customs is being underlined. The additional information provided in the boxes next to the main text is especially significant, and acts as the mood-setting part of narration. Important parts shaping the period of the Soviet Union are introduced.

The narration of freedom fighters: “autonomous movement for freedom is the highest form of resistance” (128), “even those who did not participate wanted to brag about being part of it” (129). The 23 June rebellion for independence: “Tormented by brutal terror of Bolshevism, Lithuanian nation decides to build its future on the basis of national unity and social justice” (130). Writing about the so-called true meaning of guerrilla war, it was highlighted that Soviet regime was propagating false information about how the guerrilla fighters were violent bandits indulging in alcohol consumption, while in reality they were brave men fighting for independence. Although the war was lost, morally a triumph was sought in keeping the national sentiment alive and proud (210). This narration allows to see how installation of heroic figures is being used to celebrate the independence movement. In the circumstances when Lithuania at the time was a weak, colonized country, giving the examples of heroic figures, whose names are still celebrated today, helped to ignite a feeling of pride. In other words, textbook constantly reinforced the idea of uprisings and sentiment of Lithuanians to break free from the regime. The idea that no one liked being part of Russia is showed by including information about other nations fighting against the Soviet regime (175). “Singing Revolution” is also introduced and employed as a way of revoking national sentiment and a collectively achieved goal of freedom from the Soviet system.

The narration also underlines that the system was not working as perfectly as the Soviets tried to render it to the outside world: there was a constant food shortage, food itself was of very poor quality – and did not match the propaganda statements (175). Building up on narration of a corrupt system, the textbook includes the speeches from respected politicians, for example, the speech of V. Landsbergis referring to Soviet Union as “zombie Kingdom” (189). The explanation of *homo sovieticus* term, trying to paint everything in just black and white (215) shows how narrow-minded the elites were, trying to keep the people. Finally, the idea of Russia being a perpetrator state along with the stance that Lithuania still has not seen sufficient rightful redress of Russian wrongdoings even in post-colonial period, with

the example of 1991 massacre executors at Medininkai border patrol post (Medininkų žudynių vykdytojai) who have not been given up by Russia for sentencing (225).

LANGUAGE

Textbook narration uses handful of recurring phrases, adjectives to set the mood for the reader. It straightforwardly spells out, which side is good, and which is not. The sentences include adjectives and nouns of descriptive value, thereby creating a mood of helplessness of Lithuanian nation, while underlining the brutality of Soviets during the occupation (especially during Stalinist period). It clearly states that Soviets were unjust, cruel. Especially the outstanding and repetitive vocabulary has been used to describe the period of 1938–1947: falsely (*melagingai*), lie (*melas*), blackmail (*šantažas*), theatre / fakeplay (*teatras*), script/ed (*scenarijus*), performance (*spektaklis*). These words help to establish that the pre-occupation period and the occupation as an event itself was an idea that Stalin had implemented against the will of Lithuanians, whose country was occupied after they were tricked into it through an ultimatum.

Usage of word “allegedly” (*esq, neva*) has a special meaning in terms of declaring the fact that Lithuanians were tricked into losing sovereignty without being aware of actual occupation. It was also used as a way of showing how the Soviet side tried to deceive the rest of the world acting as a democratic state, while it was not. Other keywords, which are important, as they contribute to sharpening the mood of narration, are: historic injustice (*istorinė neteisybė*), absurdity (*absurdas*), predatory (*grobuoniškas*), ruthlessly (*negailėstingai*), without justification (*be jokio pagrindo*), repressions (*represijos*), terror (*teroras*), mass and cruel (*masiniai ir žiaurūs*), red terror (*raudonas teroras*). Furthermore, they are seen as important, since the usage of these words was heavy, nevertheless, decreasing in weight, as the topics of pre- and *de facto* occupation and repression changed to other Soviet society topics. On the other hand, the other party was described as the unfortunate (*nelaimingieji*).

The repeated depiction of Soviets as not trustworthy and lying fraction, can be observed through the words, such as: fictitious (*išgalvotus, pramanydavo*), concealed (*nutylėjo*), given a pretext (*suteikti pretekstą*), provoked (*surengta provokacija*), staged (*surengtas spektaklis*), deceived (*apgauti*), illegal (*neteisėtą*), misled (*klaidino*), assumptions (*prielaidas*), falsified (*suklastotas*). Once again, while describing the will of Lithuanians, it was stated: the purpose did not reflect the nation's will (*tikslas neatspindėjo tautos noro*), to break Lithuanian population (*siekdama palaužti Lietuvos gyventojus*).

Likewise, inscribing words in quotation marks, such as “voluntarily” (“*savonoriu*” and “*savanoriška*”) allows to create a more sarcastic or even cynical narration. Furthermore, the parallel was made – that being part of the Soviet Union was same as being in a prison. On the other hand, resistance movements are described as a heroic act: patriotism (*patriotizmas*), the natural right to liberty (*prigimtine laisvės teisė*), pre-occupation education about the nature of liberty (*neokupacinis auklėjimas apie laisvės prigimtį*).

NARRATION

The narration followed by the textbook depicts a clear line of collective memory re-creation. This sentiment is created with reinstalling the importance and the pain, just as discussed above through remembering and re-living the traumatic experience by way of retelling the story. Another method of creating a stronger collective understanding is through reminding the students that the story is their own, as it happened to their parents, grandparents. This is achieved through using the wording such as: our nation/country (*mūsų valstybė*) and motherland (*tėvynė*). This establishes a wakeup-call-like situation and reminds the students that the history they are studying is about their own ‘home’, as they are part of the Lithuanian nation. Moreover, through collective memory re-creation, and the re-telling of the cultural trauma through Soviet period in Lithuania, we can observe a clear division into the perpetrator state, which is bad, and the victim state, which is repressed, but has never given up fighting for independence, eventually re-gaining sovereignty.

CONCLUSIONS

Building upon the insights discussed above, the history education or, more accurately – history textbook analysis shows how narration supported by the state portrays a cultural trauma. The certain narration of trauma then manifests itself in the collective memory. Including theoretical framework of collective memory and cultural trauma into the analysis is crucial, since only after understanding these two concepts, other research results can be fully understood. Hence, this shows what kind of policy is being pursued, while talking about the decision-making and national identity, and allows to see, what past means to the state now. Moreover, it is impossible to see collective memory as an unchanging variable, since it is always influenced by its surroundings, while simultaneously influencing its surroundings.

“Laikas 12”, part I and II history textbooks cover the Soviet period extensively and continuously, while the narration of the textbooks shows the usage of adjectives for creating a dramatic atmosphere. Likewise, the use of terms such as “our nation”, “your country” serves as a kind of wake-up call for the readers, constantly and repeatedly reminding them that the presented history is actually their history. The most adjectives are being used while describing Soviet Russia and its actions during the main periods of occupation. The text constantly reminds the reader of how untruthful and dysfunctional Soviet Union was, underlining Lithuanian fight for independence after being tricked and forcefully annexed. Nevertheless, the usage of adjectives might also implicate an easier comprehension of the text and more entertaining narration, which would keep the student focused. Furthermore, visualizations are also an important part of creating a narration and impact on the student, the understanding of collective memory, but due to this paper’s limited format, a further study would be dedicated to interpretation of the caricatures, illustrations, etc.

Thus, talking about history education analysis, it is important to consider that the reality (how the problem of colonialization and the post-colonial period) can be understood and accepted differently by the students depending on their surroundings. Textbooks are just one of the four major key points in absorbing-reflecting-creating collective memory. Depending on the environment each student exists in, as well as the political and ideological orientation of the teacher, this can influence the elite-followed narration, which attempted to be transmitted through the textbooks.

BIBLIOGRAPHY

- Alexander, J. C., Eyerman, R., Giesen, B., Smelser, N. J., Sztompka, P., 2004. *Cultural trauma and collective identity*. University of California Press.
- Apple, M. W., 2018. Critical curriculum studies and the concrete problems of curriculum policy and practice. *Journal of Curriculum Studies*, 50 (6), 685–690.
- Assmann, A., 2010. 2. Re-framing memory. Between individual and collective forms of constructing the past. Tilmans, K., van Vree, F., Winter, J., eds. *Performing the Past: Memory, History, and Identity in Modern Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 35–50.
- Assmann, J., Livingstone, R., 2006. *Religion and Cultural Memory: Ten Studies*. Stanford University Press.
- Assmann, J., 2000. *Das kulturelle Gedächtnis*. München: C. H. Beck.
- Barthes, R., 1968. *The reality effect. The novel: an anthology of criticism and theory, 1900–2000*. 229–234.
- Byram, M., 1997. ‘Cultural awareness’ as vocabulary learning. *Language Learning Journal*, 16 (1), 51–57.
- Chapelle, C., Risager, K., 2013. Culture in textbook analysis and evaluation. *The encyclopedia of applied linguistics*, 1620–1625.

- Gadamer, H. G., 2013. *Truth and method*. A&C Black.
- Goffman, E., 1974. *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Cambridge, MA, US: Harvard University Press.
- Halbwachs, M., Lewis, A. C., 1992. *On collective memory*. University of Chicago Press.
- Hirschberger, G., 2018. Collective trauma and the social construction of meaning. *Frontiers in psychology*, 9, 1441.
- Kapleris, I., Meištas, A., Mickevičius, K., Laužikas, R., Žolynas, M., 2016. *Laikas 12. Istorijos vadovėlis 12 kl. I d. (Atnaujintas)*. Vilnius: Leidykla Briedis.
- Kapleris, I., Meištas, A., Mickevičius, K., Laužikas, R., Žolynas, M., 2016. *Laikas 12. Istorijos vadovėlis 12 kl. II d. (Atnaujintas)*. Vilnius: Leidykla Briedis.
- Kim, H., Kim, S. K., 2019. Global convergence or national identity making?: The history textbook controversy in South Korea, 2004–2018. *Asia Pacific Journal of Education*, 39: 2, 252–263.
- Kramsch, C., 1993. *Context and culture in language teaching*. Oxford University Press.
- Kumpis, A., 2014. Historiography of Zainichi Koreans: review of topics and trends. *International Journal of Area Studies*, 9, 10.2478/ijas-2014-0003.
- Lloyd, D., 2000. Colonial Trauma / Postcolonial Recovery? *Interventions*, 2: 2, 212–228.
- Smelser, N. J., Baltes, P. B., eds, 2001. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Vol. 11. Amsterdam: Elsevier.
- Son, J. W., Diletti, J., 2017. What Can We Learn from Textbook Analysis? Son, J. W., Watanabe, T., Lo, J. J., eds. *What Matters? Research Trends in International Comparative Studies in Mathematics Education*. Research in Mathematics Education. Springer, Cham.
- Štutienė, I., 2002. Trauma ir kolektyvinė atmintis: sociokultūrinis aspektas. *Filosofija. Sociologija*, Nr. 1, 57–62.
- Weinbrenner, P., 1992. Methodologies of textbook analysis used to date. *History and Social Studies – Methodologies of Textbook Analysis*. Routledge, 21–34.
- Weninger, C., 2018. Textbook analysis. Chapelle, C. A., ed. *The Encyclopedia of Applied Linguistics*. Hoboken, NJ: Wiley & Sons.
- White, H., 2014. *Metahistory: The historical imagination in nineteenth-century Europe*. JHU Press.
- Yakin, H. S. M., Totu, A., 2014. The semiotic perspectives of Peirce and Saussure: A brief comparative study. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 155, 4–8.

NO KOLEKTĪVĀS ATMIŅAS UN KULTŪRAS TRAUMĀM LĪDZ MŪSDIENU SKOLU VĒSTURES MĀCĪBU GRĀMATU NARATĪVAM PAR KOLONIĀLAJĒM ASPEKTIEM LIETUVĀ

KAROLE MILLERE

Vītauta Dižā Universitāte

E-pasts: *karole.miuller@vdu.lt*

ANOTĀCIJA

Šis pētījums tiecas izprast saikni starp kultūras traumām kolektīvās atmiņas aspektā un tās attēlošanu vēstures izglītības naratīvā. Šajā rakstā tika apskatīts padomju perioda un sovetizācijas attēlojums Lietuvas vidusskolas vēstures mācību grāmatas "Laikas 12" I un II daļā, izmantojot trīskāršu teoriju ar trīskāršu metodisko ietvaru – hermeneitiku, semioloģiju un rāmēšanas analīzi, koncentrējoties uz to, kā naratīvs tiek veidots, izmantojot valodu. Mācību grāmatu vēstījums skaidri parādīja vainīgo valsti (mūsdienu Krievija) un upuri (Lietuva).

Atslēgvārdi: kolektīvā atmiņa, kultūras traumas, vēstures naratīvs, vēstures izglītība, vēstures mācību grāmatas, koloniālisms, postkoloniālisms, padomju Lietuva, padomju periods.

Kopsavilkums

Šis pētījums koncentrējas uz teorētiskas pieejas konstruēšanu, lai izprastu saikni starp kultūras traumu kolektīvās atmiņas aspektā un tās attēlošanu vēstures izglītības naratīvā. Kultūras atmiņa, kas ir kolektīvās atmiņas sastāvdaļa, dzīvo tā sauktajos pagātnes kultūras nesējos, piemēram, vēstures mācību grāmatās. Turklāt kolektīvajai atmiņai un tās izmaiņām ir svarīga loma sabiedrībā un tās nākotnē. Kolektīvās atmiņas izmaiņām ir dažādi iemesli, piemēram, traumas. Straujas pārmaiņas, kas rodas traumatiskas pieredzes dēļ (piem., koloniālisms), kolektīvo atmiņu maina bez iespējas atgriezties tās sākotnējā formā. Kultūras traumas maina ne tikai sabiedrības locekļu pašapziņu, bet arī veidu, kā tiek saprasta pasaule un realitāte, tādējādi ietekmējot lēmumu pieņemšanu. Tas ir redzams vidusskolas vēstures mācību grāmatās. Šajā rakstā tika apskatīts padomju perioda un sovetizācijas attēlojums Lietuvas vidusskolas vēstures mācību grāmatās "Laikas 12" I un II daļā. Mācību grāmatas stāstījums parādīja ļoti skaidru lomu sadalījumu starp vainīgo valsti (mūsdienu Krievija) un upuri (Lietuva), tekstā izmantojot intensīvus īpašības vārdus un tēlainus formulējumus, veidojot nepārtrauktu stāstījumu.

RĪGAS MODERNIZĀCIJAS AIZSĀKUMU MEKLĒJUMI

BEĀTE LIELMANE

Mg. hist., Latvijas Universitātes doktorante

E-pasts: bl12004@edu.lu.lv

ANOTĀCIJA

Raksta mērķis ir aktualizēt jautājumu par modernizācijas pirmsākumiem Rīgā, ko historiogrāfijā līdz šim ir pieņemts meklēt 19. gadsimta otrajā pusē. Modernizācija ir ilgstošs process, kas aptver ekonomisko, sociālo, politisko un kultūras sfēru, tādēļ modernizācijas pirmsākumus ir iespējams meklēt agrāk. Iespējamie atskaites punkti ir gan industrializācijas sākums Rīgā 19. gadsimta 30. gados, gan dzimtbūšanas atcelšana, gan Rīgas priekšpilsētu pārbūves plāni pēc to nodedzināšanas 1812. gadā. Īpaša loma ir Rīgas priekšpilsētām, kurās atšķirībā no lekšrīgas varēja rasties redzamākās modernizācijas izpausmes – iedzīvotāju skaita strauja palielināšanās un pāreja uz mašīnizētu ražošanu, kas prasīja apbūves dažādošanos un apjoma palielināšanos.

Atslēgvārdi: Rīga 19. gadsimtā, modernizācija, industriālā revolūcija, modernizācijas teorija, modernā sabiedrība.

Aizsākumus Rīgas kļūšanai par modernu lielpilsētu pieņemts meklēt 19. gadsimta otrajā pusē, kad pilsēta atbrīvojās no nocietinājumu sistēmas, tika atklāta pirmā dzelzceļa līnija, visā Krievijas impērijā tika atcelta dzimtbūšana un strauji sākās industrializācijas un urbanizācijas procesi. Tomēr modernizācija nav vienreizējs notikums, bet gan ilgstošs process ar daudzveidīgu priekšnoteikumu un izpausmju klāstu. Tādēļ ir likumsakarīgi, ka Rīgas modernizācijas pirmsākumi ir meklējami agrāk par 19. gadsimta otro pusi – vismaz gadsimta sākumā. Rīgas modernizācija 19. gadsimta otrajā pusē kļuva pamanāma, tomēr acīmredzamās pārmaiņas sakņojas senākā pagātnē.

Lai noteiktu pilsētas modernizācijas aizsākumus un tālāko gaitu, balsoties modernizācijas definīcijā, jāmeklē tās galvenās pazīmes pilsētas

attīstībā. Līdz šim modernizācijas nestās pārmaiņas Rīgā ir aplūkotas no dažādiem atsevišķiem aspektiem, bet ne vienotā skatījumā, meklējot un nospraužot modernizācijas procesa rāmjus. Tādēļ raksta mērķis ir aktualizēt jautājumu par modernizācijas pirmsākumiem Rīgā, definējot un raksturojot modernizāciju, kā arī dodot ieskatu līdzšinējos Rīgas modernizācijas meklējumos historiogrāfijā.

MODERNIZĀCIJAS DEFINĪCIJA

Lai noteiktu Rīgas modernizācijas pirmsākumus, vispirms modernizāciju ir nepieciešams definēt.

Hronoloģiski modernizāciju saista ar tā dēvēto ilgo 19. gadsimtu, ko pieņemts skatīt no Franču revolūcijas (1789) līdz Pirmajam pasaules karam (1914). Tas ir nozīmīgs laikposms, kurā notika viens no lielākajiem pagrieziena punktiem cilvēces vēsturē – pāreja no agrārās uz industriālo sabiedrību. Ilgā 19. gadsimta sākumā Eiropa bija agrāra, tās politiskajā dzīvē valdīja absolūtisms un cilvēku identitātes pamats bija vietējā kopiena, nevis nācija, bet jau Pirmā pasaules kara priekšvakarā Eiropa gandrīz pilnībā bija industrializēta, urbāna, ar demokrātiskākām pārvaldes formām, uz individu orientētāka un sociāli mobila (Stearns 2001, 205). Šis pārmaiņas pieņemts saistīt ar zinātnisko revolūciju un apgaismību, kas kardināli izmainīja eiropešu priekšstatu par individu un sabiedrību.

Pēcāk, retrospektīvi skaidrojot šīs būtiskās pārmaiņas, kas Rietumu pasauli pāršalca gadsimta laikā, tika radīts “modernizācijas” jēdziens un “modernizācijas teorija”. Teorijas izveides sākums saistāms ar 20. gadsimta 50. gadiem, kad radās tā sauktā Klasiskā modernizācijas teorija, tās konceptu pamatā izstrādāja amerikāņu sociologi (Goorha 2010, 1). Modernizācijas teorētiķi saskatīja fundamentālas atšķirības starp moderno un tradicionālo sabiedrību skatījumu uz pasauli, kā arī starp šo sabiedrību politiskajām, ekonomiskajām un sociālajām struktūrām.

Modernizācijas teorijas izpratnē modernizācija ir globāls un neatgriezenisks process, kas aizsākās Eiropā 18. gadsimta vidū (vai pat agrāk) ar industriālo revolūciju, bet kopš Otrā pasaules kara beigām tas ir attiecināms uz sabiedrībām visā pasaulē (Delanty 2003, 96).

Atšķirībā no citām teorijām modernizācijas idejiskajā pamatā nav viena kanoniska teksta, kas izklāstītu tās būtību. Tāpat nav viena autora, kuru varētu uzskatīt par teorijas pamatlicēju. Tāpēc uz modernizācijas teoriju drīzāk var raudzīties kā uz savstarpēji saistītu pieņēmumu kopumu, kas radies sociālo zinātņu pārstāvju prātos, savienojot empīriskus pētījumus ar liela mēroga vēsturiskiem un sociāliem procesiem un apzīmējot tos ar vienu vārdu “modernizācija” (Delanty 2003, 96). Socioloģijā modernizācijas

teoriju bieži izmantoja, lai skaidrotu ārpus Rietumu pasaules esošo sabiedrību attīstības modeli, kas replicē Rietumu pasaules attīstību. Izmantojot Eiropas sociālo vēsturi kā šablonu, pētnieki noteica un paredzēja dažādu sabiedrību attīstību citviet pasaulē. 20. gadsimta 60. gados valdīja uzskats, ka visa pasaule agri vai vēlu modernizēsies pēc Rietumeiropas parauga (Stearns 2001, 3).

Galvenie iebildumi pret modernizācijas teoriju radās 20. gadsimta 70. gados, kad tai sāka pārmest: 1) etnocentrismu, jo visas sabiedrības tika mēritas pēc Rietumu pasaules standarta; 2) pārlietu lielo optimismu un uzskatu, ka modernie cilvēki ir pārāki par pirmsmodernajiem; 3) modernizācijas viendabīgumu, skatot to kā vienotu procesu, kas it kā skar visas sabiedrības grupas vienādi, lai gan modernizācijas ietekme uz dažādām sociālajām grupām ir atšķirīga (Stearns 2001, 8–9).

Lai novērstu klasiskās modernizācijas teorijas trūkumus, ap 20. gadsimta 90. gadiem tika radīta Jaunā modernizācijas teorija, kas paplašināja līdzšinējos teorijas apvārsņus (Marsh 2014, 266). Piemēram, pievērsoties vairāku modernitāšu (*multiple modernities*) idejai, kurā tiek uzsvērts, ka modernizācija ir jāskata vēsturiskā kontekstā, jo tās ietekme dažādās pasaules vietās ir bijusi atkarīga no atsevišķu sabiedrību kultūras fona (Fourie 2012, 55).

Enciklopēdija “Britannica” modernizāciju definē kā transformāciju no tradicionālas, rurālas, agrāras uz sekulāru, urbānu un industriālu sabiedrību. Modernizācija ir cieši saistīta ar industrializāciju, kas ir pāreja no lauksaimniecībā un amatniecībā balstītas ekonomikas uz tādu, kurā dominē rūpniecība un automatizācija, un nereti šie termini tiek lietoti kā sinonīmi, kas skaidrojams ar to, ka moderna sabiedrība ir industriāla sabiedrība. Lai modernizētu sabiedrību, vispirms to ir nepieciešams industrializēt, tādēļ vēsturiski modernās sabiedrības rašanās nesaraucjami ir bijusi saistīta ar industriālās sabiedrības rašanos (Kumar 2022). Tomēr modernizācija ir plašāka par industrializāciju, un kā sinonīmu to drīzāk varētu izmantot, runājot par ekonomisko modernizāciju (Wrigley 1981, 24).

Atslēgas koncepts šeit ir dihotomija starp tradicionālo un moderno, modernā sabiedrība rodas tikai kontrastā ar iepriekšējo – agrāro – sabiedrības modeli. Runājot marksistiskā terminoloģijā, tā ir pāreja no feodālas uz kapitālistisku sabiedrību.

Uz modernizācijas konceptu raugoties kritiski, tas ir kļuvis par ērtu apzīmējumu tiem, kas apzinās būtiskās atšķirības starp tradicionālo un moderno sabiedrību un kam to raksturošanai ir nepieciešams termins vai koncepts. Vienaļpus tas neuzliek saistības skaidrot un interpretēt šo pārmaiņu cēloņus un gaitu. Modernizācijas teorija pamatā ir deskriptīva, sasaistot kopā vienaļpus notiekošas parādības (Wrigley 1981, 26).

Hronoloģiski modernizācijas iedīgļus pieņemts meklēt 18. gadsimtā, tomēr ir pētnieki, kas min arī agrāku laiku, pat renesansi. Ir sarežģīti definēt

modernizācijas procesa beigas, jo kurā brīdī un pēc kādiem kritērijiem var teikt, ka sabiedrība ir modernizējusies un tālākās pārmaiņas nav saistāmas ar modernizācijas procesu? Vai vienmēr tad, kad sabiedrība ir urbāna, industriāla, birokrātiska, individuāla, – tā ir moderna? (Stearns 2001, 7)

Vēl viens šķērslis, kas apgrūtina modernizācijas procesa norises izpēti, ir vienotu izmērāmu lielumu, pēc kuriem var noteikt modernizācijas pakāpi, neesamība. To, piemēram, ir iespējams izdarīt attiecībā uz industrializācijas procesu, kura norise ir izsakāma ar skaitlisko lielumu un statistikas datu palīdzību, taču modernizācija, kā jau minēts, ir jēdziens ar plašāku nozīmi (Marsh 2014, 264).

Lai gan akadēmiskajās aprindās neviennozīmīgi vērtēta, modernizācijas teorija joprojām ir aktuāla, jo skaidro vienu no lielākajiem pagrieziena punktiem sabiedrības attīstības vēsturē – pāreju no tradicionālās un agrārās sabiedrības uz urbānu un industriālu sabiedrību.

MODERNIZĀCIJAS PAZĪMES

Ņemot vērā neviennozīmīgo modernizācijas definīciju un konkrētas mērauklas neesamību, lai noteiktu modernizācijas procesa aizsākumus, iespējams izmantot modernizācijas pazīmes, kas ļauj pietuvoties modernizācijas atskaites punkta noskaidrošanai.

Modernizācijas raksturošanai tiek izmantotas dažādas pazīmes, kas aptver ekonomisko, sociālo, politisko un kultūras sfēru. Ņemot vērā to, ka tās savstarpēji pārklājas un izriet viena no otras, atkarībā no detalizācijas pakāpes to skaits var ievērojami variēt. Piemēram, vēsturnieks Normans Deiviss izdala pat 48 modernizācijas procesa sastāvdaļas (Deiviss 2009, 1311).

Grupējot modernizācijas procesa pazīmes tematiski tuvās grupās, ir iespējams izdalīt šādas galvenās pazīmes:

1. Industrializācija, kas ietver tehnoloģiskos sasniegumus ar pāreju no manuāla uz mašinizētu darbu ar strauju rūpniecības attīstību.
2. Ekonomiskā izaugsme. Modernas sabiedrības ekonomiku raksturo ekonomiskā izaugsme (ražošanas apjoma pieaugums) un pastāvīga tiekšanās pēc tās.
3. Urbanizācija jeb arvien lielāka iedzīvotāju migrācija no lauku reģioniem uz pilsētām un iedzīvotāju skaita straujš pieaugums jeb demogrāfiskais sprādziens. Migrācijas palielināšanās ne tikai vietējā un reģionālā, bet arī starptautiskā līmenī.
4. Darbaspēka kustība, ko veicināja dzimtbūšanas atcelšana, kas atbrīvoja darbaspēku no feodālajām un paražu saitēm un pienākumiem, līdz ar ko izveidojās brīvs darba tirgus.

5. Demokratizācija ar modernākām pārvaldes formām, kurām ir jauna, pārsvarā vēlētā elite. Centralizētas valsts varas nostiprināšanās un valsts pārvaldes pieaugums ar specializētāku birokrātisko aparātu, kas paplašināja civildienestu.
6. Pilsētībūvniecības attīstība – moderna arhitektūra, pilsētplānošana, jauna infrastruktūra. Uzlabotas transporta un sakaru sistēmas: kanāli, ceļi, dzelzceļi, lidojumi, pasts, telegrāfs, telefons, radio.
7. Sabiedrības vispārējas izglītības un zināšanu vairošana – tiek dibinātas universitātes, tehnikumi, muzeji u. tml., kā arī pakāpeniska valsts atbildības uzņemšanās par sociālo sfēru.
8. Lielāka ticība progresam, zinātnei un dažādu nozaru ekspertu viedokļiem.
9. Individualizācijas process – par sabiedrības pamatvienību sāk kļūt indivīds, nevis grupa vai kopiena. Indivīda sociālās un ģeogrāfiskās mobilitātes un personīgas brīvības pieaugums, uzņēmīgākajiem sniedzot iespēju izsisties un vairojot bagātību.
10. Nacionālās identitātes pieaugums, kas aizstāja lokālās un reliģiskās identitātes, un nācijvalsts rašanās. Nacionālās kultūras konstruēšana.

RĪGAS MODERNIZĀCIJA HISTORIOGRĀFIJĀ

Aplūkojot fundamentālākos darbus, kas pievēršas Rīgas vēsturei, Rīgas modernizācijas procesu tajos pieņemts meklēt 19. gadsimta otrajā pusē, ar simbolisko pilsētas nocietinājumu sistēmas nojaukšanu (1857–1863). Tāpat uz šo periodu attiecināma pirmās dzelzceļa līnijas izbūve, dzimtbūšanas atcelšana visā Krievijas impērijā, strauja migrācija un jaunu etnisko grupu ienākšana, izmaiņas pilsētībūvniecībā un īres namu celtniecības uzplaukums, pilsētas labiekārtošana, strādnieku sociālās grupas rašanās, Krievijas impērijas liberalizācijas politika. Neapšaubāmi, minētās pārmaiņas ir uzskatāmas par modernizācijas procesa sastāvdaļu, tomēr historiogrāfijā ievērojami mazāk tiek skaidrots, kāpēc un kā šis process aizsākās.

Padomju historiogrāfijā modernizācijas process tika skaidrots caur pāreju no feodālās uz kapitālistisko sabiedrību. Rīgas vēsturei veltītajā sērijā par formālo robežšķirtni starp feodālo un moderno Rīgu ir izvēlēts 1860. gads, “Rīga: 1860–1917” (Krastiņš 1978), kā atskaites punktu izvēloties dzimtbūšanas atcelšanu Krievijas impērijā 1861. gadā (Krastiņš 1978, 5). Tajā netiek minēts vārds “modernizācija”, bet notiekošās pārmaiņas tiek raksturotas ar industrializāciju – “kapitālistiskās industrializācijas stihiskais process, kas Rīgā noritēja kopš 19. gs. vidus gan tradicionālā kārtā, secīgi izskaužot ražošanas zemākās formas, t. i., sīkas darbnīcas un manufaktūras, un aizstājot tās ar ražošanas augstāko formu – fabriku, gan intensīvi veidojoties jauniem

uzņēmumiem, kas jau pašā sākumā tika organizēti uz lielrūpnieciskās ražošanas bāzes” (Krastiņš 1978, 34–35).

Savukārt šīs sērijas grāmatā “Feodālā Rīga” (Zeids 1978), kas bija veltīta iepriekšējam vēstures periodam, arī netiek runāts par “modernizāciju”, bet gan par industriālo revolūciju, tomēr tajā vairāk tiek izcelta šī procesa ilglaicība, definējot pārejas periodu no feodālisma uz kapitālismu no 18. gs. 80. gadiem līdz 1860. gadam – “18. gs. divi pēdējie gadu desmiti un 19. gs. pirmā puse iezīmē visā Latvijā pāreju no feodālajām uz kapitālistiskajām ražošanas attiecībām. Lielie satricinājumi, kas šai laikā skāra visu Latvijas teritoriju, spēcīgi ietekmēja arī Rīgas pilsētas tālāko attīstību, graujot Rīgas gadsimtiem veco feodālo iekārtu (Zeids 1978, 310). [...] 19. gs. 30. gadu sākumā Kurzemes un Vidzemes guberņās pilnā mērā stājās spēkā t. s. zemnieku brīvlaišana, atvieglinot laucinieku iekļūšanu pilsētā [...]. Tāpēc tieši kopš 30. gadiem Rīgā arvien lielākā skaitā tiek dibinātas fabrikas, kurās strādnieku skaits sniedzas simtos, tuvojas tūkstošiem un pat pārsniedz to. Uzvar rūpniecības mašīnizētā stadija: arī Rīgā notiek rūpniecības apvērsums.” (Zeids 1978, 311)

Pievēršoties industriālajai revolūcijai jeb rūpnieciskajam apvērsumam, ko var uzskatīt par vienu no galvenajām modernizācijas procesa sastāvdaļām un pirms modernizācijas teorijas konceptualizēšanas savā ziņā pat par tās sinonīmu, tas Rīgā tiek saskatīts 19. gadsimta 30. gados. Piemēram, rakstu krājumā “Rīga: apcerējumi par pilsētas vēsturi” atrodams šāds paskaidrojums: “konkurences cīņa un dziņa pēc lielākas peļņas Rīgas manufaktūru īpašniekus pamudināja ražošanas procesā ieviest mašīnas un tvaika dzinējus. Līdz ar to sākās rūpniecības apvērsuma periods – pāreja uz jaunu ražošanas formu – mašīnizēto ražošanu fabrikās.” (Skolis 1965, 99)

Būtisku faktoru tā dēvētajai pārejai no feodālisma uz kapitālismu iezīmē Rita Brambe, izceļot iedzīvotāju skaita palielināšanos pilsētā: “Laikā, kad sāka veidoties kapitālistiskās ražošanas attiecības, ekonomikā strauji pieauga pilsētu loma. Sakarā ar to palielinājās arī pilsētu iedzīvotāju skaits, kas ir viens no galvenajiem pilsētu vēsturiskā progresā rādītājiem.” (Brambe 1982, 7)

Darbos, kas veltīti Rīgas arhitektūras vēsturei (piemēram, Jāņa Krastiņa “Eklektisms Rīgas arhitektūrā”, “Rīgas arhitektūras stili” un autoru kolektīva “Latvijas arhitektūra no senatnes līdz mūsdienām”), par vienu no svarīgākajiem modernizācijas atskaites punktiem ir izvēlēta Rīgas nocietinājumu sistēmas nojaukšana. Tā arī iezīmē periodu, kurā notika arhitektūras stilu nomaiņa. Līdz tam Krievijas impērijas paraugfasādēs balstītā ampīra un klasicisma vietā nāca historisms, saukts arī par eklektismu vai eklektiku. Tāpat Rīga piedzīvoja vēl iepriekš nepieredzētu būvniecības apjoma palielināšanos, jauna tipa sabiedrisko un saimniecisko ēku parādīšanos, kā arī būtiskas izmaiņas būvniecības likumdošanā.

Par agrākiem iespējamiem modernizācijas procesa iedīgļiem var lasīt kolektīvajā monogrāfijā “Latvija 19. gadsimtā” (Bērziņš 2000), kas modernizācijas procesa sākumu mūsdienu Latvijas teritorijā kopumā saista ar Kauguru nemieriem 1802. gadā, kuri bija simbolisks solis brīva darba spēka radišanai. “Tiem atšķirībā no citiem protesta gadījumiem iepriekšējā gadsimtā sekoja radikālas reformas, ar kurām saistās dzimtbūtniecības nomaiņa ar brīvas preču-naudas saimniecības attiecībām, pilsētu pieaugumu un pakāpenisku pāreju no tradicionālas uz modernu sabiedrību. Atbrīvošanās noteica pāreju ne tikai no dzimtbūšanas saimniecības uz individuālās iniciatīvas attiecībām, bet arī kļuva par modernās sabiedrības priekšnosacījumu Latvijas vēsturē vispār. Vienlaikus ar ilgstošo un ieilgušo saimniecisko pārkārtojumu vēsturi sākās pāreja no tradicionālās uz sarežģītāku un modernāku sabiedrību, izglītību, kultūru utt.” (Bērziņš 2000, 398)

Savukārt industriālās revolūcijas sākums līdzīgi kā citos darbos arī šeit tiek saistīts ar 19. gadsimta 30.–40. gadiem: “Zemnieku “galīgā atbrīvošana” Vidzemes un Kurzemes guberņā beidzās tikai 30. gadu sākumā. Tāpēc lielāks skaits brīvā darbaspēka Latvijas rūpniecībā varēja parādīties tikai 30. gadu otrajā pusē un 40. gados. Lai sāktos rūpniecības apvērsums, bez lielajām tehniskajām un darba organizatoriskajām izmaiņām ražošanā nepieciešams bija arī no dzimtbūšanas atbrīvots darba cilvēks. Tāpēc domājams, ka visobjektīvāk Latvijā rūpniecības apvērsuma sākumu datēt ar 19. gs. 30.–40. gadiem.” (Bērziņš 2000, 235) Sasaistot darbaspēka kustību un tai sekojošo industriālo revolūciju ar modernas sabiedrības rašanos, skaidrāki kļūst priekšnosacījumi Rīgas modernizācijai.

KUR MEKLĒT AIZSĀKUMUS?

Tā kā modernizācija ir ilgstošs process ar daudzveidīgu priekšnoteikumu un pazīmju klāstu, ir likumsakarīgi, ka Rīgas modernizācijas pirmsākumi ir meklējami agrāk par 19. gadsimta otro pusi. 19. gadsimta sākumā Rīga bija viena no lielākajām Krievijas impērijas pilsētām, un to var uzskatīt par atskaites punktu Rīgas kļūšanai par lielpilsētu. Vienlaikus 19. gadsimta sākumā vēl saglabājas pagātnes relikti – mūri, kas ieskauj Iekšrīgu, vāciskās elites privilēģijas un priekšpilsētu attīstību ierobežojoshi būvniecības noteikumi. Redzamākās modernizācijas pazīmes – iedzīvotāju skaita strauja palielināšanās un pāreja uz mašinizētu ražošanu, kas prasīja apbūves dažādošanos un apjoma palielināšanos, Iekšrīgā pastāvošo ierobežojumu dēļ varēja rasties tikai ārpus tās mūriem. Tādējādi 19. gadsimta sākumā Rīgas priekšpilsētās meklējami pilsētas modernizācijas pirmsākumi.

Rīgas modernizācija noteikti ir saistāma vismaz ar industriālo revolūciju, kas sākās 19. gadsimta 30. gados, jo modernā sabiedrība ir industriāla

sabiedrība. Tāpat dzimtbūšanas atcelšana Vidzemes un Kurzemes guberņā ir simbolisks modernizācijas procesu aizsācējs notikums, kas gadsimta otrajā pusē veicināja strauju iebrucēju pieplūdumu uz Rīgu. Savukārt no pilsētbūvniecības viedokļa Rīgas priekšpilsētu atjaunošanas plāni pēc to nodedzināšanas 1812. gadā, kas būtiski iezīmēja tālāko pilsētas attīstību, arī ir potenciāla robežšķirtne Rīgas ceļā uz kļūšanu par modernu lielpilsētu.

SECINĀJUMI

Modernizāciju var uzskatīt par vienu no lielajiem pagrieziena punktiem cilvēces vēsturē, tādēļ tās aizsākumu, norises un izpausmju analīze Rīgas līmenī skaidro Latvijas teritorijas vēstures iekļaušanos lielākos Eiropas mēroga notikumos.

Modernizācijas teorija ir grūtāk definējama nekā, piemēram, industriālā revolūcija jeb rūpnieciskais apvērsums, tādēļ tā pētnieku vidū ir neviennozīmīgi vērtēta. To drīzāk var uzskatīt par deskriptīvu pazīmju kopumu ar tikai aptuvenām sākuma un beigu robežām. Tomēr bez tās pētniecība nav iedomājama, jo tā ietver daudz plašāku, gandrīz visas indivīda un sabiedrības dzīves sfēras aptverošu pārmaiņu kopumu, ko, piemēram, industrializācija un urbanizācija neaptver.

Modernizācija un pilsēta ir cieši saistītas, jo viena no galvenajām modernizācijas pazīmēm ir urbanizācija, tādēļ bez masveida cilvēku pārcelšanās uz pilsētām modernizācija nemaz nav iespējama. Raugoties Latvijas teritorijas vēstures kontekstā, tieši Rīga kā lielākā pilsēta 19. gadsimtā ir galvenais modernizācijas centrs.

Modernizācijas sākumam ir iespējami vairāki atskaites punkti, tostarp industrializācijas pirmsākumi 19. gadsimta 30. gados, Kauguru nemieri un dzimtbūšanas atcelšana, pilsētbūvniecības attīstība pēc 1812. gada priekšpilsētu nodedzināšanas. Tie parāda nozīmīgu aspektu – pirmās Rīgas modernizācijas pazīmes meklējamas otrpus tās mūriem, priekšpilsētās, kurās aizsākās un bija iespējama industrializācija, iebrucēju apmešanās uz dzīvi un masveidīgāka apbūves rašanās. Rīga moderna sāka kļūt no tās nomales, nevis centra.

Tomēr arī turpmākajā pētniecībā, meklējot modernizācijas aizsākumus, būtu pārsteidzīgi izcelt vienu procesa izejas punktu, jo tik nozīmīgs un visās dzīves sfērās izmaiņas radošs process nav reducējums uz vienu konkrētu notikumu.

Atbildot uz jautājumu, kur iespējams meklēt modernizācijas pirmsākumus Rīgā, industrializācija un urbanizācija ir skaitliski izmērāmas modernizācijas pazīmes, kam līdztekus jāskata strukturālas pārmaiņas sabiedrībā, gan likumdošanas aspektā, gan sociāli un ekonomiski. Pilsētas kontekstā

nozīmīgas ir arī pārmaiņas pilsētībūvniecības principos, kas īpaši uzskatāmi pamanāmas Rīgas priekšpilsētās.

IZMANTOTO AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

LITERATŪRA

- Bērziņš, J., 2000. *Latvija 19. gadsimtā: vēstures apceres*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Brambe, R., 1982. *Rīgas iedzīvotāji feodālisma perioda beigās: 18. gs. beigas – 19. gs. pirmā pusē*. Rīga: Zinātne.
- Deiviss, N., 2009. *Eiropas vēsture*. Rīga: Jumava.
- Delanty, G., 2003. *Handbook of Historical Sociology*. London: Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications Ltd.
- Fourie, E., 2012. A future for the theory of multiple modernities: Insights from the new modernization theory. *Social Science Information*, 51 (1), 52–69.
- Krastiņš, J., 1988. *Eklektisms Rīgas arhitektūrā*. Rīga: Zinātne.
- Krastiņš, J., 2005. *Rīgas arhitektūras stili*. Rīga: Jumava.
- Krastiņš, J., Strautmanis, I., Dripe, J., 1998. *Latvijas arhitektūra no senatnes līdz mūsdienām*. Rīga: Baltika.
- Marsh, R. M., 2014. Modernization Theory, Then and Now. *Comparative Sociology*, 13 (3), 261–283.
- Skolis, J., 1965. *Rīga: apcerējumi par pilsētas vēsturi*. Rīga: LVI.
- Wrigley, E., 1981. The Process of Modernization and the Industrial Revolution in England. In: Rabb, T., Rotberg, R., eds. *Industrialization and Urbanization: Studies in Interdisciplinary History*. Princeton: Princeton University Press, 23–58.
- Zeids, T., 1978. *Feodālā Rīga*. Rīga: Zinātne.

UZZIŅU LITERATŪRA

- Goorha, P., 2010. Modernization Theory. *Oxford Research Encyclopedia, International Relations*, Oxford Research Encyclopedia, International Relations. Pieejams: <https://oxfordre.com/internationalstudies/view/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-266> (skatīts 22.01.2023.).
- Kumar, K., 2022. Modernization. *Encyclopedia Britannica*. Pieejams: <https://www.britannica.com/topic/modernization> (skatīts 16.01.2023.).
- Stearns, P. N., 2001. *Encyclopedia of European Social History from 1350 to 2000*. Vol. 2. Detroit [etc.]: Charles Scribner's Sons.

THE SEARCH FOR THE BEGINNINGS OF MODERNIZATION OF RIGA

BEĀTE LIELMANE

Mg. hist., PhD student at the University of Latvia

E-mail: bl12004@edu.lu.lv

ABSTRACT

The paper aims to initiate a discussion on the beginnings of the modernization of Riga, which in historiography has been widely accepted as pertaining to the second half of the 19th century. Modernization is a long-term process that covers the economic, social, political and cultural spheres; therefore, it is possible to look for the beginnings of modernization earlier. The possible reference points are the beginning of industrialization in Riga in the 1830s, the abolition of serfdom and the plans for rebuilding the suburbs of Riga after they were burned down in 1812. In contrast to the inner Riga, the suburbs of Riga play a significant role, as there occurred the most visible manifestations of modernization – rapid population growth and the transition to mechanized production, which required the diversification and increase of construction.

Keywords: Riga in the 19th century, modernization, Industrial Revolution, Modernization Theory, modern society.

Summary

The paper aims to initiate a discussion on the beginnings of the modernization of Riga. Modernization and its theory explain one of the biggest turning points in the history of society's development: the transition from a traditional and agrarian society to an urban and industrial one. Various features covering the economic, social, political, and cultural spheres are used to characterize modernization.

To determine the beginnings of the modernization of the city and its further course, one must look at the development of the city in a multifaceted way. The definition of modernization can be the basis of which to formulate the main features in the development of the city.

It is widely accepted that the beginnings of modern Riga must be sought in the second half of the 19th century, when the city was freed from fortifications, the first railway line was opened, serfdom was abolished, and the processes of industrialization and urbanization began rapidly. However, modernization is not a one-time event but a long-term process, therefore, it is possible to look for the beginnings of modernization earlier.

The possible reference points are the beginning of industrialization in Riga in the 1830s, the abolition of serfdom, and the plans for rebuilding the suburbs of Riga after they were burned down in 1812. In contrast to the inner Riga, the suburbs of Riga play a significant role, as there occurred the most visible manifestations of modernization – rapid population growth and the transition to mechanized production, which required the diversification and increase of construction.

LATVIJAS UN ASV 1926. GADA PAGaidu TIRDZniecības nolīgums

MARIKA SELGA

Mg. soc. sc., doktorante, Latvijas Universitāte

E-pasts: marikse@gmail.com

ANOTĀCIJA

1922. gada septembrī Latvijas valdība ASV pārstāvim Rīgā iesniedza tirdzniecības līguma projektu. ASV 1923. gadā piedāvāja savu Draudzības, tirdzniecības un konsulāro tiesību līguma projektu. Taču plānotā līguma vietā 1926. gada 1. februārī tika parakstīts Pagaidu tirdzniecības nolīgums. Raksta mērķis ir ieskicēt ASV un Latvijas tirdzniecības līguma sarunu gaitu, precizēt ASV attieksmi pret Baltijas klauzulu, kā arī identificēt iemeslus Pagaidu tirdzniecības nolīguma parakstīšanai. Autore konstatē, ka ASV bija ieinteresētas līguma parakstīšanā, tām nebija iebildumu pret Baltijas klauzulu, taču vienošanos ietekmēja ASV-Vācijas tirdzniecības līguma ratifikācijas kavēšanās ASV Senātā, kā rezultātā ASV ierosināja Līgumu parakstīt *modus vivendi*. Latvijas pusei šāds modelis sākotnēji nebija pieņemams.

Atslēgvārdi: Latvijas-ASV attiecības, L. K. Sēja (*Seya*), Z. A. Meierovics, F. V. B. Kolmens (*Coleman*), starpkaru periods.

IEVADS

Latvijas valdības galvenā prioritāte divdesmito gadu sākumā bija Latvijas tautsaimniecības atjaunošana. Šī mērķa sasniegšanai būtiski bija panākt vienošanās ar citām valstīm par savstarpējiem ārējās tirdzniecības principiem. Pirmie tirdzniecības līgumi ar Čehoslovākiju un Lielbritāniju tika ratificēti 1923. gadā. Sarunas ar ASV tika uzsāktas neilgi pēc 1922. gada 28. jūlija paziņojuma par Latvijas *de iure* atzišanu, taču plānotā līguma vietā 1926. gadā tika parakstīts *Pagaidu tirdzniecības nolīgums*.

Raksta autore meklēja atbildi uz jautājumu, kādi apstākļi ietekmēja lēmumu parakstīt Pagaidu tirdzniecības nolīgumu, un konstatēja, ka tas

maz pētīts. Latvijas ārējo ekonomisko attiecību attīstība analizēta vairākos plašos pētījumos (Krūmiņš 2017; Aizsilnieks 1968; Stranga 2015). Attiecības ar ASV nav atsevišķi izceltas, jo lielāka nozīme Latvijas ārējās ekonomiskajās attiecībās ir bijusi Lielbritānijai un Vācijai. Pastāv viedokļi, ka ASV un Lielbritānija aktīvi konkurēja par tirdzniecības iespējām Krievijas tirgū un tas tika īstenots no Tallinas un Rīgas (Medijainen 2012, 27) un ka ASV faktiski nebija politisko interešu Latvijā (Stranga 2015, 14). Savukārt Edgars Andersons paudis viedokli, ka ASV negribēja parakstīt ar Latviju Tirdzniecības un kuģniecības līgumu, nevēloties atzīt Latvijas šāda veida līgumos obligāti ietvertu klauzulu par vislielākās labvēlības principu pārējām Baltijas valstīm un Padomju Savienībai (Andersons 1967, 362). Šis viedoklis atkārtojas arī citu pētnieku darbos (Karnups 2019, 5). Savukārt, iepazīstoties ar apskatāmā perioda autoru, piemēram, Alberta Zalta, publikācijām par tēmu, Baltijas vai Krievijas klauzula netiek uzrādīta kā problēma līgumu noslēgšanai ar ASV. Pagaidu tirdzniecības nolīguma noslēgšana ieskicēta pētījumā “Latvijas Republika starpvalstu attiecību sistēmā. Pirmā desmitgade 1919–1929” (Varšlavāns 2008). Pagaidu nolīguma teksts publicēts “Buržuāziskā Latvija imperiālistisko lielvalstu ekonomiskajā atkarībā” (Varšlavāns 1984). Tirdzniecības līgumu noslēgšanai savā disertācijā “ASV imperiālisma politika attiecībās ar buržuāzisko Latviju” 1985. gadā pievērsies Arturs Puga, konstatējot, ka pagaidu nolīgums bija izdevīgs Vašingtonai. Faktiskās ASV un Latvijas ekonomiskās attiecības detalizēti aplūkojis Viesturs Pauls Karnups (Karnups 2019). Minētajos pētījumos nav plašāk skaidrots, kāpēc sarunas par tirdzniecības līgumu ilga līdz 1928. gadam.

Tēmas izpētē autore izmantojusi Latvijas un ASV arhīvu materiālus, kā arī ASV ārpolitikas dokumentu publikācijas (FRUS). ASV arhīvos esošo materiālu izpēte ļāvusi precizēt faktisko notikumu gaitu, atspēkojot vēlākā laika periodā radītu viedokļu uzslāņojumus.

Šī raksta mērķis ir ieskicēt ASV un Latvijas tirdzniecības līguma sarunu gaitu, precizēt ASV attieksmi pret Baltijas klauzulu, kā arī identificēt iemeslus Pagaidu tirdzniecības nolīguma parakstīšanai.

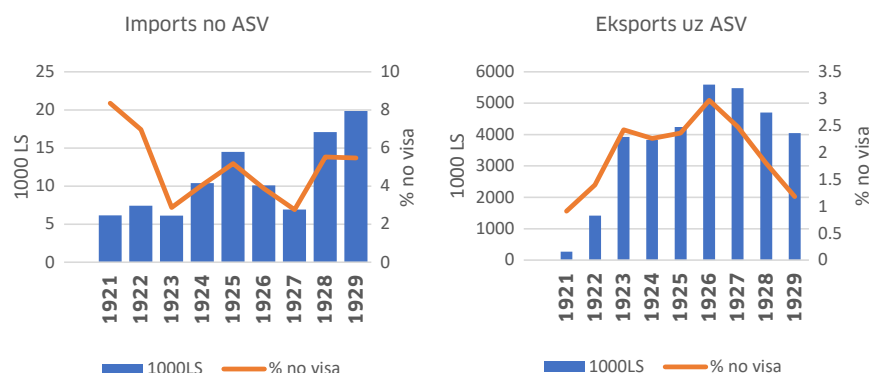
Sarunu gaita atspoguļota hronoloģiski, vienlaikus pievēršot uzmanību apstākļiem, kas ietekmēja sarunas. Atsevišķi skaidrota nostāja par Baltijas klauzulu.

LATVIJAS TIRDZNIECĪBAS PRINCIPI

Latvijas tautsaimniecības attīstībai bija nepieciešami darba riki, ražošanas iekārtas, automobiļi, dzelzceļa ritošais sastāvs, izejvielas, pārtikas preces utt. Latvija risināja sarunas par tirdzniecības līgumiem ar vairākām

valstīm vienlaikus. Piemēram, jau 1922. gadā sarunas notika ar Lielbritāniju un Čehoslovākiju; 1924. gadā tirdzniecības līgumus parakstīja ar desmit valstīm (Holande, Ungārija, Austrija, Norvēģija, Francija, Dānija, Islande, Šveice, Zviedrija). Latvijas līgumtiesiskā bāze tika veidota, ievērojot: 1) vislielākās labvēlības principu; 2) tirdzniecības un kuģniecības brīvības principu un 3) Baltijas valstu un Krievijas klauzulu (Zalts 1926).

Latvijas eksportā uz ASV bija novērojama pakāpeniska izaugsme, salīdzinoši lielāko apjomu sasniedzot 1926. gadā. 1921. gadā imports no ASV veidoja 8,35 % no visa Latvijas importa, 1922. gadā – 6,97 %. 1923. gadā tas noslidēja līdz 2,88 % (skatīt 1. attēlu). 1925. gadā tas sasniedza 5,18 %, bet 1927. gadā atkal bija noslidējis līdz 2,76 %. Imports no ASV bija tikai neliela daļa, jo procentuāli lielākā daļa Latvijas importēto preču tika ievestas no Vācijas.

1. attēls. Latvijas importa un eksporta rādītāji (1921–1929). *Latvijas statistiskā gada grāmata 1929*, 328

Figure 1. Import from the USA and export to the USA from 1921 till 1929. *Latvijas statistiskā gada grāmata 1929*, 328 (blue – amount of monetary value, orange – percentage from all import or export)

Labas savstarpējās attiecības vēlējas kā Latvijas, tā ASV uzņēmēji, un abas puses izjuta līguma trūkumu. Piemēram, 1923. gadā: 1) tvaikonis “Katie” Ņujorkas ostā tika aplikts ar pārāk lielām nodevām. Diskriminējošo nodokļu dēļ tvaikonis pārtrauca darbību Amerikas ūdeņos (LNA-LVVA, 2574–4–1188, 10.–21. lp.; NARA, RG84 VOL. 39, 811.841/241). 2) Latvija bija apturējusi bekona ieviešanu no ASV trihinozes dēļ. ASV konsuls nebija saņēmis no Latvijas valsts iestādēm nekādus skaidrojumus (NARA, RG59 BOX 6145, 660p.001/11). 3) “Ford Motor Co.” bija konstatējis, ka, salīdzinot ar importu no Lielbritānijas un Francijas, Amerikas automobiļu imports bija nokļuvis neizdevīgā stāvoklī (NARA RG59 BOX 5856).

SARUNU UZSĀKŠANA 1922. GADĀ

Latvijas valdība 1922. gada septembrī iesniedza ASV misijai Rīgā Tirdzniecības un kuģniecības līguma projektu (NARA, RG59 BOX 6666, 711.60p2/-). Līguma teksts bija līdzīgs tam, par kādu Latvija bija uzskatīusi sarunas ar Lielbritāniju. ASV pārstāvji atzina, ka Baltijas valstu starpā pastāv ļoti ciešas ekonomiskās attiecības un ka Latvijas lūgums līgumā paredzēt tiesības piešķirt privilēģijas kaimiņvalstīm ir saprotams. 1922. gada oktobrī līguma projekts bija izsūtīts atzinumiem. Decembrī Baltijas klauzula tika apspriesta Valsts departamentā. Izvērtējot ASV līgumtiesisko praksi, 1923. gada 5. martā tika saņemta ASV prezidenta piekrišana klauzulas iekļaušanai. Jūlijā Komercedepartaments atgādināja, ka vēlams līgums ar Latviju, jo ar pašreizējo muitas tarifu politiku Amerikas precēm nav izdevīgu nosacījumu, un ka līgums būtu izdevīgs, pat ja reālais preču apgrozījums ar Latviju ir salīdzinoši neliels (NARA, RG59 BOX 6666). ASV valdība bija ieinteresēta noslēgt līgumu ar Latviju pēc iespējas ātrāk (NARA, RG 59 BOX 6666, 711.60i2/1).

Jūlijā ASV puse piedāvāja savu Draudzības, tirdzniecības un konsulāro tiesību līguma (turpmāk – līgums) projektu. Teksts Latvijas institūcijām izskatīšanai tika nodots septembrī. Zigfrīda Annas Meierovica vadītajā starpresoru sanāksmē 1924. gada 19. janvārī nolēma, ka līguma projekts ar nelieliem precizējumiem pieņemams un līgums jānoslēdz. Meierovics bija uzsvēris, ka līgumam vispirms būtu politiska nozīme, tad – ekonomiska. (LNA-LVVA, 2574–1–198, 111.–112. lp.) Nākamās valdības ārlietu ministrs Ludvigs Sēja atbilstošos labojumus iesniedza 15. februārī.

1924. GADA JŪLIJS – ASV IEROSINA *MODUS VIVENDI*

1923. gada decembrī ASV un Vācijas valdība parakstīja Draudzības, tirdzniecības un konsulāro līgumu. ASV Valsts departaments bija plānojis izmantot līgumu ar Vāciju kā modeli līgumu slēgšanai ar citām valstīm, taču Līguma kontekstā izvērsās plašas diskusijas, uzskatot, ka tas ASV nav izdevīgs, jo paredzēja Vācijas kuģiem tādas pašas tiesības kā ASV tirdzniecības flotei. Senātā ratifikācijas process ievilkās gandrīz uz diviem gadiem.¹ Valsts departaments 27. maijā telegrafēja ASV sūtniecībai Rīgā, ka departaments pārtrauc sarunas par līdzīgu līgumu saskaņošanu ar citām valstīm līdz brīdim, kad Senāts būs pieņēmis lēmumu (NARA, RG59 BOX 6666, 711.60p2/8). Valsts departaments bija konstatējis, ka ātrs risinājums līguma ar Vāciju kontekstā nav prognozējams, un 29. jūlijā ierosināja panāktās vienošanās parakstīt, izmantojot *modus vivendi* principu, proti, parakstīt **protokolu**, kurā abas puses apņēmtos ievērot vislielākās labvēlības principu,

un par to paziņot ar **notu** (NARA, RG 59 BOX 5856, 611.60p31/4a). Latvijas puse šim modelim nepiekrīta (FRUS 1941, VOL. II, 490). Proti, 22. septembra sanāsmē bija nolemts, ka protokolam nav pietiekama juridiska spēka un tika ierosināts noslēgt Pagaidu tirdzniecības nolīgumu (turpmāk – nolīgums) (LNA-LVVA, 2574–4–646, 30. lp.; FRUS 1941, 493, 611.60p31/6). Kaut arī Latvija ierosināja parakstīt nolīgumu, tās ārlietu ministri L. Sēja, vēlāk Z. A. Meierovics uzsvēra vēlmi parakstīt līgumu (FRUS, 1941, 493, 611.60p31/11). Abi apzinājās, ka šo procesu ietekmēs ASV–Vācijas līguma liktenis Senātā (Valdības Vēstnesis, 24.12.1924.).

1925. GADA JŪLIJS – SARUNAS PAR PAGaidu TIRDZNIECĪBAS NOLĪGUMU

1925. gada vasarā Latvija atjaunoja sūtniecību Vašingtonā, un jau 29. jūlijā Valsts departaments informēja sūtni L. Sēju, ka piekrit nolīgumam. 6. augustā L. Sēja ar nosacījumu, ka ASV apņemas uzsākt sarunas par līguma parakstīšanu nekavējoties pēc nolīguma stāšanās spēkā, bija vienojies, ka Latvija parakstīs nolīgumu *modus vivendi* ietvaros (FRUS, 1941, 495, 611.60p31/19). Savukārt 15. augustā Z. A. Meierovics sūtniecībai Rīgā bija atkārtoti skaidrojis, ka arī nolīgums būs jāratificē Saeimā (NARA, RG 59 BOX 5856, 611.60p31/22). Plānotās sarunas pārtrūka, jo ārlietu ministrs Z. A. Meierovics gāja bojā autokatastrofā. Nolīguma projekts bija nodots izskatīšanai starpresoru sanāksmei, kuras nostāja attiecībā uz nolīgumu bija negatīva, ierosinot atjaunot sarunas par līgumu (NARA, RG 59 BOX 5856, 611.60p31/25).

L. Sēja Vašingtonā bija konstatējis, ka līdzīgi nolīgumi jau bija parakstīti ar Igauniju, Somiju, Poliju, Čehoslovākiju, Grieķiju u. c., un atzina, ka nolīguma parakstīšana dotu tirdznieciskām attiecībām ar ASV noteiktu, kaut arī provizorisku pamatu, kā arī stiprinātu attiecības ar ASV un radītu iespēju ātrāk noslēgt līgumu (LNA-LVVA, 2574–4–646, 24.–26. lp.). L. Sēja atkārtoti gan oktobrī, gan decembrī aicināja Latvijas valdību parakstīt nolīgumu, jo “šis akts uzliek mums mazu atbildību, bet nodrošina mūsu izdevīgo stāvokli Valsts departamentā, kas nepieciešams sakarā ar sarunām par ārējo aizņēmumu” (LNA-LVVA, 2574–4–646, 27. lp.; LNA-LVVA, 2570–1–190, 40. lp.). Kādu brīdi pastāvēja viedoklis, ka nolīgumu Vašingtonā parakstīs L. Sēja, taču viņš nebija saņēmis no Rīgas nekādu pilnvarojumu (NARA, RG 59 BOX 5856, 611.60p31/26). Nolīguma parakstīšanas procesa virzību uzņēmās ASV sūtniecība Rīgā. Sūtņis Frederiks Viljams Bakus Kolmens (*Frederick William Backus Coleman*) vēl 21. decembrī rakstiski vērsās pie premjera Hugo Celmiņa, atgādinot par vēlmi parakstīt nolīgumu (LNA-LVVA, 2574–4–646, 15.–16. lp.).

Pēc oktobrī notikušajām vēlēšanām jauna valdība darbu uzsāka tikai 22. decembrī. Tās vadītājs Kārlis Ulmanis uzskatīja, ka ekonomikā novērojama depresija un nolīgums varētu radīt kādus priekšnosacījumus tās stabilizēšanai, un ka vienošanās veicinās arī starptautiskā aizdevuma iegūšanu (NARA, RG 59 BOX 5856, 611.60p31/34). Nolīgums tika apstiprināts Ministru kabinetā un parakstīts 1926. gada 1. februārī. Tā parakstīšana tika iemūžināta kinolentē (LNA-KFFDA, 194–1–41). Saeimā nolīguma tekstu izskatīja 23. aprīlī (Saeimas stenogrammas, 23.04.1926.). Valsts prezidents Jānis Čakste parakstīja likumu par nolīgumu 28. aprīlī, un jau 30. aprīlī tas stājās spēkā (Saeimas stenogrammas, 27.04.1926.).

BALTIJAS KLAUZULA (*BALTIC CLAUSE*)

Termins “Baltijas klauzula” tiek lietots, aprakstot Baltijas valstu tirdzniecības politiku starpkaru periodā, paredzot, ka tās viena otrai un, saskaņā ar miera līgumiem, arī Padomju Krievijai, piešķirs īpašas muitas vai citas priekšrocības. Klauzulas pamatā bija atkāpšanās no vislielākās labvēlības principa par labu Igaunijai, Lietuvai, Somijai, kā arī Padomju Krievijai (vēlāk PSRS) (Karnups 2017).

Iepazīnusi ar Latvijas piedāvāto līguma tekstu 1922. gadā, ASV atzina Latvijas tiesības piešķirt muitas vai citas privilēģijas kaimiņvalstīm, taču uzskatīja, ka termins “Baltijas valstis” nav juridiski definēts, līdz ar to atrunā jānorāda katra valsts individuāli. Sākotnēji tika akceptētas tiešas kaimiņvalstis: Lietuva, Igaunija un Padomju Krievija.

1922. gada decembrī ASV Valsts departamentā valdīja uzskats, ka 1) Latvijas centieni uzturēt īpašas attiecības ar Krieviju ir atzīstami un veicināmi;² 2) jebkas, kas veicinātu ciešāku sadarbību starp Krieviju un Latviju, būs Amerikas interesēs; 3) šāda sadarbība atbilstu arī Valsts departamenta nostājai, ka veicināma agrākās Krievijas daļu vienotība (NARA, RG 59 BOX 6666, 711.60p2/5). Valsts sekretārs 1923. gada 2. martā, lūdzot ASV prezidenta nostāju jautājumā par izņēmumiem tirdzniecības līgumos, minēja Latvijas piemēru, proti, muitas privilēģiju piešķiršanu kaimiņvalstīm Igaunijai, Lietuvai un Krievijai (FRUS, 1923 VOL. I, 611.0031/165). ASV prezidents Vorens Hārdings (*Warren Harding*) 5. martā, atbildot uz Valsts sekretāra jautājumu par izņēmumiem līgumos, atbildēja, ka tad, ja ASV vēlas iekļaut klauzulu par izņēmumiem attiecībā uz Kubu, Panamas kanāla zonu utt., ASV jāievēro reciprocitāte un jāpiekrīt, ka tādas īpašas attiecības ir arī citām nācijām (FRUS, 1923 VOL. I, 611.0031/165). 1923. gadā arī Komercedepartaments uzskatīja, ka līgums ar Latviju vēlams un ka Latvijas vēlme par īpašu priekšrocību piešķiršanu tās tiešajām kaimiņvalstīm ir atbalstāma, ja vien līgumā paredzēts ASV piešķirt vislielākās labvēlības statusu.

1923. gada augustā ASV iesniegtā līguma projekta 7. pantā Latvijas ierosinātā formula par tiesībām piešķirt privilēģijas Lietuvai, Igaunijai, Somijai un Krievijai nebija fiksēta (LNA-LVVA, 2574–1–198, 5., 43. lp.). Tā bija tradicionāla prakse, ļaujot otrai pusei iestrādāt līguma tekstā savus formulējumus. Par ASV nostāju liecina līguma projekta komentāros norādītais, ka ASV piekrīt īpašajām privilēģijām, ko Latvija piešķirtu Igaunijai, Lietuvai un Krievijai, taču ne Somijai un Polijai (NARA, RG 59 BOX 6666, 711.60p2/1). Latvijas grozījumi līguma projekta tekstā tika iesniegti 1924. gada 15. februārī, t. sk. iekļaut 7. pantā paragrāfu par izņēmumiem (noteikt, ka ASV nepretendēs uz tām muitas privilēģijām, kuras Latvija varētu noteikt Krievijai, Lietuvai, Igaunijai un Somijai) (NARA, RG 59 BOX 6666, 711.60p2/7, LNA-LVVA, 2574–1–198, 118. lp.). Jūlijā, kad ASV ierosināja Latvijai parakstīt vienošanos *modus vivendi* formātā, ASV nolīguma projektā bija minēta atruna par Igauniju un/vai Lietuvu, ne Krieviju (NARA, RG 59 BOX 5856, 611.60p31/4a). Arī šī nolīguma sākotnējais projekts bija sagatavots tā, lai Latvijas puse varētu sniegt savus priekšlikumus. Saņemot Latvijas precizējumus, tie tika nekavējoties akceptēti. Jau 23. augustā Kolmens bija pilnvarots parakstīt protokolu ar šādu atrunu: šī vienošanās neattiecas uz: b) tiesībām, kuras Latvija piešķirusi vai varētu piešķirt Igaunijas, Lietuvas, vai Krievijas tirdzniecībai... (FRUS, 1941, 491, 611.60p31/5). Latvijas puse 22. septembrī ierosināja klauzulā iekļaut Somiju. ASV oficiāli apstiprināja Latvijai savu piekrišanu iekļaut Somiju Baltijas klauzulā 1925. gada 24. novembrī (NARA RG 59 BOX 6666, 711.600p2/7; LNA-LVVA, 2574–4–646, 20. lp.). Baltijas klauzula, proti, muitas privilēģijas Igaunijai, Somijai, Lietuvai un Krievijai noteiktas nolīguma sestā panta b) punktā.

ASV ievēroja solījumu uzsākt sarunas par līgumu, un tas tika parakstīts 1928. gadā.

SECINĀJUMI

1926. gadā parakstītais Pagaidu tirdzniecības nolīgums ir uzskatāms par starpposmu sarunās par Draudzības, tirdzniecības un konsulāro tiesību līgumu. Tā parakstīšanu noteica šādi apstākļi: 1) ASV iekšpolitiskie notikumi, proti, ASV–Vācijas tirdzniecības līguma ratifikācijas kavēšanos, un ASV piedāvātais risinājums *modus vivendi* ietvaros, 2) Latvijas nostāja, ka starptautiskās vienošanās ir ratificējamās Saeimā. Nolūkā saglabāt iespēju turpināt sarunas par līgumu, tika nolemts vienoties par īsāku tekstu ar galveno principu uzskaitījumu nolīgumā.

Sarunu gaitu ietekmēja un kavēšanos veicināja vairāki faktori: laika posmā no 1922. gada līdz Pagaidu nolīguma parakstīšanas brīdim Latvijā

nomainījās sešas valdības; 1923. gadā tika slēgta sūtniecība Vašingtonā, to atjaunojot 1925. gadā; pastāvēja atsevišķu Latvijas politiķu cerības, ka ASV mainīs nostāju par *modus vivendi* piemērošanu. Avoti liecina, ka Latvija atsevišķos brīžos rīkojās nekoordinēti, neizmantoja priekšrocības, ko deva sūtniecība Vašingtonā. Vēlākajos sarunu posmos virzību uzņēmās ASV sūtniecība Rīgā. Tas varēja radīt iesaistītu, ka nolīgums ir vairāk nepieciešams tieši ASV. Ņemot vērā, ka Latvija šajā laika posmā risināja sarunas arī par parādu atmaksas kārtību un par iespējamiem aizņēmumiem ASV, daži politiķi, izvērtējot nolīgumu, pārspilēja tā nozīmi ASV. Avoti liecina, ka Latvijā vienošanās ar ASV tika uztverta kā politisks ieguvums, tāpēc Latvijas valdība centās panākt līguma slēgšanu un kavējās ar *modus vivendi* izmantošanu. Izvirzot līguma politisko nozīmi kā svarīgāko, Latvija, iespējams, zaudēja iespēju tirdzniecības un konsulārās attiecības noregulēt jau 1924. gadā.

Izvērtējot līdz šim dominējošo Edgara Andersona viedokli, ka ASV negribēja parakstīt ar Latviju tirdzniecības un kuģniecības līgumu, nevēloties atzīt Latvijas šāda veida līgumos obligāti ietvertu klauzulu par vislielākās labvēlības principu pārējām Baltijas valstīm un Padomju Savienībai, jāatzīst, ka tas var radīt neprecīzu priekšstatu par tirdzniecības līguma sarunu gaitu un ASV attieksmi par Baltijas klauzulu. To apliecina vairāki fakti: 1) apgalvojums izteikts par salīdzinoši īsu laika sprīdi 1922. gada rudens – 1923. gada pavasaris; 2) sarunas par Latvijas 1922. gadā iesniegto Tirdzniecības un kuģniecības līguma projektu netika turpinātas, jo turpmāk tika izmantots ASV iesniegtais Draudzības, tirdzniecības un konsulāro tiesību līguma projekts; 3) ASV Valsts departamentā bija atbalsts un izpratne par Baltijas klauzulas nepieciešamību. Latvijai, iesniedzot labojumus Līguma vai Nolīguma tekstā par muitas priekšrocību piešķiršanu, piemēram, Krievijai, tās nekavējoties tika akceptētas; 4) līdzīga “Baltijas klauzula” tika iestrādāta arī ASV līgumos un nolīgumos ar Igauniju un Lietuvu.

Kopumā sarunu laikā Latvija demonstrēja lēnu lēmumu pieņemšanas procesu, nostājas maiņu, mainīgas prasības. Latvija, iespējams, neapzinājās un neprata izmantot priekšrocības, ko tai deva sūtniecības izveide Vašingtonā.

SAĪSINĀJUMI

FRUS – ASV ārpolitikas dokumentu publikācijas (*Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*).

LNA-LVVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs.

LNA-KFFDA – Latvijas Nacionālā arhīva Kinofotofonodokumentu arhīvs.

NARA – ASV Nacionālā arhīvu un ierakstu administrācija (*National Archive and Records Administration*).

IZMANTOTO AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

NEPUBLICĒTIE AVOTI

ASV Valsts departamenta vispārēji ieraksti 1910–1929. Ierakstu grupa Nr. 59, kaste Nr. 5856 (angļu val.). ASV Nacionālā arhīvu un ierakstu administrācija (*National Archives and Records Administration*, Vašingtona, turpmāk: NARA), (NARA, RG 59 Box 5856).

ASV Valsts departamenta vispārēji ieraksti 1910–1929. Ierakstu grupa Nr. 59, kaste Nr. 6145 (angļu val.). ASV Nacionālā arhīvu un ierakstu administrācija (NARA, RG 59 Box 6145).

ASV Valsts departamenta vispārēji ieraksti 1910–1929. Ierakstu grupa Nr. 59, kaste Nr. 6666 (angļu val.). ASV Nacionālā arhīvu un ierakstu administrācija (NARA, RG 59 Box 6666).

ASV Diplomātisko pārstāvniecību ieraksti 1910–1929. Ierakstu grupa Nr. 84, sējums Nr. 39 (angļu val.). ASV Nacionālā arhīvu un ierakstu administrācija (NARA, RG 84 Vol. 39).

Ārlietu ministrijas ģenerālsekretāra telegrammas. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (Rīga, turpmāk: LNA-LVVA), 2570–1–196.

Lieta par tirdzniecības līgumu starp Latviju un Ameriku. LNA-LVVA, 2574–4–646.

Pārrunu materiāli par draudzības un tirdzniecības līguma noslēgšanu starp Latviju un ASV (1923–1924). LNA-LVVA, 2574–1–198.

Ziņojums Ārlietu ministrijai par Latvijas–ASV tirdzniecības līgumu un Latvijas–ASV draudzības, tirdzniecības un konsulāro tiesību līguma projektu. LNA-LVVA, 293–1–472.

PUBLICĒTIE AVOTI

Agreement between the United States and Estonia for Mutual Unconditional Most-Favored-Nation Treatment in Customs Matters, March 2, 1925. *FRUS*, 1925, Volume II.

Agreement (Between the United States and Lithuania) According Mutual Unconditional Most-Favored Nation Treatment In Customs Matters, 23.12.1925. *Treaties, Conventions, International Acts, Protocols, and Agreements Between the United States of America and Other Powers: 1923–1937, 1938*.

Congressional Record. 10.02.1925., 3385–3390. GPO-CRECB-1925-pt4-v66-2-1.

First Steamship of Latvia Arrives in Tampa for Phosphate. *The Tampa Tribune*, 07.07.1923.

Jaunais ārlietu ministrs. *Valdības Vēstnesis*, 02.02.1924.

Jaunākās ziņas. Amerikas līgumprojekta apspriede. *Jaunākās Ziņas*, 23.09.1924.

Latvijas filmu hronika, Nr. 110, 1926. LNA-KFFDA, 194–1–41.

Likums par Pagaidu tirdzniecības nolīgumu starp Latviju un Amerikas Savienotām Valstīm. *Saeimas Stenogrammas*. III. sesijas 5. sēde 23.04.1926.

Mūsu ārējā politika. *Valdības Vēstnesis*, 24.12.1924.

Pagaidu tirdzniecības nolīgums starp Latviju un ASV. *Saeimas Stenogrammas*, III. sesijas 6. sēde. 27.04.1926.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1926. Vol. II. United States Government Printing Office, 1941.

President Harding to the Secretary of State, 5 March 1923 No. 611.0031/165. *FRUS*, 1923, Volume I.

Secretary of State to the President Regarding Exceptions in Treaties, No. 611.0031/164 dated 2 March 1923. *FRUS*, 1923, Volume I.

Torgovij Dogovor' s Amerikoi. *Segodnia*, 19.09.1923.

Treaty between the United States and Estonia on Friendship, Commerce and Consular Rights, 23.12.1925. <https://archives.ungeneva.org/>

Varšlavāns, A., red., 1984. *Buržuāziskā Latvija imperiālistisko lielvalstu ekonomiskajā atkarībā (1919–1940)*. Rīga: Avots.

LITERATŪRA

Aizsilnieks, A., 1968. *Latvijas saimniecības vēsture 1914–1945*. Stokholma: Daugava.

Andersons, E., 1967. *Latvijas vēsture 1914–1920*. Stokholma: Daugava.

Karnups, V. P., 2019. Latvia–USA Economic Relations 1918–1940. *Humanities and Social Sciences: Latvia*, 27, no. 1, 5–21.

Karnups, V. P., 2017. Neatkarīgas valsts tautsaimniecības nostiprināšanās posms (1920–1933). *Latvijas tautsaimniecības vēsture*. Rīga: Jumava, 102–133.

Krūmiņš, G., red., 2017. *Latvijas tautsaimniecības vēsture*. Rīgā: Jumava.

Medijainen, E., 2012. Economic Aspects of the US de jure Recognition of the Baltic States in 1922. *Baltic Journal of Political Science*, no. 1, 20–34.

Puga, A., 1985. *Politika imperializma SShA v otnoshenij burzhuaznoj Latvii. 1920–1929*. Rīga: Latvijas Valsts universitāte.

Stranga, A., 2015. *Latvijas ārējie ekonomiskie sakari, 1919.–1940. gads: attiecības ar lielvalstīm (saimnieciskie, politiskie, diplomātiskie aspekti)*. Rīga.

Stranga, A., 2020. *Latvijas un Padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā*. Rīga: Mansards.

Varšlavāns, A., 2008. *Latvijas Republika starpvalstu attiecību sistēmā: pirmā desmitgade, 1919–1929*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Zalts, A., 1926. Mūsu tautsaimniecības līgumu zemes. *Ekonomists*, Nr. 13–14, 1–6.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

¹ ASV Senāts piekrita līguma nodošanai ratificēšanai 10.02.1925. ASV prezidents ratificēja līgumu 06.10.1925.

² Latvia's desire to retain the faculty of making special arrangements with Russia should be encouraged. Anything that facilitates intercourse between Russia and Latvia, which is one of the most important doorways, will therefore probably be to American advantage.

THE 1926 PROVISIONAL COMMERCIAL AGREEMENT BETWEEN LATVIA AND THE UNITED STATES

MARIKA SELGA

Mg. soc. sc., a doctoral student at the University of Latvia

E-mail: marikse@gmail.com

ABSTRACT

In September 1922, Latvia submitted a draft Treaty to the U.S. representative in Riga. In 1923, the U.S. proposed its own draft for a Treaty. However, instead of the intended Treaty, a Provisional Commercial Agreement was signed on February 1, 1926. This article provides an insight into the process of the USA-Latvian trade agreement negotiations; clarifies the attitude of the U.S. towards the "Baltic clause", and explains why the Provisional Commercial Agreement was signed. The author finds that the USA was interested in signing the agreement and had no objection to the "Baltic Clause", but was impeded by the delay of the ratification process in the U.S. Senate of the similar U.S.-Germany Treaty of Friendship, Commerce and Consular Rights. As a result of these impediments, the U.S. proposed to use *modus vivendi*. Initially, such a model was not acceptable for the Latvian side.

Keywords: Latvia-U.S. relations, L. K. Sēja (L. Seya), Z. A. Meierovics, F. W. B. Coleman, interwar period, trade.

Summary

In September 1922, Latvia submitted a draft Treaty to the U.S. representative in Riga. In 1923, the U.S. proposed its own draft for a Treaty. However, instead of the intended Treaty, a Provisional Commerce Agreement was signed on 1 February 1926. There is an opinion that the United States for some time did not want to sign a commercial treaty with Latvia because of the Baltic and Russian clause. However, it changed after President Harding issued an order to recognize the special circumstances of the Baltic states on March 5, 1923. This article provides insight into the progress of the U.S.-Latvia commerce treaty negotiations; clarifies the U.S. attitude towards the so-called Baltic clause and explains why the Provisional Commercial Agreement was signed.

Latvia indeed submitted to the U.S. representative a draft Commerce and Navigation Treaty in September 1922. The draft included a clause of exemption in customs matters for Baltic states and Russia. In December 1922, the State Department evaluated, whether an exception should be admitted in

the most favoured nation clause, which would enable Latvia to make special commercial arrangements with its immediate neighbours (Estonia, Lithuania, and Russia) without according like treatment to the United States. It was considered that Latvia's special arrangements with neighbours, including Russia, should be encouraged. The recommendation stated: "Anything which facilitates intercourse between Russia and Latvia, which is one of the most important Russian doorways, will therefore probably be to our advantage. It is also in keeping with our general policy to encourage essential Russian unity." In 1923, the United States submitted to Latvia a more contemporary draft of the Treaty of Friendship, Commerce and Consular Rights. Latvia agreed and provided necessary specifications in the draft on February 15, 1924. The negotiations were suspended when ratification process of similar treaty signed by the governments of the USA and Germany was blocked by the U.S. Senate. In July 1924 the U.S. suggested using a *modus vivendi* and to sign a Protocol regarding agreed principles for commerce. Latvia instead suggested to sign a Provisional Commercial Agreement. Latvia also continued to insist on signing the Treaty. In 1925 the negotiations mainly concerned the conditions on which Latvia would agree to sign the Agreement, namely, the request immediately start negotiations on the Treaty. The Provisional Agreement was signed on February 1, 1926.

SITUĀCIJA UZ LATVIJAS UN PADOMJU SAVIENĪBAS ROBEŽAS 20. GADSIMTA 20. GADU PIRMAJĀ PUSĒ

KRISTIĀNA BEĻSKA

Bc. hist., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes

Vēstures maģistra studiju programmas studente

E-pasts: visnakova.kristiana@gmail.com

ANOTĀCIJA

Šī raksta mērķis ir analizēt situāciju uz Latvijas-PSRS robežas no 1922. gada beigām līdz 1925. gadam, galveno uzmanību pievēršot robežincidentu raksturojumam, to izpausmēm un ietekmei uz Latvijas-PSRS attiecībām. Robežincidentu amplitūda pēc to nopietnības bija liela – no lopu, malkas un siena zādzībām līdz apšaudēm un cilvēku patvaļīgām aizvešanām uz PSRS. Var secināt, ka Latvijas iestādes ātri sāka apzināties, ka PSRS veicināja un izmantoja savā labā haosu uz robežas, taču Latvija nespēja rast pietiekami efektīvu risinājumu šai problēmai.

Atslēgvārdi: Latvijas-PSRS attiecības, robeža, valsts drošība, pierobeža.

IEVADS

PSRS savas pastāvēšanas laikā īstenoja ārpolitiku ne tikai ar klaji agresīvu poļu palīdzību, bet arī ar šķietami miermīlīgiem priekšlikumiem un nodomiem, kas izpaudās kā diplomātiska rīcība pret kaimiņvalstīm. Realitātē tā bija savas starptautiskās nozīmes palielināšana un centieni attiecībās ar kaimiņvalstīm panākt sev izdevīgu politiku. Latvijas sūtnis Maskavā 1923.–1929. gadā Kārlis Ozols savos memuāros atzina, ka padomju ārpolitikai ir raksturīgs viltus, aprēķins un sekošana konkrētajai darbību sistēmai (Ozols 1938, 119).

Atsakoties no vispasaules revolūcijas idejas pēc sakāves poļu–padomju karā, PSRS vajadzēja balansēt revolucionāro elementu un lielvalsts ambīcijas.

Neskatoties uz to, ka 1917. gadā tika pasludināta “proletariāta diktatūra”, jau pirmajos valsts pastāvēšanas gados tika izveidots savdabīgs partejiski valstisks mehānisms¹, kas noteica ārpolitisko lēmumu pieņemšanu (Nezhinskij 2004, 321). Nav korekti vispārināt PSRS ārpolitikas galvenos virzienus, jo tie bija atkarīgi no laika un ģeogrāfiskā reģiona (Hoffmann 1987, 11). Viens no laika posmiem, kur ir redzamas kopējās tendences šajā jautājumā, ilgst no 1921. līdz 1929. gadam, kad PSRS valda jaunā ekonomiskā politika. Kominterne bija rīks, kādā veidā PSRS nelabvēlīgi ietekmēja citas valstis, arī Latviju. 20. gadsimta 20. gados PSRS cīnījās par savas valsts starptautisko atzišanu, ekonomisko un politisko saišu veidošanu ar citām valstīm. Turpretī 30. gadi iezīmējās ar PSRS interesi Eiropas kolektīvās drošības jautājumā (Nezhinskij 2004, 324).

Latvijas–PSRS robeža ir viens no valstu attiecību aspektiem. Uz tās ar pārtraukumiem darbojās preču maiņas punkti, kas Latvijas pusei padarīja robežu nekontrolējamu. Pierobežu rajonos regulāri notika apšaudes, Latvijas robežsargu piespiedu aizvešana uz PSRS, regulāra un nelegāla robežas pārkāpšana, padomju laupītāju bandu iebrukšana utt. Var apgalvot, ka pierobežu rajonos noritēja aktīva ikdienas dzīve. Jāņem vērā, ka situācija uz robežas ir tikai viens no daudziem aspektiem Latvijas–PSRS attiecībās, tāpēc, mēģinot caur šādu prizmu izteikt secinājumus par abu valstu attiecībām, ir jāizvairās no absolutizēšanas un nekritiskas tendenču projekcijas.

Tēma nav daudz pētīta. Šādu apgalvojumu var paust ne tikai konkrēti par situāciju uz Latvijas–PSRS robežas, bet arī par Latvijas–PSRS attiecībām starpkaru periodā. Latvijas historiogrāfijā ir darbi par Latvijas ārpolitikas un vēstures vispārīgiem jautājumiem (Andersons 1984; Lerhis 2005), taču nav darbu, kur tiek analizētas Latvijas–PSRS attiecības, izņemot pētījumus, kas pievēršas kādam konkrētam jautājumam (Daukšts 2012; Jēkabsons 2012; Stranga 2020). Latvijas–PSRS sakari autorus līdz šim pamatā ir interesējuši 20. gadsimta 30. gadu kontekstā. Šeit var minēt darbus par saimnieciskās vēstures un tirdzniecības jautājumiem, PSRS ietekmi uz reģiona drošību, kā arī Latvijas okupācijas gaitu (Stranga 2013; Stranga 2022). Ja Latvijas un PSRS attiecību problemātika netiešā veidā kaut cik līdz šim tika skarta, piemēram, vairāku avotu publikāciju veidolā (Jēkabsons 2015; Jēkabsons 2015), tad jautājums par situāciju uz Latvijas–PSRS robežas gandrīz nemaz. Var minēt tikai Latvijas diplomāta Viļa Šūmaņa publicētās liecības ar Ērika Jēkabsona ievadu (Jēkabsons 2013).

Raksta mērķis ir analizēt situāciju uz Latvijas–PSRS robežas no 1922. gada beigām līdz 1925. gadam, galveno uzmanību pievēršot robežincidentu raksturojumam, to izpausmēm un ietekmi uz Latvijas–PSRS attiecībām. Raksta pētnieciskā bāze ir Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva materiāli. Raksts nepretendē uz pilnīgu tēmas izpēti un

izsmelšanu. Tas ir pirmais solis tēmas padziļinātā analizē un ieskats galveno iesaistīto pušu reakcijās, domās un rīcībās.

ROBEŽINCIDENTU VISPĀRĪGS RAKSTUROJUMS

1922.–1925. gadā uz Latvijas–PSRS robežas notika vismaz 54 dažādi robežincidenti.² Situācija uz abu valstu robežas bija dinamiska, un pamatā šādu atmosfēru veidoja apšaudes, noziegumi un kopumā nedrošā vide. Galvenie šo notikumu aktori jeb iesaistītās puses bija Sarkanās armijas karavīri, padomju robežsargi, politiskie darbinieki, padomju spekulanti, nezināmas laupītāju bandas, individuālie noziedznieki, kas varēja iekļauties jebkurā iepriekš pieminētajā iedzīvotāju grupā, Latvijas robežsargi un citu iestāžu darbinieki, tirgotāji, kā arī vienkārši pierobežas civiliedzīvotāji.

Var konstatēt dažādas ikdienas dzīves izpausmes Latvijas un PSRS pierobežā. Pirmkārt, maiņas punktu darbība, kur pamatā PSRS iedzīvotāji maiņas ceļā mēģināja iegūt savā valstī trūkstošās preces, piemēram, sāli un alkoholu. Otrkārt, Latvijas robežas apšaudīšana, kas arī notika visbiežāk. Šīs apšaudes tiešā veidā bija vērstas ne tikai uz Latvijas robežsargiem, robežstabiem un dažādām iestādēm, bet arī uz civilo infrastruktūru, piemēram, dzirnavām, pierobežas veikaliem un maiņas punktiem, kā arī dzīvojamajām mājām. Tāpat atsevišķi var nodalīt laupītāju bandu uzbrukumus, kas arī tika vērsti gan pret veikaliem, gan pret privātpersonām. Ceturtkārt, robežsargu un civiliedzīvotāju apcietināšana un piespiedu izvešana uz PSRS. Daļas cilvēku liktenim ir iespējams izsekot, analizējot Latvijas arhīvos pieejamo informāciju, daļai nevar. Ir ziņas arī par neorganizētiem noziegumiem. Tāpat notika gan Latvijas, gan PSRS pilsoņu dažādu mājlopu ne tikai nozagšana, bet arī nekontrolēta robežu pārkāpšana. Latvijas puse gandrīz vienmēr atdeva lopus īpašniekam, savukārt padomju pusei tas sagādāja zināmas problēmas, līdz ar to daudzi Latvijas pilsoņi nemaz nesaņēma atpakaļ savus mājlopus, kas būtiski ietekmēja viņu materiālo stāvokli. Veidojās situācija, kad būtībā vienkārši iepirkties pierobežas veikalā bija bīstami un pat visai bieži rezultējās ar cilvēku nāvi ikdienas gaitās. Vairākumā gadījumu noslepkavotie bija PSRS pilsoņi.

GALVENĀS IZPAUSMES

Maiņu punkti bija gan vieta, kur notika aktīva ikdienas dzīve un noziegumi, gan strīdus objekts Latvijas–PSRS attiecībās. Maiņu punktu sistēma kā īpatnēja Latvijas ārējās tirdzniecības forma ar PSRS (līdz 1922. gadam Padomju Krieviju) radās 1920. gadā, kad Padomju Krievija nespēja savus

iedzīvotājus apgādāt ar ikdienai nepieciešamām precēm. Šādu apstākļu ietekmē tās iedzīvotāji mēģināja iepirkt vai apmainīt dažādas preces no Latvijas karavīriem un pierobežas iedzīvotājiem. Arnolds Aizsilnieks uzskata, ka maiņas punktu darbība Latvijai bija ekonomiski izdevīga, taču politiski tā radīja diezgan būtiskas problēmas (Aizsilnieks 1968, 202–203).

Tieši maiņu punktu esamība Latvijas teritorijā pierobežu Latvijai padarīja principā nekontrolējamu vai grūti kontrolējamu, proti, tās bija vietas, kur koncentrējās pierobežas noziedzība. Tāpēc jau neilgi pēc maiņas punktu atvēršanas no valdības puses parādījās ierosinājumi tos slēgt – 1921. gadā Latvijas Iekšlietu ministrija ziņoja, ka tādi maiņu punkti nav tās interesēs. 1923. gada janvārī, kad Latvijā darbojās ap 175 tādu punktu, Iekšlietu ministrija atzina, ka tai izdevās visu šo laiku kontrolēt kontrabandu un noziedzību pierobežā ar PSRS (LNA-LVVA, 2574–2–1009, 46. lp.). Taču jāņem vērā, ka šeit sadūrās valsts drošības un vietējo pierobežas tirgotāju intereses. Beigās valsts drošība guva pārsvaru. No otras puses, PSRS arī mudināja Latviju slēgt šos maiņas punktus, bet, kad reāli arī tika slēgti maiņas punkti Latvijā, padomju puse tāpat savā retorikā pret Latviju izveidoja jaunu problēmu – kontrabandu. Proti, PSRS pēc maiņas punktu slēgšanas sāka apsūdzēt Latviju kontrabandas tiešā veicināšanā, kas ir vērsta pret padomju pilsoņiem (LNA-LVVA, 2574–2–1009, 37. lp.). PSRS vēlējās, lai visas tirgošanas vietas pierobežā uzreiz tiktu slēgtas, taču Latvija to nevarēja atļauties (LNA-LVVA, 2574–2–1009, 15. lp.). 1925. gada 1. aprīlī visi veikali tika slēgti, izņemot Poļeščinas ciemā, jo tas bija pietiekami liels, līdz ar to veikals bija vitāla vajadzība (LNA-LVVA, 2574–2–1009, 33. lp.). Šajā laikā Latvijas iestāžu vidū parādījās ziņas, ka pēc preču maiņu punktu slēgšanas kontrabandā ar padomju pilsoņiem ir īpaši aktīvi iesaistīti arī Latvijas pierobežas iedzīvotāji un robežsargi (LNA-LVVA, 2574–2–1009, 24. lp.). Jāsecina, ka šī haotiskā atmosfēra nāca par labu PSRS, jo tādā veidā tai parādījās vēl viens rīks, kā ar dažāda veida apsūdzību palīdzību veikt spiedienu uz Latvijas varasiestādēm. Vēl jo vairāk, tieši PSRS bija pierobežas haosa veicinātāja.

1922.–1925. gadā uz robežas visbiežāk notika apšaudes un dažāda veida uzbrukumi pierobežas iedzīvotājiem un Latvijas robežsargiem. 1922. gadā 6. un 7. novembra naktī Latvija tika apšaudīta kopā ar aptuveni 160 šāvieniem (LNA-LVVA, 2564–2–157, 10. lp.). Uzbrukumu intensitātes un dažādu baumu iespaidā Latvijas robežsargiem izdodamo patruņu skaits tika dubultots (LNA-LVVA, 2574–2–157, 48. lp.). 1922. gada 8. jūlijā notika kārtējā Latvijas robežsargu patruļas apšaudišana. Šāvējus identificēt neizdevās, taču bija skaidrs, ka šāvienu tika raidīti no PSRS puses (LNA-LVVA, 2574–2–157, 81. lp.). Savukārt 1922. gada 4. decembrī PSRS Ārlietu komisariāts nosūtīja notu Latvijas Ārlietu ministrijai, kur Latvijas puse tika apsūdzēta bandu organizēšanā ar nolūku rīkot uzbrukumus

PSRS (LNA-LVVA, 2574-2-157, 85. lp.). Šāda tipa dokumenti, kur ir redzams veids, kā PSRS būvēja it kā pierādījumu bāzi savu apsūdzību patiesuma aizstāvēšanai, vienlaikus parāda arī tās attieksmi pret kaimiņvalstīm, konkrēti Latviju. Pirmkārt, PSRS puse minēja vairāku bandas locekļu uzvārdus, kas varbūt pat nav reāli eksistējoši cilvēki. Tādā veidā tika radīta ilūzija, ka tiek veikta izmeklēšana. Otrkārt, tika akcentēts Latvijas mērķis “terorizēt” PSRS. Treškārt, “Latvijas terorizētāju bandas” tika atspoguļotas kā īpaši labi organizētas, kas jūtas droši, veicot savas noziedzīgās darbības u. tml. (LNA-LVVA, 2574-2-157, 85. lp.). Latvijas puse, atzīstot savu pilsoņu pārkāpumus, bija neizpratnē, kāpēc PSRS sistēmiski ignorē tos gadījumus, kas nespēj izdevīgi iekļauties tās apsūdzību retorikā pret Latviju (LNA-LVVA, 2574-2-157, 86. lp.).

Dzīvojot pierobežā, abu valstu pilsoņi dažādu iemeslu dēļ nokļuva pāri robežai svešā valstī. Tā 1923. gada 19. martā Latvijai nezināmu iemeslu dēļ jaunākais policijas kārtībnieks Kārlis Mežzīle pārbrauca pāri robežai, kur pēc tam viņu aizturēja padomju robežsargi (LNA-LVVA, 2574-2-431, 37. lp.). Gandrīz pēc gada tika ziņots, ka apmaināmi padomju pilsoņi Revenko un Maručenko³ bija nodoti PSRS, taču Mežzīle aizvien atradās ārpus Latvijas. Padomju puse kā iemeslu minēja, ka tā nebija saņēmusi atpakaļ savus pilsoņus, kas bija pretrunā ar Latvijas dokumentiem (LNA-LVVA, 2574-2-431, 35. lp.). Rezultātā Latvijas sūtniecība Maskavā pieprasīja atbrīvot Mežzīli (LNA-LVVA, 2574-2-431, 32. lp.). Bija pagājis vairāk nekā gads pēc Mežzīles pazušanas PSRS, taču viņš aizvien nebija atgriezies dzimtenē (LNA-LVVA, 2574-2-431, 18. lp.). Šādi gadījumi Latvijas iestādēm lika mainīt savu darbības stilu. Tā izrādījās, ka dokuments, kas apliecināja par Maručenko nodošanu padomju pusei, bija pilnīgi gramatiski aplami sastādīts, savukārt par Revenko nodošanu Latvijas pusei vispār nebija nekādu dokumentu. Tas viss liecina, ka Latvijas iestāžu darbs pierobežā arī bija haotisks un nesakārtots, ko savās manipulācijās izmantoja PSRS. Tāpat Latvijas iestāžu darbinieki ne bez pamata sāka bažīties, ka savstarpējā apmaiņšanās ar savu valstu pilsoņiem PSRS ir ārpolitisko spēļu sastāvdaļa (LNA-LVVA, 2574-2-431, 6.-7. lp.).

Ir vairāki piemēri, kas labi ilustrē, cik ļoti bīstami bija dzīvot PSRS pierobežā. Pazust aiz tās bija iespējams pat vienkāršas nejaušības dēļ. Tā Latvijas pilsonis Juliāns Ģipslis pēc aculiecinieku liecībām nejauši pārkāpis abu valstu robežu, piedāvājot padomju militārpersonai papirosus, tāpēc tika aizturēts un aizvests uz PSRS (LNA-LVVA, 2574-2-157, 58. lp.). Tālākām viņa gaitām, balstoties uz pieejamiem avotiem Latvijā, nav iespējams izsekot. Līdzīgu robežincidentu skaits bija pietiekami liels, lai tie kļūtu par ikdienas sastāvdaļu. Noziegumu kļūšana par ikdienu ietekmēja arī Latvijas iestāžu reakciju un taktiku attiecībās ar PSRS. 1924. gada oktobrī divi Sarkanās armijas karavīri nonāca Latvijā ar nolūku nozagt

malku. Viņi tika iztraucēti, taču paspēja aizbēgt atpakaļ uz PSRS, līdz ar to nebija iespējams viņus izsekot (LNA-LVVA, 2574–2–679, 2. lp.). Izskatot lietas materiālus, Latvijas sūtniecība Maskavā puda viedokli, ka tādus gadījumus nav vērts izmeklēt. Iespējams, var apgalvot, ka tā bija vēlme pēc iespējas mazināt saskarsmi ar PSRS pārstāvjiem (LNA-LVVA, 2574–2–679, 4. lp.).

LATVIJAS NOSTĀJA

Šāds stāvoklis pierobežas zonās noveda pie tā, ka iestādēm uz Latvijas–PSRS robežas tika dotas norādes, kas noteica pēc iespējas mazāku kontaktu ar jebkuru padomju pilsoni. Piemēram, 1924. gada decembrī padomju puse kārtējo reizi apsūdzēja Latvijas robežpoliciju sliktā attieksmē pret padomju dzelzceļa darbiniekiem Zilupes stacijā (LNA-LVVA, 2574–2–1265, 12. lp.). Janvārī Latvijas robežapsardzība rekomendēja Latvijas robežpolicijai vispār nekomunicēt bez īpaša iemesla ar padomju dzelzceļa darbiniekiem. Tāpat Latvijas sūtniecība Maskavā uzskatīja, ka, piemēram, sakarā ar maza mēroga laupījumiem un uzbrukšanām Latvijas pilsoņiem nav vērts vērsties Ārlietu komisariātā ar protestu, jo sūtniecība vēlējās pēc iespējas samazināt jebkādus tiešus kontaktus un saraksti ar padomju pārstāvjiem (LNA-LVVA, 2574–2–1265, 8. lp.). Tā ir ļoti laba ilustrācija noskaņojumam un attieksmei.

Jau kopš abu valstu diplomātisko attiecību nodibināšanas robežas stāvoklis sarežģīja Latvijas un PSRS attiecības. Latvija ļoti labi apzinājās, ka, lai arī maiņas punkti veicināja Latvijas ekonomiku, caur tiem no PSRS ieplūda arī daudzi “nevēlami elementi”, kas apdraudēja drošību Latvijā. Latvija vēlējās slēgt maiņas punktus un tā vietā noslēgt tirdzniecības līgumu un demobilizēt pierobežas zonu (LNA-LVVA, 2574–2–166, 3. lp.). Latvijas sūtnis Maskavā Ozols šajā laikā atzīmēja, ka Latvijas–PSRS tirdzniecība uzlabojās, un tā balstījās tieši uz šo preču maiņu – Latvijas pilsoņi ievada dažādas preces un jau PSRS apmainīja to pret zeltu, platīnu, dažādām dārglietām un reizēm arī mākslas priekšmetiem. Tādām darbībām nebija oficiāla pamatojuma, tāpēc viss balstījās precedentā. Ozols rakstīja, ka padomju darbinieki šo visu ļoti labi zināja un pat veicināja – viņi pirka zeltu un platīnu no ārzemniekiem, pretī saņemot ārzemju valūtu (Ozols 1938, 134). No vienas puses, šāda tirdzniecība bija veiksmīga. Taču Ozols uzskatīja, ka tāda brīvība, ko šķietami deva padomju vara, patiesībā bija rīks, ar kura palīdzību tā veica spiedienu uz citām valstīm. Proti, tad, kad PSRS bija vajadzīgs skandāls ar kādu valsti, tā vienkārši aizturēja par spekulāciju kārtējo ārzemnieku, kas devās uz PSRS apmainīt preces (Ozols 1938, 135).

Neskatoties uz aktīvu saraksti un problēmas risinājumu meklējumiem, Latvijai neizdevās sasniegt sakārtotību robežas jautājumā un attiecībās ar PSRS. To labi atspoguļo Votjevu dzirnavu regulāra apšaudīšana. 1924. gadā vairāku maija nakšu laikā tika apšaudītas dzirnavas. Šāvienu mērķi, intensitāte un raksturs liecināja, ka tās nebija nejaušas apšaudes (LNA-LVVA, 2574–2–882, 4. lp.). Atbildot uz Latvijas sūtniecības notu, Ārlietu komisariāts bez jebkādiem paskaidrojumiem vai vismaz mēģinājumiem izprast situāciju rakstīja, ka šādi incidenti nemaz nebija notikuši (LNA-LVVA, 2574–2–882, 3. lp.).

SECINĀJUMI

Balstoties tikai uz pierobežas situācijas analīzi, nav iespējams visaptveroši secināt par Latvijas–PSRS attiecībām kā tādām, jo nebūtu korekti konkrēto parādību izpausmes projicēt uz vispārīgām tendencēm. Respektīvi, šī raksta secinājumi var būt tikai par apskatāmo tēmu, lai izvairītos no pāragriem un nepilnīgiem slēdzieniem. PSRS veicināja un izmantoja nedrošo un visai nestabilo stāvokli uz robežas kā vēl vienu rīku, lai manipulētu ar Latvijas iestādēm un veiktu arī psiholoģisku spiedienu. Līdzīgi secinājumi bija arī Latvijas robežapsardzībā iesaistītajām militārpersonām, kas bija tiešā kontaktā ar PSRS pārstāvjiem. Tas izpaudās kā objektīvās realitātes noliegšana no padomju puses, līdz ar to veidojot situāciju, kur otrā puse (Latvija) arī sāka pamazām zaudēt ticību realitātei, tādējādi veicinot haosu savās atbildīgo iestāžu sarakstēs un faktiskajā situācijā uz vietas.

Viena no raksturojošām iezīmēm situācijai uz Latvijas–PSRS robežas ir robežincidentu ikdienišķums. Dažāda veida incidenti uz robežas kļuva par vietējo iedzīvotāju un valsts iestāžu darbinieku ikdienu, un ar laiku daudziem sīkiem pārkāpumiem netika pievērsta tik liela uzmanība kā iepriekš. Tas bija tikai viens no daudziem iemesliem, kāpēc Latvijas puse izvēlējās mazināt jebkādu kontaktus ar Padomju Savienību.

Tēma ir ne tikai gandrīz nepētīta, bet tās pētīšana un analīze paver vēl vairāk iespējas un virzienus, kuros attīstīt zinātnisko darbību. Daudzu uz PSRS aizvesto Latvijas pilsoņu liktenis tā arī palika nezināms Latvijas varasiestādēm. Iespējams, salīdzinot un izpētot notiesāto latviešu krimināllietas, varētu rekonstruēt daļas cilvēku gaitas. Tāpat šīs tēmas izpēte ļauj detalizētāk izprast vienu no Latvijas–PSRS attiecību aspektiem. Turpmākos saistītos pētījumos būtu jāpievērš arī uzmanība Latvijas izlūkdiensetu un krievu antikomunistiskajai darbībai.

SAĪSINĀJUMI

LNA-LVVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs

PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība

IZMANTOTO AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

NEPUBLICĒTIE AVOTI

Ārlietu komisariāta nota Latvijas sūtniecībai Maskavā [krievu val.], 18.12.1924. LNA-LVVA, 2574-2-1265, 12. lp.

Ārlietu komisariāta ziņojums [krievu val.], 31.10.1924. LNA-LVVA, 2574-2-882, 3. lp.

Ārlietu ministra ziņojums [latv. val.], 03.02.1923. LNA-LVVA, 2574-2-166, 3. lp.

Finanšu ministrijas ziņojums Ārlietu ministrijas Austrumu nodaļai [latv. val.], 03.03.1925. LNA-LVVA, 2574-2-1009, 24. lp.

Iekšējās apsardzības pārvaldes ziņojums [latv. val.], 20.09.1924. LNA-LVVA, 2574-2-431, 18. lp.

Iekšlietu ministrijas Administratīvā departamenta Robežapsardzības pārvaldes ziņojums Ārlietu ministrijas Administratīvi-juridiskajam departamentam [latv. val.], 26.11.1922. LNA-LVVA, 2564-2-157, 10. lp.

Iekšlietu ministrijas Administratīvā departamenta Robežapsardzības nodaļas ziņojums Ārlietu ministrijas Austrumu nodaļai [latv. val.], 13.11.1925. LNA-LVVA, 2574-2-1009, 33. lp.

Jaunlatgales iecirkņa Policijas priekšnieka ziņojums [latv. val.], 24.10.1924. LNA-LVVA, 2574-2-679, 2. lp.

Latvijas ārkārtējā sūtņa atbildes ziņojums Tautas Ārlietu komisariāta kolēģijas loceklim [krievu val.]. LNA-LVVA, 2574-2-157, 86. lp.

Latvijas finanšu ministra ziņojums Ārlietu ministrijai [latv. val.], 14.09.1923. LNA-LVVA, 2574-2-1009, 37. lp.

Latvijas iekšlietu ministra un Administratīvā departamenta direktora ziņojums Ārlietu ministrijai [latv. val.], 21.01.1923. LNA-LVVA, 2574-2-1009, 46. lp.

Latvijas Komerčbankas ziņojums finanšu ministram [latv. val.], 05.01.1925. LNA-LVVA, 2574-2-1009, 15. lp.

Latvijas sūtniecības Maskavā nota [latv. val.], 08.08.1924. LNA-LVVA, 2574-2-882, 4. lp.

Latvijas sūtniecības Maskavā ziņojums [latv. val.], 10.10.1924. LNA-LVVA, 2574-2-431, 6.-7. lp.

Latvijas sūtniecības Maskavā ziņojums [krievu val.], 23.02.1924. LNA-LVVA, 2574-2-431, 32. lp.

Latvijas sūtniecības Maskavā ziņojums [latv. val.], 30.04.1924. LNA-LVVA, 2574-2-679, 4. lp.

Ludzas apriņķa priekšnieka ziņojums [latv. val.], 15.07.1923. LNA-LVVA, 2574-2-157, 58. lp.

Ludzas apriņķa priekšnieka ziņojums Ārlietu ministrijas Administratīvam departamentam [latv. val.], 12.02.1923. LNA-LVVA, 2574-2-157, 48. lp.

Ludzas apriņķa priekšnieka ziņojums Iekšlietu ministrijas Administratīvam departamentam [latv. val.]. LNA-LVVA, 2574-2-157, 81. lp.

Ludzas apriņķa priekšnieka ziņojums Iekšlietu ministrijas Administratīvam departamentam [latv. val.], 20.03.1923. LNA-LVVA, 2574-2-431, 37. lp.

Padomju Savienības Ārlietu komisariāta nota [krievu val.], 04.12.1922. LNA-LVVA, 2574-2-157, 85. lp.

Robežapsardzības nodaļas ziņojums [latv. val.], 12.01.1925. LNA-LVVA, 2574-2-1265, 8. lp.

Robežas apsardzības pārvaldes ziņojums Ārlietu ministrijas Politiski-ekonomiskam departamentam [latv. val.], 30.01.1924. LNA-LVVA, 2574-2-431, 35. lp.

PUBLICĒTIE AVOTI

Jēkabsons, Ē., 2013. Latvijas diplomāta V. Šumaņa liecība par stāvokli uz Latvijas un Padomju Krievijas robežas un Maskavā 1922. gada beigās. *Latvijas Arhīvi*, 1.

Jēkabsons, Ē., 2015. Latvijas konsulāta darbība Vitebskā 1930.–1931. gadā: Baltkrievijas latviešu aspekts. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 157–179.

Jēkabsons, Ē., 2015. Latvijas sūtniecības ziņojumi no Maskavas terora laikā 1937.–1938. gadā: PSRS latviešu aspekts. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 146–165.

Ozols, K., 1938. *Memuary poslannika*. Parizh: Dom knigi.

LITERATŪRA

Aizsilnieks, A., 1968. *Latvijas saimniecības vēsture. 1914–1945*. Stokholma: Daugava.

Andersons, E., 1984. *Latvijas vēsture, 1920–1940*. 2. sēj.: *Ārpolitika*. Stokholma: Daugava.

Daukšts, B., 2012. *Kulturālās tuvināšanās biedrība ar SPRS tautām (1929–1940)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Hoffmann, E. P., 1987. Soviet Foreign Policy Aims and Accomplishments from Lenin to Brezhnev. *Proceedings of the Academy of Political Science*, Vol. 36, No. 4, Soviet Foreign Policy, 10–31.

Jēkabsons, Ē., 2012. *Uzbrukums Padomju Savienības diplomātiskajiem kurjeriem pie Ikšķiles 1926. gada 5. februārī*. Sērija: Latvijas vēstures mazā bibliotēka. Rīga: Zvaigzne ABC.

Lerhis, A., 2005. *Latvijas Republikas Ārlietu dienests, 1918–1941*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

Nezhinskij, L. N., 2004. *V interesah naroda ili vopreki im? Sovetskaja mezhdunarodnaja politika v 1917–1933 godah*. Moskva: Nauka.

Stranga, A., 2013. Latvijas ārējā tirdzniecība un diplomātija. 20. gadsimta 30. gadi. Saimnieciskie un politiskie aspekti. *Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki*, 2, 25–37.

Stranga, A., 2020. *Latvijas un Padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā*. Rīga: Mansards.

Stranga, A., 2022. *Latvija: Neatkarības pēdējais cēliens. 1939. gada 23. augusts – 1940. gada 17. jūnijs*. Rīga: Mansards.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

¹ Ārlietu Tautas komisariāts lēmumus pieņēma stingrā Politiskā biroja Centrālās komitejas uzraudzībā.

² Skaits konstatēts, saskaitot fiksētos robežincidentus pētāmajā laika posmā. Sk. sīkāk: LNA-LVVA, 2574-2.

³ Vārdi avotos nav minēti.

SITUATION ON THE LATVIAN-SOVIET BORDER IN THE FIRST HALF OF THE 1920S

KRISTIĀNA BEĻSKA

Bc. hist., MA student at the Faculty of the History and Philosophy, University of Latvia

E-mail: visnakova.kristiana@gmail.com

ABSTRACT

The aim of this article is to analyse the situation on the Latvian-Soviet border from the end of 1922 to 1925, focusing mainly on the characteristics of border incidents and their impact on the Latvian-Soviet relations. The range of border incidents was extensive in terms of their seriousness – from minor thefts to shootings and deportations of people to the Soviet Union. It can be concluded that the Latvian authorities soon began to realize that the Soviet Union was using and spreading the chaos on the border for its own benefit, they were unable to find a sufficiently effective solution to this problem.

Keywords: Latvian-Soviet relations, border, state security, cross-border area.

Summary

The main activities in the border areas took place in the special goods exchange points, which were established in 1920–1921. It can be called a very peculiar manifestation of Latvia's foreign trade, which was economically beneficial, but politically caused difficulties. First of all, for this reason, as many employees of different state institutions noted, and which in fact coincided with reality, the Latvian-Soviet border was actually uncontrollable for the Latvian side. Secondly, such conditions facilitated smuggling and illegal border crossing. Moreover, for the Soviet Union such a situation on the border basically became another tool, whereby it could exert both political and psychological pressure on Latvian institutions. Likewise, shooting on the Latvian side, attacks on border guards, exchange points and local residents took place with marked regularity. All of these crimes, in fact, were investigated very poorly, or not at all. As a result, eventually the Ministry of Foreign Affairs of Latvia advised the relevant Latvian authorities not to engage in any contacts or correspondence with the representatives of the Soviet Union.

Weighing up the facts, this paper finds that crimes and other similar incidents on the Latvian-Soviet border in 1922–1925 became a part of the daily life of local residents. Over time, relatively minor violations and crimes did not receive as much attention as before.

LPSR SABIEDRĪBAS SOVETIZĀCIJA 1944–1953: RELIGISKĀS DZĪVES PIEMĒRS

DIĀNA HRISTENKO

Mg. theol., Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultāte

E-pasts: tannenberga.hristenko@gmail.com

ANOTĀCIJA

Publikācijas mērķis ir raksturot LPSR reliģiskās dzīves politiski smagajā staļinisma periodā. Tās ietvaros tiek raksturoti sabiedrības sovietizācijas posmi un to ietekme uz reliģisko dzīvi LPSR, reliģijas kontroles struktūras, izmantojot trīs lielāko LPSR konfesiju – evaņģēliski luteriskās baznīcas, Romas katoļu baznīcas un Latvijas pareizticīgās baznīcas – piemērus. Tiek analizētas reliģiskās dzīves pārmaiņas dažādās sovietizācijas fāzēs, baznīcu un padomju varas attiecību dinamika.

Atslēgvārdi: staļinisms, sovietizācija, reliģijas kontrole.

Sovietizācija bija padomju ideoloģijas un padomju režīma ieviešana okupētajās republikās pēc Otrā pasaules kara. Tās norise tika veicināta un stingri kontrolēta, taču atsevišķas jomas prasīja īpašas pūles, viena no tām – reliģija. Raksta mērķis ir raksturot Latvijas PSR reliģiskās dzīves sovietizāciju pirmajos pēckara gados, smagajā staļinisma periodā. Darba ietvaros tiek raksturota reliģijas sovietizācija kā ideoloģisks process, kā rezultātā reliģiskā dzīve nonāca padomju kontrolē ar mērķi samazināt reliģijas ietekmi uz padomju pilsoņiem. Padomju režīma attieksme pret trīs lielākajām LPSR konfesijām – Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas, Romas katoļu baznīcas un Latvijas pareizticīgās baznīcas – kalpo kā piemērs, lai analizētu reliģiskās dzīves izmaiņas baznīcu dzīvē.

Pētījuma hronoloģiskās robežas nosaka Latvijas teritorijas padomju reokupācija sākot ar 1944. gadu un laiks līdz Josifa Staļina nāvei 1953. gada martā. Reliģiskās dzīves sovietizācijas procesu hronoloģiski varētu iedalīt trīs

posmos: 1) 1944.–1945. gads, kad padomju vara apzināja reliģisko situāciju LPSR, 2) 1946.–1949. gads baznīcu vadības maiņa un represijas, 3) 1950.–1953. gads, miera un ekumenisma kustību aizsākums, izmantojot kristīgās baznīcas padomju propagandai iekšpolitiski un starptautiski. Sovietizācija tika īstenota arī indivīda līmenī – aktīva reliģiskā dzīve un izteikta ticība tika uzskatītas par labvēlīgu augsni pretpadomju darbībai, atklātu nevēlēšanos pieņemt jauno vērtību sistēmu (Sedova 2019, 36).

Latvijas PSR sabiedrības sovetizāciju, reliģiskās dzīves un dažādu konfesiju sovetizāciju Latvijas teritorijā iepriekš pētījuši Aleksandrs Gavriļins (pareizticīgie), Nadežda Beļakova (pareizticīgie), Jouko Talononens (luterāņi), Valdis Tēraudkalns (anglikāņi, baptisti, reliģijas politika), Rudīte Viksne (reliģijas politika) u. c. autori. Ievērojams pētījums par reliģijas politiku ir Solveigas Krūmiņas-Koņkovas “Kontrole pār baznīcu Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā un Padomju Sociālistisko Republiku Savienības valsts drošības institūcijas” Valsts Drošības komitejas zinātniskās izpētes komisijā.

Reliģijas sovetizācija kā process ir pētīts, taču, autores ieskatos, lielākā daļa pētījumu ir par to, kāda bija sovetizācijas ietekme un sekas, taču cētieši tieši teorētiski aprakstīt reliģiskās dzīves sovetizāciju ir bijuši maz. Autore, izmantojot arhīvā pieejamos materiālus un atbilstošo historiogrāfiju, šo situāciju mēģinājusi risināt.

SOVETIZĀCIJA

Lai raksturotu sovetizācijas ietekmi uz reliģisko dzīvi, nepieciešams definēt tās jēdzienu. Sovietizācija kā ideoloģisks, ekonomisks, valsts pārvaldes princips saistāms ar padomju valsts aparāta parādīšanos – ar 1917. gada revolūciju un vēlāk Padomju Savienību.

Autore izvēlējusies divas sovetizācijas definīcijas, kuras katra nosedz būtisku aspektu sovetizācijas procesa analīzē. “Padomju Savienībai raksturīgo sabiedriskās dzīves iezīmju un darbības metožu izplatīšana, ieviešana” (<https://tezaurs.lv/sovetizacija>) – jau iepriekš minētā Padomju Savienība ar tās raksturīgo dzīves veidu. Taču, tāpat kā jebkura valsts, pat PSRS ar visu sociālismu-komunismu bija mainīga, 40. gadu beigu periodu nevar salīdzināt ar 70. gadu stagnāciju utt. Tātad arī sovetizācija pēc būtības bija mainīgs process, to pielāgojot padomju valsts vajadzībām, iespējām, iekšējiem un starptautiskiem procesiem. Šiem aspektiem ir liela nozīme sabiedrības sovetizācijā, it īpaši reliģiskās dzīves un tās mainīguma analīzēšanā. Otra definīcija ir sarežģītāka un labāk noder reliģisko pārmaiņu izpētē. Olafs Mertelsmans uzskata, ka sovetizācija ir sarežģīts procesu tīkls,

kas sastāv no dažādu padomju modeļa elementu pielāgošanas, (vērtību un uzskatu) pārneses un uzspiešanas politiskajā un sociālajā struktūrā. Kamēr valsts pārvaldes maiņai bija nepieciešami pāris gadi, sabiedrības sovetizācija nenotika tik ātri – tā bija jāpārīzglīto visos dzīves aspektos. Sabiedrības pielāgošana notika fāzēs, un bieži bija nepieciešams ņemt vērā vietējās īpatnības (izglītības līmenis, kultūras attīstība, nacionālisma pakāpe u. c.) (Mertelsmann 2018, 30–31).

Vēsturnieks izšķir nosacītus sovetizācijas posmus –

- 1) vardarbīgais posms, kurā notika sabiedrības “tīrīšana”, kas paredzēja represijas, slepkavības, izsūtīšanas. Atsevišķām grupām tika piemērota kompromisu politika.
- 2) Otrajā posmā pamatiedzīvotāju attieksme visbiežāk sākotnēji ir nogaidoša (ar atsevišķiem izņēmumiem – izteiktu kolaboracionismu vai aktīvu pretošanos), taču, kad izgaist cerības par iepriekšējā režīma atjaunošanu, notiek samierināšanās ar sociālisma režīmu.
- 3) Trešajā posmā padomju vara palielina imigrāciju no “vecajām” padomju teritorijām, tādējādi aizpildot kadru problēmu (vietējo komunistu bija maz, un pārējiem iedzīvotājiem nevarēja līdz galam uzticēties), kas iet roku rokā ar rusifikāciju.
- 4) Padomju valsts aparāta un sabiedrības pārveidošanas stabilizācijas fāze, kas sekmē padomju ideoloģijas indoktrināciju, sekularizāciju, (politiskās) izglītības pieejamību, urbanizāciju un rūpniecības jomā nodarbinātības paaugstināšanos (Mertelsmann 2018, 35–36). Vēlākās sovetizācijas fāzes atšķiras no republikas uz republiku, dažkārt atkārtojot trešo un ceturto fāzi, pielāgojoties iepriekšējo darbību sekmēm vai to trūkumam (Bleiere 2018, 542–543), padomju nostādītajām prioritātēm u. c. faktoriem. Būtisks aspekts šīm fāzēm ir ilgstošā izolācija no ārpasaules. Bez šāda nosacījuma sabiedrība varētu iziet pirmo, maksimāli, otro sovetizācijas fāzi, kā tas notika 1940.–1941. gada padomju okupācijā, kad padomju varu pārtrauca nacistiskās Vācijas ienākšana Latvijas teritorijā.

RELIĢIJAS SOVETIZĀCIJA

Nadežda Beļakova, analizējot Krievijas pareizticīgo baznīcu kopš 1922. gada, ir iezīmējusi reliģijas sovetizācijas vektorus, kas izriet no un daļēji sakrīt ar vispārējiem sovetizācijas principiem (Beļakova 2015, 162). Sovetizācijas vektorus var pielāgot arī citām padomju teritorijā esošajām konfesijām, ne tikai pareizticīgajiem, taču atsevišķi aspekti būtu mazāk aktuāli, piemēram, luterāņiem nav klosteru, katoļu varas centrs atradās ārpus PSRS, nevis Maskavā u. c. Beļakova norāda virzienus, kādā sovetizācija notiek

baznīcu dzīvē: a) izmaiņas Baznīcas organizācijas struktūrā, b) garīdzniecības darbinieku veidošana, c) vērtīgu orientieru un ideoloģisko nostādņu pieņemšana (Beļakova 2015, 162–176).

Šo principu un uzdevumu izpildi LPSR uzraudzīja divas padomes – Reliģijas kulta lietu (saīsinājumā – RKLP) un īstenoja Pareizticīgās baznīcas lietu (PBLP). Abas padomes sadarbojās, it īpaši aktuāla sadarbība kļuva 50. gadu sākumā ar LPSR konfesiju ekumenisma un miera ideju attīstību. Autore uzskata, ka šo padomju darbība un klātesamība reliģiskajā dzīvē varētu tikt pievienots kā ceturtais, institucionālais vektors. Pirms Otrā pasaules kara Latvijā baznīcu un reliģisko kustību darbība un attiecības ar valsti bija regulētas (Balodis 2000, 134–138), taču no valsts puses attieksme pret reliģiju nebija negatīva, savukārt PSRS un LPSR reliģijas politika un atbildīgās institūcijas bija vērstas *pret* baznīcām un naidīga *pret* reliģijām to izpaušmēs (Bleiere 2022, 428).

Pētot vispārējās un reliģijas sovetizācijas fāzes, var secināt, ka reliģija tiek ietekmēta jau no pirmās okupācijas dienas un ar mērķi mazināt tās nozīmi iedzīvotāju vidū visi reliģijas sovetizācijas virzieni tiek iedarbināti uzreiz. Tomēr gan izmaiņas Baznīcu struktūrā, gan garīdzniecības darbinieku veidošanai nepieciešama lielāka kontrole, šīs darbības aktuālas sāk kļūt, sākot no 1946. gada, piemēram, ar LELB Satversmes pārveidošanu, kadru nomaiņu gan LELB, gan RKB vadībā. Aktīvi tiek risinātas problēmas ar Rīgas eparhijas vadību, tiek nomainīti vietējas nozīmes baznīcas klēriķi ar uzticamākiem kadriem no “vecās” Padomju Savienības.

Vērtīgu orientieru un ideoloģisko nostādņu pieņemšana bija vieglāk redzama publiskajā reliģiskajā telpā – sprediķos aizlūgumi par padomju vadību, publikācijās tiek lietota padomju retorika – “padomju tauta”, “Tēvijas karš”, “Dzimtene” (piemēram, LELB 1947. gada kalendārs, 18–19) kvazireliģiskā klātbūtne valsts procesos, kam rita un valodas dēļ pareizticīgā baznīca bija īpaši noderīga, tādos datumos kā 1. maijs, 9. maijs, Staļina dzimšanas diena u.c. (Beļakova 2015, 175–176).

1944.–1945. GADS - LATVIJAS REOKUPĀCIJA UN RELIĢISKĀS SITUĀCIJAS APZINĀŠANA

Šajā laika posmā RKLP savu darbību un klātesamību Baznīcu dzīvē normalizēja, iepazīstināja ar darbības metodēm un principiem, tai skaitā sadarbošanos ar varas struktūrām. Ar katru no lielajām konfesijām reliģijas kontrolei bija cita veida problēmas – luterāņi bija dominējošā konfesija un skaitliski lielākā Latvijā. LELB arhibīskaps Teodors Grīnbergs bija trimdā un pirmajos pēckara gados turpināja būt autoritāte, ko gaidīja atpakaļ līdz ar vecās ticības dzīves atgriešanos. Romas katoļu baznīcas lielākais mīnuss

padomju varas uztverē bija ietekme no ārpuses – nesaraujamās saites ar Vatikānu. Līdz kara beigām Latvijas teritoriju represiju dēļ bija pametuši aptuveni 55 % luterāņu mācītāju (Talonens 2009, 23) un 24 % katoļu priesteru (Cakuls 2001, 167), kas bija milzīgs zaudējums baznīcām. 1945. gadā arestēja vismaz 40 garīdzniekus (Bleiere 2022, 443). Strādājot ar luterāņiem, ātri vien Voldemārs Šeškens noskaidroja to, ka Latvijā LELB palikusi vadība atsakās sadarboties ar padomju varu (Grīnvalde 2020, 55–56). Maskavai tika ziņots par Kārļa Irbes atklāto antipadomju dabu un RKLP darbības un autoritātes apšaubīšanu. V. Šeškens ziņojums “Par Latvijas Luterāņu baznīcas arhibīskapa pienākumu pagaidu pildītāja K. Irbes pretpadomju noskaņojumu un darbību” tapa 1945. gada oktobrī, kur tika atreferēts Irbes teiktais: “Tauta baidās kaut ko darīt, ja visapkārt valda terors; kad tas beigsies, viss nokārtosies” (Talonens 2009, 226–227). Paralēli konfliktiem ar K. Irbi pilnvarotais V. Šeškens meklēja sadarboties gatavas personas LELB vadībā un struktūrā. Tika secināts, ka pašreizējā vadība ir jānomaina un jāsameklē uzticami kadri, kas palīdzētu realizēt padomju reliģijas politiku bez liekiem konfliktiem (LNA-LVA, 1448–1–242, 7.–8. lp.).

RKLP pilnvarotā saskarsme ar Romas katoļu baznīcu sākotnēji bija veiksmīgāka, daži pētnieki to sauc par harmoniskāku. Arhibīskaps Antonijs Springovičs komunikācijā ar V. Šeškenu izvēlējās citu taktiku nekā luterāņi – tā saucamā Springoviča kārts deva zināmas priekšrocības reliģiskās dzīves atjaunošanā pēc kara. Lai gan RKB attiecības liekas saskanīgākas (lasīt – par labu baznīcai), Springovičs dominē kā pamats komunikācijā starp RKB un padomju varu, tomēr uzticība pilnvarotajam pret arhibīskapu ir zema. Vēlāk cits pilnvarotais Jūlijs Restbergs raksta, ka “viņš [Springovičs] izskatās uz sadarbību vērst, taču patiesībā uzrāda ne tikai neuzticamu [personu], bet agresīvu nodevību” (Goeckel 2018, 49).

Pareizticīgo baznīca Latvijā šajā periodā aprakstīta, ka tā atradusies privilēģētos apstākļos, kas saistīti ar pareizticīgās baznīcas nozīmi PSRS propagandā Otrā pasaules kara laikā un padomju varas pazīstamību ar pareizticīgo baznīcu. Tomēr šāds vienkāršots skats autorei vienmēr liecies nepilnīgs, it īpaši ņemot vērā padomju noliedzošo attieksmi pret jebkādu reliģiju. Gaļina Sedova, pētot Rīgas eparhiju Staļina laikā, secinājusi, ka Latvijas Pareizticīgo baznīca Otrā pasaules kara izskaņā atradās smagos apstākļos – Rīgas eparhija bija bez virsvadības, un visa baznīca ar milzīgiem postījumiem gan cilvēkresursu, gan baznīcas mantas ziņā (Sedova 2019, 42). LPB tika pakļauta Maskavas patriarhāta jurisdikcijai, kas nozīmēja lielāku kontroli no tās gan garīgi, gan laicīgi. Pareizticīgās baznīcas ietekme uz LPSR pilsoņiem tika raksturota kā negatīva, piemēram, pareizticīgo svētkiem sakrītot ar darba dienām, cilvēki neapmeklēja darba vietas, dodoties uz dievnamiem, u. c. neatbilstoša uzvedība, kas izraisīja padomju ierēdņu neapmierinātību (Sedova 2019, 38).

1946.–1949. GADS – BAZNĪCU VADĪBAS MAIŅA UN REPRESIJAS

Padomju varai nostiprinoties visā Latvijas teritorijā, sovetizācijas pirmā fāze turpinājās, un iepriekš padomju ierēdņu ievāktā informācija tika pielāgota situācijai un īstenotas pārmaiņas reliģiskajā dzīvē visos līmeņos. RKLP klātbūtne baznīcu sinodēs, regulāras tikšanās un sarakstes ar baznīcu vadību, jautājumu par reliģisko izglītību un izdevējdarbību apspriešana ar baznīcām, draudžu apmeklējumi, u. c. lietas bija jaunā kārtība, kādā bija spiestas darboties konfesijas. Piemēram, 1947. gada LELB ziņojums RKLP pilnvarotajam par to, kad un kur notiks prāvestu iecirkņu sinodes, un “solījums” pieturēties pie iepriekš iesniegtās sinožu kārtības (LNA-LVA, 1448–2–184, 17.–18. lp.).

1946. gadā sākās baznīcu vadības maiņa un tām sekojošās represijas. V. Šeškens vērtējums par K. Irbi palika nemainīgs, tas nozīmēja, ka tika uzsākti jauna LELB arhibīskapa meklējumi. V. Šeškens divreiz piedāvāja Irbem brīvprātīgi atkāpties no amata, viņš atteicās to darīt (Talonens 2009, 55). Šāda nepiekāpība piesaistīja Maskavas uzmanību, 1946. gada sākumā un februārī tie valdes locekļi, arī K. Irbe, kas atklāti atteicās sadarboties ar padomju varu, tika arestēti un vasarā notiesāti – uz spaidu nometnēm Sibīrijā (Mesters 2005, 17–18). 1946. gada 8. martā tika apstiprināta jauna LELB valde ar jaunu arhibīskapa amata izpildītāju – Gustavu Tūru, mācītāju, kurš labi izprata jaunā amata ieņemšanas apstākļus un ideoloģisko nastu. Ar šo vadību tika uzsākta jaunā LELB satversmes projekta izstrāde, uzsākot luterāņu galvenās institūcijas sovetizāciju pēc satura un būtības. 1948. gadā G. Tūrs kļuva par LELB arhibīskapu un palika amatā līdz 1968. gadam (LNA-LVA, 1448–2–184, 2.–3. lp.). LELB 1948. gada kalendārā parādās RKLP pilnvarotā V. Šeškens sveiciens LELB Ģenerālajai sinodei, kurā viņš novēl “vislabākās sekmes iekšējo jautājumu kārtošana” (LELB 1948. gada kalendārs, 27).

Katoļu Springoviča kārti 1946. gadā turpināja izmantot, tādējādi panākot mierīgākus apstākļus RKB, taču Maskavā 1947. gada janvārī brieda neapmierinātība ar Šeškens *quid pro quo* politiku, tā esot pārāk labvēlīga katoļiem bez nepieciešamā rezultāta režīmam (Goeckel 2018, 19). G. Sedova šos apstākļus nodēvējusi par “samierniecisko staļinismu” – baznīcas ideoloģiskās nodevas pret labvēlību no padomju puses (Sedova 2019, 7). Atšķirībā no luterāņiem baznīcas vadības nomaina netika veikta, A. Springovičs bija Rīgas arhibīskaps metropolīts līdz pat savai nāvei 1958. gadā. Ierobežojumi pret baznīcu parādījās citās jomās – teoloģiskajā izglītībā, bērnu iesaistē baznīcā, draudžu pārreģistrācijā u. c. Laika posmā no 1946. gada līdz 1949. gadam vismaz 31 katoļu priesteris tika pakļauts tā saucamajai ticības vajāšanai – arestēti, notiesāti, nošauti vai izsūtīti. Henriks Trūps apraksta priesteru spīdzināšanu,

norādot, ka visnežēlīgākās spīdzināšanas – sisti, spīdzināti un badā mērdēti – notikušas no 1946. gada līdz 1950. gadam (Cakuls 2001, 227–231). 1948. gadā RKLP pilnvarotā pozīciju ieņēma Jūlijs Restbergs, kurš uzskatīja, ka līdzšinējais V. Šeškens darbs nav bijis gana efektīvs, reliģijas kontrolei pievēršoties vēl stingrāk.

Pareizticīgo dzīve no 1946. gada bija iekšpolitiski nestabila, ik pa laikam bija jautājums par baznīcas lojalitāti valstij. Padomes pilnvarotais Ņikita Smirnovs kontrolēja pareizticīgo klēriķu un laju dzīvi, atmosfēra bija nospiedoša (Sedova 2019, 167). No 1946. gada līdz 1949. gadam tika apcietināti padsmi klēriķi, tika apcietināti arī laji, tai skaitā sievietes. Situāciju par labu LPB 1948. gadā veicināja metropolīta Veniamina (Fedčenkova) ierašanās Rīgas eparhijā, jo beidzot varēja risināt sasāpējušos jautājumus – latviešu un krievu draudžu aprūpes, sieviešu klosteru jautājums u. c. Ņemot vērā to, ka Veniamins ieradās no Amerikas un nebija piedzīvojis padomju teroru un sistēmu pirmajos pēckara gados, viņš ar savu pozitīvo un patieso attieksmi pret pienākumu pildīšanu sovetizācijas plānos neiekļāvās, un ar laiku izcēlās konflikti un sūdzības par metropolīta darbību no RKLP puses.

1950.–1953. GADS, MIERA UN EKUMENISMA KUSTĪBU AIZSĀKUMS

Līdz šim aplūkotā reliģijas sovetizācija saistīta ar PSRS un LPSR iekšējiem procesiem, absolūtu norobežošanos no pasaules kopš dzelzs priekškara nolaišanās. Ar 1950. gadu reliģijas politikā parādījās jaunas vēsmas un sovetizētās konfesijas (kāda nu bija to sovetizācijas pakāpe) tika liktas “pie darba” – propagandas nolūkos. Lai pierādītu to, ka PSRS nav totalitārs cietums, tā iekļāvās Vispasaules Miera padomes darbībā un ekumenisma kustībā. Rietumu valstis to uzskatīja par propagandu, taču valstu starpā tomēr notika dialogs. Aukstā kara apstākļos PSRS baznīcas pievērsās miera propagandai (kopā un atsevišķi), starptautiski pārstāvēja Padomju Savienību ekumenisma kustībā. Sākotnējā baznīcu nogaidošā attieksme pret šo padomju manevru beidzās tad, kad bija skaidrs – šī ir iespēja uzlabot baznīcas apstākļus pēc būtības, iespējams, atgūt autoritāti ticīgo acīs, uzlabot sadzīves apstākļus (Goekel 2018, 62). LPSR *de facto* jau pastāvēja ekumenisms, tā sauktais padomju ekumenisms, kur teoloģiskas un konfesionālas atšķirības tika liktas malā izdzīvošanas vārdā (Hristenko 2022, 61–62). Šāda iniciatīva ārpus padomju kontroles netika novērtēta, un, izmantojot miera kustību, arī LPSR iekšējais ekumenisms formāli nonāca padomju kontrolē. Luterāņu baznīca īpaši aktīvi iesaistījās miera kustībā, pareizticīgā baznīca tāpat. Problēmas ar miera un ekumenisma kustību (kas nav viens un tas pats, taču bieži pārklājās padomju reliģiskās dzīves sakarā) bija katoļiem,

jo A. Springovičs atteicās parakstīt miera uzsaukumus, kurus parakstījuši Krievijas, Gruzijas un Armēnijas pareizticīgo patriarhi (Goeckel 2018, 61). Ekumenisma kustība paredzēja vizītes ārpus PSRS, tajās devās arī pārstāvji no LPSR. Delegāciju sastāvs, dienas kārtība, pat publiski sakāmais tika cieši kontrolēts (Bleiere 2022, 432), taču pat ar to visu garīdznieki spēja izveidot (vai atkal atjaunot) padomju ne līdz galam kontrolētus kontaktus ar trimdiniekiem. Luterāņu delegācijām šis process bija grūts, jo G. Tūrs nebija autoritāte trimdā, kamēr T. Grinbergs aktīvi figurēja luterāņu dzīvē, jaunā arhibīskapa uzņemšana bija neviennozīmīga, bieži noraidoša (Tēraudkalns 2020, 116).

Vispārēju simbolu un vērtīgu orientieru izmantošana padomju ārpolitikas veicināšanā bija šī “dzelzs” ekumenisma jēga. Kustībā iespējams novērot konformisma un samierināšanās fāzi ar sovetizācijas gaitu LPSR konfesijās, lai gan tā nav vienmērīga un ļoti atkarīga no iesaistītajām personām. Piemēram, A. Springovičs tik bieži konfliktēja par daudzām miera kustības niansēm, ka galējā variantā dažādus dokumentus bieži parakstīja bīskaps Pēteris Strods (Goeckel 2018, 63). Stroda kā vidutāja loma starp Springoviču un RKLP iezīmējās jau no 1947. gada (LNA-LVA, 1448–1–242, 10. lp.). LPSR pareizticīgo iesaiste ekumenisma un miera kustībā bija īpatnēja, jo metropolīts Veniamins bija plaši pazīstams pasaulē, taču padomju plāns izmantot viņa autoritāti izgāzās. Pēc Rīgas eparhijas vadītāja nomaiņas amatu ieņēma arhibīskaps Filarets (Lebedevs), kas bija daudz aktīvāks miera un ekumenisma kustībās padomju izpratnē (Sedova 2019, 87–88).

NOSLĒGUMS

Autore secina, ka reliģijas sovetizācija ir sarežģīts jēdziens un process, kura realizācijas pakāpi nav iespējams līdz galam izmērit un novērtēt, nepieciešama turpmāka pētniecība. Padomju valsts un politikas īpatnība uzdot vēlamu par esošo apvienojumā ar agresīvu propagandu ietekmē sovetizācijas avotu pētniecību.

1944.–1945. gads ir pirmā sovetizācijas fāze, kad sāka sovetizācija un no padomju puses tiek gaidīti stabilāki apstākļi tās turpmākai realizācijai. Šajā laikā tiek noteikti tie, kuri ir derīgi padomju režīmam un ar kuriem sastrādāties nebūs iespējams, tiek ievākta informācija, lai viņus pakļautu vēlākām represijām, tiek apzināti kolaboranti. Šis pusotrs gads reliģiskās dzīves sovetizācijas ziņā ir apstākļu apzināšana, RKLP klātbūtne un darbība ir jūtama. Baznīcu dzīves publiskajā telpā parādās ideoloģiskas nodevas režīmam, notiek pielāgošanās. 1946.–1949. gads saistīts ar mērķētām represijām, kadru politiku, taču no baznīcas puses jau ir redzama vai nu nogaidoša attieksme, vai samierināšanās ar režīmu (Veniamins, A. Springovičs)

vai tieši otrādi – atklāts kolaboracionisms (G. Tūrs) pret aktīvu pretošanos (K. Irbe). Pilnībā saskatāma RKLP darbība kadru veidošanā un organizāciju pārveidē. Trešajā posmā no 1950. līdz 1953. gadam ir vairākas pazīmes no sovetizācijas otrās un trešās fāzes – samierināšanās, režīma stabilizācija, *quid pro quo* prakse. Reliģiskās dzīves sovetizācija turpinās, izmantojot visus sovetizācijas “vektorus”, tai skaitā ārpolitikas veidošanā.

Var secināt, ka 1944.–1953. gads kopumā ir aktīvā, “vardarbīgā sovetizācijas fāze”, taču pat šajā fāzē tai ir dinamika, kurā tiek izdzīvoti vairāki periodi gan no padomju varas, gan no baznīcu puses. Autore uzskata, ka sabiedrības un reliģijas sovetizāciju nevajadzētu vērtēt tikai vienā konkrētā republikā, jāpēta padomju sabiedrības tendences kopumā, it īpaši reģionos, kas sovetizāciju piedzīvojušas hronoloģiski un politiski līdzīgos apstākļos – piemēram, Baltijas valstis.

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

AVOTI

- LELB arhibīskapa v. i. Gustava Tūra ziņojums RKLP pilnvarotam LPSR 1947. gada 31. jūlijā. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (Rīga, turpmāk: LNA-LVVA), 1448–2–184, 17.–18. lp.
- LELB arhibīskapa v. i. Gustava Tūra ziņojums RKLP pilnvarotam LPSR 1947. gada 12. jūlijā. LNA-LVA, 1448–2–184, 2.–3. lp.
- LELB kalendārs 1947. gadam. A. Kauliņš “Gadu mijā”, 18.–20. lpp.
- LELB kalendārs 1948. gadam. Reliģijas kultu lietu padomes pie PSRS M.P. pilnvarotā [V. Šeškeņa] Latvijas PSR apsveikums Latvijas PSR ev.-lut. IX ģenerālajā sinodē, 27. lpp.
- RKLP pilnvarotā ziņojums I. Poļanskim par situāciju katoļu konfesijā LPSR 1947. gada 8. augustā [krievu val.]. LNA-LVA, 1448–1–242, 10. lp.
- RKLP pilnvarotā ziņojums I. Poļanskim par situāciju LPSR 1947. gada 5. jūlijā [krievu val.], sadaļa “luterāņi”. LNA-LVA, 1448–1–242, 7.–8. lp.
- Cakuls, J., sast., 2001. *Latvijas Romas katoļu Baznīcas vēstures materiāli. XX gadsimts*. Viļāni: Rīgas Metropolijas kūrījas izdevums.

LITERATŪRA

- Beļakova, N., 2015. Pareizticīgā Baznīca sociālistiskā valstī: “sovetizācija” un tās “eksports” pēc Otrā pasaules kara. *Reliģiski-filozofiski raksti*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 155–187.
- Bleiere, D., sast., 2022. *20. gadsimta Latvijas vēsture*. IV sēj. 1944/45–1964. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Bleiere, D., 2018. *Latvijas sovetizācija Baltijas valstu kontekstā. Latvija un latvieši*. II sēj. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 525–557.
- Goeckel, R. F., 2018. *Soviet Religious policy in Estonia and Latvia. Playing harmony in the singing revolution*. Bloomington: Indiana University Press.

- Hristenko, D., 2022. Sarkanais dzelzs lietussargs: piespiedu ekumenisms LPSR 20. gadsimta 50. gados. *Initium: 2021. gada LU Studentu zinātniskās konferences rakstu krājums*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 58–66.
- Mertelsmann, O., 2018. How to define Sovietisation? *Sovietisation and Violence: The Case of Estonia. Eesti Malu Instituudi toimetised 1(2018)*. Tartu: University of Tartu Press.
- Mesters, Ē., 2005. *Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas vēsture (1944–1990)*. Rīga: Klints.
- Sedova, G., 2019. *Rīgas eparhija Staļina un Hruščova periodā 1944–1964*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”.
- Sovetizācija. Pieejams: <https://tezaurs.lv/sovetizacija> [skatīts 21.01.2023.].
- Talonens, J., 2009. *Baznīca staļinisma žņaugos. Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca padomju okupācijas laikā no 1944. līdz 1950. gadam*. Rīga: Luterisma mantojuma fonds.
- Tēraudkalns, V., 2020. Cerību laiks: LELB kontakti ar Anglijas baznīcu arhibīskapa Gustava Tūra darbības laikā (1946–1968). *Ceļš. Teoloģisks, reliģijpētniecisks un kultūrvēsturisks izdevums*. Nr. 71. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 103–135.

SOVIETISATION OF LATVIAN SSR SOCIETY IN 1944–1953: AN EXAMPLE OF RELIGIOUS LIFE

DIĀNA HRISTENKO

Mg. theol., Faculty of Theology, University of Latvia

E-mail: *tannenberga.hristenko@gmail.com*

ABSTRACT

The publication aims to characterise the sovietisation of religious life in LSSR during the Stalinist period. The three largest denominations of LSSR – Evangelical-Lutheran Church, Roman Catholic Church and Latvian Orthodox Church – constitute great examples of the dynamics of the relationship between churches and the Soviet authorities. Looking through the theory of sovietisation and the implemented policy from the Soviet State, the author analyses the adaption of churches to the various phases of sovietisation and an overall negative attitude to religiosity from the state.

Keywords: Stalinism, sovietisation, religious control.

Summary

The article aims to characterise the sovietisation of religious life in LSSR during the Stalinist period. The three largest denominations – Evangelical-Lutheran church, Roman Catholic Church and Latvian Orthodox Church – have been analysed. Exploring the theory of sovietisation and the theory of religious sovietisation, combined with the implemented policy from the Soviet state, the author depicts the new circumstances of the Churches. Religious sovietisation is described through three periods of Stalinism in the Latvian SSR:

- 1) 1944–1945 Soviet reoccupation and CARC tactics of inquiring into the information concerning religious life and the three most significant churches, combined with war repressions exerted upon the citizens, the first attitudes and response tactics to Soviet policy vary from church to church.
- 2) 1946–1949 brought leadership changes in Churches, managed by CARC through the “cadre policy” and targeted repressions towards the old, nonconformist clergy. As a result, churches adapted to Soviet existence in structure and everyday life, choosing different approaches to survival.

- 3) 1950–1953, using Soviet churches in the world's peace and ecumenism movement as the tools for the USSR's international relations in the Cold War era, "quid pro quo" policy being exercised.

State and church archives combined with historiography reveal the power and conformism dynamics of several periods, both carried out by the Soviet authorities and by the Churches. Therefore, it is necessary to study the trends of Soviet society in general, particularly in regions that have experienced sovietisation under chronologically and politically similar conditions, such as the Baltic states.

TRĪS KOMPONISTU BIEDRĪBAS LATVIJĀ STARPKARU PERIODĀ: RAKSTUROJUMS UN SALĪDZINĀJUMS

LAURA ŠVĪTIŅA

Mg. art., Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmija

E-pasts: laura.svitina@julma.lv

ANOTĀCIJA

Starpkaru periodā Latvijā darbojās trīs komponistu biedrības: Latvju komponistu biedrība (LKB), Latvijas Skaņražu kopa (LSK) un Neatkarīgo komponistu biedrība (NKB). Raksta mērķis ir tās raksturot un salīdzināt, izceļot savstarpējo attiecību aspektus. Jānorāda, ka nevienā brīdī tās visas trīs nav bijušas aktīvas vienlaikus. 20. gadu vidū paralēli darbojās LKB un LSK, apvienojot atšķirīgu paaudžu un darbības virzienu mūziķus ap divām personībām – Ernestu Vīgneru un Jāzepu Vītolu. Dažādu apstākļu dēļ 30. gadu sākumā tika dibināta NKB – tās darbība ātri vien apsīka, saskaroties ar LSK konkurenci. Biedrības savstarpēji nesadarbojās, bet konkurēja par biedru piesaisti, finansējumu, ietekmi, kā arī LSK un LKB gadījumā – par mūzikas žurnāla izdošanu.

Atslēgvārdi: mūzikas dzīve, komponistu biedrības, Latvju komponistu biedrība, Latvijas Skaņražu kopa, Neatkarīgo komponistu biedrība.

IEVADS

Mūzikas dzīves un pilsoniskās līdzdalības tradīcijas jau no 20. gadsimta sākuma ietekmēja politiskā un ekonomiskā nestabilitāte un dažādas sociālās pārmaiņas, ko nesa 1905. gada revolūcija un Pirmais pasaules karš. Latvijas valsts dibināšana iezīmēja jaunu posmu mūzikas dzīvē, kultūrai veidojoties par nozīmīgu valsts identitātes aspektu. Tika dibinātas nacionālas institūcijas (Nacionālā opera, Latvijas Konservatorija), izveidota finansējuma piešķiršanas sistēma (Kultūras fonds) un radīta labvēlīga vide, īstenojot nodokļu atvieglojumus (Zelmenis 2012, 203). Nenoliedzams bija valsts atbalsts, bet mūzikas dzīves veidošana spēcīgi balstījās pašorganizācijā.

Iedzīvotāju vidū populārākās bija tieši kultūras un izglītības biedrības (Bērziņš 2003, 265). Pēc Kārļa Ulmaņa apvērsuma kultūra kļuva par vienu no svarīgākajiem valsts reprezentācijas rīkiem. Līdz ar centralizāciju, ciešāku pārraudzību un cenzūru mainījās arī biedrību iespējas darboties. Mūzikas biedrību kontekstam izšķiroša bija Latvijas rakstu un mākslas kameras (1938) izveide, kas paredzēja, ka katrai profesijai var būt tikai viena profesionālā biedrība. Mūziķiem tika izveidota Latvijas Mūzikas biedrība (1938).

Pašreizējais starpkaru perioda mūzikas dzīves un mūzikas biedrību izpētes stāvoklis ir nepietiekams, lai būtu iespējama detalizēta to mijiedarbības analīze. Par starpkaru perioda mūzikas dzīvi ieskats dots Jēkaba Vitoliņa sastādītajā mūzikas vēstures grāmatā (1938), savukārt mūsdienās plašākam kultūrpolitikas kontekstam nozīmīgi ir Ginta Zelmeņa pētījumi, īpaši promocijas darbs par Latvijas Republikas kultūras politiku 1918.–1934. g. (2012). Autors pētījis arī operas biedrības (Zelmenis 2002). Tāpat starpkaru perioda mūzikas biedrības pētījusi šī raksta autore, raksturojot un analizējot atsevišķus Latvijas Mūziķu biedrības un Latvijas Skaņražu kopas aspektus (Švitiņa 2021, 2022).

Šī raksta fokusā ir trīs komponistu biedrības: Latvju komponistu biedrība (LKB), Latvijas Skaņražu kopa (LSK) un Neatkarīgo komponistu biedrība (NKB), kas darbojās 20. gadsimta 20. un 30. gados. Mērķis ir tās raksturot un salīdzināt, izceļot savstarpējo attiecību aspektus, piedāvāt jaunu, līdz šim nepētītu un neaprobētu faktu un procesu atspoguļojumu un analīzi. Tā kā par LSK autore jau iepriekš publicējusi rakstu un arī izstrādājusi maģistra darbu, tad šīs biedrības sakarā galvenā uzmanība vērsta uz salīdzinošo aspektu. Pētījums balstās Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva (turpmāk LNA-LVVA) fonda Mūzikas un dziedāšanas biedrības Latvijā (6479. f.), preses u. c. arhivāliju izpētē, izmantojot gan vēsturisko metodi, gan statistiskās analīzes metodes.

LATVJU KOMPONISTU BIEDRĪBA (1923–[1928]1938)

Pirmā latviešu komponistu biedrība uzsāka savu darbību 1923. gada 1. augustā, kad tika uzņemti pirmie biedri un izveidota pagaidu valde, taču oficiāli dibināta 1923. gada 17. oktobrī, kad Rīgas apgabaltiesā apstiprināti tās statūti (LNA-LVVA, 6479–1–224, 1. lp.). Sākotnējais nosaukums, kā lasāms uz protokolu burtnīcas vāka, bija Latvju komponistu vienība (LNA-LVVA, 6479–1–225, 1.–2. lp.). Valdes sastāvs, kurā bija aktīvākie LKB biedri, nostabilizējās tikai gadu pēc biedrības dibināšanas un vairs nemainījās, tas bija: priekšsēdētājs Ernests Vīgners, kasieris Jēkabs Kārklīšs, valdes locekļi Pāvuls Jurjāns, Juris Jurjāns, Jānis Reinholds (LNA-LVVA, 6479–1–225, 64. lp. o.p., 6479–1–226, 5. lp.).

Vigners kā viens no pirmajiem nozīmīgākajiem latviešu mūzikas kultūras veidotājiem pēc Jāņa Cimzes un Baumaņu Kārļa kā diriģents un pedagogs vislielāko ieguldījumu deva tieši kora kultūras attīstībā un mūzikas pedagoģijā. Viņa komponista veikums ir neliels – tas sastāv no kordziesmām un tautasdziesmu apdarēm. LKB dibināšanas laikā viņš bija 73 gadus vecs. Līdzīgi kā Vigners, arī citi LKB biedri galvenokārt bija vecākās paaudzes mūziķi un arī profesionāli vispirms pedagogi, diriģenti, izpildītāji, kas Latvijas valsts pirmajos desmit gados vai nu pavisam apklusuši kā komponisti, vai rakstījuši ļoti reti (Kroders, Vītolis 1930, 13). LKB biedru skaits 1926. gada 5. janvārī bija 12 aktīvi biedri un pieci veicinātāji (LNA-LVVA, 6479–1–225, 59. lp.). Visā pastāvēšanas laikā LKB bija iesaistītas 33 personas.

1. tabula. LKB biedru saraksts (LNA-LVVA, 6479–1–226, 33. lp.; 6479–1–228, 50. lp.; 6479–1–225, 59. lp.)

Table 1. Member list of the Latvian Composers' Society (LKB; *Latvju komponistu biedrība*) (LNA-LVVA, 6479–1–226, 33. lp.; 6479–1–228, 50. lp.; 6479–1–225, 59. lp.)

Biedrības statūtos kā dibinātāji parakstījušies: Ernests Vigners, Ādams Ore, Jānis Reinholds, Jānis Mediņš, Jānis Vītolis, Jānis Straume.	Pilntiesīgi biedri: Ādams Ore (1855–1927) Teodors Reiters (1884–1956) ¹ (LSK) Jānis Reinholds (1882–1938) Otto Fogelmanis (1876–1926) Ādolfs Ābele (1889–1967) ¹ (LSK) Pauls Šuberts (1884–1945) ¹ Jānis Vītolis (1886–1956) ¹ (NKB) Jānis Liepkalns (1866–1943) Kārlis Zigmunds (1863–1925) Kārlis Paucītis (1891–1967) ¹ Bernhards Valle (1888–1924) Kārlis Martinovskis (1886–1968) ¹ Indriķis Paļevičs (1862–1940) Aleksandrs Valle (1890–1972) ¹ (NKB) Arnolds Sineps (1881–1952) Atis Kauļis (1867–1944) ²	Biedri veicinātāji: Eduards Amoliņš Mārtiņš Augusts (1860–1935) Bernhards Muižnieks (1868–1940) Jānis Upenieks (1888–1974) Arturs Vēmanis (1893–1954) Pauls Sakss (1878–1966) Andrejs Jankavs (1847–1942) Kandidāti: Heinrihs Ēks Pieteicies, bet dalību atsaucis: Vidvuds Jurēvičs (1892–1945) (NKB, LSK)
---	---	--

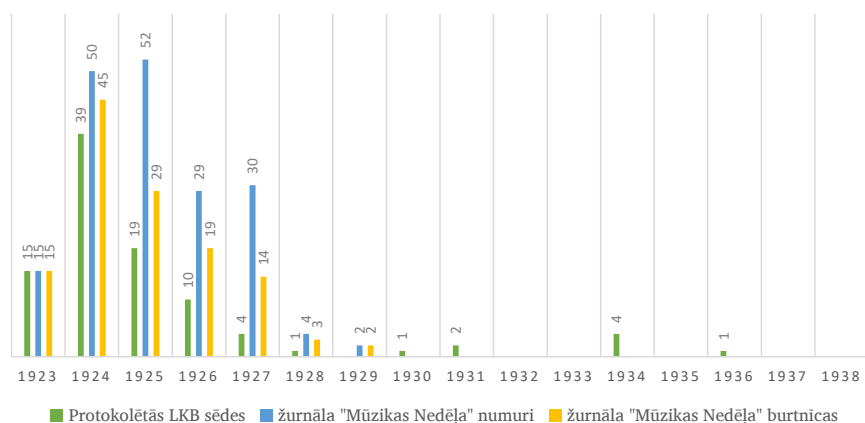

Statūtos noteiktais biedrības mērķis bija “rūpēties par savu biedru kulturelā, tiesiskā, materiālā un arodnieciskā stāvokļa uzlabošanu” (LNA-LVVA, 6479–1–224, 1. lp.). Par pilntiesīgiem biedriem varēja kļūt komponisti, kas “a) ieguvuši attiecīgu arodniecisku cenzu, kas b) nav ieguvuši attiecīgu muzikālu izglītības cenzu, bet kurus valde, ievērojot viņu darbus, resp. kompozīcijas, atzīst par uzņemamiem pilntiesīgo biedru skaitā” (LNA-LVVA, 6479–1–224, 2. lp.). Ar cenzu šeit domāta kvalifikācija, iegūta izglītība mūzikā. Kandidātos uzņēma personas, kas bija apdāvinātas, bet vēl nepilnīgi sagatavotas kompozīcijas mākslā (ar piebildi, ka tās varētu uzņemt pēc papildu kursu apmeklēšanas). Savukārt veicinātajos uzņēma tos, kuri simpatizēja biedrībai un to materiāli atbalstīja. Salīdzinot ar LSK, kurā iestāties varēja tikai pēc individuāla uzaicinājuma un vienbalsīgas visu biedru piekrišanas, LKB uzņemšanas nosacījumi bija atvērtāki un pieejamāki. Darbības sākumā LKB izplatīja iestāšanās uzaicinājumus presē, ko LSK nedarīja.

Tā kā galvenais LKB dibināšanas iemesls bija komponistu grūtais materiālais stāvoklis, aktuāls bija jautājums par finansējumu. LKB izcēlās starp citām mūziķu biedrībām, jo nolēma kā dalībnieks iestāties azartspēļu klubā, no kura mākslas, kultūras un sabiedriskās organizācijas varēja gūt procentus no peļņas (LNA-LVVA, 6479–1–225, 13. lp.). Aptuveni gadu LKB saņēma 10 % no Apvienoto māksliniecisko organizāciju loto kluba peļņas, kas darbojās “Dancing Palace” telpās (Policijas Vēstnesis 1923, 4). Neskatoties uz ievērojamajiem izdevumiem, LKB kapitāls pieauga katru mēnesi par vairākiem tūkstošiem. Vislielākā summa bija tieši pirms loto klubu slēgšanas 1924. gada septembrī – Ls 24 472,38 (LNA-LVVA, 6479–1–228, 20. lp.). Par šo summu, kas tā laika mūziķu biedrībām bija milzīga, izsniedza pabalstus, stipendijas, maksāja algu darbiniekiem, ierīkoja bibliotēku un iepirka notis, bet vislielākie izdevumi saistīti ar mūzikas žurnāla izdošanu. LKB naudu tērēja izšķērdīgi un bez ilgtermiņa plāna, bet, kad apzinājās tās izsīkumu, nemeklēja jaunus ienākuma avotus.

1923. gadā Nacionālās operas mūziķa Kārļa Pauciša (1891–1967) redakcijā septembrī sāka iznākt žurnāls “Mūzikas Nedēļa”, taču finansiālie zaudējumi lika lūgt pabalstu. LKB to sākotnēji piešķīra, bet 1924. gadā žurnālu pārņēma kā savu izdevumu un finansēja pilnībā (LNA-LVVA, 6479–1–225, 16.–20. lp.). Žurnāls bija galvenā tēma, kas regulāri un pastāvīgi tika apspriesta valdes sēdēs, un varētu teikt, ka tas bija galvenais LKB darbības fokuss.

Lai noteiktu LKB aktīvās darbības beigu datumu, bija jāapkopo vairāki dati – protokolēto sēžu daudzums, žurnāla numuru skaits un faktiski izdoto burtnīcu skaits (no 1925. gada vairāki numuri tika apvienoti vienā burtnīcā, žurnāls iznāca retāk un tas bija apjomā mazāks). Grafikā 1. attēlā var redzēt, ka pirmais darbības gads bija ļoti aktīvs, bet pēc 1924. gada, kad

1. attēls. Biedrības protokolēto sēžu daudzums un žurnāla “Mūzikas Nedēļa” dati – žurnāla numuru skaits un izdoto burtnīcu skaits

Figure 1. The number of meetings minuted by the Latvian Composers' Society (LKB; *Latvju komponistu biedrība*) and data from the magazine *Mūzikas Nedēļa* – the number of issues and the number of notebooks published

vairs neienāca peļņa no loto kluba, aktivitāte pakāpeniski samazinājās, līdz 1928. gadā darbība izsika. Pats Vigners 1927. gadā komentēja, ka “pēdējā laikā sēdes nav notikušas, jo biedrības darbība sašaurinājusies sakarā ar līdzekļu izsīkšanu” (LNA-LVVA, 6479–1–225, 67. lp.). Sākot ar 1928. gadu, sēdes pārsvarā notika vienu divas reizes gadā, arī kases grāmatā nav ierakstu par 1928.–1934. gada laikposmu. Ņemot vērā biedrības pasivitāti un to, ka daudzi biedri bija miruši⁵, 1936. gadā tika nolemts apvienoties ar NKB un LKB likvidēt (LNA-LVVA, 6479–1–225, 75. lp.). Tomēr 1937. gada 4. maijā “Valdības Vēstnesī” parādījās paziņojums, ka sabiedrisko lietu ministrs Alfrēds Bērziņš uzdod LKB likvidēt trīs mēnešu laikā (Valdības Vēstnesis, 1937, Nr. 99, 2). LKB uz to reaģēja pēc ierastās biedrību likvidācijas procedūras, presē publicējot aicinājumu pieteikt un iesniegt prasības (Valdības Vēstnesis, 1937, Nr. 145, 8). Tomēr process noslēdzās tikai 1938. gadā ar 4. februāra lēmumu par LKB likvidēšanu (Valdības Vēstnesis, 1938, Nr. 34, 4). Var secināt, ka LKB aktīvi darbojās līdz 1928. gadam, bet pēc tam drīzāk formāli eksistēja.

LATVIJAS SKAŅRAŽU KOPA (1923–1939)

1923. gada 5. decembrī LSK dibināja pieci latviešu profesionālas mūzikas korifeji – Emīlis Melngailis, Jāzeps Vītols, Alfrēds Kalniņš, Jānis Zālītis un Jānis Mediņš. Atšķirībā no LKB līdera Vignera Vītols, kurš bija

LSK priekšsēdētājs visus tās 16 pastāvēšanas gadus, pirmām kārtām bija ievērojams komponists, tikai tad pedagogs un mūzikas kritiķis. LSK raksturs bija elitārs – uzaicināja iestāties tikai tos komponistus un vēlāk arī izpildītājus un diriģentus jeb “skaņdarus”, kurus paši atzina par īstēni profesionāliem, ar izciliem sasniegumiem. Pirms LSK likvidēšanas tajā bija 39 aktīvi biedri (kas ir trīsreiz vairāk nekā LKB un četrreiz nekā NKB). Biedrības galvenos ienākumus veidoja neregulāras biedru naudas, procenti no autoru honorāriem un Kultūras fonda pabalsti. LSK likvidēšana nebija saistīta ar finansiālām grūtībām, kā tas bija LKB gadījumā. Rakstu un mākslas kameras izveide paredzēja, ka visām mūziķu biedrībām būs jāapvienojas zem šīs kameras dibinātās Latvijas Mūzikas biedrības vai jālikvidējas. 1939. gadā LSK pašlikvidējās un tās biedri iestājās jaunajā biedrībā (Švītiņa 2022, 49–51).

Atgriežoties 1923. gada nogalē, jāizseko līdz tam, kādi bija apstākļi un iemesli divu komponistu biedriņu teju vienlaicīgai dibināšanai. Kaut arī LKB uzsāka darbību 1. augustā un oficiāli dibināta 17. oktobrī, presē ziņas par to parādījās tikai 2. novembrī (Valdības Vēstnesis, 1923, Nr. 243, 6). Vēl vēlāk, 23. novembrī, par LKB ziņoja tobrīd vienīgais mūzikas žurnāls “Mūzikas Nedēļa”, publicējot uzsaukumu iestāties biedrībā (Mūzikas Nedēļa, 1923, Nr. 11, 176). Tomēr jau 29. oktobrī laikraksts “Jaunākās Ziņas” rakstīja par kādas citas komponistu apvienības organizēšanos – komponistu savienības, kuru dibināt ierosinājis Melngailis, pieaicinot Vītolu, Kalniņu, Zālīti un Mediņu (Mūzikas Nedēļa, 1923, Nr. 9, 11; Jaunākās Ziņas, 1923, Nr. 242, 4). Divas dienas vēlāk, 31. oktobra sapulcē, LKB konstatēja, ka presē parādījies raksts par “kaut kādas komponistu savienības dibināšanu” (LNA-LVVA, 6479–1–225, 15. lp.). LKB reaģēja uz to, nolemjot **vēlreiz** caur laikrakstiem uzaicināt iestāties biedrībā. Taču nav izdevies apstiprināt, ka ir bijis kāds agrāks uzaicinājums – tikai 23. novembrī un atkārtots uzaicinājums 30. novembra “Mūzikas Nedēļa” numurā. To, ka LSK dibinātāji zināja par Vignera iecerēm, apliecina protokola ieraksts, ka Mediņš, Zālītis un Kalniņš bija uzaicināti uz LKB dibināšanas sēdi, bet uz to neieradās (LNA-LVVA, 6479–1–225, 13. lp.). Jau otrajā LKB pilnsapulcē 1924. gada 30. janvārī secināts, ka “biedrības organizēšanas darbs ir bijis grūts, līdzdarboties ir uzaicināti visi pazīstamie komponisti, bet ne ar visiem varēja saprasties” (LNA-LVVA, 6479–1–225, 25. lp.). Te jāpaskaidro, ka Zālītis nepiekrita būt valdē, Kalniņš tika aicināts, bet uz sapulcēm neieradās, savukārt Mediņš (kurš ir dibinātājs gan LKB, gan LSK) no LKB izstājās 1923. gada 16. decembrī.

Var secināt, ka LKB nebija aicinājuši savā biedrībā līdzdarboties tādas personības ar ievērojamu sociālo un kultūras kapitālu kā Vītols un Melngailis, kuri pēcāk arī bija galvenie LSK iniciatori. Tāpat var konstatēt, ka informācija par to, ka viena komponistu biedrība jau bija dibināta, nebija

noslēpums – to zināja iesaistītās personas abās pusēs, un par to bija ziņojusi prese. Šeit jānorāda uz apzinātu lēmumu dibināt vēl vienu, alternatīvu komponistu biedrību, kuras priekšgalā nostājās nevis Vigners, bet Vītols un Melngailis. LSK neizrādīja interesi apvienot šīs biedrības vai uzaicināt LKB komponistus par biedriem.

LSK statūtos ierakstītais biedrības mērķis bija formulēts ļoti plaši – “mūzikas pētišana, izplatīšana, jaunradišana” (LSK statūti, 1924, 1). Te redzama atšķirība tieši organizācijas mērķa definēšanā – LKB mērķis bija primāri vērsts uz biedru stāvokļa uzlabošanu, bet LSK šis bija tikai viens no uzdevumiem. LSK tāpat kā LKB izdeva notis un mūzikas žurnālu “Mūzika”, bet pabalstus un stipendijas nepiešķīra. LSK organizēja dažus koncertus, iesaistījās kultūrpolitikas īstenošanā un plašākā mūzikas dzīves veidošanā, galvenokārt dziesmu svētku sakarā, bet pastāvīga un dominējoša bija interese par autortiesībām. LKB un NKB autortiesības apsprieda reti un ar tām saistītās problēmas nerisināja, savukārt LSK bija galvenā organizācija starpkaru periodā, kas iestājās par komponistu autortiesību aizstāvēšanu un arī nodarbojās ar to regulēšanu (Švītiņa 2022, 67).

NEATKARĪGO KOMPONISTU BIEDRĪBA (1933–[1938])

1933. gada 11. aprīlī reģistrēta Rīgas apgabaltiesā, bet dibināšanas sēde notikusi mēnesi agrāk – 10. martā. Tajā piedalījās astoņi komponisti, kas uzskatāmi par biedrības dibinātājiem. Statūtos parakstīja un no 16. maija pirmās pilnsapulces valdē darbojās: priekšsēdētājs Mārtiņš Jansons, priekšsēdētāja biedrs Vidvuds Jurēvičs, sekretārs Artūrs Salaks, kasieris Aleksandrs Valle, mantzinis Valdemārs Ozoliņš. Pārējie biedri: Jānis Vītolis, Jānis Suhovs un Jānis Ķepītis (LNA-LVVA 6479–1–244; 6479–1–245, 1. lp.). Biedrības priekšsēdētājs un vairāk nekā puse NKB biedru bija pabeiguši Vītola – Latvijas Konservatorijas rektora, LSK priekšsēdētāja – kompozīcijas klasi.

Dibināšanas motīvs bija apvienot tos komponistus, kuri nebija iestājušies nevienā no pastāvošajām komponistu organizācijām. Šādā izpratnē arī lietots jēdziens “neatkarīgie”. NKB dibināšanas sēdē arī nolēma “aicināt biedrības vidū kā pilntiesīgus biedrus tikai tos komponistus, par kuriem būtu zināmas garantijas, ka tie personīgu labumu dēļ nepārietu biedrībās, kas eventueli darbotos pretim jaundibinamai biedrībai” (LNA-LVVA, 6479–1–245, 1. lp.). Citātā atklātās bažas bija pamatotas, jo alternatīvas komponistu biedrības dibināšana izraisīja LSK pretreakciju. 1933. gada rudenī LSK aktualizēja jaunu biedru uzņemšanas nepieciešamību. Pieci komponisti, par kuru uzņemšanu LSK balsoja, bija jaunās NKB biedri (Vītolis, Suhovs, Ķepītis, Jurēvičs, Ozoliņš). 1933. gada 6. novembrī trīs no tiem (Ozoliņš, Suhovs,

2. tabula. NKB biedru saraksts

Table 2. Member list of the Independent Composers' Society (NKB, *Neatkarīgo komponistu biedrība*)**Dibinātāji:**

- 1) Mārtiņš Jansons (1899–1982)
- 2) Vidvuds Jurēvičs (1892–1945)⁶ (LSK)
- 3) Artūrs Salaks (1891–1984)
- 4) Aleksandrs Valle (1890–1972)
- 5) Valdemārs Ozoliņš (1896–1973)⁷ (LSK)
- 6) Jānis Vītolis (1886–1955)⁸
- 7) Jānis Suhovs (1892–1979) (LSK)
- 8) Jānis Ķepītis (1908–1989) (LSK)

Biedri:

- 9) Rūdolfs Kripe (1895–1975)

Ķepītis) tika uzņemti, bet 1937. gadā tika uzņemts arī Jurēvičs (JVLMA JVpi LSK, 87, 95, 112; LNA-LVVA, 6479–1–184, 9.–10. lp.). Tātad LSK apzināti vērsās pret NKB, piedāvājot privilēģiju atsevišķiem tās biedriem pārnākt uz LSK, bet citus (Valli, Salaku, Jansonu) atstājot ārpusē.

Biedrība darbojās vēl 1933. gada 10. decembrī, kad sastādīts pēdējais valdes sēdes protokols, bet tajā nav minēts nekas par biedrības likvidēšanu. Ne protokolu grāmatā, ne presē par NKB 1934. gadā ziņu nav. Iespējams, ka tā arī noslēdzās NKB darbība. Vienīgās ziņas, kas liecina par to, ka it kā darbība ir turpinājusies, ir jau pieminētais pēdējais ieraksts LKB protokolu grāmatā 1936. gada 4. martā, kurā lēma par LKB likvidēšanu, to apvienojot ar NKB (LNA-LVVA, 6479–1–225, 75. lp.). 1938. gada novembrī publicēts oficiāls sabiedrisko lietu ministra lēmums, ka tiek slēgta darbību izbeigusī NKB (Valdības Vēstnesis, 1938, Nr. 266, 1). Biedrība bija jālikvidē četru mēnešu laikā.

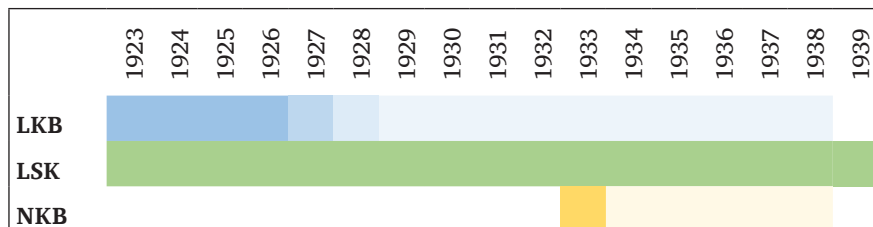
Iepazīstoties ar NKB statūtiem, var konstatēt, ka tie ir veidoti, par pamatu ņemot esošo komponistu biedrību statūtus. Uz to norāda mērķis, kas ir tiešs jau esošo organizāciju statūtu teksta apvienojums: “mūzikas pētišana, jaunradišana, izplatīšana” (tāpat kā LSK) un “savu biedru kulturālā, tiesiskā un materiālā stāvokļa nodrošināšana un uzlabošana” (tāpat kā LKB). Biedru sastāva ziņā NKB izvēlējusies LSK variantu: “pilntiesīgi biedri, goda biedri un biedri-veicinātāji. Par pilntiesīgiem biedriem var tikt uzņemti komponisti, ne jaunāki par 18 gadiem, kuru darbi jau izpildīti atklātībā un iespiesti. Jaunus pilntiesīgus biedrus uzņem valde vienbalsīgi savā pilnā sastāvā [...]” (LNA-LVVA, 6479–1–244, 2. lp.) Tātad neparādās LKB esošā pozīcija “kandidāts”, kā arī biedrus izvēlējās uzņemt nevis ar valdes balsu vairākumu, bet gan vienbalsīgi.

Tā kā ziņas par biedrību ir tikai par tās darbības laiku nepilna gada garumā, var runāt drīzāk par iecerēm vai pirmajiem darbu aizmetņiem. Savā īsajā pastāvēšanas laikā tā nolēma dibināt nošu izdevniecību, iecerēja rīkot atklāšanas koncertu, vēlējās panākt, ka tiek piešķirta pārstāvja vieta Kultūras fonda lietpratēju komisijās, vienojās ar Radiofonu, ka autoru honorāru neskaidribu gadījumā biedrība uzņemtos starpnieka lomu un ka atsevišķā raidījumā tiktu atskaņota NKB biedru mūzika (LNA-LVVA, 6479–1–245, 2.–5. lp.). Var secināt, ka NKB tika veidota kā alternatīva dominējošajai komponistu biedrībai, bet programmatiski tā neko jaunu nepiedāvāja un arī ieceres bija līdzīgas tām, ko jau īstenoja LSK.

SECINĀJUMI

Visas trīs komponistu biedrības nekad nav bijušas aktīvas vienlaikus. Grafikā 2. attēlā redzams, ka ar tumšu krāsu iezīmēts biedrību aktīvās darbības laiks, bet ar gaišāku krāsu iezīmēts pasīvās darbības laiks, kurā tās formāli eksistējušas.

Šeit jāskata atsevišķi LKB un LSK, kas formējās vienā laikā un paralēli darbojās piecus gadus (1923–1928). Šajās biedrībās pulcējās atšķirīgu paaudžu komponisti ap diviem dažādiem līderiem, arī biedrību oficiālie mērķi atšķīrās – viens vairāk vērsti uz biedru labumu, bet otrs uz sabiedrību, kaut arī reālā darbība bija līdzīga. 20. gadu otrajā pusē un 30. gadu sākumā LSK bija vienīgā aktīvā komponistu biedrība. Šajā laikā sākās ekonomiskā krīze, saasinājās konflikts ar Radiofonu un Latvju mākslas aģentūru autorhonorāru dēļ. Arī izvērsās konflikts par tiesībām uz dziesmu svētku organizēšanu, kura rezultātā uzvarēja LSK dibinātā Latviešu dziesmusvētku biedrība (1930) un kā nekad iepriekš – ļoti īsā laika posmā notika divi vispārējie dziesmu svētki (1931, 1933). Tāpat LSK ilgstoši neuzņēma jaunus biedrus, bet tajā pašā laikā Latvijas Konservatoriju absolvēja jauni komponisti,

2. attēls. Komponistu biedrību darbības ilgums

Krāsojums norāda uz biedrību darbības aktivitāti – tumša krāsa (aktīvs darbības posms), gaiša krāsa – (pasīvs darbības posms)

Figure 2. A comparative overview of the duration of composers' societies

kuri arī vēlējās piederēt kādai apvienībai un baudīt tās sniegtos labumus un iespējas. Šo visu apstākļu dēļ un iespējamo (bet grūti pārbaudāmo) antipātiju rezultātā izveidojās alternatīva komponistu biedrība. Tomēr NKB darbība strauji apsika, saskaroties ar LSK konkurenci. Varētu teikt, ka LSK to faktiski asimilēja un pati ar jaunu spar uzsāka darbību un nostiprināja savu dominējošo pozīciju 30. gadu otrajā pusē. Trīs komponistu biedrību kontekstā var secināt, ka LSK bija dominējošā un ietekmīgākā biedrība starpkaru periodā Latvijā.

Komponistu biedrības savstarpēji konkurēja tādās jomās kā biedru pieeja, Kultūras fonda finansējums un pārstāvju vietas lietpratēju komisijās, LKB un LSK gadījumā arī mūzikas žurnāla izdošanā, un, protams, par statusu sabiedrībā un noteicošo vietu Latvijas mūzikas laukā. Vienīgais saskares punkts, kas potenciāli varēja vest pie sadarbības, bija autortiesību jautājums (starp LKB un LSK 1924. gadā, starp LSK un NKB 1933. gadā), taču pat šajā gadījumā kopīga rīcība izpalika. Jāsecina, ka savstarpēji tās nesadarbojās. Raksturīga bija komponistu biedrību vēlme sadarboties ar cita veida organizācijām (izdevniecībām, Radiofonu u. c.) un biedrībām, ar kurām tām nevarēja rasties interešu konflikts. LKB sadarbojās ar Latvju dziedātāju koru diriģentu biedrību, LSK ar Latviešu dziesmusvētku biedrību, NKB ar Operas solo dziedātāju biedrību.

Izvērtējot visu trīs komponistu biedrību darbību, jāizceļ to nozīme gan komponistu interešu aizstāvībā un aktuālo problēmu risināšanā, gan mūzikas dzīves veidošanā. Iespējams, ka tieši savstarpējās konkurences rezultātā tās guva atpazīstamību un ietekmi, kā arī bija motivētas darbībai. To pastāvēšana Latvijā starpkaru periodā vērtējama kā labvēlīga parādība Latvijas mūzikas vēsturē.

SAĪSINĀJUMI

LKB – Latvju komponistu biedrība

LSK – Latvijas Skaņražu kopa

NKB – Neatkarīgo komponistu biedrība

IZMANTOTO AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

NEPUBLICĒTIE AVOTI

LKB dibināšanas sapulces, valdes sēžu un biedru pilnsapulču protokoli, 01.08.1923.–04.03.1936. LNA-LVVA, 6479–1–225.

LKB kases grāmata, 1923.–1934. LNA-LVVA, 6479–1–228.

LKB kompozīciju reģistra grāmata, 1923.–1928. LNA-LVVA, 6479–1–227.

LKB statūti, 1923. LNA-LVVA, 6479–1–224.

LKB ziņas par valdes sastāvu. Biedru iestāšanās noteikumi. Konservatorijas studentu un komponistu lūgumi piešķirt pabalstus, 1923.–1929. LNA-LVVA, 6479–1–226.

LSK valdes sēžu un biedru pilnsapulču protokoli, 18.12.1935.–09.11.1939. LNA-LVVA, 6479–1–184, 9–10.

LSK protokolu grāmata, 09.12.1923.–22.01.1936. JVLMA Jāzepa Vītola piemiņas istaba (JVLMA JVpi LSK), bez šifra.

LSK statūti, 1924, Rīga.

NKB dibināšanas sapulces un valdes sēžu protokoli, 10.03.–10.12.1933. LNA-LVVA, 6479–1–245.

NKB statūti, 1933. LNA-LVVA, 6479–1–244.

PERIODIKA

Jaunākās Ziņas, 29.10.1923., Nr. 242, 4.

Latvju komponistu biedrības valde. *Mūzikas Nedēļa*, 1923, Nr. 11, 176.

Mūzikas Nedēļa, 1923, Nr. 9, 11.

Policijas Vēstnesis, 1923, Nr. 43, 4.

Valdības Vēstnesis, 1923, Nr. 243, 6.

Valdības Vēstnesis, 1937, Nr. 145, 8.

Valdības Vēstnesis, 1937, Nr. 99, 2.

Valdības Vēstnesis, 1938, Nr. 266, 1.

Valdības Vēstnesis, 1938, Nr. 34, 4.

LITERATŪRA

Bērziņš, V., red., 2003. *20. gadsimta Latvijas vēsture*. II daļa: *Neatkarīga valsts*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

Kroders, R., Vītoliņš, J., red., 1930. *Latvju skaņu mākslinieku portrejas*. Rīga: J. Ozoliņa izdevniecība.

Švitiņa, L., 2021. Latvijas Mūziķu biedrība (1922–1939): darbības profils un koncertakcija “Mūziķu diena”. Kudiņš, J., Mellēna-Bartkeviča, L., red. *Mūzikas akadēmijas raksti XVIII*. Rīga: JVLMA, 39–74. Pieejams: https://www.jvlma.lv/data/sadala_petnieciba/card-1-final-skat.pdf (skatīts 20.03.2023.)

Švitiņa, L., 2022. Latvijas Skaņražu kopa (1923–1939) un autortiesību aizstāvība. Kudiņš, J., Mellēna-Bartkeviča, L., red. *Mūzikas akadēmijas raksti XX*. Rīga: JVLMA, 47–79. Pieejams: https://www.jvlma.lv/data/sadala_muzikas_akademijas_raksti/rakstixx-card3-web-svitina.pdf (skatīts 20.03.2023.)

Zelmenis, G., 2012. *Latvijas Republikas kultūras politika 1918.–1934. g.* Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

¹ 05.01.1926. konstatēja, ka personīgi no līdzdarbības atteikušies Šuberts, Reiters, Ābele, Vītoliņš, bet statūtu nepildīšanas dēļ izslēgti Valle, Paucitis, Martinovskis (LNA-LVVA, 6479–1–225, 34., 59. lp.).

² Uzņemts 03.03.1926. (LNA-LVVA, 6479–1–225, 61. lp. o.p.).

³ Izstājies 16.12.1923. (LNA-LVVA, 6479–1–225, 19.–20. lp.).

⁴ Sākumā Vītolam biedra karte netika piesūtīta, jo presē parādījās ziņojums, ka viņš atsakās no līdzdarbības LKB biedrības izdevumā “Mūzikas Nedēļa”, ko valde uzskatīja

kā “atklātu nesimpātijas izteikšanu biedrībai”. Vītola 40 gadu darbības jubilejā LKB nolēma, ka pagodinās jubilāru, izceļot viņu kā LKB goda biedru (LNA-LVVA, 6479–1–225, 59. lp., 65. lp. o.p.).

- ⁵ Vēl aktīvajā biedrības darbības posmā nomira biedri Bernhards Valle (1924), Kārlis Zigmunds (1925) un Ādams Ore (1927), bet jau biedrības pasīvajā darbības posmā, kad vairs neiznāca arī žurnāls “Mūzikas Nedēļa”, nomira goda biedri Jānis Straume (1929) un Ludvigs Bētiņš (1930), kā arī biedrs veicinātājs Mārtiņš Augusts (1935). Priekšsēdētāja Vignera nāves gadā (1933) nav izdarīts neviens ieraksts LKB protokolu grāmatā.
- ⁶ Ir klāt valdes sēdēs līdz pat 26. novembrim. 1929. gadā LSK izskatīja priekšlikumu uzņemt Vidvudu Jurēviču par biedru, taču neguva vienbalsīgu piekrišanu. Priekšlikums tika izteikts vēlreiz 1931. gadā (JVLMA JVpi LSK, 67, 69, 87, 95), bet tikai 1937. gada 12. februārī viņš tika ievēlēts (LNA-LVVA, 6479–1–184, 9.–10. lp.).
- ⁷ 10.06.1933. izstājies. 1929. gadā LSK izskatīja priekšlikumu uzņemt Valdemāru Ozoliņu par biedru, taču neguva vienbalsīgu piekrišanu. Priekšlikums tiek izteikts vēlreiz 1931. gadā, bet tikai 1933. gada 6. novembrī viņš tika ievēlēts LSK (JVLMA JVpi LSK, 67, 69, 87, 95, 112).
- ⁸ 1933. gadā LSK balsoja par viņa uzņemšanu, bet neuzņēma. Nav bijis LSK biedrs.

THREE COMPOSERS' SOCIETIES IN THE INTERWAR PERIOD IN LATVIA: CHARACTERISTICS AND COMPARISON

LAURA ŠVĪTIŅA

Mg. art., Jāzeps Vītols Latvian Academy of Music

E-mail: laura.svitina@julma.lv

ABSTRACT

During the interwar period, three composers' societies were active in Latvia: the Latvian Composers' Society (LKB; *Latvju komponistu biedrība*), Composers' Society of Latvia (LSK; *Latvijas Skaņražu kopa*), and Independent Composers' Society (NKB, *Neatkarīgo komponistu biedrība*). The aim of this study is to describe and compare them, highlighting aspects of their mutual relations. In the mid-1920s, the LKB and the LSK operated in parallel, uniting musicians of different generations and fields of activity around two personalities – Ernests Vīgners and Jāzeps Vītols. Due to various circumstances, the NKB was founded in the early 1930s. Its activities rapidly declined when faced with competition from LSK. The societies did not cooperate with each other, but competed for membership, funding, influence and, in the case of LKB and LSK, for the publication of a music journal.

Keywords: musical life, composers' societies, Latvian Composers' Society, Composers' Society of Latvia, Independent Composers' Society.

Summary

A search of Latvian musicians' societies between the First and Second World Wars revealed a wealth of archival material. During the interwar period, three composers' societies were active in Latvia: the Latvian Composers' Society (LKB; *Latvju komponistu biedrība*), Composers' Society of Latvia (LSK; *Latvijas Skaņražu kopa*), and Independent Composers' Society (NKB, *Neatkarīgo komponistu biedrība*). The aim of the current article is to describe and compare them, highlighting aspects of their mutual relations, and offering new insights of facts and processes that have not been explored and analysed to date. The historical research is primarily based on the NAL Latvian State Historical Archive (LNA-LVVA) fund Music and Singing Societies (*Mūzikas un dziedāšanas biedrības*; f. 6479), but also on other archive materials and press sources, using both the historical method and statistical analysis methods.

As it was found, all three composers' societies have never been active simultaneously, but have only formally existed at the same time. In

the mid-1920s, the LKB and the LSK operated in parallel, uniting musicians of different generations and fields of activity around two personalities – Ernests Vigners and Jāzeps Vītols. Due to various circumstances, the NKB was founded in the early 1930s. Its activities rapidly declined when faced with competition from LSK. In assessing their activities, it is important to highlight their role both in defending the interests of composers and problem solving, as well as in shaping musical life (by publishing sheet music, music journals, organising concerts or rising awareness of copyrights). The societies did not cooperate with each other, but competed for membership, funding, influence and, in the case of LKB and LSK, for the publication of a music journal. It is probably as a result of competition among themselves that they gained visibility and influence, and were motivated to act. Their existence in Latvia in the interwar period can be seen as a beneficial phenomenon in the history of Latvian music.

LATGALIEŠI LATVIJAS PSR TIRDZNIECĪBAS UN ZVEJNIECĪBAS FLOTĒ (1944–1991): IESKATS SOCIĀLAJĀ PORTRETĀ

KASPARS STRODS

Arhīvniecības maģistrs, Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja

Latvijas kuģniecības vēstures nodaļas vēsturnieks

E-pasts: kaspars.strods@rigamuz.lv

ANOTĀCIJA

Jau vairākus gadsimtus jūrniecība ir kļuvusi par neatņemamu Latvijas vēstures sastāvdaļu. Nozarei attīstoties, tā piesaistīja aizvien vairāk potenciālo jūrniecības speciālistu no visas Latvijas teritorijas. Arī Latgales jaunieši aktīvi piedalījās jūrniecības attīstībā, arī padomju okupācijas gados. Pētījuma mērķis ir sniegt ieskatu padomju okupācijas laikā tirdzniecības un zvejniecības flotē iesaistīto Latgalē dzimušo personu sociālajā portretā.

Atslēgvārdi: tirdzniecības flote, zvejniecības flote, jūrskolas, Latvijas PSR, sociālais portrets, Latgale.

IEVADS

Kopš 19. gadsimta otrās puses jūrniecībai bijusi nozīmīga sociālekonomiska loma Latvijas teritorijas attīstībā. Laika gaitā jūrniecībā iesaistījās arī topošie kuģniecības speciālisti no Latgales. Īpaši aktīvi šis process norisinājās padomju okupācijas periodā (1944–1991). Lielākoties tas bija skaidrojams ar Otro pasaules karu un tā postošajām sekām (represijas, cīņas Vērmahta un Sarkanās armijas sastāvā, emigrācija u. c.) uz praktiski visām dzīves sfērām, tostarp jūrniecību. To apliecina fakts, ka 1945. gada aprīlī no starpkara laika 5000 jūrnikiem Latvijas kuģniecībā bija palikuši tikai 80 (Karlsons 2003, 120). Tā rezultātā vairāki desmiti topošie jūrniecības profesionāļi

no Latgales devās uz dažādām ar kuģniecību saistītajām specializētajām mācību iestādēm – jūrskolām.

Līdz šim Latvijas historiogrāfijā šis temats tikpat kā nav atspoguļots, atrobožojoties ar atsevišķiem jūrniecības profesionālu dzīves gājumiem veltītajiem darbiem. Tādējādi akūti trūkst informācijas ne tikai par jūrniecībā iesaistīto Latgales reģiona personu sociālo portretu, bet arī Latvijas teritoriju kopumā.

Pētījumā pamatā izmantota Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja (turpmāk tekstā – RVKM) Latvijas kuģniecības vēstures nodaļas speciālistu izveidotā digitālā kartotēka “Jūrnieki un jūrniecības darbinieki”, kā arī RVKM krājumā u. c. pieejamie materiāli. Izmantotie avoti ļauj veidot priekšstatu par Latgales jūrnieku izglītību, vecumu u. c. būtiskiem sociālo portretu raksturojošiem aspektiem.

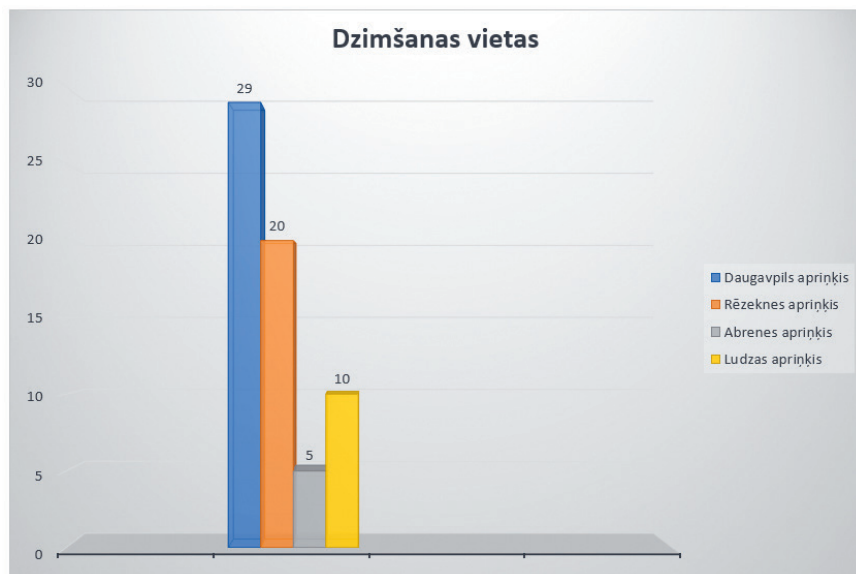
Kartotēkā “Jūrnieki un jūrniecības darbinieki” iekļauta vispārēja informācija (vārds, uzvārds, dzimšanas, miršanas datums un vieta, absolvētās mācību iestādes, atsevišķos gadījumos arī personas tautība, sociālā izcelšanās, ģimenes stāvoklis u. c.) par vairāk nekā 4000 jūrniecības darbiniekiem – tālbraucējkapteiņiem, mehāniķiem, ločiem, pedagogiem u. c., sākot ar 19. gadsimta vidu līdz pat pagājušā gadsimta 90. gadiem. Jāatzīmē, ka, veidojot konkrēto datubāzi, tajā tika iekļautas personas, balstoties galvenokārt uz muzeja krājumā pieejamajiem materiāliem un Latvijas Nacionālā arhīva fondu dokumentiem. Tomēr arhīva materiāli, galvenokārt par padomju jūrniecības darbiniekiem, netika atlasīti mērķtiecīgi, un drīzāk tam bija raksturīgs nejaušības princips. Tās pamatmērķis bija apkopot informāciju par konkrēto personu profesionālo darbību un devumu Latvijas kuģniecības attīstībā. Līdz ar to kartotēka joprojām atrodas izstrādes procesā.

Kartotēkā atrodama informācija par 64 Latgalē dzimušiem un kādu no PSRS jūrniecības izglītības iestādēm¹ absolvējušiem vai arī specializētos apmācības kursus pabeigušiem jūrniekiem. Kopumā konkrētajā kartotēkā pieejama informācija par 304 Latvijas teritorijā dzimušām personām.

DZIMŠANAS VIETAS

Par vienu no pamatkritērijiem Latgales jūrniecības pārstāvju atlasē kļuva viņu dzimšanas vietas. Šim nolūkam tika izmantots Latvijas Republikā (1918–1940) 1924. gadā izveidotais administratīvais iedalījums – apriņķi (Šķinķis 2022). Tāpat nozīmīgs aspekts bija Latgales reģiona kultūrvēsturiskās robežas, kuras noteiktas arī 2021. gadā apstiprinātajā Vēsturisko zemju likumā (Latviešu vēsturisko zemju likums 2021).

Vairākas personas, sniedzot ziņas par savām dzīvesvietām, norādījuši rajonus, lai gan faktiski viņi dzimuši laikā, kad spēkā bija iepriekš minētais

1. diagramma. Dzimšanas vietas

Chart 1. Places of birth

administratīvais iedalījums (apriņķi). Pēc Otrā pasaules kara šis iedalījums tika mainīts, jo saskaņā ar Latvijas PSR varas iestāžu 1949. gada 31. decembra īstenoto administratīvo reformu apriņķu vietā izveidoja rajonus (Jērāns 1986, 259; Šķiņķis 2022).

Lielākā daļa no šiem cilvēkiem dzimuši Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas apriņķi. Attiecīgi: 29; 20 un 10 personas (sk. 1. diagrammu). Vēl pieci no viņiem kā savu dzimšanas vietu norādījuši Abrenes apriņķi, bet desmit cilvēki, ka dzimuši divās lielākajās Latgales pilsētās – Daugavpilī (7) un Rēzeknē (3).

Šāds sadalījums šķiet visai loģisks, jo tieši iepriekš minētajos apriņķos un pilsētās koncentrējās lielākais Latgales iedzīvotāju skaits. Piemēram, Daugavpils apriņķī 1935. gadā dzīvoja vairāk nekā 212, bet Rēzeknes – 151 tūkstošis iedzīvotāju (Salnītis 1936, 14), kas veidoja 64 % no to kopskaita Latgalē². Līdzīgas tendences bija vērojamas attiecībā uz pārējiem reģiona apriņķiem. Jāatzīmē, ka Latgalē cilvēki galvenokārt dzīvoja lauku apgabalos, bet krietni mazāk pilsētās. Skaitliski šī proporcija sastādīja attiecīgi 84,54 un 15,46 procentus (Salnītis 1936, 23). Uz to norāda arī Latgales jūrnieku dzimšanas vietas. Tā 33 no 41 cilvēka, kuri dzimuši laika posmā no 1927. līdz 1940. gadam, kā savas dzimšanas vietas norādījuši lauku reģionus.

Tikai divi cilvēki – Pēteris Iesalnieks (dzimis 1954. gadā Balvu rajonā) un Inārijs Voits (dzimis 1950. gadā Ludzas rajonā) dzimuši pēc Latvijas PSR

varas iestāžu 1949. gada nogalē īstenotās rajonu reformas. Ņemot vērā iepriekš minēto, šajā pētījumā šīs personas iekļautas starpkaru periodā izveidoto apriņķu teritorijā.

VECUMS

No pētījumā iekļautajām personām vecākais ir 1927. gadā dzimušais kuģu vadītājs Jānis Kivlenieks, bet jaunākais – 1954. gadā dzimušais tālbraucējkapteinis Pēteris Iesalnieks.

Ielūkojoties 2. diagrammā, redzams, ka liela daļa no jūrnikiem dzimuši pagājušā gadsimta 30. gados. Tas ir visnotaļ likumsakarīgi, jo tieši šajā laika periodā Latgalē tika fiksēti augsti dzimstības rādītāji. To apliecina fakts, ka dabiskais pieaugums reģionā kopš iepriekšējās tautskaites 1930. gadā pieauga par vairāk nekā 34 tūkstošiem cilvēku (Salnītis 1936, 15).

2. diagrammā vērojamas lielas izmaiņas starp 20. gadsimta 30., 40. un 50. gados dzimušo jūrniecības speciālistu skaitu. Piemēram, 1937.–1940. gadā tie bija 23, 1941.–1944. gadā – septiņi, savukārt 1953.–1956. gadā – tikai divi cilvēki. Tas skaidrojams ar PSRS iestāžu īstenoto t. s. kadru politiku, kā rezultātā Latvijas teritorijā iebruca aizvien vairāk jūrniecības speciālistu no citām padomju republikām, gan to, ka Latvijas PSR līdz pat Padomju

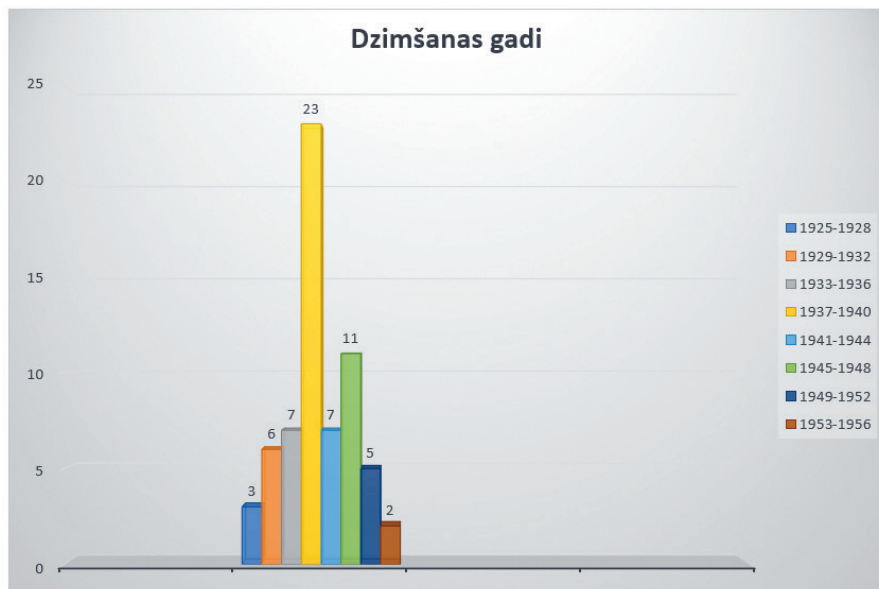
1. attēls. Kapteinis Miķelis Elsbergs, 1996./1997. g. (foto: Valdis Alberts). RVKM, JIII 5952/3

Figure 1. Captain Miķelis Elsbergs, 1996/1997 (photo: Valdis Alberts). RVKM, JIII 5952/3

Savienības sabrukumam nebija iespējas iegūt augstāko izglītību jūrniecībā. Mācību iespējas ietekmēja arī topošo jūrniecības speciālistu biogrāfija, kas nereti neatbilda padomju okupācijas režīma prasībām. Tam par iemeslu varēja būt radnieku darbība starpkaru Latvijas institūcijās, “sadarbība” ar nacistu okupācijas režīmu, tuvinieku atrašanās ārpus PSRS robežām u. c. Pēc padomju varas iestāžu vērtējuma 1949. gadā Rīgas jūrskolā politiskajām prasībām neatbilda 74 topošie kuģu vadītāji un mehāniķi, savukārt 54 “politisko pārbaudi” vēl nebija izgājuši, tomēr ne visus no viņiem reāli atskaitīja (Karlsons 2003, 127). Šajā pašā gadā no Rīgas jūrniecības skolas atskaitīja 22 audzēkņus (Karlsons 2003, 127). Turpmākajos gados līdz ar reflektantu pārbaužu uzlabošanos šādu gadījumu skaits kļuva mazāks (Karlsons 2003, 128). Tomēr kopumā latviešu skaits jūrniecībā bija niecīgs. To raksturo arī 1958. gada statistika, kad no 670 jūrniekiem vien 100 jeb nepilni piecpadsmit procenti no to kopskaita bija latvieši (Karlsons 2003, 129). Šādas tendences saglabājās arī turpmāk.

Pētījumā nav iekļautas ziņas par vēlākajos gados dzimušajiem latgaliešiem. Tas skaidrojams ar to, ka digitālajā kartotēkā iekļāva personas, kuras dzimušas līdz 20. gadsimta 70. gadiem. Līdz ar to, iespējams, ka pārējie latgaliešu izcelsmes jūrnieki šajā datubāzē nemaz nav ietverti.

Padomju varas gados jūrniecībā, tāpat kā līdz tam, galvenokārt domnēja vīrieši. Arī tās sievietes, kuras savu dzīvi kaut kādā ziņā saistīja ar

2. diagramma. Dzimšanas gadi

Chart 2. Years of birth

jūrniecību, pamatā uz kuģiem darbojās kā pavāres, bufetnieces u. c. Šādu situāciju sekmēja apstākļi, ka sievietēm nebija iespēju mācīties specializētājās jūrniecības mācību iestādēs – jūrskolās. Piemēram, Rīgas jūrskolā (Kronvalda bulvārī) varēja iestāties tikai vīrieši vecumā no 15 līdz 30 gadiem (Jp 2008). Citos gadījumos uzņemšanas noteikumos dzimums netika norādīts, bet atsevišķas norādes apstiprināja pretējo. Tā Rīgas jūrskola (Bezdelīgu ielā) 1975. gada uzņemšanas noteikumos norādīja, ka aicināti pieteikties 20–25 gadus veci audzēkņi ar dienesta pieredzi padomju armijā (Jp 2217), kurā sievietes dienēt nevarēja. Tādējādi šajā pētījumā iekļauti tikai vīrieši.

IZGLĪTĪBA

Topošie jūrnieki nepieciešamo izglītību un kvalifikāciju ieguva galvenokārt pagājušā gadsimta 50. gadu otrajā un 60. gadu pirmajā pusē. Tas skaidrojams gan ar mācībām atbilstoša vecuma sasniegšanu, gan specializēto jūrskolu izveidi vai reorganizāciju. Piemēram, Rīgas jūrskola Kronvalda bulvārī darbu uzsāka jau 1944. gada decembrī. Tajā sagatavoja kuģu vadītājus, mehāniķus u. c. speciālistus (Miklāvs 2003, 348), tomēr laika gaitā skola piedzīvoja dažādas izmaiņas tieši piedāvāto mācību programmu apgūvē. Kopš 1948. gada darbojās arī Rīgas jūrskola Bezdelīgu ielā, kurā jaunieši apguva kuģa matroža, elektriķa, pavāra u. c. profesijas (Miklāvs 2003, 349). Analizējot jūrskolu absolventu vecumu, jāsecina, ka pamatā tas svārstījās no 17 līdz 23 gadiem. Tā Rīgas jūrskolās parasti iestājās pusaudži un jaunieši ar nepilnu (4–5 klašu), pilna apjoma (7 klašu) pamatskolas un 11 klašu vidusskolas izglītību (Bernsone 2003, 314–315).

Nereti paši jūrniecības speciālisti nenorādīja, kuru no Rīgas jūrskolām viņi absolvējuši. Tas rada zināmas neskaidrības konkrēto personu biogrāfijās. Visdrīzāk, šī informācija iekļauta attiecīgo cilvēku personu lietās, kuras glabājas Latvijas Valsts arhīvā. Tāpat absolventu skaita pieaugumu ietekmēja arīdzan Liepājas jūrskolas atvēršana 1955. gadā (Bernsone 2003, 290). Daudzi topošie jūrnieki absolvēja tieši iepriekš nosauktās izglītības iestādes (sk. 3. diagrammu). Absolventu vidū bija arī 1950. gadā izveidotās Rīgas zvejniecības skolas pārstāvji. Tās salīdzinoši neilgajā darbības laikā³ to absolvēja četri “Latgales jūrnieki”. Jāatzīmē, ka daudzu jauniešu izvēli par labu jūrskolām noteica apstākļi, ka mācības, kopmitnes, apģērbs un uzturs bija bez maksas (Bernsone 2003, 17). Jāpiebilst, ka iepriekš minēto jūrskolu absolventi ieguva vidējo speciālo izglītību (Miklāvs 1999, 43).

Kā redzams 3. diagrammā, tad vairāki jūrniecības profesionāļi mācījās Kaļiņingradas Zivrrūpniecības un zivsaimniecības tehnikumā (14) un Admirāļa S. Makarova Ļeņingradas Augstākajā inženieru jūrskolā (12). To ietekmēja tas, ka Latvijas PSR nebija iespējams iegūt augstāko jūrniecības izglītību

3. diagramma. Absolvētās mācību iestādes

Chart 3. Graduate educational institutions

(Bernsone 2003, 17). Tādējādi daudzi Rīgas un Liepājas jūrskolu absolventi devās turpināt savas studijas uz iepriekš minētajām mācību iestādēm.

Sadalā "Citi" iekļautas dažādas izglītības iestādes. Starp tām ir kuģu vadītāja Aleksandra Martinova absolvētā Tālo Austrumu Augstāko inženieru jūrskola, tālbraucējkapteiņa Mikeļa Elsberga – Rīgas Jungu skola u. c.

Jāatzīmē, ka daudzi jūrnieceības speciālisti pabeidza vairākas mācību iestādes. Līdz ar to izglītības iestāžu kopskaits ir lielāks par pētījumā analizēto personu skaitu.

Šajā pētījumā netika iekļauti jūrnieki, kuri, lai gan izglītību nebija ieguvuši specializētajās jūrskolās, tomēr kuģu apkalpēs ieņēma visai augstu amatu – kapteiņa pirmā palīga posteni⁴. Padomju gados konkrētais amats galvenokārt saistījās ar Latvijas PSR Komunistiskās partijas, komjaunatnes un arī Valsts Drošības komitejas (VDK) pārstāvjiem. Nereti tieši kapteiņa pirmie palīgi uz kuģa tika norīkoti politiskās audzināšanas un citu attiecīgo iestāžu uzdevumu izpildei. Kā vienā no saviem 1946. gada ziņojumiem norādīja Valsts drošības tautas komisāra virsnieks Katčevs un Rīgas pilsētas partijas komitejas sekretārs Edgars Apinis (1902–1957), tad ar kapteiņu palīgu starpniecību "[...] tiek veikts darbs kuģu attīrīšanā no kuģošānai nederīgiem un naidīgiem elementiem" (Karlsone 2003, 121).

Par konkrētā amata ideoloģisko nozīmi vedina domāt arī dīzeļkuģa "Mehāniķis Gerasimovs" kapteiņa pirmā palīga Ojāra Upmaņa rakstītais:

“No 1977. gada augusta esmu dīzeļkuģa “Mehāniķis Gerasimovs” kapteiņa pirmais palīgs. Manos pienākumos ietilpst kuģa ekipāžas politiskās audzināšanas darbs, kā arī jautājumu risināšana, kas saistīti ar ekipāžas locekļu atvaļināšanu krastā. Uz kuģa darbojas sabiedriskā komisija, kas pārbauda, kā ekipāžas locekļi izlieto valūtu.” (Daugavvanags 2017, 303) Jāpiebilst, ka kapteiņa pirmo palīgu sagatavotie ziņojumi nereti saturēja kuģu apkalpei neglaimojošu informāciju, kas atsevišķos gadījumos beidzās ar attiecīgās ekipāžas locekļu sodīšanu. Tā pēc 1979. gada 1. septembra kapteiņa pirmā palīga A. L.⁵ ziņojuma partijas sekretāram S. P. par vairākkārtēju alkoholo dzērienu lietošanu uz kuģa klāja tālbraucējkapteiņa amatu zaudēja V. L. (LNA–PDVA, 704–61–1776, 112.–112. o.p. lp., 115. lp.).

Ielūkojoties iegūtās profesijas jomā, tad visvairāk (40) saņēma kuģu vadītāja diplomu. Turklāt lielākā daļa no viņiem (34) vēlākajos gados ieguva arī tālbraucējkapteiņa diplomu. Bieži vien topošie jūrnieceības speciālisti par savu turpmāko profesiju izvēlējās kuģa mehāniķa arodu, tostarp latgaliešu skolnieki. To apstiprina fakts, ka teju trešdaļa (20) no pētījumā iekļautajām personām kļuva tieši par šī aroda profesionāļiem. Vēl divi jūrniecei ieguva tālbraucējstūrmaņu diplomus. Sadaļā “Citi” iekļauti pa vienam hidrotehnikim un kuģu būves inženierim.

Lai gan tas nav aplūkojamās tēmas mērķis, tomēr jāpiebilst, ka vairākas pētījumā iekļautās personas pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas 1991. gadā turpināja savu profesionālo darbību jau demokrātiskajā sistēmā.

4. diagramma. Iegūtā specialitāte

Chart. 4. Acquired specialty

Piemēram, Miķelis Elsbergs un Antons Vjaters kļuva par Latvijas Jūrniecības savienības dibinātājiem un vadītājiem, Artūrs Brokovskis-Vaivods – Latvijas Jūras administrācijas izveidotājiem, Jānis Grāvītis – Latvijas Jūras akadēmijas pasniedzēju u. c.

NOBEIGUMS

Līdzīgi kā citas nozares arī starpkaru Latvijas jūrniecība Otrā pasaules kara gados tika gandrīz pilnīgi iznīcināta. Pēc kara padomju okupācijas apstākļos tā pakāpeniski atsāka savu darbu. Tika atjaunota ne tikai kuģniecībai nepieciešamā infrastruktūra (ostas, flote u. c.), bet laika gaitā izveidotas vairākas specializētās izglītības iestādes – jūrskolas.

Dažādu sociālekonomisko apstākļu ietekmē arī Latgales reģiona jaunieši par savu turpmāko profesiju izvēlējās tieši jūrniecību. To sekmēja izglītības pieejamība un akūtā nepieciešamība pēc jauniem kuģniecības speciālistiem.

Latgaliešu iesaisti kuģniecībā zināmā mērā veicināja reģiona specifika. Viens no faktoriem bija starpkaru periodā augstais lauku iedzīvotāju blīvums, kas savā ziņā izskaidro lauku jauniešu interesi par kuģniecību, vēlmi pēc karjeras un ekonomiskās stabilitātes. Nereti studijas jūrskolā radīja apstākļus turpmākajai karjeras attīstībai un mācībām kādā no PSRS augstākajām jūrniecības izglītības iestādēm. Piemēram, Admirāļa S. Makarova Ļeņingradas Augstākajā inženieru jūrskolā, Kaļiņingradas Augstākajā inženieru jūrskolā u. c.

Tomēr kā jau daudzās Padomju Savienības nozarēs arī jūrniecībā bija visai konservatīva vide, kurā dominēja vīrieši, bet sievietes pamatā pildīja pavāra, bufetnieču u. c. mazāk kvalificētus un atalgotus darbus. Šī tradīcija tika pārņemta no iepriekšējiem gadsimtiem, kad sievietes parādīšanās uz kuģa klāja saistījās ar dažādiem negatīviem pieņēmumiem, aizspriedumiem un mītiem. Kopumā Latgales jūrnieku iesaiste jūrniecības nozarē sekmēja tās attīstību, turklāt daudzi no viņiem kļuva par atjaunotās Latvijas Republikas kuģniecības pamatlicējiem.

SAĪSINĀJUMI

LNA PDVA – Latvijas Nacionālā arhīva Personāla dokumentu valsts arhīvs

LPSR – Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika

PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība

RVKM – Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

AVOTI

- Latviešu vēsturisko zemju likums, 2021. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/324253-latviesu-vesturisko-zemju-likums> (skatīts 19.10.2022.).
- Lichnye dela rabochikh i sluzhashchich, uvolennykh v 1981. g. "L". LNA-PDVA, 704–61–1776, 112.–112. o.p. lp., 115. lp.
- Miklāvs, A., Cekuls, A., Bernsone, I., Kārklīna, I., sast., 2014–2022. *Jūrnieki un jūrnieceības darbinieki*. Datu bāze. Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs.
- Mikēlis Elsbergs. RVKM, inventāra Nr. JIII 5952/3.
- Pravila priema v Rizhskoe Morekhodnoe uchilishche. Ministerstva Morskogo flota. RVKM, inv. Nr. Jp 2008.
- Salnītis, V. (sast.), Skujenieks, M. (red.), 1936. *Ceturtais tautas skaitīšana Latvijā. Iedzīvotāju skaits, dzimums un pavalstniecība*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde.
- Usloviņa prijoma. Rizhskaja Morehodnaja shkola, 1975. RVKM, inv. Nr. Jp 2217.

LITERATŪRA

- Bernsone, I., galv. red., 2003. *Latvijas jūrnieceības vēsture 1950–2000*. Rīga: Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs.
- Daugavvanags, A., 2017. VDK loma kontrabandas lietu izmeklēšanā (1945–1985): atsevišķu piemēru analīze. Jarinovska, K., Kangeris, K., Šēnberga, D., zin. red. *VDK zinātniskās izpētes komisijas raksti*, 4. sēj. *LIELAIS BRĀLIS TEVI VĒRO: VDK un tās piesegstruktūras*. Rīga: LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija, 285–310.
- Jērāns, P., galv. red., 1986. *Latvijas padomju enciklopēdija*. 8. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija.
- Karlsons, G., 2003. Latviešu jūrnieki: profesiju aizlieguma veidošanās piemērs, 1945.–1953. gads. Caune, A., atb. red. *Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.–1959. gadā: Politika un tās sekas* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 9. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 119–138.
- Miklāvs, A., 1999. *Jūrnieceības izglītība Latvijā no 18. gs. 2. pusē līdz mūsdienām*. Rīga: Latvijas Jūras akadēmija.
- Miklāvs, A., 2003. Jūrskolas Rīgā. Bernsone, I., Vjaters, A., Freiberga, A., red. *Latvijas Jūrnieceības Gadagrāmata 2003*. Rīga: Latvijas Jūrnieceības savienība, 339–349.
- Šķīņķis, P., 2022. Administratīvi teritoriālais iedalījums Latvijā. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirkli/22981-administrat%C4%ABvi-teritori%C4%81lais-iedal%C4%ABjums-Latvij%C4%81> (skatīts 27.11.2022.).

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Pētījumā nav iekļauta informācija par militāras ievirzes mācību iestāžu absolvējušajiem jūrniekiem.
- ² Pēc 1935. gada tautas skaitīšanas datiem Latgalē dzīvoja vairāk nekā 567 tūkstoši iedzīvotāju (Salnītis 1936, 12).
- ³ Skolu likvidēja 1959. gadā.
- ⁴ Šādu amatu izveidoja 1945. gada oktobrī, un tā pienākumu pildīšanai nebija nepieciešama jūrnieceības izglītība (Bernsone 2003, 18).
- ⁵ Personas iniciāļi.

LATGALIANS IN THE MERCHANT AND FISHING FLEET OF THE LATVIAN SSR (1944–1991): INSIGHT INTO THE SOCIAL PORTRAIT

KASPARS STRODS

MA in archival science, historian at Department of Latvian Navigation History in Museum of the History of Riga and Navigation

E-mail: *kaspars.strods@rigamuz.lv*

ABSTRACT

For several centuries, maritime topic has become an integral part of Latvian history. As the industry developed, it attracted more and more potential maritime specialists from all territory of Latvia. The young people of Latgale also actively participated in the development of maritime sphere, including during the years of Soviet occupation. The aim of the current publication is to provide an insight into the social portrait of persons born in Latgale who were involved in the merchant and fishing fleet during the Soviet occupation.

Keywords: Merchant fleet, fishing fleet, maritime schools, Latvian SSR, social portrait, Latgale.

Summary

Since the second half of the 19th century, the maritime sphere has played an important socioeconomic role in the development of the territory of Latvia. During the time, it developed rapidly, as a result of which increasing numbers of people were involved in this industry, including prospective shipping specialists from Latgale. This process was especially active during the period of the Soviet occupation (1944–1991), when several dozen future maritime specialists from Latgale went to maritime schools established in Riga and Liepāja.

Under the influence of various socioeconomic conditions, the young people of Latgale region also chose maritime sphere as their future profession. This was facilitated by the availability of education and the acute need for new navigation specialists.

The social portraits of the “Latgalian sailors” confirm the fact that the popularity of the maritime industry in the Soviet years was often determined by its accessibility and socio-economic benefits (free education, food, career opportunities, etc.). In general, this was explained with World War II and its devastating consequences (repressions, the struggle of the local

population in the Wehrmacht and the Red Army, emigration, etc.) practically in all spheres of life, including the maritime industry.

To a certain extent, the involvement of Latgalians in navigation was also facilitated by the specificity of the region. One of them was the high density of the country population in the interwar period, which somewhat explains the interest of country youth in navigation, the desire for a career and economic stability. In some cases, studies at the maritime school created conditions for further career development and studies in one of the highest maritime educational institutions of the Soviet Union, for example, at Admiral S. Makarov's Higher Naval Engineering School in Leningrad, Higher Naval Engineering School in Kaliningrad, etc.

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
**LATVIJAS VĒSTURES
INSTITŪTS**

STARPTAUTISKĀ KONFERENCE*

“Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi VIII”

Valmieras muzejs, 2022. gada 24.-25. novembris

INTERNATIONAL CONFERENCE**

“Scholarly Readings of Young Historians VIII”

Valmiera Museum, 24th-25th November 2022

Ceturtdiena, 24. novembris

(Thursday, November 24)

9.15 Dalībnieku reģistrācija / Registration

10.00 Konferences atklāšana / Opening of the conference

10.20 Rakstu krājuma “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi: starpdisciplināri pētījumi Latvijas vēsturē VII (2021)” atvēršana / Opening of collection of articles The Scholarly Readings of Young Historians VII, 2021

---

* Konferenci rīko Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts un Valmieras muzejs sadarbībā ar Vitautu Dižā Universitāti Kauņā, Lietuvas Vēstures institūtu un Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūtu.

** The Scholarly Readings of Young Historians are organised by the Institute of Latvian History of the University of Latvia (ILH UL) and Valmiera Museum, in co-operation with Vytautas Magnus University in Kaunas, the Lithuanian History Institute and the Institute of History and Archaeology of Tartu University.

1. daļa / Part 1**Sesiju vada / Chair of the session:****Dr. hist. Rūdolfs Brūzis****10.30 Mārcis Kalniņš**

Arheoloģiskie atklājumi akmens laikmeta senvietās Burtnieku paleoezera krastos 2022. gadā

10.50 Vanda Visocka

Sēklu iespaidumi Austrumbaltijas bronzas laikmeta keramikas trauku veidmasā

11.10 Kaspars Markus Molls

Vikingu laikmeta arheoloģiskās liecības Ventas lejtecē

11.30 Ildze Milgrāve

Tērvetes reģiona kultūrainavas attīstība vēlajā dzelzs laikmetā

11.50 Agnese Čakare

Eksperimentālā pieeja neolīta dzintaru apstrādes procesu izzināšanā: Siliņupes apmetnes piemērs

12.10 Diskusija / Discussion**12.30 Pusdienu pārtraukums / Lunch break****Sesiju vada / Chair of the session:****Dr. hist. profesors Gvido Straube****14.00 Germans Ļebezovs**

Krievijas impērijas pārvalde Vidzemes provincē Katrīnas II valdīšanas laikā (1762–1767)

14.20 Tatjana Bogdanoviča

Rakstisko vēstures avotu leksiskās analīzes metodes: Daugavpils jezuītu ziņojumu piemērs

14.40 Liene Rokpelne

Valmieras viduslaiku vēsture 19. gadsimta vācbaltiešu historiogrāfijā: citētākie autori

15.00 Diskusija / Discussion

Sesiju vada / Chair of the session: *Dr. hist. Daina Bleiere*

- 15.20 Andrejs Gusačenko**
Dženovas konferences atbalss Latvijā 1922. gadā: krievu pretboļševistiskās kustības konteksts
- 15.40 Demurs Harebovs**
Latvijas armijas komandiera štāba Operatīvās daļas darbība Latvijas valsts aizsardzības stāvokļa uzlabošanas kontekstā (1924–1929)
- 16.00 Helēna Emerberga**
Arodbiedrību un līdzīga rakstura sabiedrisko organizāciju līdzdalība likumdošanas procesā strādājošo darba nosacījumu uzlabošanai (1922–1934)
- 16.20 Diskusija / Discussion**
- 16.40 Pirmās dienas noslēgums un neformālā daļa**
Conclusion of the first day and the informal part of the conference

2. daļa / Part 2**Sesiju vada / Chair of the Session:*****Dr. phil. Valdis Bērziņš***

- 10.30 Karolis Mimas**
Development of the Plinkaigalis Iron Age Community
- 10.50 Onutė Gaidamavičiūtė**
The Symbolics of the Birds in the Wooden Artefacts from Lithuanian National Museum
- 11.10 Beāte Orlova**
Strange Animals as Portents of Political Turmoil: the Cases of the Livonian Chronicles of Balthasar Russow and Dionysius Fabricius
- 11.30 Rūta Bruževica**
A Digital Analysis of Artisans' Statutes: an Introduction of Digital Methods in Medieval Livonian History Research
- 11.50 Jovita Kadikinaite**
Bioarchaeological Research of the Home Army's Soldiers from Raubiszki and Družhyle Battles.
- 12.10 Diskusija / Discussion**
- 12.30 Pusdienu pārtraukums / Lunch break**

Sesiju vada / Chair of the session:**Dr. hist. Eva Eihmane****14.00 Ilmar Tammisto**

Aspects of Cooperation Between the Swedish State and the Livonian Nobility in the 17th Century

14.20 Gailė Vanagienė

Baltic Mythological Parks in Lithuania

14.40 Toivo Kikkas

Leaflets during the War of Independence in Estonia 1918–1920

15.00 Diskusija / Discussion**Sesiju vada / Chair of the session:****Mg. hist. Edgars Engizers****15.20 Akvilė Stankutė**

The Sense of Community Aspect of Film Production Workers in Lithuania during the Soviet Era and after the Restoration of Independence

15.40 Helena Eglit

Russian Narrative of Minority Discrimination in Russia's "Geopolitical Space" in the 1990s

16.00 Karole Miuller

Narration of Cultural Trauma through Collective Memory: Theoretical Framework for History Education

16.20 Diskusija / Discussion**16.40 Pirmās dienas noslēgums un neformālā daļa**

Conclusion of the first day and the informal part of the conference

Piektdiena, 25. novembris
(Friday, November 25)

Konference tiešsaistē platformā ZOOM

(tikai latviešu valodā / working language: Latvian only)

- 9.00 Dalībnieku reģistrācija otrajai dienai (pieslēgšanās ZOOM)**
- 9.30 LU Latvijas vēstures institūta direktors *Dr. hist.* profesors Gvido Straube**
“Kam lai sēžu kamanās” – kuram stāstam lai ticam? Vēstures faktu liktenis vēsturiskajā romānā

3. daļa / Part 3

Sesiju vada / Chair of the session:

***Dr. hist.* profesors Guntis Zemītis**

- 10.00 Baiba Lūsiņa**
Historiogrāfijā esošās interpretācijas par Latvijas teritorijā esošo akmeņu krāvumu kapulauku veidotāju kultūru
- 10.20 Iveta Berga-Muižniece**
Arheoloģiskās liecības par Jaunavas Marijas godināšanu Livonijā
- 10.40 Marina Solovjova**
Varas reprezentācija viduslaiku Livonijā (15. gs. beigas–16. gs. vidus): monētu ikonogrāfijas piemērs
- 11.00 Diskusija / Discussion**

Sesiju vada / Chair of the session:

***Dr. hist.* Anita Čerpinska un *Dr. hist.* Mārīte Jakovļeva**

- 11.20 Edvards Seliška**
Infantijas muižniecības politiskā darbība Ziemeļu karā (1700–1721): Fabiāna Borha (1675–1716) un Jana Ludvika Plātera (?–1736) piemērs
- 11.40 Mikus Žagata**
Ikonogrāfiskie un kartogrāfiskie vēstures avoti un to nozīme Lielā Ziemeļu kara pētniecībā
- 12.00 Beāte Lielmane**
Rīgas modernizācijas aizsākumu meklējumi
- 12.20 Diskusija / Discussion**
- 12.40 Pārtraukums / Break**

Konference tiešsaistē platformā ZOOM

(tikai latviešu valodā / working language: Latvian only)

Sesiju vada / Chair of the session:

Mg. hist. Ginta Ieva Bikše un Mg. hist. Alberts Rokpelnis

13.00 Marika Selga

Latvijas un ASV 1926. gada Pagaidu tirdzniecības līgums

13.20 Kristiāna Višņakova

Situācija uz Latvijas un Padomju Savienības robežas 20. gadsimta 20. gadu pirmajā pusē

13.40 Diāna Hristenko

LPSR sabiedrības sovjetizācija 1944–1953: reliģiskās dzīves piemērs

14.00 Laura Švītiņa

Trīs komponistu biedrības Latvijas starpkaru periodā – sadarbība un konkurence

14.20 Diskusija / Discussion**Sesiju vada / Chair of the session:**

Mg. hist. Dāvis Pumpuriņš

14.40 Reinis Ratnieks

Nacionālā partizāna Eduarda Čokas (1917–1946) darbība pretošanās kustībā Rūjienas apkārtnē un tās nozīme

15.00 Kaspars Strods

Latgalieši Latvijas žurniecībā padomju okupācijas gados (1944–1991): ieskats sociālajā portretā

15.20 Elīna Krupoviča

Biedrības “Latvija-Čehija” darbība (1993–2022)

16.00 Diskusija / Discussion

Konferences noslēgums / Conclusion of the conference

Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi VIII
The Scholarly Readings of Young Historians VIII

Izdevējs: LU Akadēmiskais apgāds
www.apgads.lu.lv

Interneta grāmatnīca: www.gramatas.lu.lv